

“En iyi politika, en çok kuvvetli olmakla mümkündür. En çok kuvvetli olmak demek ise, manen, ilmen, fennen, ahlaken kuvvetli olmak demektir. Askeri kuvvet en sonda gelir.”

*Mustafa Kemal Atatürk
[16 Kasım 1918, İstanbul]*

2018

Zamanın İzleri... 2018

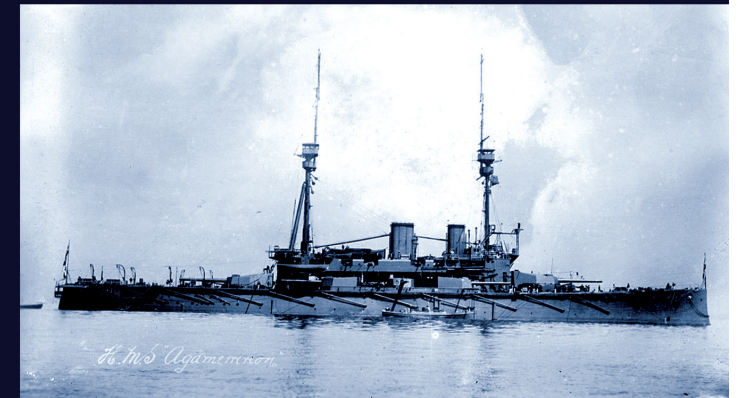
KTÜ Edebiyat Fakültesi camiası olarak 2015 yılında başlattığımız Zamanın İzleri adlı serimizi bu yıl “Cihan Harbi’nin Gölgesinde Mütareke, Sanat ve Siyaset” başlığıyla okurlarımızın takdirine sunmaktayız. Savaş, özünde yok edici bir pratiktir; onu deneyimlemek, imkânsız koşullarda varoluş mücadelesine hüküm giymektir. 20. yüzyılın şafağında insanlığın tecrübe ettiği Cihan Harbi’nin en çetin sahnelerinin birçoğu tarihsel hafızamızın biçimlendirici öğeleridir. Huzur ve esenlik anlamlarını yüklenen Barış kavramının işaret ettiği insanlık durumu, en az savaş kadar çetin bir mücadele gerektirmektedir ki bu eserin metinlerinde analiz edilen mütareke süreçleri söz konusu esenlik arayışının bir örneğidir. Eserde irdelen ve kelime kökü itibarıyla üretmek anlamını taşıyan sanat, yapıcı bir eylem olduğu gibi aynı zamanda bir temsil ve ifade biçimidir. Ruhun deneyimlere dair iz ve imgeleri ne düzeyde güçlü ise şiir ve resim gibi sanat eserlerindeki yansımaları da o düzeyde güçlü olur. Nihai olarak yaşam dünyası farklı deneyimlerin bir yekûnudur ve bu eser de dönem özelinde söz konusu bütünlüğü ele almaktadır.

MÜTAREKE, SANAT VE SİYASET

Cihan Harbi’nin Gölgesinde

MÜTAREKE, SANAT VE SİYASET

ISBN: 978-605-2271-12-4

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

**ZAMANIN İZLERİ:
CİHAN HARBİ'NİN GÖLGESİNDE
MÜTAREKE, SANAT VE SİYASET**

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ZAMANIN İZLERİ: CİHAN HARBİ'NİN GÖLGESİNDE MÜTAREKE, SANAT VE SİYASET

Editörler:

Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN

Yayın Kurulu:

Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÖKSAL

Danışma Kurulu:

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Prof. Dr. A. Mevhive COŞAR
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
Doç. Dr. İsmail KÖSE
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AKPINAR

Sekreteryaya:

Dr. Hüseyin YADİGAROĞLU
Arş. Gör. Nurettin ÇAKICI

Düzeltili:

Arş. Gör. Merve Esra ÖZGÜRBÜZ
Arş. Gör. Berk YILMAZ
Arş. Gör. Gökçehan Aysel YILMAZ
Arş. Gör. Betül BAYRAKTAR

Kapak Tasarımı:

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Reşat SÜMERKAN

Baskı: KTÜ Matbaası, TRABZON

Tel.: 0 462 377 21 44

1. Baskı: Ocak 2019

Baskı Adedi: 200

ISBN: 978-605-2271-12-4

Adres: KTÜ Yayınları Satış Bürosu

Tel: 0462 377 22 32

-Üniversiteler yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir.-

© Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayımlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasasından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	5
ZAMANIN İZLERİ: “CİHAN HARBİ’NİN GÖLGESİNDE MÜTAREKE, SANAT VE SİYASET” HAKKINDA <i>Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK</i>	7
“MÜTAREKE” KAVRAM ALANINDA BİR SÖZLÜK DENEMESİ <i>Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR</i>	9
BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI METNİ VE DEĞERLENDİRMESİ <i>Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ - Aykut ELMAS</i>	27
İTTİFAK DEVLETLERİNİN NİHAİ ZAFER UMUDU: BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI <i>Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ</i>	55
MONDROS MÜTAREKESİ’NE DAİR MECLİS-i MEBUSAN’DA YAPILAN TARTIŞMALAR <i>Prof. Dr. Mehmet OKUR</i>	97
TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI’NA GİDEN SÜREÇTE MONDROS MÜTAREKESİ’NİN ROLÜ <i>Arş. Gör. Nurettin ÇAKICI</i>	121
MECLİSTE MONDROS MÜTAREKESİ ALGISI (1918-1923) <i>Doç. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ</i>	141
ŞİRDE SORGULANAN TARİH: 1918 <i>Prof. Dr. Ülkü ELİUZ</i>	165
GÜCÜN DİLİ VE DİLİN GÜCÜ: MONDROS MÜTAREKE METNİNİN ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ <i>Dr. Öğr. Üyesi Fehmi TURGUT</i>	177

**İNGİLİZ RESSAM JOHN NASH'İN *OVER THE TOP* (1918) ADLI TABLOSUNDA
SAVAŞIN TEMSİLİ VE MİMETİK ETKİNİN DÖNÜŞÜMÜ**

Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI..... 187

**SAVAŞ KARŞITI BİR İNGİLİZ ASKERİNİN GÖZÜNDEN BİRİNCİ DÜNYA
SAVAŞI VE SIEGFRIED SASSOON**

Dr. Öğr. Üyesi Nazan YILDIZ 207

**MÜTAREKE DÖNEMİ ŞİİRLERİNDE “VATAN”A DAİR İSTIRAP
METAFORLARI**

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem USTA 229

KONAKTAN SELAMLIĞA YENİDEN DOĞUŞ: ESİR ŞEHRİN İNSANLARI

Dr. Öğr. Üyesi Elif ÖKSÜZ GÜNEŞ 241

**SIEGFRIED SASSOON VE ROBERT GRAVES'İN ŞİİRLERİNDE SAVAŞ VE
TRAVMA**

Arş. Gör. Öznur YEMEZ..... 255

**ZAMAN BİLİNCİ VE MODERNLEŞME BAĞLAMINDA RUSYA'NIN
GREGORYEN TAKVİMİNE GEÇİŞİ**

Dr. Hüseyin YADİGAROĞLU..... 269

**1905 VE 1917 RUS DEVRİMLERİNİN KAFKASYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELERE
ETKİSİ: BAĞIMSIZ AZERBAIJAN HALK CUMHURİYETİ (1918-1920)**

Dr. Öğr. Üyesi Serdal FİDAN..... 295

**MİLLİ MÜCADELE UĞRUNDA BİR FEDAKÂRLIK ABİDESİ: ANTEP DİRENİŞİ
VE ŞEHİRDE YAŞAYANLAR**

Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY 317

EK: MONDROS MÜTAREKESİ..... 343

SUNUŞ

Tarih, bize savaşların etki alanının sadece cephelerle sınırlı kalmadığını göstermektedir. Daha çok I. Dünya Savaşı olarak bilinen Cihan Harbi bunun en büyük kanıtıdır. Endüstrileşen savaşlar çağındaki bu küresel çatışma kuşkusuz sadece savaş yıllarında değil sonraki dönemlerde de dünya üzerinde derin izler bırakmıştır. Savaş sonrasında yapılan antlaşmaların uygulamaya konması dünya milletleri nezdinde açılan bu derin izleri günümüze kadar taşımaktadır. Bu yönde endüstri devrimini hızla tamamlayan ve bunu sömürü süreciyle bütünleştiren devletler Cihan Harbi'ne giden yolda giriştikleri rekabette savaşın sonucuyla tatmin olmayıp hızla II. Dünya Savaşı'na sürükledikleri dünyamızı günümüzde tekrardan gruplaşan çatışmalar içine sokmuştur. Geçmişe dair hafızamızı canlı tutan bu savaşlar tarihten ders almamızı da sağlamaktadır. Bu ders bize gösterdi ki Cihan Harbi sonrasında yapılan mütareke ve onun ortaya koyduğu siyaset, dünyada adaleti ve huzuru getirmedir. Mütareke'nin en ağır yükünü çeken coğrafyamızda yaşanan tüm olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve bağımsızlık uğruna milletimizin girdiği "Milli Mücadele" ruhu hâlâ sürdürülmektedir. Böylece Cihan Harbi 1919'dan itibaren kurtuluş savaşlar dönemini başlatan bir süreç olmuştur. Aslında Cihan Harbi devletlerin kendi bakış açılarından birçok sorunu çözmüş gibi görünse de gerçekte daha fazla sorunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu savaş imparatorlukları bitirmesi yanında hanedanlıkları ortadan kaldırdı ama totaliter rejimle yönetilen ülkeler ile demokratik ülkeler arasında ideolojik savaşlara da zemin hazırladı. Bu yönüyle Cihan Harbi sonrasındaki mütareke dönemi neyi ortaya koydu sorusuna belki de en isabetli yanıt II. Dünya Savaşı'nın yaşanmış olmasıdır.

Edebiyat Fakültesi öğretim elemanları elinizdeki çalışmayla bu süreci tarihî akışı da göz önüne alarak sanat ve siyaset yönleriyle irdelemeye çalışmışlardır. Hâliyle bu çalışma dünya tarihinde önemli bir yere oturan Mondros Mütarekesi sürecini farklı açılardan ele alıp tarihin tekerrürü gerçeğine bağlı kalarak günümüzde de var olan çatışmaları yorumlama pratiğini ortaya koymaktadır. Dünyamızın çeşitli bölgelerinde birçok çatışmanın yaşandığı bu dönemde Edebiyat Fakültemiz öğretim elemanları kurumsal tecrübe ve bilgi birikimiyle bu tür savaşların arka planının analizine katkı sağlama amacıyla bu çalışmayı dikkatlere sunmuştur. Böyle bir çalışmanın meydana gelmesine katkı sağlayan başta kitabın editörleri olmak üzere değerli öğretim elemanlarına gösterdikleri gayretlerden ötürü teşekkür eder, eserin akademik dünyaya hayırlı ve faydalı olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Süleyman BAYKAL

Rektör

ZAMANIN İZLERİ: “CİHAN HARBI’NİN GÖLGESİNDE MÜTAREKE, SANAT VE SİYASET” HAKKINDA

Modern çağın en büyük felaketlerinden biri olan Cihan Harbi bilhassa savaşa katılan ülkeler olmak üzere her insanın hayatını ciddi bir biçimde etkilemiştir. Bu etki sürecinin merkezinde elbette askere alınanlar ve cephede savaşanlar bulunuyordu. Dünyanın enerji kaynakları ve ekonomik fırsatları yanında kısmi de olsa hayat standartlarını yükselten, iklim döngüsünün merkezini hedef alan bu savaş, devletlerin sınırlarını ve diplomasisini tamamen değiştirmek amacıyla idi. Temelinde sömürü politikalarını barındıran ve besleyen bu düşünce aslında ne savaşı başlatanlara ne de bu savaşa ucundan kenarından bulaşan milletlere çıkar sağladı. Zira her cephe, devlet ve milletler açısından tedavisi zor yaralar açtı. O derece ki bu yaraların izleri günümüzde hâlâ hissedilmektedir.

Uzun yıllar devam eden savaş, sadece insan gücünü değil ekonomik kaynakları da tüketmişti. Sömürü uğruna insanlığın hiçbir değerini dikkate almayan devletler, mevcut kayıplarla bir denge hesabı yapınca bu sefer de barış yoluyla hedeflerini uygulama kararını aldılar. Yani “medeniyet denilen tek dişi kalmış canavar”, bu kez cephe yerine diplomasi oyunlarını kullanarak dünyayı şekillendirmeye başladı. Tüm bu oyunlar, jeopolitik güce sahip masum devletler üzerinde oynanırken bağımsızlık ateşiyle yanan milletlerin elini kolunu bağlıyordu. Aslında galibi olmayan ancak savaşın dengesi ölçüsünde baskın olan güçler, diğer devletlerin durumunu gizli gizli aralarında belirleyip sömürü politikalarını planlıyordu. Politikaların özünde, başta Osmanlı toprakları olmak üzere birçok bölgenin işgali öngörülüyordu ve bu husus Mondros Mütarekesi’yle uygulamaya konulacaktı.

30 Ekim 1918’de Limni Adası’nın Mondros Limanı’nda Agamemnon zırhlısında imzalanan Mondros Mütarekesi çok ağır şartlar taşımaktaydı. Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Orbay’ın başkanlığındaki Osmanlı heyeti ile Amiral Calthorpe başkanlığındaki İtilaf Devletleri heyeti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti’nin açıkça yıkılışını öngörmekteydi. Mustafa Kemal Paşa’nın da tespit ettiği gibi memleket baştan sona işgal ve istilaya maruz kalmıştı. Cihan Harbi’ne dâhil olan her devlet arasında mütareke sonrası yapılan özel antlaşmalarla dünyayı şekillendirmek isteyen İtilaf Devletleri hemen işgallere başlamıştır. Bu işgaller bağımsızlık ateşiyle yanan milletler için güçlü bir direnişi ortaya koyarken Türk milleti tarihte eşi benzeri görülmemiş örnekler ortaya koymuştur. Bu yönüyle Cihan Harbi her ne kadar sömürgeci güçlerin dünyayı istedikleri gibi şekillendirme vasıtası olsa da hürriyet aşkıyla hemhâl olmuş milletler için de kritik bir sınav olmuştur. Günümüz

dünyasının bölgesel ve konvansiyonel dışı mücadeleleri ön planda tutan bir cihan harbinin eşiğine gelmesi, bir asır önceki savaşın sonuçlarını analiz etme ihtiyacını gündeme getirmektedir. Zira tarih yaşananlardan çıkarılacak doğru derslerle milletlerin geleceğine ışık tutmaktadır. Bu minvalden hareketle Edebiyat Fakültesi öğretim elemanları şu ana kadar çeşitli yönleriyle ele alınan Cihan Harbi ve onun akabindeki etki sürecine farklı bir bakış açısı ile yaklaşmayı tercih etti. Zamanın izlerini takip eden bu değerli akademisyenler mevcut süreci öncelikle tarihî bir bakış açısıyla siyaset üslubu ve kavram incelemeleri yanında sanatsal bir gözle de değerlendirdi.

Edebiyat Fakültesi öğretim elemanları kurumsal sorumluluk bilinci ile 2015 yılında “Zamanın İzleri: 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı”, 2016’da “Zamanın İzleri: İşgal, Göç ve Muhacirlik” ve 2017’de “Zamanın İzleri: İlkeler, İdeolojiler ve İsyandar” adlı eserlerle başlattığı zamanın izlerini takip gayretini bu çalışmayla da sürdürmektedir. Bu eser günümüz dünyasında yaşanan savaş ve çatışmaları, Cihan Harbi'nin sonuçlarını yeniden düşünmek amacı ile vücuda getirildi. On beş yazarın on beş adet değerli çalışmasını kapsayan eser, özellikle Cihan Harbi'nin bir sonucu olarak mütareke ve bunun döngüsünde yaşanan siyasi gelişmelerin ülkemize yansımaları, konuların şekillenmesini ve dağılımını da belirledi. Ancak buradaki amaç, tarihte yaşanan tüm bu olayların gerçekleşme sürecinden bahsetmek değil, tarihî süreçte birçok önemli gelişmeye yol açan dönemin siyaset ve sanat algısındaki değişimi etkenleriyle ortaya koymaktır. Esere çalışmalarıyla destek veren Edebiyat Fakültesi öğretim elemanları, günümüzde cari olan çatışmaları bir nebze de olsa sorgulayıp sadece yüzyıl öncesine kilitlenmeden konu ile alakalı zamanın tüm izlerini takip etmeye çalıştılar. Bu izler sürülürken çalışmanın temel içeriğiyle örtüşen olayların cereyan ettiği 20. yüzyıldan bazı örnekler, orijinal kaynaklarla izah edilmeye çalışılmıştır. Özellikle mütareke ekseninde bölge ve ülkemize dair değerlendirmeleri diğer devletler ve milletlere ilişkin değerlendirmeler takip etti. Bunlar arasında çalışmada da görüleceği üzere dil, edebiyat, tarih ve sosyoloji alanından farklı incelemeler ortaya konuldu.

Geldiğimiz noktada eserin oluşması aşamasında değerli katkıları veren tüm öğretim elemanlarına, kitabın son şeklini almasında gayretlerini ve zamanlarını esirgmeden tüm desteklerini gösteren danışma ve yayın kurulları ile sekreteryaya ve düzelti kurullarına, yayının baskıya hazırlanma aşamasında desteklerini gördüğümüz Öğr. Gör. Veysel USTA'ya teşekkür ederiz. Ayrıca bu kitabın yayımlanmasını sağlayan Üniversitemiz yönetimine ve bilhassa Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Süleyman BAYKAL'a kalbi şükranlarımızı sunarız.

Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK

Editör Kurulu Adına

“MÜTAREKE” KAVRAM ALANINDA BİR SÖZLÜK DENEMESİ

A. Mevhibe COŞAR*

“Ateş ve kanla siler, bir gün, ordumuz lekeyi,
Bu insanogluna bir şeyn olan Mütareke 'yi.”**

Altında Arthur Calthorpe, Hüseyin Rauf, Rechad [Reşat] Hikmet Saddulla'nın imzaları bulunan Mondros Mütarekesi, “İngiltere Hükümet-i Kiraliyesi sefain-i harbiyesinden Limni'de Moundros limanında lengerendaz Agamemnon zırhlısında 1918 senesi teşrin-i evvelinin otuzuncu günü nüshateyn olarak imza edilmiştir.” ibaresi ile sona eriyordu¹. Bu tarih, mütareke kelimesinin Mondros, Mondros kelimesinin Mütareke anlamı kazandığı tarihi.

Ateşkes ya da silah bırakılması, sözlüklerde “sıcak çatışmalara son veren askerî bir antlaşma” olarak nitelenmektedir. Savaş durumuna resmen son verecek barış antlaşmasının bir anlamda zemini sayılır. Ancak burada henüz galip olmasa da bir “üstün” bir de ortaya konulan şartları “kabul eden” olmak üzere en az iki taraf vardır. Bu sebeple her ateşkes, aynı zamanda bir mağdur yaratır.

20. yüzyıla “tarihin ilk topyekûn savaşı, tarihin ilk yıpratma savaşı, tarihin ilk ölüm-kalım savaşı, tarihin ilk üç boyutlu savaşı” gibi tanımlamalarla damgasını vuran 1. Dünya Savaşı'nın akabinde imzalanan ateşkes antlaşmaları içinde Mondros Ateşkes Antlaşması, muadilleri ile kıyaslandığında ağır şartlar taşımaktadır ve bu hâliyle milletin hafızasında derin izler, yaralar bırakmıştır. Öyle ki bugün Mondros, mütareke kelimesinin çağrışım alanını âdeta kaplamış, onun tanımı olmuştur. Nitekim bu Ateşkes'i takiben Anadolu, daha kanlı ve ızdıraplı bir savaşa sahne olmuştur.²

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, mcosar@ktu.edu.tr

** Yahya Kemal Beyatlı, 1918.

¹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, AÜ Yay., Ankara 1953, s.524.

² Bir değerlendirme için bk. İhsan Şerif Kaymaz, “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, *21. Yüzyıl*, Ekim / Kasım / Aralık 2008, s. 264-265;
<http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/123.pdf> [ET: 15.07.2018]

F. Füsün Kıroğlu, *Mütareke Devri Türk Basınında Millî İztırab ve Millî Mücadele* adlı yüksek lisans çalışmasında basından yansımalarından hareketle bazı tespitlerde bulunur.³ Dönemde yazılan şiirleri, yayımlanmaya başlanan gazete ve dergileri isim ve içerik bakımından değerlendirir. Mütareke'nin hemen sonrasında, 31 Ekim 1918'de Servet-i Fünûn dergisinde yayımlanan "Harbden Sonra" ve "Yangın var" adlı şiirlere dikkat çeker. Bunları "Karvân-ı Gam", "Ölmeyi Bil", "Askerlerimize", "Yine mi", "Bozgun", "Şehid Zevcesine" gibi aynı minvalde şiir adları takip eder.

Kıroğlu, bu dönemde çıkan gazetelerin de "vatan" ve "millet" kavramları çerçevesinde zamanın ruhunu yansıtan isimler taşıdığına işaret eder: İstiklâl (23 Aralık 1918), Memleket (10 Şubat 1318).⁴ Bu dönemde yayımlanan şiirler tematik bakımdan ele alındığında "vatan, bayrak, nûr-ışık, öksüzler-dullar, Tûran, ölüm, elem-matem-yas, kin, Türk kimliği-maziyle övünme-hâl ile hesaplaşma, İstanbul, İzmir" gibi başlıkların ortaya çıktığı görülür.⁵ Bağlamdan hareketle Mondros Ateşkes Antlaşması'nın milletin algısında ölüm-kalım savaşı içinde diriliş umudu ile mücadeleye kaynaklık ettiği söylenebilir.

Necmettin Halil Onan, Mütareke günlerini 'karakış'a benzetirken içinde bulunulan şartları 'ölmekten beter' görür:

Şimdi anlıyorum ki dedem ne bahtiyarmış,
Uzletine çekilmiş bu günleri görmeden.
Çünkü yurdun üstünde haykırırken kara kış
Farkı var mı bu mel'un yaşamanın ölmekten?⁶

Millî Mücadele dönemini de yaşayan Yahya Kemal ise 1918 adlı şiirinde tablonun vahametine rağmen daha ümit vardır:

Ölenler öldü, kalanlarla muztarip kaldık.
Vatanda hor görülen bir cemâatiz artık
Ölenler en sonu kurtuldular bu dağdağadan
Ve göz kapaklarının arkasında eski Vatan
Bizim diyâr olarak kaldı tâ kıyâmete dek.
Kalanlar ortada genç, ihtiyar, kadın, erkek
Harâb-olup yaşıyor tâli'in azâbıyla;
Vatanda düşmanı seyretmek ıztrâbıyla.

³ F. Füsün Kıroğlu, *Mütareke Devri Türk Basınında Millî İztırab ve Millî Mücadele* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1992.

⁴ Aynı durum taşradan da izlenir: Eskişehir'de *Millet*, Bursa'da *Millet Yolu*, Bolu'da *Millî Gaye*, Sivas'ta *Yeni Nesil* gibi. Kıroğlu, s. 20-22.

⁵ Kıroğlu, s. 28-38.

⁶ Hasibe Mazioğlu, "Necmettin Halil Onan'ın Kişiliği Eserleri ve Şairliği", *Türkoloji Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Ankara 1972, s. 13.

Vatanda korkulu rü'ya içindeyiz, gerçek.
Fakat bu çok süremez, mutlaka şafak sökecek
Ateş ve kanla siler, bir gün, ordumuz lekeyi,
Bu, insanoğluna bir şeyn olan, Mütâreke'yi.⁷

Milletlerin hafızasında derin izler bırakan olaylar, çeşitli biçimlerde dilde akis bulur. Bu bakımdan Türkçede ateşkes-bırakışma gibi karşılıklarla anılan mütareke kelimesinin doğrudan Mondros kelimesini çağrıştırmaması, sözlük ve ansiklopedi maddelerinin mütareke kelimesini Mondros'a göndermesi manidardır.⁸

Kavram Alanı ve Çağrışım Alanı

Kavramlar, dili konuşanların kültürel arka planını, dolayısı ile değerlerini, dünya algısını gösterir. Kelimelere ait kavramsal anlamı,⁹ kullanıldıkları bağlam ve çağrışım alanı belirler. Çağrışım aracılığı ile kelimelere anlamlar yüklenir ve anlam dizisi de kavramları oluşturur. Çağrışımın kelimeye yüklediği anlam ve anlamlar dizisinde “kavram” merkezli bir yaklaşım söz konusudur. Çağrışım, kavram karşısında zihni harekete getirir; anlam zihinde canlanır.¹⁰ Böylece zihin, çağrışım alanı üzerinden bir kavram alanı meydana getirmiş olur.¹¹

Doğan Aksan, Saussure'e göre insan zihninde göstergelerin çeşitli çağrışımın odak noktası olduğu bilgisini aktarır. Öyle ki bir gösterge, dört ayrı yönden başka göstergeleri çağrıştırır: Aynı kökten gelen öğeleri, anlamca yakın olan öğeleri, biçim yönünden yakın öğeleri, sesçe benzeyen öğeleri.¹² “Göstergeler hemen her zaman, içinde geçtikleri tamlamalar,

⁷ Aylin Çakır, “İki Yenilgi Şiiri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 37, 2014, s.15.

⁸ Bk. Burada sözlük kısmında mütareke.

⁹ Gösterimsel anlam olarak da adlandırılan kavramsal alan; “Bir olguya ait değişmeyen içsel özelliklerden oluşan anlam” şeklinde tanımlanır. Bunun yanında çağrışım-sal anlam; bireysel, kültürel deneyimlere bağlı olarak oluşan anlamdır (“kedi” kelimesinin “nankör” kelimesini çağrıştırmaması). Eşdizisel anlam; Sözcüklerin kavramsal anlamlarının yanı sıra kullanıldıkları bağlama göre kazandığı farklı anlamlardır (bir renk adı olan “ak”ın “temiz” anlamı taşınması). S. Özsoy, Z. Erkeç vd., *Genel Dilbilim II*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2013, s.56.

¹⁰ “Anlam, bir kelimenin aynı dili konuşanlara çağrıştırdığı, hatırlattığı kavram veya düşüncedir.” Hamza Zülfiyar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay., Ankara 1991, s.147.

¹¹ Aksan, kavram alanını “birbirleriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünüldükleri alan” olarak tanımlamaktadır. Doğan Aksan, “Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* [1971], TDK Yay., Ankara 1989, s. 254.

¹² Doğan Aksan, *Anlambilim*, Engin Yay., İstanbul 2006, s. 36.

tümceler ve sözcüklerde, öteki sözcüklerle oluşturdukları bütünle anlam kazanır.”¹³ Bağlam adı verilen bu bütün, bir kavram alanı oluşturur.

Kavram alanı, aynı kökten gelen ve bir kelime ailesi oluşturan kelimelerin ya da eş anlamlıların tarihsel süreçte geçirdikleri gelişme ve değişmelerin tasnifine ve incelenmesine dayanır. Eş anlamlılar ise bugün için artık “yakın anlamlılar” olarak anılması gereken kelimeler olarak görülmektedir. Çünkü eşanlamlı görünen kelimelerin aslında anlamsal olarak tam örtüşmedikleri, her zaman birbirlerinin yerine kullanılmayışları ile kolayca açıklanabilmektedir.¹⁴

Kelimeleri, yalnızca kelime ailesi ya/ya da eş/yakın anlamlıları ile bir kavram alanında sınırlandırmanın yetersiz olacağı görüşü daha önce dile getirilmiştir.¹⁵ Kelimeler dâhil oldukları bütünü çevreleyen bağlamda farklı anlam özellikleri gösterir; bağlam etkisiyle, yeni bir kavram alanının bileşenleri arasına girer. Doğan Aksan, Firth'ün bir ögenin anlamının, öteki birimlerle kurduğu ilişkilerle oluşturduğu örgüyle çerçevelendiğini söylediğini aktarır.¹⁶ Nitekim bir kavram alanında kelime aileleri, eş veya yakın anlamlı kelimeler yanında çağrışım alanına giren kelimeler de değerlendirmeye alınmalıdır.

Her kelime, ilgili kavramlara bağlı olarak bir çağrışım silsilesi içinde yer alır. Buna karşılık bir çağrışım alanına giren her kelimenin ayrıca kendine özgü çağrışım alanları vardır. Tıpkı insanların dolaylı olarak birbiri ile bağlantısı olması, bir nesnenin başka bir nesne veya duyguyu hatırlatması gibi kelimeler de çeşitli yönleri ile ortaklaşır ve bir anlam dairesinde buluşur. Bu buluşmada çağrışım alanı da önemli bir zemin olur. Bu zemin bize kelimelerin zihnimizde karşılık geldiği kavramsal karşılıklar konusunda yol gösterici olur.

Zeynep Korkmaz, çağrışımı; “Bir kelimenin anlam, şekil ve ses yakınlığı yoluyla başka kelimelerle kurduğu bağlantılar” şeklinde açıklar.¹⁷

¹³ Aksan, *Anlambilim*, s. 74.

¹⁴ Kelime ailesi, “aynı kökten türemiş çeşitli kelimeleri, bunların meydana getirdikleri aile”yi anlatmak üzere kullanılmaktadır. Doğan Aksan, “Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ...” s. 254. Eş anlamlılar ise bugün için artık “yakın anlamlılar” olarak anılması gereken kelimeler olarak görülmektedir. Çünkü eşanlamlı görünen kelimelerin aslında anlamsal olarak tam örtüşmedikleri, her zaman birbirlerinin yerine kullanılmayışları ile kolayca açıklanabilmektedir. Süeda Özbent, “Sözcüksel Alan Teorisi ve Çeviri”, *Diyalog*, 2013, Sayı 2, s. 57.

¹⁵ A. Mevhibe Coşar- Emre Türkmen, “Bir ‘Kavram Alanı’ Belirlemesi: Devrim, İhtilal, İsyan”, *Zamanın İzleri: İlkeler, İdeolojiler ve İsyanlar*, KTÜ Yay., Trabzon 2017, s.11-28.

¹⁶ Aksan, *Anlambilim*, s. 46.

¹⁷ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1992, s. 65.

“Bir dil biriminin öteki dil birimlerini akla getirmesi, biçim ya da anlam bakımından bağlantılı olan sözcük kümelerinin bir çağrışım alanı içinde olması”¹⁸ olarak da tanımlanan çağrışım, bir küme oluşturması bakımından aslında tıpkı kavram alanı gibi değerlendirilebilir. Nitekim Mertol Tulum da her kelimenin zihinde başka kelimeleri çağrıştırmamasından hareketle “Bir kelimeyi zihinde beliren birçok tasavvurla birlikte çerçeveye alan, çağrışım alanı adını alır.” diyerek her kelimenin birlikte kullanıldığı kelimelerden kaynaklanan bir anlam değeri taşıdığına işaret eder.¹⁹

Bu çalışmada çağrışım alanına giren kelimelerin de kavram alanına dâhil olduğu varsayımından hareket edilmiştir. Mütareke kavram alanına giren kelimeler belirlenirken Arapça, Türkçe sözlükler ve ansiklopedilerden çıkarılan eş anlamlı kelimeler tespit edilmiş, bunlara tanımlardan hareketle çağrışım kelimeleri de ilave edilmiştir. Çağrışım alanını oluşturan veriler için *terk* ve *mütareke* kelimelerinin tanımları ve açıklamaları yol gösterici olmuş, zincirleme biçimde her çağrışımın tanımı da yeni çağrışımları oluşturmuştur.

Mütareke

Terk ve *mütareke* kelimeleri aynı kökten gelmeleri sebebi ile bir kelime ailesi içinde yer almaktadır. Arapça “bırakmak” manasında *terk* kelimesinden mufâ'ala vezninde *mütareke* kelimesi, Türkçede “ateşkes” kelimesi ile karşılanmaktadır. Ancak *Arapça Sözlük*'te *el-mütareke* kelimesinin karşılığında yine Arapça *hudnet* kelimesi yer almaktadır. *Hudnet*, “sakinlik, sükûnet, yatışmış olma hâli; ara, fasıla, mola; ateşkes” anlamlarında kullanılmaktadır.²⁰ Kökündeki *terk* kelimesi ise “bırakmak, vaz geçmek, çekilmek; bir şeyi hesaba katmamak, ihmal etmek; birine karşı düşmanlığı bırakmak vb.” gibi anlamlarla karşılanmaktadır.²¹ Böylece mütareke kelimesinin çok anlamlı doğal yapısının Türkçede tek bir anlamı ile -ateşkes- yerleştiği görülüyor. Kelimenin tam çevirisi ise Türkçede yaygın olmamakla beraber “bırakma/bırakışma” anlamıyla kullanılmaktadır.

Mütareke kelimesinin Arapça *hudnet* ile karşılanması, anlam dairesi içinde özellikle taraflar arasında savaşa ara verilmesine; çatışma hâlinin yatışmış olmasına ilişkin olarak temel anlama işaret etmektedir. Aynı durum *terk* kökünde “birine karşı düşmanlığı bırakmak” anlamı ile mütarekenin de kök anlamına göndermede bulunmaktadır. Türkçe sözlüklerde kelimenin bu

¹⁸ Kamile İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2011, s. 71.

¹⁹ Mertol Tulum, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul*, Deniz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 21-22.

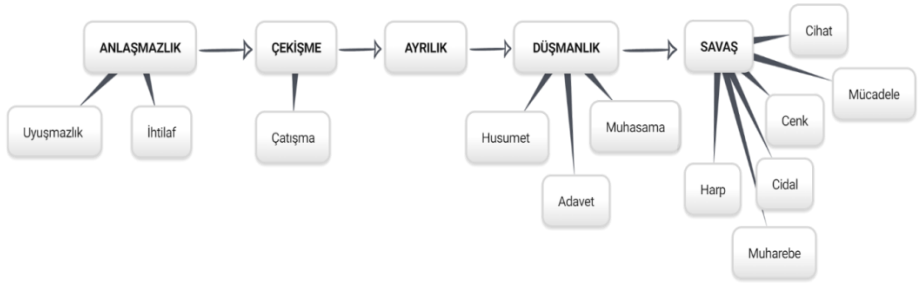
²⁰ Serdar Mutcalı, *Arapça- Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995, s. 938.

²¹ Mutcalı, s. 87.

anlamına rastlanmamıştır. Ancak *bırakmak* kelimesinin *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer alan “bir işi başka bir zamana ertelemek” anlamı, mütareke karşılığı olarak “tekrar başlayana veya barış zamanına kadar çatışmayı durdurma” anlamına gönderme taşır. Böylece *bırakışma* da “karşılıklı erteleme” anlamı ile mola/ara içeriği taşır ve *hudneti* karşılar.

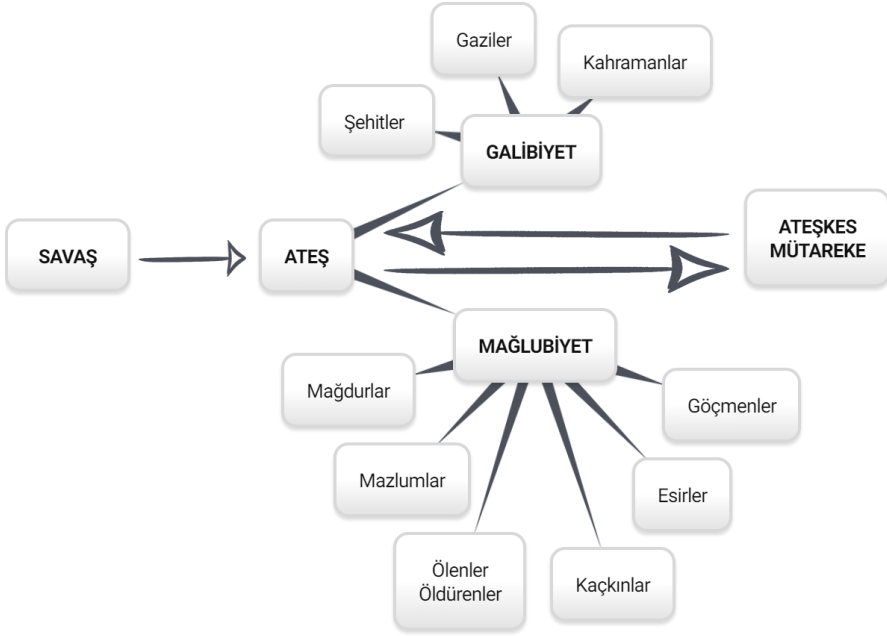
Sözlükler, birbirine gönderme yapan kelimeler üzerinden alıntı kelimeler sebebiyle eş anlamlı kelimeler içerir. Bu manada mütareke kavram alanında eş ve zıt anlamlı kelimelerin oluşturduğu üç katman ortaya çıkar. Farklı dillerin etkisiyle ortaya çıkan eş anlamlı kelimelerin her birinin tanımı birbirine gönderimde bulunur. Bu durumda bazı kelimelerin aynı alanda sebep – sonuç ilişkisine ve dolayısı ile zıtların birbirini işaret etmesine bağlı olarak birbirlerine zemin oldukları görülür.

Birbirine zemin olma durumları göz önünde tutularak aynı kavram alanındaki kelimeler kümesi bir silsile hâlinde dizilir. Çıkış sebebine işaret eden silsile zemin izlendiğinde görülür ki herhangi bir hususta ortaya çıkan anlaşmazlık/uyuşmazlık/ihtilaf, çatışma çekişmeye; çekişme/husumet/muhasama/adavet/düşmanlığa; düşmanlık, mücadele kavga/cidal/cenk/harp/muharebe/savaşa zemin oluşturmaktadır.

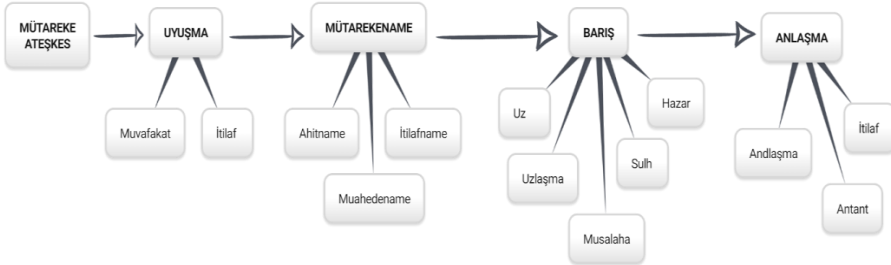
Şekil 1: Anlaşmazlık zemini

Savaş, anlaşmazlığın oluşturduğu yeni bir zemindir. Bu zemin mağdurlar, mazlumlar, yaralama-yaralanma-yaralı-yaralayanlar, ölümler-ölüler-ölenler-öldürenler, esirler-gaziler-şehitler-kahramanlar, kaçkınlar, göçmenler yaratır. Bunlar insan eli ile ateş ve türlü ateşli silah aracılığı ile stratejiler eşliğinde gerçekleştirilir. Doğa ve çevre tahrip olur. Savaş, içinde maddi ve manevi tahribat taşır.

Şekil 2: Savaş zemini

Bu tahribat, savaş zemini üzerinde bu defa sıcak çatışmaları durdurmayı, çatışmaya ara vermeyi zorunlu kılar. Ara için dışarıdan ve içeriden araçlar devreye girer ve bir “anlaşma zemini” arayışı başlar. Anlaşma zemini ateşkes ve karşılıklı silah bırakma temelinde gerçekleşir.

Şekil 3: Mütareke zemini

Mütareke, bir hususta onay verme, muvafakat demektir; uyuşmaya zemin hazırlar. Bunu mütarekename, kayıt altına alır. Mütareke, barış görüşmeleri için bir merhaledir. Ancak mütareke zemini barışa da öncülük edebilir, savaşın tekrarlanmasına da yol açabilir. Dolayısı ile mütareke

zemini kaygan bir zemindir. Ancak taraflar arasında asıl hedef; bir sulhname, anlaşma sağlamaktır. Bu gerçekleştiğinde mütareke barışa zemin olur.

Sonuç

Türkçe söz varlığında mütareke kelimesinin kavram alanını oluşturan kelimelerin sözlüklerdeki dağılımı, çok sayıda kelimeyi birlikte anmayı gerekli kılar. Bu kelimelerin bir kısmı alıntı olmakla birlikte eski Türkçeden günümüze gelinceye kadar lehçeler de dâhil olmak üzere söz varlığında anlaşma/antlaşma kavram alanında savaş ve barış kelimelerine varıncaya kadar farklı kelimelerin zemin oluşturduğu ve her bir zeminin kendi kümelerini eş ve yakın anlamlı çağrışım kelimeleri ile kurduğu görülür.

Eski Türkçede barış- fiili için Clauson, “bir araya gelmek, barışık olmak, barış yapmak, anlaşmaya varmak, bir harmoni içinde yaşamak, bir diğeriyle barışıp ilişkileri düzeltmek” anlamlarını vermektedir.²² İsmet Zeki Eyüboğlu da *Türkçe Kökler Sözlüğü*'nde anlaşma temelinde “bir-, çöz-, bağ, day-, din-, eş-, ev-” gibi 18 tane fiil kökünün anlam alanında “birleşmek, birikmek, bütünlük, yan yana gelmek, uzlaşmak, uzlaştırmak, dayanışmak, güçlenmek, güçlüğü gidermek, pekişmek, uyum, düzen, yakınlaşmak, yaklaştırmak” kelimelerine işaret eder. Anlaşmazlık anlamı ile sadece ayr- fiilini (ayrılmak) dile getirir.²³ Tersine bir yaklaşımla *Kavramlar Dizini*'nde Recai Cin, mütareke kelimesini barış kelimesinin kavram alanında “sulh, barışık, barışıklık, huzur, dölenti, müsalemet, asayiş, baysallık, saldırmazlık, barışseverlik, barışçılık, barışma, uzlaşma, uyuşma, anlaşma, antlaşma, barış antlaşması, pakt, güven, birlik, zeytin dalı, anti militarizm, silah bırakma, silah bırakışma” bağlamında “ateşkes, mütareke, ateş kesme” şeklinde sayar. Mütareke kelimesi ayrıca ara vermek kavram alanında “aralık vermek, fasıla vermek, mola vermek, inkıtaa uğramak, kesilmek, durmak, duralamak, duraklamak, tavakkuf etmek, dinlenmek, sekteye uğramak, aksamak, dinmek, ara, fasıla, mola, dinlenme, kesilme, kesinti, teneffüs, duraklama, tavakkuf, istirahat, ateşkes, perde arası, es, solfej, aralı, fasılalı, kesintili, munkatı, durak, vakfe, sekte, aksa, arıza, aksaklık, kesintili, kesik kesik” kelimeleri ile eş anlamlı olarak gösterilir.²⁴

Tarih sahnesinde her manada savaşçı kimliği ile rol almış Türk milletinin söz dağarcığında her vesile ile anlaşma zemini aradığının ipuçlarının yattığını söylemek mümkündür. Bunu mütareke kelimesinin çağrışım alanı

²² Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford, s. 369.

²³ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s.43-158.

²⁴ Ş. Recai Cin, *Kavramlar Dizini*, TDK Yay., Cilt II, Ankara 1971, s.51, 94.

da göstermektedir. Belki de bu sebeple, 1. Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918’de imzalanan ve yaşandığı döneme bir hezimet olarak geçen “Mütareke” nin çağrışım kümesini kuran kelimeler de aynı istikamettedir.

100 yıl sonra Türkçenin hafızasında mütareke Mondros’tur. Gönüllerde hâlâ ateş ve kanla silinmiş bir leke, bir ayıp olsa da zihinlerde mütarekenin temel çağrışım zemini olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan, “Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* [1971], TDK Yay., Ankara 1989, ss. 253-262.

AKSAN, Doğan, *Anlambilim*, Engin Yay., İstanbul 2006.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Türkçe Sözlük I-II-III*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2006.

Meydan Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Interpress Yay., İstanbul 1986.

ÇAKIR, Aylin, “İki Yenilgi Şiiri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 37, TDK Yay., 2014, ss. 7-20.

CİN, Ş. Recai, *Kavramlar Dizini*, TDK Yay., Cilt II, Ankara 1971.

CLAUSON, Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford 1972.

COŞAR, Asiye Mevhibe – TÜRKMEN, Emre, “Bir ‘Kavram Alanı’ Belirlemesi: Devrim, İhtilal, İsyân”, *Zamanın İzleri: İlkeler, İdeolojiler ve İsyânlar*, KTÜ Yay., Trabzon 2017, ss.11-28.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yeni Şafak Yay., İstanbul 1996.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, AÜ Yay., Ankara 1953.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.

İMER, Kamile vd., *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2011.

KAYMAZ, İhsan Şerif, “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, *21. Yüzyıl*, Ekim/Kasım/Aralık 2008, ss. 264-265; <http://www.21yuzyildergisi.com> [ET: 15.07.2018].

KIROĞLU, F. Füsün, *Mütareke Devri Türk Basınında Millî İzturab ve Millî Mücadele* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1992.

KORKMAZ, Zeynep, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1992.

MAZIOĞLU, Hasibe, “Necmettin Halil Onan’ın Kişiliği Eserleri ve Şairliği”, *Türkoloji Dergisi*, AÜ. Dil ve Tar.-Coğ. Fak. Yay., Cilt 4, Sayı 1, Ankara 1972, ss.1-36.

MUTCALI, Serdar, *Arapça- Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995.

ÖZBENT, Süeda, “Sözcüksel Alan Teorisi ve Çeviri”, *Diyalog*, 2013, Sayı 2, ss. 55-66.

ÖZSOY, S., ERKMEZ, Z. vd., *Genel Dilbilim II*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2013.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*, MEB Yay., İstanbul 1983.

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yay., İstanbul 1990.

TULUM, Mertol, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul*, Deniz Kitabevi, İstanbul 2000.

YAMAN, Ahmet, “Sulh”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt 37, 2009, ss. 485-489.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay., Ankara 1991.

SÖZLÜK*

- ahid:[A.i.]** Bir işi üstlenip söz verme, ahd.
Antlaşma, sözleşme, mukavele, misak, peyman, muahede.
Zaman, devir, asır.
Hükümdar fermanı.
[tas.] İnsanların Allah'ı rab olarak tanıma konusunda Bezm-i ezelde, kalubelada verdikleri söz. (Doğan; 1996: 23)
- ahidleşmek:** Sözleşmek, antlaşmak, yeminleşmek, ahd ü peyman etmek, karşılıklı taahhütte bulunmak. (Doğan; 1996: 23)
- ahidname:** Sözleşme şartlarını ihtiva eden kâğıt, sözleşme metni, antlaşma, mukavele.
[tas.] Şeyhin yerine geçecek kimseyle ilgili sözlü ifade veya yazılı belge, hilafetname. (Doğan; 1996: 23)
- ahitname:** İki hükümet arasında sulh ve asayişe, siyasi, ticari ve sair işlere dair imza ve teati olunan mukavelelerle devletçe muhtelif hususlar için siyaseten tanzim olunan resmî evrak hakkında kullanılır bir tabirdi. Biri Arapça diğeri Farsça iki kelimeden tereküb eden ve ahit, söz vermek, üzerine almak; name ise mektup, bir taraftan diğeri tarafa yazılıp gönderilen kâğıt manasına gelen bu ıstılahın Türkçesi “söz kâğıdı”dır. Osmanlılarda iki hükümdar gibi iki kumandan arasında da ahitname yapılırdı. (Pakalın, 1983: 29)
- ahidname-i hümayun:** Hükümdar tarafından verilen ferman.
- akid:** İki kişi veya taraf arasında bir iş konusunda anlaşmaya varılıp taahhütte bulunulması; *sözleşme akdi, nikâh akdi*.
Bağlama, rapt etme.
Teşkil etme, kurma, düzenleme; *kongre akdi, toplantı akdi*. (Doğan; 1996: 29)
Sözlük anlamı yemin, ahd veta satışı sonuçlandırmak, sağlamlaştırmak demektir. İki iradenin bir bağlılığı meydana getirme ya da nakli veya sona erdirilmesinde tevafuk etmesi. (SBA, 1990: 25)

* Sözlük kısmında yer alan kısaltmaların gösterdiği eserler kaynakçada yer almaktadır. Buna göre ML: Meydan Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, MTS: Misalli Türkçe Sözlük, SBA: Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Doğan: Büyük Türkçe Sözlük, Pakalın: Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'dür.

- âkid:** Sözleşme yapan taraflardan her biri, akidci. (Doğan; 1996: 29)
- and:** Allah veya mukaddes şeyleri şahit tutarak verilen söz, yemin, kasem.
Söz vermek, ahdetmek.
and etmek: Yemin etmek, kendi kendine bir konuda söz vermek, ahdetmek.
and içmek: Yemin etmek, söz vermek.
and olsun: Mutlaka yapacağım, dönme yok.
and vermek: Yemin ettirmek, yapması veya yapmaması için yeminle zorlamak. (Doğan; 1996: 29)
- andlaşma:** Anlaşmak işi, fiili.
Tarafların belirli esaslar üzerinde uzlaşarak o yönde hareket için söz vermeleri, muahede. (Doğan; 1996: 55)
- andlaşmak:** Karşılıklı and içerek söz vermek, ahidleşmek.
Muahede yapmak. (Doğan; 1996: 55)
- andlı:** Yeminli, yemin etmiş. (Doğan; 1996: 55)
- anlaşık:** Anlaşmış, itilaf etmiş. (Doğan; 1996: 57)
- anlaşma:** Anlaşmak fiili.
Tarafların fikir ve gaye birliğine varmaları, itilaf.
Sözleşme.
Mutabakat. İttifak. Karar. Kavil.
Anlaşmaya göre daha az resmiyet taşıyan devletlerarası belge, konvansiyon. (Doğan; 1996:57)
- anlaşmak:** Karşılıklı olarak birbirini anlamak.
Karşılıklı olarak belirli kararlara varmak, aynı fikirlerde uyuşmak, itilaf etmek, antant kalmak. Mutabık kalmak. (Doğan; 1996: 57)
- anlaşmazlık:** Taraflar arasında fikir ve gaye ayrılığı, ihtilaf. (Doğan; 1996: 57)
- antant:** [Fr.i.] Anlaşma, itilaf. (Doğan; 1996: 58)
- antlaşma:** Andlaşma. (Doğan; 1996: 59)
- antlaşmak:** Andlaşmak. (Doğan; 1996: 59)
- ara:** Dinlenme, mola, antrakt. (Doğan; 1996: 61)

- aracı:** Uzlaştırma maksadı ile veya bir iş görmek için çalışan kimse, vasıta, muvassıt.
- ateş:** Patlayıcı silahlar için atma emri ve atılması. (Doğan; 1996: 80)
- ateş açmak:** Bir topluluk bir hedefe ateşli silahlarla atış yapmak. (Doğan; 1996: 80)
- ateş alanı:** Silah menzili içindeki kalan yer. (Doğan; 1996: 80)
- ateş hattı:** Silahlı çatışmada atış menzili içinde kalan kısım. (Doğan; 1996: 80)
- ateş kesilmek:** Silah ateşi sona ermek. (Doğan; 1996: 80)
- ateş kesmek:** Silah atışını durdurmak. (Doğan; 1996: 80)
- ateşkes:** [i.ask.] Savaşan tarafların çarpışmaya belli bir süre ara vermesi, mütareke. (Doğan; 1996: 81)
- barış:** Savaşsızlık durumu, hazar.
Savaştan sonra silah bırakma, uzlaşma, sulh, musalaha. (Doğan; 1996:111)
- barış görüş olmak:** Barışmak, aralarındaki ihtilafı kaldırarak münasebet kurmak. (Doğan; 1996:111)
- barış gücü:** Birleşmiş milletlerin çatışma bölgelerine gönderdiği üye ülke askerlerinden oluşan askerî güç. (Doğan; 1996:111)
- barış düşüncesi:** Milletlerarasında her türlü savaşın ortadan kalkması ve evrensel bir barışın kurulmasıyla insanlığın ilerleme sağlayacağını ileri süren XIX. yüzyıl sonlarının düşüncelerinden biri. (SBA, 1990:154)
- barışçı:** Barış isteyen, barış taraftarı olan, savaşa karşı olan, barışsever, sulhçü, sulh-perver. (Doğan; 1996:111)
- barışçıl:** barışsever, sulhperver. (Doğan; 1996:111)
- barışçılık:** Barışçı olma hâli, sulhçülük. (Doğan; 1996:111)
- barışık:** Barış hâlinde olan, dargın olmayan. (Doğan; 1996:111)
- barışıklık:** Barışık olma hâli, dargın olmama. (Doğan; 1996:111)
- barışma:** Barışmak fiili, savaşa son verme, sulh etme, dargınlığa veya anlaşmazlığa son verme. (Doğan; 1996:111-112)
- barışmak:** Savaşa, dargınlığa veya anlaşmazlığa son vermek, sulh etmek. (Doğan; 1996:112)

- barışsever:** Barış taraftarı olan, savaşa karşı olan, barışçı, sulhperver. (Doğan; 1996:112)
- barışseverlik:** Barışsever olma hâli. (Doğan; 1996:112)
- barıştırmak:** Barışmaları sağlanmak, sulh edilmek. (Doğan; 1996:112)
- barıştırmak:** Barışmalarını sağlamak, aralarını bulmak, uzlaştırmak, sulh etmek. (Doğan; 1996:112)
- bırakışma:** Ateşkes, mütareke. (Doğan; 1996: 139)
- bırakışmak:** Karşılıklı olarak bırakmak, karşılıklı ateş kesmek, mütareke yapmak. (Doğan; 1996: 139)
- cenk:** Harp, savaş, muharebe, kavga. (Doğan; 1996: 185)
- cenkleşmek:** Savaşmak, kavga etmek; çekişmek, mücadele etmek. (Doğan; 1996: 185)
- cidal:** Kavga, mücadele, savaş. (Doğan; 1996:192)
- cihad:** Allah'ın rızasını kazanmak için din düşmanları ile yapılan harp; mukaddes savaş. (Doğan; 1996: 192)
- çarpışma:** Çarpışmak fiili; vuruşma, tokuşma; silahlı çatışma müsademe. (Doğan; 1996: 211)
- haram aylar:** İslâmiyet'ten önce Arap kabîlelerinin savaşmayı yasak kabul ettikleri, özel bir saygı gösterdikleri zilkâde, zilhicce, muharem ve recep ayları, eşhürü'l-hurum. (MTS, 2006:111179)
- harb:** Devletler arasında meydana gelen silahlı kavga, muharebe, savaş, cenk.
harb açmak: Bir veya daha fazla devletle savaşmaya başlamak.
harbetmek: Bir devlet bir (veya daha fazla) devletle silahla çatışmak, savaşmak. (Doğan; 1996: 462)
- harbî:** Harple ilgili; düşman, sulh hâlinde olunmayan. (Doğan; 1996: 462)
- harp:** Harb. (Doğan; 1996: 462)
- hazar:** Barış hâli, barış, sulh. (Doğan; 1996: 148)
- husumet:** Hasım olma hâli, hasımlık; zıddiyet, karşıtlık; düşmanlık. (Doğan; 1996: 503)
- ihtilaf:** Bir konuda farklı düşünme, ayrılık, uyuşmazlık, uymama. (Doğan; 1996: 527)
- itilaf:** Anlaşma, uyuşma, alışma, muvafakat; antlaşma. (Doğan; 1996: 566)

- itilafname:** Dostluk anlaşması. (Doğan; 1996: 566)
- muahedename:** Sulh şartlarını bildiren ve iki muhasım taraftan kabul ve imza edilen musalaha vesikası yerinde kullanılır bir tabirdir. Buna ahdnâme de denilir. Bununla beraber ahdnâme tabiri daha ziyade bir taraftan verilen ahd ve emanı müşir vesikaya itlak olunur. (Pakalın; 1983:550)
- muharebe:** Muhalif iki gücün çarpışması, harbetme, savaşıma, harb, savaş, cenk.
muharebe etmek: harb etmek, savaşmak, çarpışmak. (Doğan; 1996: 787)
- muharib:** Muharebe eden, savaşan, savaşçı.
 Savaşabilecek, savaş gücünden istifade edilebilecek olan kişi veya birlik.
 Birbiri ile savaşanlardan her biri. (Doğan; 1996: 787)
- muhasama:** İki taraf arasında meydana gelen anlaşmazlık, düşmanlık, adavet, husumet. (Doğan; 1996: 788)
- muhasamat:** Muhasamalar, husumetler, düşmanlıklar; çarpışma. (Doğan; 1996: 788)
- muhasım:** Aralarında husumet, düşmanlık olan iki tarafın her biri. (Doğan; 1996: 788)
- mutabakat:** Uygunluk, uygun gelme, uyuşma; tutarlılık, rabıta, irtibat. (Doğan; 1996: 796)
- mutabık:** Birbirine uygun olan, uygun, uyan. Doğan; 1996: 796)
- muvafakat:** Uygunluk, uyma, uygun olma; razı olma, kabul etme, müsaade etme, uzlaşma. (Doğan; 1996: 798)
- mücadele:** İki taraf arasındaki kıyasıya yapılan üstün gelme çatışması, cidal, kavga. (Doğan; 1996: 800)
- müsademe:** İki grup arasında silahlı çatışma, vuruşma, çarpışma. (Doğan; 1996: 813)
- mütareke:** Savaşan tarafların muvafakati ile barış görüşmelerine başlamak, yaralı toplamak, ölü gömmek gibi sebeplerle geçici olarak tatil edilmesi, bırakışma. Birinci Dünya Harbinden sonra galiplerle imzalanan Mondros Mütarekesi. (Doğan; 1996: 818)
- Devletler arasındaki savaşı ara verme amacı ile yapılan anlaşma.(Ateşkes anlaşması da denen mütareke, devletler arasındaki savaş durumuna son vermez. Mütareke, savaşı res-

men sona erdiren barış anlaşması görüşmelerine olanak veren geçici bir durum yaratır. Mondros Mütarekesinin kısa adı.

mütareke-i hususiye: özel, dar sınırlar içinde tutulan mütareke.

mütareke-i umumiye: geniş ölçüdeki mütareke.

mütareke dönemi: Modros mütarekesi ile Sevr antlaşması arasındaki dönem (1918-1920).

Tanrı mütarekesi: Haftanın bazı günleriyle yılın bazı dönemlerinde feodal savaşları yasaklayan ve özellikle X. ve XI. yy'larda kilise konsilleri tarafından sık sık emredilen önlem. (ML, 1986: 8478)

mütarekenâme: Mütareke vesikası, mütareke yapan tarafların imzaladığı anlaşma (Doğan; 1996: 818). Ateşkes yapanların karşılıklı imzaladığı antlaşma. (ML, 1986: 8478)

mütarik: Bir şeyi karşılıklı olarak bırakan, ondan el çeken; belli bir süre karşılıklı ateşkes anlaşması yapan.

Leşker-i mütarik: ateşkes yapan asker. (ML, 1986: 8478)

savaş: iki taraf (teşkilat, ülke veya ülkeler topluluğu) arasında meydana gelen cenk, muharebe, harb; döğüş, kavga; mücadele, uğraş. (Doğan; 1996: 959)

Devletlerin ve siyasal grupların aralarındaki anlaşmazlıkları diplomatik ve diğer barışçı yollarla çözemedikleri zaman başvurdukları silahlı mücadele. (SBA, 1990: 356)

savaşçı: Savaş hâlinde olan, savaşan, muharebe eden, muharip; iyi savaşçı olan, çok savaşan, cengâver. (Doğan; 1996: 959)

savaşçılık: Savaşçı olma hâli; savaş taraftarlığı. (Doğan; 1996: 959)

savaşkan: Savaşmaktan hoşlanan ve iyi savaşan, cengâver. (Doğan; 1996: 959)

savaşma: Savaşmak fiili, muharebe. (Doğan; 1996: 959)

savaşılmak: Savaş yapılmak; savaş fiiline konu olmak. (Doğan; 1996: 959)

savaşmak: Savaş etmek, muharebe yapmak, harb etmek.
Mücadele etmek, uğraşmak. (Doğan; 1996: 959)

savaştırmak: Savaş yaptırmak, harb ettirmek, savaşmalarına yol açmak. (Doğan; 1996: 959)

- sulh:** Barışma, barış; hasımlar arasında husumeti kaldırma, anlaşma, uyuşma, uzlaşma; harbsiz geçen zaman; rahat, huzur, sükûn.
- sulh etmek:** Uzlaştırmak, barıştırmak, uyuşturmak.
- sulh olmak:** Uzlaşmak, uyuşmak. (Doğan; 1996: 1002)
- Barış esasına dayalı uluslararası ilişkileri ve bu amaçla yapılan antlaşmaları ifade eden bir terim. (DİA; 2009: 489)
- sulhan:** Sulhen, sulh yolu ile. (Doğan; 1996: 1002)
- sulhçu:** Sulha taraftar olan, barışçı. (Doğan; 1996:1022)
- sulhçuluk:** Sulh taraftarlığı, barışçılık. (Doğan; 1996: 1022)
- sulhî:** Sulha ait, sulhle ilgili. (Doğan; 1996: 1022)
- sulhname:** Sulh şartlarının yazılı olduğu vesika, ahitname. (Doğan; 1996: 1022)
- sulhverver:** Barışsever. (Doğan; 1996: 1022)
- taraf:** Fikir, mücadele, yarışma vb. hâllerde bulunulan farklı yer. (Doğan; 1996:1044)
- terk:** Vazgeçme, bırakma. (Doğan; 1996:1067)
- teslim:** Bir şeyi başka birine verme. Bırakma, terk etme. (Doğan; 1996: 1069)
- teslim almak:** Kendisine verilen bir şeyi almak.
- teslim etmek:** Vermek; bırakmak, terk etme. (Doğan; 1996: 1069)
- uyuşmak:** Uzlaşmak, anlaşmak, mutabık kalmak. (Doğan; 1996: 1100)
- uz:** Barış. (Doğan; 1996: 1101)
- uzlaşmak:** Fikir ayrılığı veya menfaat zıtlığını gidererek anlaşmak, uyuşmak. (Doğan; 1996: 1101)

BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI METNİ VE DEĞERLENDİRMESİ

Ahmet KARAÇAVUŞ*

Aykut ELMAS**

ANLAŞMA METNİ'NİN DEĞERLENDİRMESİ

Rusya'nın 1917-1918'de devrim sürecine girmesinden ve nihayetinde yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin savaştan çekilme kararı almasından sonra, ilk olarak 15 Aralık 1917'de İttifak Devletleri ile Rusya arasında Brest-Litovsk mütarekesi imzalandı.¹ Ardından 20 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'ta başlayan barış görüşmeleri, iki buçuk ay kadar bir süreyle inişli çıkışlı bir seyir izledikten sonra, nihayetinde 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı.² Anlaşmayı Osmanlı Devleti adına imzalayanlar Berlin büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa ile Berlin'deki Türk askeri atışesi Zeki Paşa idi. Almanya'yı Rihard von Külman, von Rozenberg, General Max Hoffman ve Deniz Miralaylarından Horn temsil etmekteydi. Avusturya-Macaristan heyeti Kont Ottokar Çernin von Undetzu Hudeniç, Kayetan Merey von Kapus Mer, General Maksimilyan Çiçeris von Baksani'den oluşmaktaydı. Bulgaristan tarafında ise Andre Atuşef, Peter Gançef ve Teodor Anastasof bulunmaktaydı. Rusya adına anlaşmaya imza koyan heyetin üyeleri ise Grigori Yakoveleviç Sokolinkof, Mihailoviç Karahan, Georgi Vasilyeviç Çiçerin, Grigori İvanoviç Petrofski idi.³

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, ahmetkaracavus@ktu.edu.tr

** Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Trabzon, aykut_e-lmas@outlook.com.

¹Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1995, s.474, 476.

Müzakereler ve Anlaşmanın imzalanma süreci hakkında bkz.: Akdes Nimet Kurat, Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918), *Bellekten*, Cilt XXXI, S. 123, Temmuz 1967, s. 375-423; Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya-XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkiler (1798-1919), Ankara 2011, s. 325-385.

³*Hükümet-i 'Osmâniyye ve Müttefikleri ile Rusya Arasında Hâl-i Sulhun İ'âdesi Hakkındaki Mu'âhedâtın İmzâ ve Te'âtisine Me'zûniyeti Mutazammın Kânûn ve Esbâb-ı Mûcibe Lâyihalarıyla Hâriciye Encümeni Mazbatası*, No: 384, Devre: 3 Dersaadet 1334, s. 7-8.

Meclis-i Mebusan'a getirilen anlaşma metni, öncelikle bütün devletlerin altına imza attıkları ana anlaşmayı içermekteydi. Anlaşma toplam 14 madde idi ve Türkçe, Almanca, Rusça, Bulgarca ve Macarca kaleme alınmıştı. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki anlaşma teatisi Türkçe ve Rusça metinlerle yapılacaktı. Ancak her iki dilde yazılan metinlerin incelenmesiyle çözülemeyen bir sorun ortaya çıkarsa, Almanca nüshaya başvurulacaktı. Yani anlaşmanın hakem dili Almanca idi. Anlaşmaya genel olarak bakılırsa Finlandiya, Baltık ülkeleri, Polonya ve Ukrayna'nın bağımsızlığı tanınacaktı. Rusya savaş sırasında işgal ettiği Türkiye topraklarını tahliye edecek ve ayrıca 93 Harbinde savaş tazminatı olarak aldığı Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri verecekti. Osmanlı Devleti ve Rusya İran'daki askerlerini geri çekeceklerdi ve anlaşmaya imza koyan bütün devletler İran ve Afganistan'ın bağımsız ve hür birer devlet olduklarını tanıyacaktı. Savaş tazminatı alınmayacaktı. Ülkeler arasında ekonomik ve diplomatik ilişkiler kurulacaktı.⁴

Bundan sonra Rusya ile İttifak devletleri kendi aralarında ayrı ayrı anlaşmalar yaptılar. Bu anlaşmaların her biri Brest-Litovsk Barış Anlaşması'nın mütemmim cüzü idi. Ancak Meclis'te onaylanan anlaşma metninde doğal olarak sadece Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yapmış olduğu ikili anlaşmalar yer almaktadır. Bunlar ise ana anlaşmanın 5 nolu Melfuf⁵ (Protokol)'u ile 15 maddelik diğer anlaşmayı kapsamaktadır. Bu anlaşmanın birinci maddesi 7 fıkradan oluşmaktadır. İçeriği ise Brest-Litovsk Barış Anlaşmasının yukarıda belirtilen maddelerinin iki ülke arasındaki mevcut duruma uyarlanmasıyla ilgilidir. Sözelimi işgal edilen yerlerin tahliye sürecinin nasıl işleyeceği, bu süreçte halkın güvenlik ve işe sornunun nasıl çözüleceği, Rus askerlerinin terhisi, İran'dan iki taraf askerlerinin çekilmesi, Konsolosluk ve elçiliklerin açılması, Karadeniz'deki ticaretin başlatılması, isteyen Müslümanların Türkiye'ye göçünün engellenmemesi vb. meseleler üzerinde durulmaktaydı.⁶ Böylece Anlaşma maddeleri, Rusya ile Türkiye arasında yapılan 5 numaralı Protokol (Melfuf) ile birlikte okunduktan sonra meclise bir kanun tasarısı sunuldu.

Metinde son olarak Süleymaniye mebusu Hikmet Baban'ın kaleme aldığı hariciye Encümeni Mazbatası yer almaktaydı. 28 Mart 1918'de hükümete 961 numaralı kanun tasarısı ile Brest-Litovsk Barış Anlaşması'nı imzalama ve teati etme yetkisi istendi ve bu suretle anlaşma Meclis-i Mebusan'da onaylanmış oldu.⁷ Bu kısa tanıtımdan sonra anlaşmanın Rusya

⁴ A.g.e., s. 8-11.

⁵ A.g.e., s.12-13.

⁶ A.g.e., s. 14-19.

⁷ *Meclis-i Mebusan Zabut Cerîdesi*, Devre: 3, C. 3, 28 Mart 1334 (1918) Perşembe, s. 431.

ve Osmanlı Devleti'ne neler getirdiğine özet bir şekilde bakmakta fayda olduğu kanaatindeyiz.

İttifak Devletleri ile anlaşmadaki adı ile “*Rusya Sovyet Cumhuriyet-i Müttehidesi*”⁸ arasında 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması ile Rusya, kendisi açısından, Birinci Dünya Savaşı'na hukuken son vermiş oldu. Bununla birlikte bu barış, Rusya için çok ağır bir fatura getirmekteydi. Zira Avrupa'daki topraklarının tamamına yakını kaybettiği gibi Kars, Ardahan ve Batum'u da Osmanlı Devleti'ne bırakmak zorunda kalmıştı. Böylece Bolşevikler, savaştan bütün devletlere barış çağrısı niteliğinde olan ve Ekim Devrimi'nin hemen ikinci günü yayımladıkları Barış Dekreti'nde yer alan “ilhaksız ve tazminatsız” anlaşma amacından ilkine ulaşamayarak, kendilerine belirledikleri ilkeler bakımından çok ağır bir yenilgi almış oldular. Bu Sovyet yönetiminin Uluslararası diplomasi arenasına ilk çıkışıydı ve aslında sonuç bu haliyle, Bolşevikler için tam bir hezimet olmuştu.

Mevcut durumda Bolşevikler, savaştan önce Rus toprağı olan Finlandiya, Baltık ülkeleri, Polonya, Ukrayna ve Elviye-i Selâse'yi tamamen elden çıkarmak zorunda kalmışlardı. Ayrıca Güney Kafkasya'da önce Maverâ-yı Kafkas hükümeti kurulmuş; ardından da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcüstan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Osmanlı Devleti Romanya ve Ukrayna ile olduğu gibi Maverâ-yı Kafkas Hükümeti ile de barış masasına oturmuş, ancak onların Brest-Litovsk Anlaşması'nı tanımamaları nedeniyle başarıya ulaşamamıştı. Bununla birlikte Maverâ-yı Kafkas Hükümeti dağılıp da her bir topluluk kendi bağımsızlığını ilan edince, ortaya çıkan karmaşa ve Müslümanlara uygulanan baskı ve şiddet, Osmanlı Devleti'ne buraya askeri harekât düzenleme fırsatı vermiş ve Türk orduları Tebriz'e kadar ilerlemişti.⁹

Yani Birinci Dünya Savaşı'nı eğer ittifak devletleri kazanmış olsaydı muhtemelen Güney Kafkasya ile Kuzey Kafkasya'nın önemli bir kısmı, bahsedilen diğer bölgeler gibi Rus hâkimiyetinden tamamen çıkacaktı. Ek olarak Rusya, İran ve Afganistan'ın bağımsızlığını tanımak ve İran'daki askerlerini geri çekmek zorunda kalmıştı ki, bu madde ile Rusya, Basra Körfezi'nden olduğu kadar Hindistan'dan da uzaklaştırılıyor ve etki alanı iyice kuzeye doğru daraltılıyordu.

⁸ Bu muhtemel Rusya'nın yeni adımın uluslararası bir belgede ilk geçişiydi; *Hükümet-i 'Osmâniyye ve Müttefikleri ile Rusya Arasında*, s. 7.

⁹ Türk Ordusunun Kafkas Harekâtı hakkında bkz.: Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı-Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması*, Ankara 1996.

Bu çerçeveden bakıldığında Rusya'nın Avrupa'dan bütünüyle çıkarılarak Doğu'ya doğru izole edildiği ve böylece Doğu Avrupa ve Balkanların kontrolünü tamamen Almanya'ya devrettiği görülmektedir. Bu Almanya için elbette büyük bir zaferdi. Öte yandan Rusya, Boğazlardan ve Karadeniz Havzası'ndan uzaklaştırılmak suretiyle güneyden de izole edilmişti. Özellikle Ukrayna'nın ve Güney Kafkasya'nın elden çıkması, en verimli tarım arazilerinden ve başta petrol olmak üzere yer altı kaynaklarından mahrum olması anlamına gelmekteydi. Sonuçta Baltık Denizi ve Karadeniz'in kontrolü tamamen Rusya'nın elinden alınmıştı. Rusya'ya, neredeyse Vilodivostok'tan başka denize çıkabileceği bir kapı bırakılmamıştı. Burada da İngiltere, ABD ve Japonya gibi büyük rakiplerle karşı karşıyaydı ki mevcut Rus ticâri ve askeri denizciliği, bu ülkelerle baş edebilecek güçten fersah fersah uzaktaydı.¹⁰

Eğer Anlaşma bu haliyle yürürlükte kalsaydı, muhtemelen Rusya bir daha asla büyük güç olamazdı. Sonuçta ilerleyen zaman diliminde Rusya, Kafkasya'nın tamamını, Baltık Ülkelerini ve Ukrayna'yı SSCB sınırları içine alırken, Polonya'ya ek olarak Yunanistan hariç bütün Balkan devletleriyle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini Doğu Bloku'na dâhil etmeyi başardı. Bu aslında Rusya'da devrimin yerleşip Bolşeviklerin iktidarı ele almasından sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen sürede aşama aşama gerçekleşti. Rusya'nın, Birinci Dünya Savaşı'nda önüne koyduğu hedeflere, bir bakıma İkinci Dünya Savaşı sonucunda ulaşmayı başardığı söylenebilir.

Brest-Litovsk Anlaşması'nın Osmanlı Devleti için ayrı bir önemi bulunmaktaydı. Çünkü yaklaşık iki yüz yıldır mücadele ettiği, Batılı bir tarihçinin deyimiyile “*Batı'nın Türkleri içdiş etmek için kullandığı bir güç*” olan Rusya'ya karşı cephede olmasa da masada uzun bir zaman diliminden sonra ilk defa üstünlük elde edilmişti. Aslında, Birinci Dünya Savaşı açısından bakıldığında, cephede üstünlükten ne anlaşıldığı ya da anlaşılması gerektiği de biraz karışıktır. Çünkü İttifak Devletleri savaş stratejisini, zaferi Batı cephesi'nde kazanmak üzerine kurmuşlardı. Dolayısıyla Osmanlı ordusunun bu savaştaki asıl görevi, Almanya'nın Batı cephesine iyice yüklenebilmesini sağlamaktı. Bu ise öncelikle Almanya'yı doğudan sıkıştıran Rus güçlerini, kendi doğusunda açtığı bir cephe ile üzerine çekmek suretiyle Rusya'yı Batı cephesinde (Rusya'nın) zayıflatmaktı. İkinci olarak boğazları kapatarak ve Doğu Anadolu'yu tıkayarak Rusya'ya karşı yürütülecek olan yıpratma savaşını sağlamlaştırmak ve bu ülkenin ekonomik çöküşünü hazırlamaktı. Yani Rusya'yı ekonomik açıdan darboğaza doğru itmektir. Nitekim Osmanlı Devleti Doğu Cephesi'ni açınca, Rusya üzerindeki

¹⁰ Alan Bodger, “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Ed.: Marian Kent, Çev.: Ahmet Fethi, İstanbul 1999, s.88-128.

Türk baskısını hafifletmek isteyen İtilaf Devletleri de Çanakkale'ye saldırmışlardı. Osmanlı Devleti'nin savaşta bir diğer görevi ise Kanal ve Irak Cepheleri yoluyla Batı Cephesi'ndeki İngiliz kuvvetlerini bölmektir ki bunda da başarılı olunmuştu. İngiltere tarafından, Fransa'ya destek için Batı cephesine gönderilecek askerlerin büyük bir bölümü Türk cephelerine aktarılmıştı.

Rusya savaşta çekildiğinde, İttifak devletlerinin stratejisi tutmuş görünüyordu. Nitekim Brest-Litovsk'tan kısa bir süre sonra Almanlar, Batı cephesinde taarruza geçtiler ve İtilaf savunma hattını yarıdılar. Paris'in düşmesi an meselesi iken ABD savaş girdi ve gidişatı değiştirdi. Almanya'da ortaya çıkan ekonomik buhran ihtilacı hareketlerle sonuçlandı ve savaş İttifak devletlerinin yenilgiyle bitti.¹¹ Bu çerçevede bakıldığında, Osmanlı ordularının Ruslar karşısında almış olduğu yenilgi, genel savaş stratejisi açısından önemli değildi. Çünkü sonuçta Rusya yenilgiyi kabul ederek savaştan çekilmek zorunda kalmıştı. İşin aslı sonuç, toplamda zafere işaret etmekteydi.

Rusya'nın Brest-Litovsk Anlaşması ile işgal ettiği bütün Türk topraklarını tahliye etmek ve Elviye-i Selâse'den çıkmak zorunda kalması bu zafere işaret ediyordu. İran ve Afganistan'ın bağımsızlığının tanıtılması ayrı bir başarıydı ve Osmanlı Devleti'nin Müslümanların önderi olma iddiasının gerçeği yansıttığını gösteren somut bir kanıttı. En azından Müslümanlara karşı kullanılacak bir propaganda aracıydı. Bu Osmanlı Devleti'ne İslam dünyasında büyük bir saygınlık kazandırabilirdi. Yine Kafkasya Türk ordularının askeri harekâtına açık hale gelmişti. İngiltere artık, İran ve Afganistan üzerinden hem Basra Körfezi'nde hem de Hindistan'da baskı altına alınabilirdi. Anlaşmada kapütülasyonlarla ilgili bir madde olmasa da Rusya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerin mevcut şartlar çerçevesinde yeniden kurulacak olması, devleti bu yüzlerce yıllık yükten kurtarmaktaydı. Böylece Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasına neden olan en önemli sorunlardan biri halledilmiş oluyordu. Ayrıca Anlaşma'nın imza gününün 3 Mart'a gelmesi/getirilmesi "tesadüf müydü?" yoksa "bilinçli bir tecih miydi?" bunu bilmek pek mümkün olmamakla birlikte bu tarihin, Türkler için sembolik bir anlamı vardı. Çünkü 3 Mart 1918, Ayestefanos Antlaşması'nın imzalanışının günü gününe tam kırkıncı yıl dönümüydü.¹² Böylece, bütün Balkanların fiilen elden çıktığı 1877/1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kötü hatırları da bir nebze olsun unutulabilecekti.

¹¹ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi 1914-1991/Aşırılikler Çağı*, Çev.: Yavuz Alogan, İstanbul 1996, s. 42.

¹² *Hükümet-i 'Osmâniyye ve Müttefikleri ile Rusya Arasında*, s.1, 20.

Brest-Litovsk Anlaşması, İttifak devletlerine sağladığı bütün bu avantajlara rağmen uzun ömürlü olmadı. Ancak İtilaf devletlerinin savaş sonrası Rusya için belirlediği kader, Almanlarınkinden pek farklı değildi. Nitekim Rusya, Ukrayna hariç bir daha asla Kuzey ve Doğu Avrupa'yı kendi toprakları haline getiremedi. Güneyde de "sıcak denizleri" isterken elindeki "sıcak topraklardan" oldu.

Almanya, Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan Brest-Litovsk'ta Rusya'ya karşı elde ettikleri bütün üstünlükleri diğer Avrupa devletlerine kaptırdı. Sonuçta dört yıllık savaş, Avrupaki hiçbir sorunu çözemediği gibi Çarlık Rusya'nın stratejisini benimseyen yeni bir rejimin sorun olarak ortaya çıkışına sebep oldu. Dolayısıyla Rusya Brest-Litovsk'ta kaybettiklerinin tamamını geri istemekteydi. Yani Brest-Litovsk dâhil, Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmalar, Almanya'yı olduğu kadar Rusya'yı da memnun etmemişti. Sonuçta bütün bu anlaşmalar yeni bir savaşın habercisi gibiydi.

Türkiye ise Brest-Litovsk'ta belirlenen sınırları, Batum hariç korumayı başardı ve Gümrü ve Moskova anlaşmalarıyla doğu sınırlarını kalıcı bir şekilde çizdiği gibi İstiklal Savaşı'nda Batı'ya karşı Sovyet desteğini almayı da başardı.

MECLİS-İ MEB'USÂN

Numero 381

1334

Devre-i İntihâbiye: 3

İctimâ': 4

Hükûmet-i 'Osmâniyye ve Müttelikleri ile Rusya Arasında Hâl-i Sulhun İ'âdesi Hakkındaki Mu'âhedâtın İmzâ ve Te'âtîsine Me'zûniyeti Mutazammın Kânûn ve Esbâb-ı Mûcibe Lâyihalarıyla Hâriciye Encümeni Mazbata

İSTANBUL

MECLİS-İ MEB'USÂN MATBA'ASI

1334

MECLİS-İ MEB'USÂN**Numero 381****1334****Devre-i İntihâbiye****3****İctimâ'****4****Düvel-i Müttefika-i Erba'a ile Rusya Arasında Mün'akd
Mu'âhedenâmelerin****Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası****Tezkire-i Sâmiye Târîhi : 25 Mart 1334**

Günü gününe mutâbık olarak kırk sene mukaddem 'akd idilmiş olan Ayastefanos Mu'âhedenâmesi netâyicini imhâ iden ve 3 Mart 1918 târîhinde Devlet-i 'Osmâniyye ile Rusya arasında mün'akd olan mu'âhedenâmeler bir mu'âhede-i sulhiyye ile bir de munzamm mu'âhedenâmeden müteşekkildir.

Mu'âhede-i sulhiyye Türkçe, Almanca, Macarca, Bulgarca, Rusça olmak üzere beş lisanda muharrerdir. İşbu mu'âhedenâme evveleminde harbin nihâyet bulduğunu ve hâl-i müsâlemet ve muvâlâtın takarrür itdiğini beyân ve bir tarafın devâ'ir-i hükûmeti ve teşkilât-ı 'askeriyyesi 'aleyhine her gûne tahrîkâtından ve propagandadan taraf-ı âherin memnu'iyete dâ'ir ahkâmı ihtivâ itmekdedir. Rusya hükûmeti mu'âhedenâmenin işbu ahkâmını düvel-i müttefika-i erba'anın taht-ı işgâlinde bulunan arâzîde dahi tatbîk itmeği ta'ahhüd itmiştir.

Mu'âhede-i sulhiyyeye rabt olunan harîtada ta'yîn ve tahdîd idilen ve Rusya Devleti'nin taht-ı işgâlde bulunan memâlikinin bir kısm-ı mühimini teşkil iden yerler ba'demâ devlet-i mezkûrenin hukûk-ı hükûmrânîsine tâbi' olmayacak ve mukaddemâ kendisine 'â'id olduğu bahânesiyle devlet-i mezkûreye karşı bir gûne ta'ahhüd altında bulunmayacaktır. Memâlik-i mezkûre sekencesiyle Almanya ve Avusturya-Macaristan taraflarından müttefikan mukadderât-ı âtiyesi tanzîm idilecek olan bu yerlerin umûr-ı dâhiliyyesine Rusya müdâhale itmekden sarf-ı nazar itmiştir.

Rusya hükûmeti Ukrayna, Livonya, Finlandiya ve Aland Adaları'na karşı olan ta'ahhüdâtını ifâ itdiği takdirde Almanya'da sâlif-üz-zikr harîtada tersîm idilmiş olan hatt-ı hudûdun şark cihetinde bulunan memâlik tahlîyeye âmâde bulunacaktır. Rusya Anadolu vilâyât-i şarkîyesini tahlîyede iltizâm-ı sür'at itmeğe ve vilâyât-ı mezkûreyi usûl-i dâ'iresinde Devlet-i

'Osmâniyye'ye i'âde eylemeğe ve Ardahan, Kars ve Batum kazâ ve sancâklarından Rus 'askerini çekmeğe sarf-ı mukadderat idecektir. Rusya mezkûr kazâ ve sancâkların gerek hukûk-ı düvel ve gerek hukûk-ı idâre nokta-i nazarından teşkilât-ı idâriye-i cedîdesine müdâhaleden ferâgat itmiştir. Havâlî-i mezkûrenin ahâlî-i mahalliyesi yeni hem-civâr devletler ve hâsseten Devlet-i 'Osmâniyye ile bila-î'tilâf nizâmât ve tarz-ı idârelerini tanzim ideceklerdir. Rusya bu hükûmet-i cedîdenin umûrına müdâhale itmeyeceği cihetle bu bâbda ânın re'yini istihsâle hâcet kalmamıştır.

Rusya, hükûmet-i hâzıra tarafından yeni teşkil olunan ordu aksâmı dâhil olduğu hâlde ordusunu derhâl kâmilen terhîs itmeğe mecbûr olacak ve sefâ'in-i harbiyyesinin ve düvel-i muhâsameye mensûb olub Rusya kadrosuna dâhil bulunan sefâ'inin derhâl silâhlarını alacak veyâhüd musâlaha-i 'umûmiyenin 'akdine kadar kalmak üzere kendisiyle diğer muhâsım devletlere 'â'id sefâ'in-i harbiyyeyi Rus limanlarına çekecektir.

Rusya hükûmeti Baltık Denizi'nde ve kendisinin havza-i hükûmeti dâhilinde bulunan Bahr-i Siyâh aksâmında torpilleri derhâl kaldıracak ve sefâ'in-i ticâriye mezkûr denizlerde seyr ü sefere hemân başlayacaktır.

Rusya Ukrayna ile derhâl 'akd-i sulh idecek ve Ukrayna'nın düvel-i müttefika ile 'akd itmiş olduğu mu'âhedeyi tâniyacak ve Ukrayna arâzîsinden asâkirini ve kızıl hassa âlâyalarını derhâl ihrâc idecek ve memleket-i mezkûrede hükûmet ve devâ'ir-i müessese 'aleyhinde tahrîkât ve propagandada bulunmaktan vaz geçecektir.

Rusya mu'âhedenâmede hudûdları tasrîh edilmiş olan Estonya ve Livonya'yı da mezkûr 'asâkir ve âlâylardan tahliye idecektir. Bu memleketlerde teşkilât-ı dâhiliyye tanzim ve bu sayede âsâyiş ve inzibât-ı "umûmî te'mîn idilüb hükûmet te'sîs idinceye kadar memâlik-i mezkûre Almanya kuvve-i zâbitasının taht-ı teftîşinde bulunacaktır. Rusya Finlandiya'yı ve Aland Adalarını mârru'z-zikr 'asâkir ve âlâylardan tahliye idecek ve Finlandiya limanlarından donanma ve kuvve-i bahriyesini çekecek ve buralarda her gûne tahrîkâtdan ve propagandadan vaz geçecektir.

Aland Adalarındaki istihkâmât mümkün mertebe sür'atle hedm olunacak ve mezkûr adalarda istihkâmât-ı dâ'ime yapılmaması ve 'askerlik ve denizcilik nokta-i nazarından bu adalar hakkında ikâ olunacak muâmelâtın ta'yini için Almanya, Finlandiya, Rusya ve İsveç aralarında bir mukâvelenâme 'akd olunacaktır. Bu mukâvelenâmeye Baltık Denizi'nin sevâhil-i şarkiyesindeki hükûmât-ı sâ'ire-i mütecâvireyi Almanya iştirâk itdirebilecektir.

Mu'âhedenâmede isti'mâl idilen bu 'ibâre ile Rusya'nın terk itmiş olduğu arâzide teşekkül idebilecek hükûmât imâ edilmiş olması muhtemeldir. Ancak Ukrayna, Estonya, Livonya, Finlandiya ve Aland Adaları hakkında

balâda beyân olunan şerâ'itin îfâsı takdîrinde Rusya'ya i'âde idilecek olan memâliki Almanya tahliye idecektir.

Rusya düvel-i müttefika-i erba'a misillü Îrân'ın ve Afganistan'ın tamâmiyyet-i mülkiyelerine ve istiklâl-i siyasi ve iktisâdîlerine ri'âyet idecektir.

Tarafeyn üserâ'-i harbiyyesi munzamm mu'âhedenâmelerde beyân edilmiş olduğu vech ile memleketlerine i'âde idilecektir.

Tarafeyn-i 'âkdeyn harbin idâre ve teftîşi münâsebetiyle hükûmet tarafından ihtiyâr idilen masârif ve tedâbîr-i müttehize-i 'askeriye neticesi olarak menâtık-ı harbiyye dâhilinde kendileri ile teb'âları hakkında îkâ' olunan hasârât ve düşman arâzisinde tarh olunan tekâlîf-i harbiyye (rekzasyonlar) için yek-diğerinden tazmînât-ı harbîye talebinden ferâgat eylemişlerdir.

Diplomasi ve şehbenderlik münâsebâtı tekrâr te'sîs ve şehbenderlerin kabûlü için î'tilâfât-ı mahsûsa 'akd idilecektir.

Düvel-i Müttefika-i Erba'a ile Rusya hükûmeti arasındaki münâsebât-ı iktisâdiye mukâvelât-ı müzeyyele ile ta'yîn edilmiş olup bu mukâvelâtdan biri de Hükûmet-i Seniyye ile Rusya hükûmetine mûte'allıktır.

Münâsebât-ı hukûkiyyenin te'sîsi, üserâ'-i harbiyye ile sivil mevkûfinin te'âtîsi, 'afv-ı 'umûmî, düşmân eline düşen sefâ'in-i ticâriyenin tâbi' olacağı mu'âmele husûsâtınca mu'âhedât-ı mahsûsa 'akd idilecek ve işbu mu'âhedât, mu'âhede-i sulhiyyeden cüz'-i mütemmim teşkîl iderek mümkün olduğu kadar aynı zamânda iktisâb-ı mer'îyyet idecektir. Saltanât-ı Seniyye ile Rusya hükûmeti arasındaki münâsebâtta mu'âhedenâmenin tefsîri iktizâ itdiği takdîrde Türkçe ve Rusça metinler mer'î olacaktır. Ma'mâfih ihtilâf vûku'u takdîrinde iki metnin ma'nâlarının ta'yîninde vâzih sûretde tefsîrlerinde Almanca metin mu'teber olacaktır.

Sulh mu'âhedenâmesi tasdik idilecek ve nesh-i musaddakaları mümkün olduğu kadar sür'atle Berlin'de te'âtî olunacaktır. Fakat Rusya hükûmeti, düvel-i müttefika-i erba'adan birinin talebi üzerine, tasdiknâme nüshâlarını iki hafta zarfında te'âtî eylemeğe mecburdur.

Başka yolda sarâhat mevcûd olmadıkca mu'âhede-i sulhiyye tasdikî mûte'âkib mer'î olacaktır.

Ukrayna ile sulh mu'âhedenâmesine derc edilerek tanzîm edilmiş olan usûl-i iktisâdiye Rusya ile mün'akd mu'âhedâtta sulh mu'âhedenâmesine derc idilmeyüb zeyllerine derc olunmuşdur ve usûl-i mezkûrenin Hükûmet-i Seniyye'ye 'â'id olan ciheti mezkûr zeyllerin beşincisinde mündericidir.

Evvelemirde Devlet-i 'Osmâniyye ile devlet-i müşârü'n-ileyhânın muhârib bulunduğı hükûmât arasında sulh-i 'umûmî 'akd olunduktan sonra yeni bir ticâret ve seyr-i sefâ'in mu'âhedenâmesinin sür'at-i mümküne ile 'akdi ta'ahhüd olunmuştur. O zamâna kadar ticâret ve seyr-i sefâ'in husûsâtında tarafeyn yek-diğereine karşı en ziyâde mazhar-ı müsâ'ade olan millet hakkında tatbîk idilen mu'âmelenin 'aynı tatbîk idilecektir. Mu'amele-i mezkûre idhâlât, ihrâcât ve i'âde-i ihrâcât ve transit, gümrük mu'amelâtı ve sâ'ire ile devlet inhisârlarına müte'allikdir. Bu usûl-i muvakkatenin cereyân itdiği müddetce tarafeyn-i 'akdeynden birinin arâzisi hudûdunda herhangi bir noktada idhâlât ve ihrâcât için istîfâ olunan rûsûm, 'aynı tarafın diğere hudûdının her hangi bir noktasında istîfâ idilen rûsûmdan fazla olmayacaktır. Tarafeyn-i 'akdeynden hiç biri hudûda muttasıl havâlî arasında gümrük ittihâdı veyâ küçük ticâret hakkında diğere taraf cânibinden her hangi bir devlete bahş idilmiş veyâhüd idilecek olan müsâ'adâtdan istifâde idemeyecektir.

Usûl-i muvakkatenin feshi hakkı tarafeyn için 30 Hazîrân 1919 târihinde beden idecek ve feshin hükmü de târih-i fesihden altı ay mürûrundan sonra câri olmağa başlayacaktır.

Saltanat-ı Seniyye ve Rusya Hükûmet-i Cumhûriyyesi arasında sulh mu'âhedenâmesine zamîmeten kendilerini alâkadâr iden ahkâmı muhtevî ve sulh mu'âhedenâmesinde mevzû'-bahs olmayan veyâhüd bazı mevâdd için î'tilâfât-ı mahsûsa 'akdinden bâhis olan ahkâmın sûret-i tatbîkine mütedâ'ir olarak bir mu'âhedenâme 'akd idilmiştir.

Hükûmeteyni 'alâkadâr iden ahkâm-ı mebhûs-ün anı iki kısım olub biri 'Osmânlı-Ukrayna munzamm sulh mu'âhedenâmesinde münderic mevâddı be-tekrâr zikr iden ve diğere de Hükûmet-i Seniyye ile Ukrayna'ya mahsûs olmayub fakat Devlet-i 'Osmâniyye ile Rusya Hükûmet-i Cumhûriyyesini 'alâkadâr iden bazı umûrun tanzîm ve tevsiyesinden münba'is olarak müceddeden vaz' idilmiş olan ahkâmıdan 'ibârettdir.

Husûsât-ı mühimmeye mütedâ'ir olan ahkâm-ı cedîde-i asliye tahliye-i arâziden, tahdîd-i hudûddan, hudûdda nevâhî-i mütecâvire beynindeki münâkalâtdan ve ticâretten ve hudûdda kâ'in emlâk hakkında ittihâz olunacak usûlden, Îrân'ın mukadderâtından ve Müslimlerin memâlik-i 'Osmâniyye'ye hicret eylemek hükûkundan bâhisdir.

Husûsât-ı sâlifeden tahliye-i arâzî mes'elesinde, Rusya Hükûmet-i Cumhûriyyesi mu'âhede-i munzammenin târih-i imzâsı olan 3 Mart 1918 târihinden 'itibâren altı ilâ sekiz hafta bir müddet zarfında işğâl eylemiş olduğı vilâyâtı tahliye idecek, gerek kuvâ-yi 'askeriyyesini gerek me'mûrîn-i mülkiyye ve 'askeriyyesini harbden akdemki hudûd-ı müşterekenin diğere

cihetine çekecektir. Tahliyenin sûret-i cereyâmı tarafeynin baş kumandanları tarafından ta'yîn idilecektir.

Rus Hükûmet-i Cumhûriyesi, arâzî-i mezkûrenin 'Osmânî 'asâkiri tarafından tekrâr işgâle kadar emn ü âsâyîşi te'mîn ve ahz-ı sâr ve nehb ve gâret ve cinâyât veyâ sâ'ir mugâyir-i kânûn-ı ef'âl ve harekâtın vukû'unu men' idecektir. Emâkin, mebânî ve mü'essesât-ı 'askeriye ile derûnlarında bulunan eşyâ ve edevât hâl-i aslîleriyle terk ve tahrîbden vikâye olunacaklardır. Tahliye idilecek arâzîdeki dekovil hatlarıyla hutût-ı cedîde-i sâ'ire ve bunlara 'â'id âlât ve edevât-ı müteharrîke, köprüler, ahâlînin te'mîn-i i'âşesi için 'alî hâle terk olunacaklardır. Rus Hükûmet-i Cumhûriyesi ordusunu terhîs itmeğe ve ancak az mikdâr 'asker sulh altında bulundurmağa, Ermeni çetelerini dâğıtmağa, mikdâr-ı kalîl mu'inden ziyâde 'asâkiri bir mahalde cem' itmemeğe mecbûrdur. Buna mukâbil Hükûmet-i Seniyye husemâ-i sâ'iresine karşı harbe devâm itmek zarûretinde bulunduğundan ordusunu hâl-i seferîde bulundurabilecektir.

Ve'l-hâsıl tarafeyn hâl-i tabî'inin i'âde-i te'sisine kadar vilâyât-ı mezkûre ahâlîsine muktezî erzâk ve me'kûlâtın idhâli mes'elesini tanzîm için bir î'tilâfnâme 'akd ideceklerdir.

Keyfiyyet-i tahliye, hudûd-ı müşterekenin ta'yîni istilzâm eylediğinden mu'âhedenâmenin târîh-i tasdîkinden itibâren üç mâh zarfında iki 'Osmânî-Rus muhtelit komisyonu teşekkül edecek ve bunlardan biri 'Osmânî-Rusya-Îrân hudûd-ı müşterekesinin birleştiği noktadan beden ile Kars, Ardahan ve Batum sancâkları hudûdına kadar harbden evvelki hudûdu yeniden ta'yîn ve diğeri de işbu sancâkların 1877-78 'Osmânî-Rusya harbinden evvelki hudûdını tahdîd eyleyecektir.

Hatt-ı hudûd civârında kâ'in arâzî ve sükkânı hakkında mütekâbil teshîlât gösterilmesini mutazammın bir usûl kâbul edilmiştir. Hatt-ı hudûd civârında sâkin olup diğeri cihette emlâka mutasarıf bulunan efrâd emlâklarını işletmek, îcâr etmek, idâre etmek, bi'z-zât veyâ vekîl vâsıtasıyla fûrûht eylemek husûsâtında hâiz oldukları bi'l-cümle haklarını isti'mâl edebileceklerdir. Efrâd-ı mezkûre husûsî yol varakalarıyla hudûdu mürûr ve işlerine ve ta'ayyüşlerine elzem bulunan ba'zı eşyayı gümrük resminden mu'âf olarak nakl edebileceklerdir. Bu husûsa müteferri' tafsilât bi'l-âhire 'akd idilecek bir î'tilâf-ı mahsûs ile ta'yîn idilecektir.

Mu'âhede-i sulhiyenin tatbîki netîcesi olarak mukaddemâ menâtik-ı nüfûziye ta'yîni ve menâfi'-i mahsûsa te'mîni maksadıyla Îrân'ın istiklâlîni muhill sûrette mukaddemâ 'akd edilmiş olan mukâvelât-ı hükümden sâkit 'add idilecektir.

Îrân memâliki tahliye idilecek ve Îrân'ın istiklâl-i siyâsîsi ve iktisâdîsiyle tamâmiyyet-i mülkiyyesine düvel-i sâ'ire tarafından da ri'âyet

idilmesini te'mîn idici tedâbîrin ittihâzını ve ânîfü'z-zikr tahliye keyfiyetini mutazammın olarak Devlet-i 'Osmâniyye ile Îrân ve Rusya arasında bir î'tilâf 'akd olunacaktır.

Bütün Rusya Müslümânları mallarını nakde tahvîl ve emvâl-i mevcûdeleriyle memâlik-i 'Osmâniyye'ye hicret itmekte serbest bulunacaklardır. Bu sûretle mukaddemâ bunların muhâcereti husûsunda ifâ' idilen mevâni' ve sıfat-ı tâbi'iyet-i 'Osmâniyyelerine dâ'ir gösterilen müşkilât ba'demâ zuhûr itmeyecektir, Devlet-i 'Osmâniyye ile Rusya arasında mün'akd mu'âhede-i sulhiyye-i munzammenin ahkâm-ı sâ'iresi ise 'Osmânlı-Ukrayna mu'âhede-i munzammesi ahkâmının 'aynı olub husûsât-ı âtiyyeye ta'alluk itmekdedir:

Tarafeynden her biri arâzisine kabûl itdiği taraf-ı diğeri me'mûrîn-i şebenderiyesi rü'esâsına ezgeküvator i'tâ idecektir. Şebender ve konsoloslar meslekden yetişme olacaklardır. Kendileri hakkında hukûk ve imtîyâzât husûsunda, bir mu'âhede-i ticâriye 'akdi zımında ta'yîn idilen müddet-i muvakkate zarfında, mu'âmele-i mütekâbile şartıyla en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade olan millet-i me'mûrîn mümâselesi hakkında tatbîk idilen usûlün 'aynı mâ-bihî'l-tatbîk olacaktır. Şebenderhâne binâlarıyla eşyasına ikâ' idilen hasârât ile me'mûrîn-i şebenderînin ducâr oldukları zararlar tazmîn olunacaktır. Bir şebenderlik mukâvelenâmesinin ve münâsebât-ı hukûkiyyenin tanzîmi için vücûdına lüzûm görülecek senedât-ı düveliyye-i sâ'irenin 'akdi tarafeynce ta'ahhüd olunmuştur.

İşbu senedât-ı düveliye ânîfü'z-zikr müddet-i muvakkate zarfında 'akd idilecek ve şebenderlik usûl-i muvakkatesi usûl-i ticâriye-i muvakkatenin feshi husûsunda tabî' olduğu şerâ'it tahtında olarak fesh idilebilecektir. Posta ve telgraf münâsebâtının i'âdeten te'sîsi beyne'l-milel ittihâda dâ'ir 'ahden mu'ayyen olan usûle tevfikân başlayacaktır. Kavânîn-i harbiyye ilgâ idilecektir. Tarafeynden birine mensûb olub diğeri için memâlikinde bulunan teba'aya 'â'id matlûbâtın, kezâlik teba'a-i merkûmenin kavânîn-i mezkûre yüzünden haleldâr olan hukûkunun kâbil-i taleb hâle 'avdeti ve hasârât-ı vâkı'anın tahmîni ve bu bâbda ta'kîb idilecek usûl Alman-Rus mu'âhede-i munzammesinde ta'yîn idilen şerâ'it dâ'iresinde vukû' bulacaktır. Üserâ-i harbiyye ile inzibât-ı 'umûmîyi te'mîn maksadına müsteniden husûsî komiserler ma'rifetiyle tevkif edilmiş olan bi'l-cümle eşhâs mübâdele ve memleketlerine i'âde idilecek, sivil üserâ teb'îd edilmiş oldukları ikâmetgâhlarına kadar olan masârıf-ı seferiyeleri kendilerini teb'îd iden devlete 'â'id olmak üzere serbest bırakılacak, sâlifü'z-zikr Rus-Alman mu'âhede-i munzammesinde mûnderic bazı şerâ'ite tevfikân 'afv-ı 'umûmî i'lân kılınacaktır. Mu'âhede-i munzamme cüz'-i mütemmimini teşkîl itdiği mu'âhede-i sulhiyye ile 'aynı zamânda mer'îyyü'l-hükûm olacaktır. Tasdîk idilecek ve tasdîknâmeler te'âtî kılınacaktır.

İşbu îzâhâtdan anlaşılacağı üzere Rusya ile mün'akd olan mu'âhede-i munzamme ahkâmı yalnız iki cihet müstesnâ olmak üzere bâlâda söylendiği vech ile Ukrayna ile olan mu'âhede ahkâmının 'aynıdır.

Şunlardan evvel: Şehbenderlik usûl-i muvakkatesi ve şehbenderlik mukâvelesinin ve diğer senedât-ı düveliyye-i hukûkiyyenin 'akdi ta'ahhüdü kable'l-harb tarafeyn beyninde mün'akd bi'l-cümle mu'âhedât ve mukâvelât ve i'tilâfât ve sâ'irenin harb neticesi olarak kendiliğinden sâkit olduğu esâsına müsteniddir. (Bu ahkâm Rusya ile hâl-i harbin tahaddüsünden mukaddem Hükûmet-i Seniyyece kapitülasyonların ilgâsı hakkında ittihâz olunan kararî zımnen tasdîke delâlet eylemektedir.)

Sâniyen: Tasdîknâmeler Devlet-i 'Osmâniyye-Ukrayna mu'âhede-i munzammesi gibi Viyana'da te'âtî idilmeyüb Berlin'de te'âtî olunacaktır. Bundan başka Ukrayna ile mün'akd mu'âhede-i munzammede te'âtî-i mu'âhedâtın sür'at-i mümkününe ile icrâ idileceği beyân edilmiştir. Hâl bu ki Rusya hükûmeti dahâ ağır şerâ'it ile 'akd-i sulha ve düvel-i müttefika-i erba'adan birinin talebi üzerine on beş gün zarfında tasdîknâmelerin mübâdelesine mecbûr olmuş olduğundan kendisiyle mün'akd mu'âhede-i munzammeye tasdîknâmelerin sür'at-i mümkününe ile te'âtîsî şartı derc edilmemiştir.

Bir Tarafdan 'Osmânlı Hükûmeti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan Devletleri ve Diğer Tarafdan Rusya Beyninde Mün'akd Mu'âhede-i Sulhiyye

Bir tarafdan 'Osmânlı Hükûmeti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan devletleri ve diğer tarafdan Rusya Devleti hâl-i harbe bir nihâyet virmek ve müzâkerât-ı sulhiyyeyi sür'at-i mümkününe ile hadd-i hitâma irdirmek husûsuna karar verdiklerinden bu bâbda;

'Osmânlı Hükûmeti

Sadr-ı esbâk Meclis-i Â'yân a'zâsından ve zât-ı hazret-i pâdişâhînin Berlin sefir-i kebîri übbehetlü devletlü İbrâhîm Hakkı Paşa Hazretleri,

Yâverân-ı hazret-i pâdişâhîden ve haşmetlü Alman imparatoru hazretleri nezdinde murahhas 'askeri birinci ferik atûfetlü Zeki Paşa Hazretleri.

Alman Hükûmet-i İmparatoriyyesi

Umûr-ı hâriciye nâzırı ve bi'l-fi'l müşâvir-i hâs Mösyö Rihard von Külman hazretleri,

Hükûmet-i imparatoriyede murahhas ve sefir Doktor Mösyö von Rozenberg,

Şark orduları başkumandanlığı erkân-ı harbiye re'isi Prusya Hükûmet-i Kraliyyesi livâlarından Ceneral Hoffman

Ve bahriye mîr-âlâylarından Mösyö Horn.

Avusturya-Macaristan Hükûmet-i İmparatoriye ve Kraliyyesi

Saray-ı imparatorî ve kralî ve umûr-ı hâriciye nâzırı ve haşmetlü imparator ve kral hazretlerinin müşâvir-i hâssı Kont Ottokar Çernin von Undetzu Hudeniç hazretleri,

Zât-ı hazret-i imparatorî ve kralîyenin sefir-i kebîri ve müşâvir-i hâssı Kayetan Mery von Kapus Mer hazretleri,

Zât-ı hazret-i imparatorî ve kralîyenin birinci ferik rütbesini hâ'iz müşâvir-i hâs Ceneral Maksimilyan Çiçeris von Baksani hazretleri,

Bulgaristan Hükûmet-i Kraliyyesi

Hükûmet-i kraliye sefir ve murahhası Mösyö Andre Atuşef hazretleri,

Erkân-ı harbiye mîr-âlâylarından ve Bulgaristan Hükûmet-i Kraliyyesinin haşmetlü Alman imparatoru hazretleri nezdinde murahhas-ı 'askerîsi ve zât-ı hazret-i kraliyyenin yâveri Mösyö Peter Gançef,

Hükûmet-i kraliye sefâret başkâtibi Mösyö Teodor Anastasof.

Ve Rusya Sovyet Cumhûriyet-i Müttehidesi

'Asker, 'amele ve köylü cem'iyetlerinin merkez-i meclis-i icrâ'iyyesi a'zâsından Mösyö Grigori Yakoveleviç Sokolinkof,

'Asker, 'amele ve köylü cem'iyetleri merkez-i meclis-i icrâ'iyyesi a'zâsından Mösyö Mahailoviç Karahan,

Umûr-ı hâriciye ahâlî komiseri mu'âvini Mösyö Georgi Vasilyeviç Çiçerin,

Umûr-ı dâhiliye ahâlî komiseri Mösyö Grigori İvanoviç Petrofski'yi murahhas ta'yîn eylemişlerdir.

Murahhasîn-i müşârü'n-ileyhim müzâkerât-ı sulhiye için Brest-Litovsk'da bi'l-ictimâ' usûle muvâfık görülen me'zûniyyet-i kâmile vesîkalarını yek-diğerine irâ'e itdikden sonra mevâdd-ı âtiyyeyi kararlaştırmışlardır:

Birinci Madde

Bir taraftan 'Osmânî, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan Devletleri ve diğer taraftan Rusya Devleti beynlerindeki hâl-i

harbin hitâm bulduğunu beyân iderler. Müte‘âkdeyn ba’demâ yek-diğerleriyle sulh ve muvâlât üzere yaşâmağı tasmîm eylemişlerdir.

İkinci Madde

Tarafeyn-i ‘akdeyn diğér tarafın hükûmeti veyâ teşkîlât-ı düveliyye ve ‘askeriyyesi ‘aleyhine her dürlü tahrîkât ve teşvikâtı terk eyleyeceklerdir. Rusya hakkında bu ta’ahhüd düvel-i erba’a-i müttefikanın taht-ı işgâlinde bulunan arâzîye dahî şâmildir.

Üçüncü Madde

Tarafeyn-i ‘akdeynin ta’yîn eyledikleri hattın garbında kâ’in olub ‘akdemce Rusya zîr-i idâresinde bulunmuş olan arâzî ba’d-azîn Rusya’nın taht-ı hâkimiyetinde olmayacaklardır. Hatt-ı mukarrer işbu mu‘âhede-i sulhiyyenin cüz’-i mütemmimi bulunan harîtada gösterilmiştir. (Melfûf 1) Hatt-ı mezkûrun ta’yîn-i kat’îsi bir Alman-Rus komisyonu ma’rifetiyle icrâ idilecektir.

Arâzî-yi mezkûre tâb’iyyet-i sâbıklarından dolayı Rusya Devleti’ne karşı her dürlü mükellefiyyetden vâreste olacaklardır.

Rusya Hükûmeti işbu arâzînin umûr-ı dâhiliyyesine her dürlü müdâhaleden ferâgat ider. Almanya ve Avusturya-Macaristan Devletleri işbu arâzînin mukadderât-ı âtiyyesini bunların ahâlîsi ile bi’l-ittifâk ta’yîn itmeği tasmîm itmişlerdir.

Dördüncü Madde

Almanya Devleti sulh-i umûmînin in’ikâdını ve Rusya kuvvâsının sûret-i kâmilede icrâ-yı terhîsini müte’âkıb üçüncü maddenin fıkra-i evvelisinde beyân olunan hattın şarkındaki arâzîyi tahliyye hâzırdır meğér ki altıncı maddede sûret-i âhîrle ta’yîn-i ahkâm idilmiş ola. Rusya Devleti Anadolu vilâyât-ı şarkıyyesinin tahliyesi ve Devlet-i ‘Alîyye’ye sûret-i muntazamede i‘âdesinin te’mîni için sarf-ı mâhasal-ı mukadderât eyleyecektir.

Ardahan, Kars ve Batum sancâkları dahî bilâ-te’hîr Rus ‘asâkiri tarafından tahliye idilecektir. Rusya Devleti işbu sancâkların hukûk-ı ‘umûmîye ve hukûk-ı düvel-i nokta-i nazarından iktisâb idecekleri hâl-i cedîde müdâhale eylemeyecek ve husûsen bunların ahâlîsini işbu hâl-i cedîdi mücâvir hükûmetler ve be-tahsîs Devlet-i ‘‘Alîyye ile bi’t-ta’yîn husûsunda muhtâr bırakacaktır.

Beşinci Madde

Rusya Devleti hükümet-i hâzırasının yeniden teşkil eylediği 'asâkiri dahî dâhil olmak üzere bi'l-cümle ordularını terhîs eyleyecektir.

Bundan başka Rusya Devleti sūfūn-ı harbiyesini yâ sulh-ı 'umûmînin in'ikâdına kadar kendi limanlarına celb ile orada hıfz idecek veyâhûd sūfūn-ı mezkûrenin derhâl silâhlarını alacaktır. Düvel-i müttefikâ-i erba'a ile hâl-i harbde bulunan devletler nezdindeki sūfūn-ı harbiyye hakkında, bunlar Rusya'nın dâ'ire-i iktidârına dâhil oldukları taktîrde Rus sūfūn-ı harbiyyesi gibi mu'âmele olunacaktır. Bahr-i Müncemid'deki mıntika-i memnu'a sulh-ı 'umûmînin in'ikâdına kadar kapalı kalac'aktır.

Bahr-i Baltık'da ve Rusya hâkimiyetine ta'alluk eylediği derecede Bahr-i Siyâh'da derhâl deniz lağımalarının kaldırılmasına mübâderet idilecektir.

İşbu denizlerde sefâ'in-i ticâriyenin seyr û seferi serbest olub derhâl başlayacaktır. İşbu ahkâmın teferru'âtını ta'yîn itmek ve bâ-husûs sūfūn-ı ticâriye için tehlikesiz olan yollar hakkında ma'lûmât virmek üzere muhtelit komisyonlar ta'yîn olunacaktır. Seyr-i sefâ'in tarîkleri sâbih lağımlardan sûret-i dâ'imede masûn bulundurulacaktır.

Altıncı Madde

Rusya Devleti Ukrayna Cumhûriyet-i 'Avâmıyla derhâl 'akd-i sulh eylemeği ve cumhûriyet-i mezkûre ile dört devlet-i müttefika beyninde 'akd olunan mu'âhede-i sulhiyyeyi tanımağı ta'ahhüd ider. Ukrayna arâzisi bilâ-te'hîr Rus orduları ve Rusya kırmızı gard 'askeri tarafından tahliye olunacaktır. Rusya Devleti Ukrayna Cumhûriyet-i 'Avâmî hükümeti ve teşkilât-ı 'umûmîyyesi 'aleyhine her dürlü tahrîkât ve teşvîkâta nihâyet virecektir. Livoland (Livonya) ve Esteland (Estonya) dahî bilâ-te'hîr Rus orduları ve kırmızı gard 'askeri tarafından tahliye idilecektir. Esteland'ın hudûd-ı şarkiyyesi sûret-i 'umûmîde Narva Nehri imtidâdındadır. Livoland'ın hudûd-ı şarkiyyesi sûret-i 'umûmîde Papus Gölü ve garbî cenûbî köşesine kadar Piskof Gölü ve andan Luban Gölü ve Livenhof istikâmetinde Dona Nehrine kadar imtidâd ider. Bu arâzî emniyetin teşkilât-ı arziyye-i mahsûsa ile te'mîn ve bir intizâm-ı hükûmetin tekerrürüne kadar bir Alman kuvve-i zâbitası tarafından işgâl idilecektir.

Rusya Devleti Livoland ve Esteland ahâlîsinden tevkîf veyâ tehcîr olunanları serbest bırakacak ve tehcîr olunanların emniyet üzere i'âdelerini te'mîn idecektir.

Finlandiya ve Aland Adaları dahî Rus orduları ve kırmızı gard 'asâkiri tarafından ve Finlandiya limanları Rusya donanması ve kuvvâ-yı bahriyesi taraflarından derhâl tahliye idilecektir. Denizin incimâdı harb gemilerinin Rusya limanlarına îsâline mâni' olduğu müddetce işbu gemilerde

pek cüz'î mikdârda tâ'ife bırakılacaktır. Rusya Devleti Finlandiya'nın hükûmet ve teşkilât-ı 'umûmiyyesi 'aleyhine her dürlü tahrîkât ve teşvîkâta nihâyet virecektir.

Aland Adalarında ihdâs olunan istihkâmât sür'at-i mümkününe ile kal' idilecektir. İşbu adaların dâ'imî bir sûrette olarak 'adem-i tahkîmi ve 'askerliğe ve fenn-i seyr-i sefâ'îne müte'allik mevâdd-ı sâ'ire için Almanya ve Finlandiya ve İsveç ve Rusya devletleri arasında i'tilâf-ı mahsus 'akd olunacaktır. Almanya'nın arzûsu üzerine Baltık Denizi'nde sâhildâr olan diğer devletlerin dahî işbu i'tilâfa iştirâke da'vet idilmeleri mukarrerdir.

Yedinci Madde

'Âkdeyn, Îrân'ın ve Afganistan'ın hür ve müstakil devletler olduklarını nazar-ı dikkate alarak işbu iki hükûmetin istiklâl-i siyâsî ve iktisâdîlerine ri'âyet eylemeği ta'ahhüd iderler.

Sekizinci Madde

Üserâ-i harb mütekâbilen memleketlerine i'âde idileceklerdir. On ikinci maddede mezkûr mu'âhede-i mahsûsa buna müteferri' mesâ'ilî hâl ve tanzîm idecektir.

Dokuzuncu Madde

Müte'âkıdeyn mütekâbilen masârıf-ı harbiyyelerinin ta'yîni, harbi idâre için devlet tarafından vâki' olan masrafların kezâlik harbden mütevellid hasârâtın ya'ni kendilerine ve teba'alarına menâtik-ı harbiyyede tedâbir-i 'askeriyeden dolayı terettüb iden düşmân memâlikinde icrâ idilen rezkisyonlar dâhil olduğu hâlde tazmîninden ferâgat iderler.

Onuncu Madde

Müte'âkıdeyn beyninde mu'âhede-i sulhiyenin tasdikini müte'âkıb diploması ve şebenderî münâsebâtı te'sîs olunacaktır. Tarafeyne mensûb şebenderlerin kabûlü hakkında i'tilâfât-ı mahsûsa 'akdi hakkı muhâfaza idilir.

On Birinci Madde

Düvel-i müttefika-i erba'a ile Rusya beynindeki münâsebât-ı iktisâdiye iki ilâ beşinciye kadar melfûflarda münderic ahkâma tâbi' olacaktır. Bunlardan ikinci melfûf Almanya-Rusya beynindeki, üçüncü melfûf Avusturya-Macaristan ve Rusya beynindeki, dördüncü Bulgaristan-Rusya, beşinci Devlet-i 'Alîyye-Rusya beynindeki münâsebât-ı iktisâdiyeye dâ'irdir.

On İkinci Madde

Hukûk-ı 'umûmiyye ve husûsiyye münâsebâtının i'âdesi, üserâ-i harbiyyenin ve sivil üserânın mübâdelesi, 'akd-i 'umûmî mes'alesi kezâlik

mukâbil tarafın elinde bulunan sefâ'in-i ticâriye hakkında yapılacak mu'âmele Rusya ile 'akd olunacak mu'âhedât-ı husûsiyye ile ta'yîn kılınacaktır. Bu mu'âhedât işbu mu'âhede-i sulhiyyeden cüz'-i mütemmim teşkil iderek mümkün olduğu kadar ânın ile bir zamânda iktisâb-ı mer'iyet idecektir.

On Üçüncü Madde

İşbu mu'âhedenin tefsîrinde Devlet-i "Alîyye ile Rusya arasında Türkçe ve Rusça, Almanya Rusya arasında Almanca ve Rusça, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında Almanca, Macarca ve Rusça ve Bulgaristan ve Rusya arasında Bulgarca ve Rusça metinler mu'teber olacaktır.

On Dördüncü Madde

İşbu mu'âhede-i sulhiyye tasdik olunacak ve tasdiknâmeler mümkün olduğu kadar sür'atle Berlin'de te'âtî olunacaktır. Rusya hükûmeti tasdiknâmelerin te'âtisini, düvel-i müttefika-i erba'adan birisinin arzusu üzerine iki hafta zarfında icrâ itmeği ta'ahhüd ider.

İşbu mu'âhede mevâddında ve melfûfâtında veyâhüd mu'âhedât-ı munzammede başka sûretle ahkâm mevcûd olmadığı takdirde tasdiknâmelerin te'âtisiyle kesb-i mer'iyet idecektir.

Tasdikân li'l-makâl murahaslar işbu mu'âhede-yi imzâ ve tahtîm eylemişlerdir.

Beş nüsha olarak 3 Mart 1918 târihinde Brest-Litovsk'da tanzîm edilmiştir.

Melfûf: 5

Devlet-i 'Alîyye ile Rusya Arasındaki Münâsebât-ı İktisâdiye Husûsunda Mukarrerât-ı Âtîye İttihâz İdilmiştir:

1- Tarafeyn-i âkıdeyn bir taraftan Devlet-i 'Alîyye ve diğer taraftan Devlet-i 'Alîyye ile muhârib olan devletler beyninde sulh-i 'umûmî 'akdini müte'âkib sür'at-i mümkünü ile yeni bir ticâret ve seyr ü sefâ'in mu'âhede-i 'akdi maksadıyla müzâkerâte girişmeği ta'ahhüd iderler.

2- Zamân-ı mezkûre ve her hâlde 31 Kânûn-i Evvel 1919 târihine kadar tarafeyn-i âkıdeynden her biri diğer taraf teba'asına ticâret ve seyr ü sefâ'in husûsâtında en ziyâde mazhar-ı müsâ'ade devlet teba'asına husûsât-ı mezkûrede itdiği mu'âmeleyi tatbîk idecektir. Bu sûret-i tesviye bi'l-hâssa mevâdd-ı âniyeyi ihtivâ idecektir:

a- İdhâlât, ihrâcât, i'âdeten ihrâc ve transit gümrükler, mu'âmelât-ı rüsûmiyye, istihlâkât-ı dâhiliyye resmi ve buna mümâsil rüsûm ve nakl-i eşyâ memnû'iyetleri,

b- Tarafeyn-i âkîdeynden birinin hükûmet inhisârı veyâ hükûmet kontrolü altında bulunan inhisâr idâreleri tarafından ta'yîn-i fî'ât ve sâ'ir umûr-ı müteferri'a husûsunda diğêr taraf teba'asından bulunan müşterî ve bâyi'ler hakkında tatbîk ideceğı sûret-i mu'âmele.

3- En ziyâde mazhar-ı müsâ'ade millet mu'âmelesinin devâmı müddetince tarafeynden hiçbirî arâzîsinin hudûdundan birinde diğêr hudûdının hangi bir kısmında istifâ itdiğı idhâlât ve ihrâcât rûsûmundan fazla bir resm ahz itmeyecektir.

4- Tarafeyn-i âkadeynden hiçbirî diğêrinin başka bir devlet ile mevcûd bulunan ve bi'l-âhere vücûda getirilecek olan gümrük ittifâkından münba'is müsâ'adâdan yâhûd küçük hudûd ticâretine dâ'ir bahş itmiş olduğı veyâ ideceğı müsâ'adelere istifâde iddi'âsında bulunmayacaktır.

5- Tarafeyn-i âkîdeyn işbu mukâveleyi 30 Hazîrân 1919 târîhinden i'tibâren altı ay sonra hâ'iz-i te'sîr olmak şartıyla fesh idebilmek husûsunda muhtârdırlar.

Müşterek Sulh Mu'âhedenâmesinin Hîn-i İmzâsında Zîrde Vâz'-ül-İmzâ Rusya ve Devlet-i 'Alîyye-i 'Osmâniyye Murahhasları Husûsât-ı Âtîyyeyi Karârlaşdırmışlardır

Bir taraftan Rus Hükûmet-i Cumhûriyyesi ve diğêr taraftan Almanya, Avusturya-Macaristan Bulgaristan ve Devlet-i 'Alîyye-i 'Osmâniyye arasında bugünkü târîhle Brest-Litovsk'da imzâ idilen müşterek sulh mu'âhedenâmesinin on üçüncü mâddesine nazaran mu'âhedenâme-i mezkûrun Rusça ve Türkçe metinleri Rusya ile Devlet-i 'Alîyye-i 'Osmâniyye beynindeki münâsebâtda mer'îyyü'l-icrâ olduğından şurası mukarrerdir ki bu iki metin beyninde mübâyenet zuhûru t'akdirinde bunların me'âl-i müşterekiyele tefsîrât-ı sahîhaları kezâlik tarafeynden imzâ idilmiş olan Almanca metnin me'âl ve münderecâtına göre ta'yîn olunacaktır.

Tasdîkan li-l-makâl murahhaslar işbu protokolü vaz'-ı imzâ itmişlerdir.

İşbu protokol iki nüsha olarak Brest-Litovsk'da tanzîm olunmuşdur.

3 Mart 1918

Bir Taraftan Devlet-i 'Alîyye-i 'Osmâniyye ile Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ve Diğêr Taraftan Rus Hükûmet-i Cumhûriyyesi Beyninde 3 Mart 1918 Târîhinde "Brest-Litovsk"da 'akd Olunan Sulh Mu'âhedenâmesine Merbût Mu'âhede-i Munzamme

Bir taraftan Devlet-i 'Alîyye-i 'Osmâniyye ile Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ve diğer taraftan Rus Hükûmet-i Cumhûriyyesi beyninde bugünkü târîhle "Brest-Litovsk"da imzâ idilen müşterek sulh mu'âhedenâmesinin bazı mevâddı alâkadâr bulunan hükûmât-ı müte'âkide beyninde î'tilâfât-ı mahsûsa 'akdini istilzâm itmiş olduğundan,

Devlet-i 'Alîyye-i 'Osmâniyye Murahhasları ya'ni

Berlin sefir-i kebîri â'yândan sadr-ı esbâk übbetlü devletlü İbrâhîm Hakkı Paşa hazretleri,

Zât-ı hazret-i pâdişâhînin haşmetlü Alman imparatoru hazretleri nezdinde murahhas-ı 'askeriyyesi yâverân-ı hazret-i pâdişâhîden süvârî ferîki Zeki Paşa hazretleri.

Ve Rus Hükûmet-i Cumhûriyyesi murahhasları ya'ni

'Asker ve 'amele ve köylü meclisi merkez icrâ komitesi a'zâsından Mösyö G. J. Sokolinkof,

Umûr-ı dâhiliyye ahâlî komiseri G. J. Petrofski,

Umûr-ı hâriciye ahâlî komiser mu'âvini J. V. Çiçerin,

'Asker ve 'amele ve köylü meclisinin merkez icrâ komitesi a'zâsından L. M. Karahan.

Î'tilâfât-ı mezkûreye müteallik bi'l-cümle mevâddın bir mu'âhede-i munzamme ile tanzîmi emrinde beyenlerinde ittifâk hâsıl iderek bu husus için mevâdd-ı âtiyyeyi karârlaşdırmışlardır:

Birinci Madde

Müşterek sulh mu'âhedenâmesinin dördüncü maddesinin ikinci bendinde mevzû'-i bahs olan arâzî-i meşgûlenin tahliyesi ile teslimine müte'allik teferru'ât-ı icrâ'iyenin tanzîmi için husûsât-ı âtiyye karârlaşdırılmışdır:

1-Bu husûs için Rus Hükûmet-i Cumhûriyyesi vilâyât-ı mezkûrede bulunan bi'l-cümle kuvvâ-yı 'askeriyyesi ile kâffe-i me'mûrîn-i mülkiyye ve 'askeriyyesini işbu mu'âhedenâmenin târîh-i imzâsından î'tibâren altı ilâ sekiz hafta bir müddet zarfında harbden evvel mevcûd olan hudûdun öbür tarafına çekmeği ta'ahhüd ider.

2-Asya cebhesi Rus ve 'Osmânlı hareket orduları başkumandanları birinci bend ahkâmına tevfiқан işbu tahliyenin ve Rus 'asâkirinin hudûdun öte tarafına çekilmesinin sûret-i cereyânı ile hudûdun emn û âsâyişini te'mîne sâlih esbâb ve vesâ'iti tanzîm eyleyeceklerdir.

3-Rus Hükûmet-i Cumhûriyyesi, arâzî-i meşgûlenin hîn-i tahliyesinde arâzî-i mezkûrenin 'asâkir-i 'Osmâniyye tarafından tekrâr işgâline kadar emn û âsâyişi emîn idecektir. Hükûmet-i mezkûre ahz-ı sâr,

nehb û gâret, cinâyât veyâ sâ'ir mugâyir-i kânun-i ef'âl ve harekât vukû'unun men'i ve mü'essesât-ı 'askeriyye ile bi'l-cümle eşyâ ve edevât da dâhil olduğu hâlde arâzî-i mebhûsada kâ'in mebânî ve emâkinin alâ hâlihi muhâfaza ve tahrîbden vikâyesi için tedâbîr-i muktezîyyeye tevessül eyleyecektir. Tarafeyn-i âkıdeyn ordu kumandanları işbu nukât-ı mühimmeyi mahallinde hâl eyleyeceklerdir. Şurası mukarrerdir ki ahâlinin emr-i i'âşesini dahâ ziyâde suhûletle te'mîn idebilmek için mâru'z-zikr arâzide mü'esses dekovil hatları ile hutût-ı hadîdiyye-i sâ'ire ve bunlara 'â'id âlât ve edevât-ı müteharrike ve köpriler alâ hâlihi terk olunacağı gibi mü'essesât-ı 'askeriyye hakkında dahî 'aynı sûretle hareket olunacaktır.

4-Rus Hükûmet-i Cumhûriyyesi hudûdun muhâfazası için takrîben 150 veyâ dahâ ziyâde kilometro mesâfe imtidâdınca bir firka-i 'askeriyye bulunduracak ve ordunun mütebâkisini terhîs ve bunu memleket dâhiline sevk eyleyecektir.

5-Rus Hükûmet-i Cumhûriyyesi gerek Rusya'da ve gerek taht-ı işgâlde bulunan vilâyât-ı 'Osmâniyye'de 'Osmânlı ve Rus tâb'iyyetindeki Ermeni çetelerinin ellerinden silâhlarını almağı ve bunları dağıtmağı ve bu çeteleri kâmilen terhîs eylemeğı ta'ahhüd eyler.

6-Tarafeyn-i âkıdeyn vilâyât-ı mezkûre ahâlisinin hâl-i tabî'iyyenin i'âdeten te'sisine kadar i'âşesi mes'elesinin hal ve tanzîmi için bir î'tilâf 'akd ideceklerdir.

7-Rus Hükûmet-i Cumhûriyyesi sulh-ı 'umûmîye kadar kendi hudûdunda veyâ Kafkasya'da hattâ ta'lîm maksadıyla olsa bile bir firkadan ziyâde 'asker tahşid itmeyecektir.

Dâhil-i memleketde emn û âsâyışın te'mîni için böyle bir tahşidin icrâsına lüzûm görüldüğü takdirde evvel be-evvel bundan düvel-i müttefika-i erba'anın haberdâr idilmesi lâbüddür. Buna mukâbil Devlet-i 'Alîyye-i 'Osmâniyye husemây-ı sâ'iresine karşı harbe devâm itmek zarûretinde bulunduğundan ordusunu seferber hâlinde tutmağa mecbûrdur.

İkinci Madde

İşbu mu'âhedenâmenin tasdikini ta'kîb idecek olan üç ay zarfında tarafeyn-i âkıdeyn tarafından iki 'Osmânlı-Rus muhtelit komisyonu teşkil idilecektir. Bu komisyonlardan biri Devlet-i 'Alîyye-i 'Osmâniyye ile Rus ve Îrân hudûdlarının birleşdikleri noktadan Kars, Ardahan ve Batum sancâklarını tefrîk iden hadd-ı fâsıla kadar Türkiye ile Rusya'yı yek-diğerinden tefrîk iden hatt-ı hudûdu yeniden ta'yîn itmek vazîfesiyle mükellef olacaktır. Bu güzergâh üzerinde harbden mukaddem mevcûd olan hatt-ı hudûdu ta'kîb olunacak ve harekât-ı 'askeriyye esnâsında tahrîb edilmiş olan hudûddaki işaretler 1770 senesi tahdîd-i hudûd komisyonu

tarafından tanzîm edilmiş olan harîtalarla protokollere tevfikân tekrâr inşâ ve ta'mîr idilecektir.

İkinci komisyon Rus hudûdını ve bir de müşterek sulh mu'âhedenâmesinin dördüncü maddesinin üçüncü fıkrasına tevfikân Rus Hükûmet-i Cumhûriyyesi tarafından tahliye idilecek olan üç sancâğın hudûdını tahdîd eyleyecektir. Mezkûr sancâkların hudûdu 1877-1878 senesi 'Osmânlı-Rus muhâberesinden evvel mevcûd olduğı misillü te'sîs olunacaktır.

Üçüncü Madde

Tarafeyn-i âkıdeynden birinin arâzisinde bulunub hudûdun öte tarafında vâki' emvâl-i gayr-ı menkûlede hukûk-ı tasarrufiyye ve intifâ'iyeye mâlik olan ahâlî ile nevâhî hukûk-ı mezkûreden istifâde idebilecekleri gibi bu emvâl-i gayr-ı menkûleyi bi'z-zât veyâ vekîlleri vâsıtasıyla işletmek veyâ icâr itmek, idâre eylemek ve sâtmak hakkını hâ'iz olacaklardır. Kendi ikametgâhlarının bulunduğu mahal memûrîn-i 'â'idesi tarafından î'tâ ve taraf-ı diğere me'mûrîn cânibinden tasdik idilecek olan yol tezkerelerinin ibrârı üzerine mezkûr ahâlînin, kezâlik nevâhî-i mezkûre vekîllerinin hudûddan mürûrlarına aslâ mûmâna'at olunmayacaktır.

Mezkûr ahâlî ile nevâhî-i mezkûre vekîlleri tarafından nakl idilecek olan mahsûlât-ı zirâ'iyeye-i mahalliyye, âlât ve edevât-ı zirâ'iyeye, i'âşe için lâzım olan me'kûlât, gübre, tohumlar, mâlzeme-i inşâ'iyeye ve zirâ'atde müsta'mel hayvânâtın hudûddan imrârında gümrük rûsûmu istîfâ idilmeyerek teshîlât irâe olunacaktır.

Tarafeyn-i 'âkıdeyn sâlifü'z-zıkr iki fıkrada münderic ahkâmın teferru'âtını li-eclî't-tanzîm bi'l-âhere bir î'tilâf-ı mahsûs 'akd itmek hakkını muhâfaza iderler.

Dördüncü Madde

Tarafeyn-i 'âkıdeyn her biri işbu mu'âhedenâmenin tasdikinden i'tibâren kendi memleketinde kâ'in bi'l-cümle şehre veyâ diğere mahaller için taraf-ı diğere muvazzaf ceneral konsoloslarıyla konsoloslar ve konsolos vekîllerine – bu gibi me'mûrları kabûl itmekde mahzûr göreceklere mahaller müstesnâ olmak ve bu istisnâ bi'l-cümle hükûmât-ı ecnebiyye hakkında tatbîk idilmek şartıyla – tasdik-i me'mûriyetlerini mutazammın berât (egzeküvator) i'tâ idecektir.

Altıncı maddede beyân olunan müddet-i muvakkate zarfında me'mûrîn-i mûmâ-ileyhimin hâ'iz bulunacakları mu'âfiyyât ve imtiyâzata gelince bunlar hakkında mukâbele-i bi'l-misl şartıyla en ziyâde mazhar-ı

müsâ'ade olan millet-i me'mûrîn mümâsilesi hakkında tatbîk olunan usûlün 'aynı mâ-bihi'l-tatbîk olacaktır.

Beşinci Madde

Tarafeyn-i 'âkıdeyn den her biri muhârebe esnâsında kendi me'mûrları veyâ ahâlîsi tarafından kendi arâzileri üzerinde diğerk tarafın konsoloshâneleriyle eşyâlarına ve konsoloslarla konsoloshâne me'mûrlarına îrâs idilen bi'l-cümle hasârât ve zarar ve ziyânı tazmîn eylemeği ta'ahhüd iderler.

Altıncı Madde

Tarafeyn-i 'âkıdeyn beyninde evvelce mevcûd olan bi'l-cümle mu'âhedât, mukâvelât, ta'ahhüdât veyâ sâ'ir 'ukûd ve î'tilâfât zuhûr-ı harbdendolayı kendiliğinden ke-en lem yekûn hükmünde kalmış olduğundan Devlet-i 'Alîyye-i 'Osmâniyye ile Rus Hükûmet-i Cumhûriyyesi kendi münâsebât-ı hukûkiyelerinin tanzîmi için münâsib görecekleri bir konsolosluk mukâvelenâmesi ile senedât-ı düveliyye-i sâ'ireyi 'akd eylemeği ta'ahhüd iderler. İşbu senedât bir ticâret ve seyr û sefâ'ın mu'âhedenâmesi 'akdi için müşterek sulh mu'âhedenâmesinin beşinci zeylinde mu'ayyen müddet zarfında 'akd idilecektir. Dördüncü maddenin son fıkrası ahkâmının tatbîki hakkındaki müddet-i muvakkate ile tarafeynin hâ'iz oldukları i'lân-ı mefsûhiyyet salâhiyyeti mezkûr zeyilde beyân olunan müddet ve salâhiyyetin 'aynı olacaktır.

Yedinci Madde

Devlet-i 'Alîyye-i 'Osmâniyye ile Rus Hükûmet-i Cumhûriyyesi beyindeki posta ve telgraf münâsebâtı beyne'l-milel posta ve telgraf ittihâdı mukâvelât ve î'tilâfât ve nizâmâtı ahkâmına tevfiikan işbu mu'âhedenâmenin tasdikinden i'tibâren i'âde olunacaktır.

Sekizinci Madde

Tarafeyn-i 'âkıdeyn müşterek sulh mu'âhedenâmesinin yedinci maddesinde beyân olunan esâsı icrâ'en îrân'da menâtık-ı nüfûz ve menâfi'-i mahsûsa maksadıyla beyne'l-düvel evvelce mün'akd her gûne senedât-ı düveliyyeyi ke-en lem yekûn hükmünde 'add ve telakkî eylediklerini beyân iderler. Her iki hükûmet kendi 'askerlerini îrân toprağında geri çekecekler ve emr-i tahliyenin teferru'âtını ve îrân'm istiklâl-i siyâsî ve iktisâdîsi ile temâmiyyet-i mülkiyyesine hükûmât-ı sâ'ire tarafından dahî ri'âyet idilmesini te'mîne sâlih tedâbîri karârlaşdırmak üzere bu bâbda îrân hükûmeti ile te'âtî -i efkâra ibtidâr eyleyeceklerdir.

Dokuzuncu Madde

Memleketlerinin hâl-i harbde bulunmasından dolayı tarafeyn-i 'âkıdeyn den birinin arâzîsi üzerinde bulunan diğerk taraf teba'asının hukûk-ı

husûsiyyelerince ba'zı mertebe-i tahavvülât husûle getirilmek maksadıyla neşr olunan bi'l-cümle kavânîn, nizâmât ve evâmir (harb kavânîni) müşterek sulh mu'âhedenâmesinin tasdîkından i'tibâren hükümden sâkit olacaktır.

Tarafeyn-i 'âkıdeynden birinin kavânîn-i mahalliyyesince diğerk tarafın tâb'iiyetini hâ'iz olduğı musaddık bulunan eşhâs-ı hükmiye ve şirketler bu husûsda işbu diğerk tarafın teba'ası olmak üzere tanınacaklardır.

Onuncu Madde

Tarafeyn-i 'âkıdeynden birinin taht-ı tâb'iiyetinde olub taraf-ı diğerk arâzisinde bulunan eşhâs veyâ eşhâs-ı hükmiye ve şirketlere 'â'id matlûbât harbden evvel ne hâlde idi ise yine o hâle rücû' idecektir.

Tarafeyn-i 'âkıdeynden her birinin 3 Mart 1918 târihinde Brest-Litovsk'da imzâ idilen Alman-Rus mu'âhede-i munzammesinin yedinci maddesinin ikinci ve üçüncü fıkralarında (üçüncü fasl) ve onuncu maddesinde (üçüncü fasl) münderic ahkâmı taraf-ı diğerk teba'asının matlûbâtı hakkında tatbîk itmesi için beyne'l-'âkıdeyn î'tilâf hâsil olmuştur. Bundan mâ'ada tarafeyn-i 'âkıdeynden birinin vakâyi'-i harbiyyeden dolayı vakt-i münâsibinde kendi hukûklarını muhâfaza itmek imkânsızlığında bulunmuş olan teba'ası hakkında ittihâzını fâ'ideli 'add ideceğı dahâ büyük teshîlât dan taraf-ı diğerk teba'ası dahî müstefid olacaktır.

On Birinci Madde

İslâm dininde bulunan Rus teba'ası emvâl ve emlâklarını nakde tahvîl itmek ve emvâl-i mevcûdelerini berâberlerinde getürmek sûretiyle memâlik-i 'Osmâniyye'ye hicret itmek hakkını hâ'iz olacaklardır.

On İkinci Madde

Sekizinci maddede zikr idilen harb kavânininden dolayı hukûkları haleldâr olmuş olan eşhâs hukûklarına mümkün mertebe yeniden mazhar idilecekler ve işbu mu'âhedenâmenin tasdîkından sonra tarafeyn-i 'âkıdeyn kavânin-i mezkûre mucibince zabt ve müsâdere idilmiş olan emvâl ve emlâkı 'aynı zamânda i'âde eyleyeceklerdir. Bundan mâ'ada tarafeyn-i 'âkıdeynden her biri taraf-ı diğerk teba'ası haklarında ittihâz olunan tedâbirden dolayı hayât ve sıhhatlerince ve emvâl-i menkûle ve gayr-ı menkûlelerinin tasfiyesi, haciz vaz' olunması, zabt ve müsâderesi ve bunlara vaz'-ı yed olunması ve cebren ellerinden alınması hasebiyle servet ve sâmânlarınca îrâs olunan zarar ve ziyânı da 'aynı zamânda tazmîn eylemeğı ta'ahhüd ider. Bâlâda ta'dâd olunan ahvâl hasebiyle vukû'a gelen zarar ve ziyânın tarz-ı tahmîni ve buna müteferri' sâ'ir bi'l-cümle mevâd ile bu bâbda ta'kîb olunacak usûl 3 Mart 1918 târihli Alman-Rus mu'âhede-i munzammesinin 13, 14 ve 15'inci maddelerinde (dördüncü fasl) ta'yîn olunan 'aynı şerâ'it dâhilinde tarafeyn-i 'âkıdeyn beyninde tanzim olunacaktır.

On Üçüncü Madde

Ma'lûl veyâ hıdmet-i müsellahaya gayr-ı sâlih olan üserâ'-ı harbiyye derhâl vatanlarına i'âde olunac'akdır. Sâ'ir üserâ-yı harbiyye ile tedâbîr-i 'askeriyye veyâ âsâyiş-i 'umûmîden dolayı tevkîf idilmiş olan sâ'ir bi'l-cümle eşhâs işbu mu'âhedenâmenin imzâsından i'tibâren sür'at-i mümküne ile mübâdele idilecek ve işbu mübâdele tarafeynden ta'yîn idilecek olan husûsî komiserler ma'rifetiyle icrâ olunacaktır.

İşbu üserâ-yı harbiyyenin vapura irkâb olunacakları limana veyâ hudûda kadar olan masârıf-ı nakliyesi bunları esîr iden devlete 'â'id olacaktır.

Sivil üserâ derhâl tahliye kılınacaktır. Bunları tevkîf itmiş veyâ bir mahalde tutmuş olan taraf-ı 'âkd bunların mahall-i iskân veyâ mahall-i tevkîflerinden uzaklaştırılmış oldukları kendi ikâmetgâhlarına kadar olan masârıf-ı seferiyyelerini der'uhde itmeğe mecbûr olacaklardır.

On Dördüncü Madde

Tarafeyn-i 'âkıdeynden her biri kendi arâzisinde bulunan üserâ-yı harbiyye ile sivil üserâyâ ve kezâlik diğer tarafın teba'asına 3 Mart 1918 târihinde Brest-Litovsk'da imzâ idilmiş olan Rus-Alman mu'âhedenâme-i munzammesinin yigirmi üçüncü maddesinde (yedinci fasl) münderic 'afv-ı 'umûmî şerâ'itini tatbîk eyleyecektir.

On Beşinci Madde

İşbu mu'âhede-i munzamme diğer şerâ'it vaz' idilmedikce cüz'-i mütemmimi bulunduğu 3 Mart 1918 târihinde Brest-Litovsk'da imzâ idilen müşterek sulh mu'âhedenâmesi ile 'aynı zamânda iktisâb-ı mer'îyyet idecektir.

İşbu mu'âhedenâme tasdik kılınacak ve tasdiknâmeleri mâru'z-zikr müşterek sulh mu'âhedenâmesine 'â'id tasdiknâmelerle aynı zamânda Berlin'de te'âtî olunacaktır.

Tasdîkan li-l-makâl murahhaslar işbu mu'âhede-i munzammeyi imzâ itmişlerdir.

İşbu mu'âhedenâme iki nüsha olarak 3 Mart 1918 târihinde Brest-Litovsk'da tanzîm edilmiştir.

İmzâ: İbrâhîm Hakkı
Zeki Paşa

İmzâ: G. J. Sokolinkof
G. J. Petrovski
J. V. Çiçerin
L. M. Karahan

HARİCİYE ENCÜMENİ MAZBATASI

Devlet-i 'Osmâniyye ile Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'dan mürekkeb olan ittifâk-ı murabba' devletleri ile Rusya Devleti arasında Brest-Litovsk'da 'akd ve imzâ idilen sulh mu'âhedenâmesi ile Saltanât-ı Seniyye ve Rusya Hükûmet-i Cumhûriyyesi arasında işbu sulh mu'âhedenâmesine zamîme olmak ve yalnız kendilerini 'alâkadâr iden mevâd ve ahkâmı ihtivâ eylemek üzere 'akd olunan mu'âhede-i munzamme ve melfûfâtı encümenimizde kırâ'at olundu. Hükûmetin esbâb-ı mûcibe lâyihasında da kayd ve işâret edilmiş olduğu üzere Rusya ile 'akd olunan ve Devlet-i 'Osmâniyye hesâbına Ayastefanos mu'âhedenâmesi netâyic ve sevâbıkını imhâ itmekde bulunan bu sulhnâmenin târîh-i imzâsı kırk sene sonra günü gününe Ayastefanos mu'âhedenâmesinin devr-i senevî-i 'akdine tesâdüf eylemiştir.

Encümeniniz, devletimizin târîh hayâtında iki buçuk 'asırlık medîd ve mütevâlî bir müdâfa'a-i mevcûdiyyet, devre-i mübâreze ve musâra'asının gâlibiyyet hukûk-ı akvâm ve milel ile ya'ni bi'n-netîce her tarafın haysiyet ve menfa'atine muvâfık bir sûretde kapanmakda olduğunu tevsîk ve binâe'n-'aleyh cereyân-ı târîhi ta'dil ve tashîh eyleyen bu 'ahidnâmeleri li-ecli't-tasfîk hey'et-i celîle-i 'umûmiyyeye sevk ve takdîm eylemiştir.

27 Mart 1334

İstanbul Meb'ûsu Viktor	İstanbul Meb'ûsu 'Osmân	Erzurum Meb'ûsu Hüseyin Tosun
Zabıt Kâtibi Aydın Meb'ûsu Yunus Nâdi	Mazbata Muharriri Süleymâniye Meb'ûsu Hikmet Baban	Re'is Vekîli Şam Meb'ûsu Mehmet Fevzi
Kastamonu Meb'ûsu İsmâ'il	Karahisâr-ı Sâhib Meb'ûsu Ağa Oğlu Ahmed	Divaniye Meb'ûsu 'Ali Haydar Midhat
Urfa Meb'ûsu Safvet	Yozgad Meb'ûsu Kâsım Nûri	Müntefik Meb'ûsu Abdülmuhsin
		Lazistan Meb'ûsu Ziyâ

Numero 961**LÂYİHA-İ KÂNÛNİYYE**

Madde-i Münferide: Hükûmet-i ‘Osmâniyye ve müttetikleri olan hükûmetler ile Rusya Hükûmeti beyinde Brest-Litovsk’da 3 Mart 1334 (1918) târihinde hâl-i sulhün i‘âde idildiğine dâ’ir tanzîm ve tarafeyn murahhasları cânibinden imzâ idilen mu’âhedenâme ve zeyllerinin ve bir de Hükûmet-i ‘Osmâniyye ile Rusya Hükûmeti beyinde tarafeyn murahhasları cânibinden yine mahall-i mezkûrda ‘aynı târihde ol-bâbda imzâ olunan mu’âhede-i munzammenin imzâ ve te’âtisine Hükûmet-i Seniyye me’zûndur.

İTTİFAK DEVLETLERİNİN NİHAİ ZAFER UMUDU: BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI

Ahmet KARAÇAVUŞ*

Giriş

Bilindiği üzere 27 Şubat 1917 (12 Mart 1917)'de Rusya'da, zaten daha önce var olan ağır ekonomik ve sosyal şartların savaşıyla birlikte Ruslar için yaşamı çekilmez hale getirmesi sonucu siyasi karışıklıklar ortaya çıkmış ve olayların başlamasından üç gün sonra Çar II. Nikola tahttan çekilmek zorunda kalmıştı. Başlangıçtaki haliyle hükümet darbesi ya da daha ileri düzeyde söylendiğinde burjuva devrimi karakteri taşıyan bu hadise şüphesiz 1905 olaylarının devamı niteliğindedir.¹ Rusya'daki olaylar XX. yüzyılın ilk çeyreğinde bütün Asya'ya yayılan "parlamenter monarşi" yani "Meşrutiyet" rejimi arayış ve isteğinin bir benzeri gibiydi. Gerçi 1905 olayları sonrasında Çar II. Nikola toplumdaki hürriyet beklentilerini karşılayacak bazı hamleler yapıp, Duma'yı ihya etmişti, ancak ülke yönetiminde Çarlık otoritesini pekiştirecek tedbirleri de almayı ihmal etmemişti. Dolayısıyla Duma'nın varlığı ve alacağı kararlar da aslında Çar ve çevresinin insaf ve inisiyatifindedir. Üstelik 1905'teki hak taleplerini katliamla bastırmaktan da geri durmayan Çar, mutlak otoritesini temin etmek için gerektiğinde çok sert askeri tedbirlere başvurabileceğini de göstermişti.²

Bununla birlikte Rusya, Japon Savaşı'ndan sonra askeri yetersizliklerini görmüş ve - özellikle Karadeniz'deki birkaç küçük savaş gemisi istisna - neredeyse bütün donanmasını kaybetmişti. Bu o kadar önemliydi ki eğer Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde İngiltere'ye sipariş ettiği üç dretnot Türkiye'ye teslim edilmiş olsaydı, Türkler Ruslardan daha üstün bir deniz gücü haline gelebilecek ve Karadeniz'deki askeri üstünlüğü ele geçirebileceklerdi.³ Belki de Yavuz (Goben) ve Midilli (Breslau)'nin I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı ile Rusya arasındaki deniz gücü dengesini nasıl

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, ahmetkaracavus@ktu.edu.tr

¹ Ülkü Çalışkan, "27 Şubat Devrimi Sonrasında Geçici Hükümetin Kuruluşu ve Yönetim Problemi", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 28, Sayı 1, 2018, s. 1-8.

² Kanlı Pazar hadisesi buna bir örnektir. Detaylı bilgi için bkz. Hasip Saygılı, *1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 85

³ Alan Bodger, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Ed. Marian Kent, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul 1999, s. 100-103.

değiştirdiğine, dolayısıyla bu savaş gemilerinin önemine bu çerçevede bakmakta yarar vardır.⁴ Neticede Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye sipariş ettiği dretnotlarla elde edeceği üstünlüğü Rusya en erken 1917'de dengeleyebilecek durumdaydı ve bu da başka alanlardaki birçok ödeneğin kesilmesi ve donanmaya aktarılması suretiyle mümkün olabilecekti. Dolayısıyla Rus ordusu hem donanma bakımından hem de kara kuvvetleri bakımından 1905'in kayıplarını telafi edemeden, teçhizatını ikmale fırsat bulmaksızın I. Dünya Savaşı'na girdi. Aslında tek gücü asker sayısının çokluğu idi ve savaşta güvendiği en önemli unsur da buydu.⁵ Üstelik siper savaşlarının iyice belirginleştiği bir çağda, Rus ordusunda hatırı sayılır miktarda süvari birliği bulunması ilginç bir tercihi yansıtmaktaydı ve Birinci Dünya Savaşı muhtemelen atların son savaşıydı.

Savaş açısından bakıldığında ekonomik durum askeri modernleşmeyi önleyen bir faktördü. Ancak bundan daha önemlisi halkın içinde bulunduğu sefaletin korkunç boyutlara ulaşmış olmasıydı. Özellikle savaş sırasında boğazların kapatılmış olması ihracat ve ithalatının yaklaşık yüzde ellisini buradan yapan Rusya ekonomisini daha savaşın başında felce uğratmıştı.⁶ Üstelik demiryolu taşımacılığında da öncelik asker ve levazım nakliyatına verilmiş, bu ise bir yandan ticarete ağır darbe vururken öte yandan halkın temel gıda ve giyim eşyasına ulaşımını engellemişti. Kısacası, zaten iyi durumda bulunmayan halkın açlık ve sefaleti had safhaya ulaşmıştı. Savaşın finansmanı ve halkın acil ihtiyaçlarının giderilmesi ancak müttefiklerinin, özellikle İngiltere'nin yardımlarıyla mümkün olacaktı. Ancak Rusya açısından paradoksal özellikleri olan Çanakkale Harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması, ülkenin ekonomik ve askeri bakımdan iyice sıkışmasına yol açtı. Paradoksaldı çünkü Rusya'nın bir yandan boğazlar üzerinden gelecek yardıma ve yine boğazların ticarete açılması sayesinde elde edeceği ekonomik gelire ihtiyacı vardı. Ama öte yandan XIX. yüzyıldan beri boğazlarla ilgili temel politikası üçüncü bir ülkenin asla burada

⁴ Goben ve Breslau'nun İstanbul'a gelmeleriyle Karadeniz'deki üstünlük belli ölçüde Osmanlı Devleti'ne geçmişti. Kesin üstünlüğün sağlanabilmesi için Osmanlı Devleti'nin savaşa girişine neden olan Rusların Karadeniz'deki belli başlı limanlarını bombalamak ve donanmayı yok etmek girişimi gerekmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti Karadeniz'de kesin üstünlüğü savaş boyunca hiç ele geçirememiştir; Mustafa Çolak, *Osmanlı-İngiliz Politikaları Çerçevesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları (1913-1918)*, Isparta 2006, s. 55.

⁵ Rusya'nın Birinci Dünya savaşında savaştığı cephele, asker, silah ve mühimmat miktarı ile birlikte ordu komutanları hakkında bkz. Ahmet Karaca, *Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Askerî Stratejisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 13-35.

⁶ Bodger, s. 93-100.

hâkimiyet kurmaması üzerine kuruluydu.⁷ Oysa Çanakkale Harekâtının başarıya ulaşması, İngiliz ve Fransızların İstanbul'a yerleşmesi anlamına geliyordu. Muhtemelen bu yüzden Rusya, Çanakkale harekâtı devam ederken Karadeniz'deki sınırlı donanması ile İstanbul üzerinde baskı kurmayı çok fazla denemedi.

Sonuçta Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılmasındaki asıl gaye, Japon Savaşı'ndaki saygınlık kaybını telafi etmek ve daha da önemlisi kaybettiği büyük güç olma konumunu yeniden ele geçirmek istemesiydi. Ancak Rusya; savaşı kendi başına organize edebilecek ekonomik, teknik, askeri ve sosyal kabiliyetini yitirmiş durumdaydı. Nitekim savaş başlar başlamaz Rus ordusunun bütün yetersizlikleri kendini gösterdi ve Rus ordusu Tanenberg'te Almanlara karşı ağır bir mağlubiyet aldı. Sonuçta barış zamanında iç güvenliği sağlamada yeterli olan silahlı güçlerin büyük bir kısmı, savaşta cepheye sürülünce, elde toplumsal hadiseleri önleyecek miktarda kuvvet kalmadı. Bir de Rus olmayan milletlerin tarihsel memnuniyetsizlikleri ve milliyetçilik akımlarının etkisiyle tuttukları bağımsızlık yolu buna eklenince Rusya, daha savaşın başında içeride kargaşaya sürüklenmeye başladı. Sonuçta Rusya'da halk hareketlerinin er ya da geç patlayacağı biliniyordu fakat bunun zamanını kimse kestiremiyordu.⁸

Aslında 27 Şubat'ta meydana gelen hadiseler kontrol edilip Rusya, istikrara kavuşabilseydi, bu şüphesiz müttefiklerinin işine gelirdi. Ancak eğer İngiliz ve Fransızların böyle bir beklentisi var idiyse ki, Osmanlı diplomatik raporlarında Rusya'daki karışıklıkların sebebinin İngiltere olduğu belirtilmektedir,⁹ hesap etmedikleri husus Rus halkının savaşın bitirilip, barışın tesisinde gösterdiği kesin kararlılıktır. 27 Şubat'tan Ekim Devrimi'ne kadar geçen zamanda Bolşeviklerin sürekli taraftar toplaması ve güçlenmesinin nedeni de bu husustu. Zira Rusya'daki siyasi partiler içerisinde sadece Bolşevikler savaşın derhal bitirilmesini ve acilen barış yapılmasını istiyorlardı. Nitekim Lenin 11 Nisan 1917'de yayımladığı

⁷ Agm, s. 88-91.

⁸ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırıklar Çağı*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul 1996, s. 71-82.

⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya-XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara 2011, s. 319-320.

“Nisan Tezleri”nde bu görüşünü açık bir şekilde dile getirmekteydi.¹⁰ Böylece Lenin ve arkadaşları bir yandan İttifak devletlerinin desteğini alma şansını elde ederken diğer yandan Rus halkının artan teveccühüne mazhar oluyordu. Sonuçta Lenin, Rusya’da iktidar olmanın ve iktidarda kalmanın yolunun, bir şekilde savaşa son vermek olduğunu kavrayan belki tek değil ama en önemli lider oldu. Şüphesiz Rusya’daki bütün siyasiler, ülke gerçeklerinin savaşı bitirmeyi gerektirdiğinin bilincindeydiler. Ancak mevcut şartlarda bu, Rusya için çok pahalı bir barış olacaktı. Herhalde Lenin’in farkı, bu maliyetin doğurduğu riski üstlenme cesaretini göstermek olmuştur.

İttifak Devletleri Açısından Rusya’nın Savaştan Çekilmesinin Faydaları

Belirtildiği üzere Rusya’nın 27 Şubat’tan beri içine düşmüş olduğu karışıklıklar neticesinde savaştan çekilme olasılığının belirmesi, savaşta muhasımı olan İttifak Devletlerinde beklenti yaratırken, İtilaf Devletleri Rusya’yı mümkün olduğu kadar uzun süre savaşın içinde tutma gayretinde olmuşlardır. Çünkü Almanya Doğu cephesinde serbest kaldığında, gerisinden emin bir şekilde Batı’ya yüklenebilecek ve Alman ordularının Batı’da sıkışan muharebeleri, İtilaf güçlerini siperlerden söküp atmak suretiyle, nispeten kolaylıkla sonuçlandırma imkânı ortaya çıkacaktı. Öte yandan Avusturya-Macaristan üzerindeki Rus baskısı kalktığında, savaşta pek varlık gösteremeyen bu ülke, rahat bir nefes alacak ve bir yandan Almanya’nın yardımına koşacak, diğer yandan kolay rakip olan İtalya’yı saf dışı edecekti. Nitekim ihtilal karmaşasında doğuda biraz rahatlayan Alman ve Avusturya-Macaristan güçleri İtalya’yı kısa sürede mağlup etmeyi başarmışlardı. Aynı şekilde Bulgaristan da Rus baskısından kurtulduğunda Romanya yönünde ilerleme olanağı elde edecekti. Osmanlı Devleti ise durumu en karmaşık ve kritik olan ülke konumundaydı. Çünkü öncelikle Türklerin Rusya’ya ve Ruslara karşı iki ülkenin tarihinden kaynaklanan bazı çekinceleri vardı ki bunların haklı sebepleri de bulunmaktaydı. Öte yandan aynı nedenler, Türklerin psikolojisinde Rus imgesinin çok olumsuz oluşmasına zemin hazırlamıştı. Dolayısıyla Rusya’daki ihtilal ortamı, Osmanlı Devleti’ne, Prut Savaşı’ndan (1711) beri ilk defa elde edebileceği

¹⁰ Lenin’in Nisan Tezleri’nde konuyu gündeme getiriş şekli şöyledi: “Demokratik bir barışın ilk koşulu, ilhaklardan (fetihlerden) vazgeçmektir. Bu vazgeçmeyi, bütün büyük devletlerin kaybetmiş olduklarını yeniden ele geçirmesi gibi yanlış bir anlamda değil, tek doğru anlamında, bütün ulusal-toplulukların, Avrupa’da ve sömürgelerde, bağımsız ayrı bir devlet kurmak ya da bir devleti oluşturan unsurlardan biri olmak kararını gene kendisinin vermesi özgürlüğüne ve olanağına sahip olmasın anlamında anlamlıdır”. V. İ. Lenin, *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, Çev. M. Ardos, 2007, s. 149-150.

en avantajlı şartlarda masaya oturma şansını vermişti. Bu açıdan, mevcut koşullarda masaya oturarak Rusya ile bir antlaşma imzalamak, Türklerdeki yaklaşık iki yüz yıldır Osmanlı Devleti'nin başına "bela" olan tarihi düşman Rus'a karşı kazanılmış bir zafer olacaktı. Böylece İttihad ve Terakki yönetimi içeride biraz olsun nefes alma olanağı elde edecekti ve Türk kamuoyunun psikolojisi de rahatlayacaktı.

Osmanlı Devleti ile ilgili yukarıdaki analiz Türk ve Rus ordularının mevcut durumu göz önüne alındığında daha da değerli hale gelmektedir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti, Köprüköy ve Azap muharebelerinde belirli başarılar kazanmış olsalar da Sarıkamış Harekâtı'nın felakete sonuçlanması, Doğu Anadolu ve Kuzey Doğu Anadolu'daki birçok şehrin Rus işgali altına düşmesiyle sonuçlanmıştı. Yani aslında Osmanlı Devleti, Ruslarla Birinci Dünya Savaşı'nda yaptığı muharebeyi de kaybetmişti ve toprakları İtilaf Devletleri'nden biri tarafından işgal edilmiş tek İttifak ülkesiydi. Dolayısıyla büyük bir yenilgi ile bitmesi muhtemel bir mücadele, Rusya'nın içine düştüğü durum nedeniyle Osmanlı Devleti'nin lehine bir hal almaktaydı. Sonuçta Osmanlı Devleti'nin en büyük korkularından biri olan savaşın kaybedilmesi durumunda boğazların Rus egemenliğine geçme ihtimali ortadan kalkmaktaydı ki, bu mesele Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin başta gelen nedenlerinden biriydi. Bütün bu nedenlerden dolayı, Rusya'daki karışıklıklar Osmanlı basınına ilk yansıdığı andan itibaren, Rusya'nın savaştan çekilmesi ve barış olasılıkları en merak edilen konu haline geldi.¹¹

Askerî strateji açısından bakıldığında ise, hem Osmanlı Devleti hem de İttifak Devletleri açısından Kafkasya ve ötesinde büyük olanaklar ortaya çıkmaktaydı. Sözelimi Osmanlı Devleti, Doğu cephesindeki birlikleri güneye kaydırıp İngilizlere kaybettiği toprakları geri alabilir ya da daha sağlam savunma yapabiliirdi.¹² Veya Kafkasya'daki boşluktan faydalanarak, Doğu Cephesi'ni takviye edip, Türkistan'a doğru askeri harekâtını genişletebilirdi. Böylesi bir harekât illâ da Turancı hedeflere dönük olmak

¹¹ Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Ankara 1994; Recep Koçyiğit, *1917 Bolşevik Devriminin Osmanlı Mebuslar Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Yankıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 35-50.

¹² Örneğin Havran mebusu Emir Şekip Arslan, Mecliste yaptığı bir konuşmada artık müttetiklerin de desteği ile İngilizlere karşı mücadele ederek onları da Osmanlı topraklarından çıkarmanın zamanının geldiğini söylüyordu. Buna karşılık Adliye Nazırı Halil Bey: "Mısır, bizindir ve bizim olarak Devletin, eczâ-yı mütemmimesinden olarak kalacaktır. Ruslar, nasıl Garp Cephelerinde yedikleri darbelerle bizim arâzimizden kaçmaya mecbûr kaldırsa, İngilizler de, Garpte yemekde oldukları şiddetli darbelerle bizim arâzimizden kaçacaklardır"; *Meclis-i Mebusân Zabıt Cerîdesi*, Devre: 3, Cilt 3, 28 Mart 1334 (1918) Perşembe, s. 410-411.

zorunda değildi.¹³ Çünkü bir kez düşmanın çökmüş cephesi üzerine harekât düzenlemek en basit askerlik kaidelerindedir. İkinci olarak, özellikle Güney Kafkasya'da Rus hâkimiyetinin çökmesi sonucu ortaya çıkan boşluk bölgedeki tamamına yakını Türk olan Müslümanların can, mal ve ırz güvenliğini garanti altına almayı gerektirmekteydi. Dahası özellikle Azerbaycan'daki petrol bile, bölgeyi ele geçiren her ülke için başka kaynaklarla telafisi mümkün olmayan zenginlik ve enerji kaynağıydı. Kafkasya'da oluşan bu boşluk, dinler ve milletler çatışmasını tetikleyebileceği gibi büyük güçlerin de burayı ele geçirmek için harekete geçmelerine neden olacak olaylara gebe idi. Nitekim Almanya hiç vakit geçirmeksizin bölgede siyasi ve askeri faaliyetlerine başlamıştı. İngiltere güneyden İran üzerinden bölgeye ulaşmaya ve bölgeyi denetim altına almaya çalışmaktaydı. Zira İngilizler için Kafkasya sadece petrol açısından önem taşıymıyordu. Müttefik ordularının Kafkasya koridorunu kullanarak Türkistan ve Afganistan'a uzanmak suretiyle Hindistan'ı baskı altına alma ihtimalleri, İngiltere'nin dolayısıyla itilaf devletlerinin savaşı kaybetmesi ile

¹³ Genelde tarihçiler Sarıkamış Harekâtı'nı Enver Paşa'nın Turancı hayalleri uğruna yaptığı bir macera olarak değerlendirme eğilimindedirler. Onlara göre bu ham hayal uğruna binlerce vatan evladı Allahuekber Dağlarında donarak şehit olmuştur. Bizce bu görüş oldukça sığ ve ideolojiktir. Zira Osmanlı-Rus Savaşlarının tarihine detaylı değil, sathi bir gözle bakmak bile Sarıkamış Harekâtı'nın ihtiras, hayal ve macera eseri olmadığını ortaya koymaya yarayacak yeterli bilgiye ulaşmayı sağlar. Çünkü XVIII ve XIX. yüzyıllar boyunca gerçekleşen bütün Türk-Rus savaşları, kara orduları bakımından daima iki cepheci cereyan etmiştir. Bunlardan birini Balkan cephele-ri diğerini de Kafkasya cephele-ri oluşturmuştur. Dolayısıyla, Birinci Dünya Sava-şı'nda bunun aksini gösterecek hiçbir belirti yoktur. Tam aksine Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa girme hususunda sıkıştırmasının nedeni, kendi Doğu Cephesi'ndeki Rus baskısının hafiflemesini sağlamak suretiyle Batı Cephe- si'nde rahatlamaktır. Yani Rus ordularının bir kısmının Osmanlı üzerine yönelmesi- ni temin etmektir. Bu ise ancak Kafkasya'da bir cephe açmakla mümkün olabilecektir. Zira bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde Osmanlı Devleti ile Rusya'nın Balkanlarda kara sınırı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bir Rus-Türk mu- harebesi ancak Kafkas cephesinde meydana gelebilirdi. Kısacası Türkler Sarıkamış Harekâtı'nı yapmasa bile Kafkasya'da mutlaka Ruslar tarafından bir cephe açılacaktı. Kaldı ki, imkân haricindedir ama velev ki Ruslar böyle bir cephe açmasınlar! (Rus Ordusunun Sarıkamış Harekâtı öncesinde, Türk cephele-ri- ne taarruz hazırlıkla- rını tamamlamak amacıyla Kafkasya'daki birliklerini her bakımdan süratle takviye- ye çalıştığı bütün tarihçilerin bilgisi dâhilindedir.) Osmanlı Devleti, Almanya ile müttefik olmanın gereğini mutlaka yerine getirmek ve Rusya'ya Kafkasya'dan taar- ruzda bulunmak zorundaydı. Dolayısıyla Enver Paşa'nın Turancı emelleri olsa bile, Sarıkamış Harekâtının ve Osmanlı Genelkurmayı'nın Bret-Litovski Antlaşması sonrasında Kafkasya'ya ve ötesine dönük tasarruflarının devam etmekte olan sava- ş açısından askeri ve siyasi, taktik ve stratejiler çerçevesinde de bir anlamı bulunmak- tayıdı.

sonuçlanacak bir dizi olayı başlatabilirdi. Kısacası Rusya'nın savaştan çekilmesi hem Osmanlı Devleti'ne hem de müttefiklerine Kafkasya ve ötesinde sayısız olanaklar ve olasılıklar sunmaktaydı. Dolayısıyla Enver Paşa'nın Suriye'den Kafkasya cephesine birlik kaydırmasını salt Turancılık ham hayali ile değil, içinde bulunulan savaşın gerekleri ile değerlendirmekte de fayda bulunmaktadır.¹⁴ Ne de olsa Peyami Safa'ya göre Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'na Turan sevdasıyla değil Mısır'ı yeniden fethetmek amacıyla girmişti.¹⁵ Oysa bu tür hedefler olsa bile gerçek amaç, Osmanlı Devleti'nin varlığını muhafaza etmektir. En azından İttihatçılar meseleyi böyle değerlendirmekteydiler.

İşin aslı Rusya'nın savaştan çekilmesinden doğacak bütün avantajların süreklilik arz edip İttifak Devletleri tarafından kullanılabilmesi, öncelikle Almanya'nın savaşma irade ve gücüne bağlıydı. Çünkü bilindiği üzere İttifak Devletlerini ayakta tutan ekonomik güç ve askeri teknoloji Almanya'daydı. Öte yandan İtilaf Devletlerinin Rusya'nın yerini taze ve dinç kuvvetlerle doldurması da savaşın akıbetini belirleyecek öneme sahipti. Nitekim ABD ve Japonya'nın savaşa girmesi, bütün hesapları alt-üst etti ve Rusya'nın çekilmesi ile İttifak Devletleri lehine bozulan dengeyi İtilaf Devletleri lehine çevirdi. Neticede İngiltere'nin savaş boyunca Almanya'ya uyguladığı ticari ve ekonomik abluka 1917 sonlarından itibaren sonuçlarını vermeye başladı ve ortaya çıkan ekonomik zorluklar Sovyetlerin Almanya'ya devrim ihracıyla birleşti. Böylece Almanya'da iç karışıklıklar ve devrimci hareketler baş gösterdi. Bütün bunların üzerine dört yıllık savaşın yıpratıcı bıkkınlığı ve yorgunluğu da eklenince, Almanya yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. Bu sırada Alman orduları neredeyse dört yıldır çakılı kaldıkları Paris'in banliyölerine 60-70 kilometre mesafelik bir uzaklıkta bulunuyorlardı. Nihayetinde her iki taraf da siper savaşlarını kazanamamıştı, ancak İtilaf Devletleri, bir yandan donanma üstünlüğünü kullanarak, diğer yandan Rusya'nın doğudan sıkıştırması ile yıpratma mücadelesini lehlerine çevirip zafere tahvil etmeyi başarmışlardı. Oysa Almanya'nın özellikle denizaltıları kullanmak suretiyle İngiltere'ye karşı yürüttüğü ekonomik mücadele, yani İngiltere'yi ablukaya almak suretiyle ekonomik bir çöküntüye uğratma stratejisi, en azından görünüşte, Amerikan ticari gemilerinin zarar görmesi nedeniyle ABD'nin savaşa girmesine yol açmıştı. Bu ise İttifak Devletleri açısından mağlubiyetin başlangıcı olmuştu.¹⁶

¹⁴ Jacob M. Landau, *Pan-Türkizm*, Çev. Mesut Akın, İstanbul 1999, s. 34-37.

¹⁵ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul 2018, s. 47.

¹⁶ Hobsbawm, s. 41-42.

Rus Siyasi Çevrelerinin Savaştan Çekilme İle İlgili Düşünceleri

Yukarıda da belirtildiği üzere Rusya'da Romanov Hanedanı'nın sonunu getiren ve Rusya'nın müttefiklerinden ayrı bir antlaşma yapmak suretiyle savaştan çekilmesine neden olan karışıklıkların asıl nedeni, Rus halkının içine düşmüş olduğu sefalet sonucu savaşı devam ettirmeyi kesinlikle istememesiydi. Ancak mevcut şartlarda Rusya'nın çıkarları ile halkın istekleri çatışıyordu. Eğer halkın ekonomik durumu biraz olsun iyi olsa ve açlık sorunu çözülebilseydi bu isteklerle Rusya'nın çıkarları birleştirilebilir ve en azından bu açıdan savaş sürdürülebilirdi. Bununla birlikte 27 Şubat'tan beri süren siyasi ve sosyal kargaşa devlet nizamını ortadan kaldırmış, yağma, gasp, cinayet vb. hadiseler sıradan olaylar haline gelmişti. Üstelik geçici koalisyon hükümetlerinde yer alan sosyalist partilerin ideolojisi gereği devlet hiyerarşisi tamamen çökmüş, ast-üst ilişkisi ortadan kalmıştı ki, bu olgunun orduya yansımaları çok daha yıkıcı olmuştu. Komutanlarına amir kesilen askerler ve düşük rütbeli subaylar başına buyruk hareket etmeye başlamış ve bir anlamda ordu kendi kendini terhis etme yolunu tutmuştu. Bu şartlar altında Rusya'nın acil meselesi, savaşı devam ettirmek değil, bozulan devlet düzenini yeniden tesis etmek ve orduya çeki düzen vermektir. Belki de yeni bir ordu kurmak lazım gelecekti ki, Bolşevikler bunu kavramış ve yeni bir orduyu, "Kızıl Ordu"yu kurma yoluna gitmişlerdi.

Bu şartlar altında Rus siyasi partileri İttifak Devletleri ile bir barış antlaşması yapmanın zararlarından korkuyor ve savaştan çekilmeye yanaşmıyorlardı. 1917 Temmuz sonlarında Petersburg'dan İstanbul'a gönderilen bir raporda Rusya'daki siyasi partilerin barış konusundaki görüşleri detaylı bir şekilde incelenmekteydi. Rapor öncelikle Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'na hangi amaçlarla girdiğini ortaya koymaktaydı. Bu rapora göre 1- Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanması ve yerine çoğunluğu Slavlardan oluşan, Rusya'ya meyyal bir "*hey'et-i düveliyenin*" teşkil edilmesi. Balkan Slavlarının da "*bir hey'et-i müttefika halinde*" birleştirilmeleri. Böylece Cermenlerin Balkanlara "*siyaseten ve iktisaden*" girme yollarının kapatılması. 2- İstanbul ve boğazları ele geçirerek Akdeniz yolunu açıp, Akdeniz Havzası'nda, hatta Okyanus sahillerinde "*mahsulât-ı arziyyelerine ve belki fabrika ma'mûlâtına mahrec*" bulmaları. 3- Alman kapitalizminin ve Alman serbest sanayicisinin, Rusya'da Rus kapitalistlerine ve Rus serbest sanayicilerine "*rekâbet-i şedîdesinin*" önünü almak. 4- Ortaya çıkan "*ihtilâl anarşisini*" dışarıya, savaşa yöneltmek hâkim sınıfların "*istirâhatini halelden masûn kılmak*" ve belki de nüfusun artması sonucu olarak topraksız ve işsiz kalarak ihtilal

“*efkâr ve âmâline*” hamilik eder hale gelen “*aç proleterlerin mikdârını eksiltmek*”.¹⁷

Görüldüğü üzere Osmanlı Genelkurmayı’na gönderilen bir istihbarat raporunda Rusya’nın savaşa girme amacıyla Osmanlı Devleti ile ilgili olarak sadece Boğazlar ve İstanbul konusuna odaklanılmaktaydı. Bunun amacı ise, diğer sebepler gibi siyasi olmaktan ziyade ekonomikti. Rapor ilginç şekilde doğrudan Rusya’nın Osmanlı Devleti’ni parçalamak gibi bir amacı olduğundan bahsetmiyordu. Ancak başkentini düşmesinin devletin ortadan kalkması anlamına geldiği de malumdur. Buna mukabil Cermenlerin, belki daha doğru bir ifade ile Pan-Germenizm’in Balkanlar, Orta ve Doğu Avrupa’daki siyasi ve ekonomik hedeflerinin engellenmesi için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun ortadan kaldırılmasının amaçlandığı ifade ediliyordu. Yine aynı şekilde gelişen endüstrisi ve güçlü sanayicileri sayesinde Rusya piyasasını ele geçirmiş bulunan Alman ekonomik hegemonyasına son vermek ve bu suretle Rus sermayesini ve sanayicisini güçlendirmek hedefinden bahsediliyordu. Gerçek şu idi ki, Rusya tam sanayileşememişti ve gelişmiş Alman endüstrisi karşısında rekabet edemiyordu. Rusya’nın mevcut şartlarda Alman ekonomik etkisini kırmak istemesi Rus sanayicisinin bir talebi olabilirdi. Ancak savaş kazanılsa bile Almanların yerini Rus sanayicilerinin mi yoksa Amerikan, İngiliz, Fransız ve hatta Japonların mı alacağı çok belli değildi. Çünkü Rusya, XX. yüzyılın başlarında her bakımdan geri, temel üretim tarzı büyük oranda tarıma dayalı, coğrafi konumundan dolayı ticaret yapabilme kapasitesi başta Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti olmak üzere çevre ülkelerin ticari yolları açıp-açmama konusundaki tavrına bağımlı çok az sanayileşmiş bir ülke konumundaydı ve belirtildiği gibi Japon Savaşı’ndan sonra Pasifik’teki ticari olanakları Japonya tarafından görece sınırlandırıldığı gibi, büyük güç olma konumunu da yitirmişti.¹⁸ Bu şartlarda savaştan sonra Rus ekonomisinin, Rus sanayici ve sermayedarının kontrolüne geçmesi pek olası gözükmemektedir. Ancak kapalı ekonomik bir rejimle bu mümkün olabilirdi ki Bolşevikler de böyle bir anlayışı benimsediler. Diğer yandan kısaca elit denilebilecek zümrelerin rahatı için nüfusu epeyce artmış bulunan, ihtilalciliğe meyilli işsiz ve aç proleterlerin enerjisini dışarıya çevirmek ve/veya nüfusunu azaltmak maksadıyla Rusya’nın bu savaşa girdiği görüşü her bakımdan ilginç ve hayli tartışmaya açıktır.

Rapora göre mevcut durum gayelerin hiç birinin gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Dahası vaziyet her açıdan savaş öncesine göre çok daha fazla Rusya aleyhine ve Almanya lehinedir. Eğer bir barış olursa

¹⁷ *Rusya’yı Taniyan Bir Zât Tarafından Rapor*, Dersaadet Matbaa-yı Amire 1333, s. 17-18.

¹⁸ Bodger, s. 93-98.

Almanya'nın Rusya üzerindeki ekonomik ve siyasi egemenliği artacak ve hatta Rusya "*kapalı bir surette Alman kolonisi*" olacaktır.¹⁹ Öte yandan eğer savaşı İttifak Devletleri kazanırsa boğazların kontrolü en azından fiilen Almanların eline geçecektir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmaması ise Rusya'nın Balkanlar ve Doğu Avrupa üzerindeki bütün amaç ve iddialarını akamete uğratacaktır. Bundan dolayı Bolşevikler hariç Rusya'daki hiçbir siyasi parti, sosyalist ya da kapitalist fark etmez, münferid bir barışa yanaşmayacaktır.²⁰ Nitekim Prens Livov başkanlığında kurulan geçici hükümetin savunma bakanı Kadetlerin başkanı Milyukov ile Oktoberistlerin lideri Guçkov Mayıs ayında "*zafere kadar savaşa devam edilmesi*"ni beyan etmişlerdi.²¹ Gerçi bu açıklama, özellikle Bolşeviklerin anarşiye varan sokak hareketlerine neden olmuş ve bu iki siyasetçinin kabineden istifa etmeleriyle sonuçlanmıştı. Ancak Bolşevikler de bu aşamada yönetimi ele geçirecek güçte değildiler. Nihayetinde Rusya'daki savaş taraftarı siyaset, muhtemelen şansını bir kez daha denemek istiyordu. Nitekim Kerensky'nin başbakanlığı döneminde, General Brusilov'un komutasında, Avusturya cephesinde, 30 Haziran-11 Temmuz 1917 tarihleri arasında yapılan taarruz başlangıçta başarı kazanır gibi olduysa da sonuç Rusya için tam bir felaketti. Ruslar savaşın başından beri Galiçya cephesine yaptıkları taarruzlarda, bir milyonun üzerinde asker kaybettiler. Böylece Brusilov taarruzlarının sonuncusuyla birlikte Rusya'nın zafer ümidi tamamen yok olduğu gibi münferit barış yanlısı Bolşeviklerin iktidarına giden yol da açılmış oldu.²²

Bolşeviklerin Barış Antlaşması ile İlgili Görüşleri

Brusilov taarruzlarının başarısızlığı sonucu olarak Rus ordusunun savaşıma isteği hemen hemen tamamen yok oldu. Kerenskiy'nin orduda yaptığı bir takım demokratlaştırma hareketleri ordu disiplinini tamamen ortadan kaldırdı. Bütün bu olaylardan halkı ve askerleri kazanma politikası güden Bolşevikler kazançlı çıktı. General Kornilov'un 9-14 Eylül 1917'de çıkardığı ayaklanma neticesinde Kerenskiy mecburen Bolşeviklere yaslanmak zorunda kaldı ve böylece Bolşeviklere konulan bütün yasaklar kaldırıldı. Sonuçta gücünü epey artıran Bolşevikler 25 Ekim (7/8 Kasım 1917)'de başlattıkları ihtilalci isyanı on gün içinde sonuca ulaştırarak Kerenskiy'nin başkanı olduğu geçici hükümeti devirip, Rusya'da yönetimi ele geçirdiler.²³

¹⁹ *Rusya'yı Tanıyan Bir Zât Tarafından Rapor*, s. 19.

²⁰ *Rusya'yı Tanıyan Bir Zât Tarafından Rapor*, s. 18.

²¹ Çalışkan, s. 12.

²² Karaca, s. 55-69.

²³ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 324.

İhtilalin gerçekleştiği gün Petrograd'da Sovyetlerin II. Kongresi yapılmış ve kongrenin ikinci gününde (26 Ekim 1917) “*barış dekreti*” kabul edilmişti. Dekret savaş halinde bulunan devletlerin “*arazi ilhaki ve tazminat talebinde bulunmaksızın*” barış yapmalarını istemekteydi.²⁴ İlhaksız barış talebi özünde savaş öncesi duruma dönme çağrısıydı ve Avusturya-Macaristan ile Alman işgali altındaki Rus arazisini geri almak amacına dönüktü. Böylece Lenin daha ilk aşamada Çarlık Rusya'sının topraklarını muhafaza stratejisini açığa çıkarmış oluyordu. Diğer taraftan İttifak Devletleri arasında toprakları Rus işgali altında olan tek ülke Osmanlı Devleti'ydı. Dolayısıyla Türkler açısından “Dekret”in kabul edilmeyecek bir tarafı yoktu. Aksine savaşta yenildiği Rusya cephesinde savaşı kayıpsız kapatmak anlamına geliyordu. Ancak özellikle Almanlar açısından böyle bir şartın kabulü mümkün değildi. Çünkü Almanya, Dekret'i kabul etmesi halinde, Kuzeydoğu Avrupa'da Rusya'dan aldığı bütün toprakları geri vermek zorunda kalacaktı. Polonya, Baltık ülkeleri, Finlandiya, Ukrayna ve bağımsızlık yolunda ilerleyen ve Alman kontrolünde olması muhakkak olan bu gibi devletlerin ve topraklarının Rusya'ya iadesi, Almanya'nın savaş amacını ortadan kaldırdığı gibi, Birinci Dünya Savaşı öncesinin bütün sorunlarını bir kez daha çözümsüzlüğe mahkûm ediyordu.

İşin gerçeği, mevcut şartlarda Bolşeviklerin İttifak devletleriyle barış yapmaktan başka seçenekleri yoktu. Nihayetinde Rusya'da Çarlık rejimiyle birlikte devlet de tamamen çökmüş durumdaydı. Rus ordusu son gücünü Brusilov taarruzlarında harcaııp tüketmişti. Yani Bolşevikler savaşı devam ettirmek isteseler bile, ellerinde savaşacak doğru dürüst asker ve ordu bulunmamaktaydı.²⁵ Kaldı ki zaten Bolşevikler, Çarlık rejiminin kurduğu hiyerarşik devlet yapısını hiçbir biçimde kabul etmiyorlardı. Sonuçta bu hiyerarşinin en somut ve katı bir şekilde vücut bulduğu kurum orduydı ve devrim sürecinde sosyalistler ordu disiplini demek olan hiyerarşik yapıyı altüst etmişlerdi. Ek olarak Bolşeviklere göre Birinci Dünya Savaşı, Kapitalizmin emperyalist paylaşım savaşıydı ve sosyalist ilkeleri benimsemiş bir iktidarı temsil etme iddiasında olan Lenin ve arkadaşlarının bu savaşı yürütmeleri düşünülemezdi. Aksi, kendilerini inkâr olurdu. Yani Bolşevikler, ideolojik olarak da bu savaşa karşıydılar ve harbe devam

²⁴ Barış metninin Türkçesi için bkz: John Reed, *Dünyayı Sarsan On Gün*, Çev. Erdoğan Gürkan, İstanbul 1986, s. 157-160.

²⁵ Tarihçilerin genel yargıları bu yöndedir. Ama Alman Doğu Cephesi komutanı General Hoffman, Rus ordusu Ekim Devrimi'nden sonra bile organize edildiği takdirde savaşabilecek vaziyeteydi. Ancak Bolşevik ihtilalciler ordu ve askerlik meselelerinden anlamadıkları için ordunun savaşamayacağına kanaat getirmişlerdi. Bu yüzden de konunun bu yönü ile hiç ilgilenmediler ve diğer şartların da zorlamasıyla doğrudan savaştan çekilmeye odaklandılar; Max von Hoffman, *The War of Lost Opportunities*; <http://www.allworldwars.com> (ET: 18.12.2018).

etmenin Kapitalizme ve onun amaçlarına hizmet etmek anlamına geldiği düşüncesindeydiler.

Bütün bu nedenlerden dolayı, Lenin ve arkadaşlarının barış görüşmelerinde kendi şartlarını ileri sürecek güçlerinin olmamasının yanı sıra savaşıma istekleri de bulunmamaktaydı. Sonuçta onlar ancak savaşı bitirmek ve barış yapmakla ilgili kesin niyet ve düşüncelerini ortaya koyabilecek durumdaydılar. Aslında bu nedenle, başta Almanya olmak üzere İttifak Devletleri'nin Dekret'te öne sürülen şartları kabul etmek ve hemen masaya oturmak gibi bir zorunluluklarının olmaması gerekiyordu. Ancak durum müttefikler açısından hiç de öyle değildi. Sözgelimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rus taarruzlarında çok yıpranmıştı ve ekonomik olarak bir çöküntünün eşiğindeydi. İşin aslı bu ülkenin vaziyeti, ihtilal öncesi Rusya'yı andırmaya başlamıştı ve acilen Rus tehdidinden kurtularak içeride kendine çeki düzen vermeye başlaması gerekiyordu. Ek olarak ancak bu şekilde dış tehditten emin hale gelebilir ve savaştaki görevi Batı cephesinde Almanya'ya yardıma indirgenebilirdi. Yani sırtındaki savaş yükü büyük oranda hafifleyecekti. Aksi takdirde içeride bir yandan toplumsal isyan riski diğer yandan ayrılıkçı etnik ve mezhepsel hareketler bu ülkeyi tehdit etmekteydi. Osmanlı Devleti ise, zaten Almanya'nın ekonomik desteği olmasa savaşı yürütebilecek durumda değildi. Öte yandan ülke topraklarının önemli bir kısmı da İngilizler tarafından işgal edilmişti ve bu toprakların kurtarılması Rusya ile savaş haline son verilmesini gerektirmekteydi. Ancak bu şekilde Rusya karşısında tutulan birlikler serbest kalabilir ve İngilizlere karşı mücadeleye sevk edilebilirdi. Üçüncü olarak da Rusya'nın işgal ettiği toprakları bir an evvel kurtarmak ve Kafkasya'da doğan otorite boşluğunu, Rus desteğini de yanlarına almak suretiyle Müslümanlar aleyhine doldurmak ve bölgedeki demografik üstünlüğü ele geçirmek için tedhiş ve yıldırma faaliyetlerine girişmiş olan başta Ermeniler olmak üzere Hristiyan unsurları engellemek gerekmekteydi.

Şüphesiz Bolşeviklerin ilhaksız-tazminatsız barış teklifi, içinde bulunduğu koşullar açısından bakıldığında Osmanlı Devleti için bulunmaz bir nimetti ve belirtildiği üzere başta Meclis-i Mebusan olmak üzere her yerde büyük bir coşku ve memnuniyetle karşılandı. Bu durum birçok araştırmacı tarafından da tespit ve teslim edilmişti. Sözgelimi Werner Zürer "Kafkasya" adlı kitabında Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu için Allah'ın bir lütfu olduğunu belirtmekteydi. Yine W.E.D. Allen ve Paul Muratoff Kafkas Cephesi ile ilgili çalışmalarında; Anadolu'da

Türkleri tam bir askeri yıkıma uğramaktan ancak 1917 baharındaki Rus Devrimi'nin kurtardığını ifade etmekteydi.²⁶

Bu üç müttefik ülkenin farklı bakış açılarından en güçlüsü, şüphesiz İttifak devletlerinin öncü gücü Almanya'ya ait olanlardı. Bu nedenle Almanya, kendi çıkarlarını esas alan ve müttefiklerinin endişelerini pek dikkate almayan ve görece sabırlı bir politikayı yürürlüğe koydu. Ancak ilerleyen süreçte Bolşeviklerin Almanya'da giriştiği ihtilalci propaganda, bu ülkeyi de zor duruma sokmaya başladı ve bir anlamda sadece Ruslarla yapılacak barışın değil, tüm savaşın da kaderini belirleyen etkenlerden biri oldu.

A. N. Kurat'a göre Rusya'da kurulan yeni rejim ve yönetimi tanıyan herhangi bir ülke bulunmamaktaydı. Bu yüzden hiçbir ülke Bolşeviklerin Dekret aracılığı ile ilettikleri barış teklifini ciddiye almamıştı. Dolayısıyla Bolşeviklerin barış çağrısı cevapsız bırakıldı.²⁷ Bu noktadan bakıldığında Dekret'i kabul etmenin yeni Rus rejimini tanımak anlamına geldiği ve Lenin'in, Barış Dekret'i ile uluslararası devletler sisteminde de tanınmayı hedefleyip, Rusya'nın temsilcisi sıfatıyla muhatap alınmayı gaye edindiği de düşünülebilir. Ancak bu tanınma meselesinin, İttifak Devletleri'nin, ama özellikle Almanya'nın olaya bakışının temelini oluşturmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü aslında Dekret, bir barış çağrısı olmakla birlikte, geçerli uluslararası diplomatik teamüller açısından, herhangi bir resmîyet taşımayıp mevcut haliyle bir niyet beyanı olmaktan öteye gitmiyordu. Oysa devam eden savaş açısından bakıldığında barış teklifi yenilgiyi kabullenmek anlamına gelmekteydi. Ancak Dekret'i yayımlamakla Rusya barışı isteyen, dolayısıyla yenilgiyi kabullenen ülke konumuna da razı olmuştu. Fakat Bolşevikler, "biz barış istiyoruz" diye bir niyet beyanında bulunmak ve resmî barış teklifi yapma görevini savaşan diğer ülkelerin üzerine yıkmak gibi bir politik hamle ile belli ki İttifak Devletleri ile şartları hiç olmazsa bir miktar eşitlemeye çalışmaktaydılar. Bu nedenle İttifak devletlerinin, sadece masada diplomatik üstünlüğü elde tutmak için bile Rusya'ya resmî ateşkes ve barış teklifinde bulunmamalarından daha doğal bir tavır yoktu. Yani İttifak Devletleri, muhtemeldir ki, Rusya'daki yeni rejimi tanımamaktan ziyade, teklifin resmîyet kazanmamasından dolayı Bolşeviklere herhangi bir cevap vermediler. Çünkü en azından Osmanlı yöneticileri arasında ve/veya Meclis'te yeni rejimi tanımakla ilgili bir tartışma yapıldığı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadık. Almanlar da Bolşevikler daha sonra resmî teklifi yapar yapmaz ateşkes yapmayı kabul ettiklerine göre rejim meselesinin

²⁶ Her iki görüş için de bkz: Selami Kılıç, "Türk-Alman Belgeleri Işığı Altında 'El-viye-i Selâse' ve Enver Paşa'nın Oluşturduğu Kafkas Komitesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, 1997, s. 175-176.

²⁷ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 327.

onların gündeminde de olmadığı açıktır. Buna karşılık İtilaf Devletleri'nin yeni rejimi ve yönetimi epey bir müddet ciddiye almamış oldukları görünmektedir. Sonuçta İttifak Devletleri, mütareke için Rusya ile masaya oturduklarında, Rusya'nın yeni yönetimini de resmen tanımış oldular.

Rusya'nın Barış Dekreti'ne cevap verilmeyişine dair ikinci bir önemli husus ise Dekret'in içeriğinin kabul edilip edilmemesi ile ilgiliydi. Özellikle "İlhaksız Barış", yukarıda izah edilen nedenlerden dolayı, Almanlar tarafından kesinlikle reddedilmekteydi. Bulgarlar da Sırbistan ve Romanya'dan aldıkları toprakları vermeye hiç niyetli değildiler. Dolayısıyla Almanların Barış Dekreti'ni esas kabul eden bir müzakere sürecine evet demeleri mümkün değildi. Almanların tavrı kadar önemli olmasa da Bulgarların da Barış Dekreti'ni onaylamadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Brest-Litovsk'taki görüşmelerde, Almanlar ilhaksız barışı reddettiklerini Ruslara açıkça söylediler ve sonucu da müzakerelerin kesildiği bir anda güç kullanmak yoluyla çözdüler. Ek olarak Bolşevikler siyasi düşüncelerini bütün dünya halklarına duyurmak ve bütün dünyada halk ihtilalleri çıkarmak suretiyle sınıf esasına dayalı rejimlerin yaygınlaşmasını hedefliyorlardı. Kurat'a göre, bundan dolayı Barış Dekreti samimi değildi.²⁸ Amaç siyasiydi ve sonraki gelişmeler Lenin'in stratejisinin başarısını ortaya koyacaktı. Sovyetler bu Barış Dekreti'ndeki samimiyetlerinin göstergesi olarak ve kendilerini hiç muhatap almayan İtilaf Devletleri'ni de zor duruma düşürmek için, Çarlık Rusya'sının İngiltere ve Fransa ile imzaladığı gizli paylaşım antlaşmalarını yayımlamaya başladılar. Böylece ilhaksız ve tazminatsız barış anlayışında ciddi olduklarını ortaya koymaktaydılar.²⁹

Bolşevikler 15 Kasım 1917'de Lenin ve Stalin'in imzasıyla yayımladıkları yeni bir beyannamede Rusya'da yaşayan milletlerin kendi kaderlerini tayin haklarının olacağını ifade etmekteydiler.³⁰ Böylece ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı, paradoksal bir şekilde milleti reddeden ve yerine emek-sermaye çelişkisine dayalı sınıf bilincini koyan bir ideolojik kadro tarafından dile getirilmekteydi. İlginç olan aynı kişilerin bir yandan ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını ilan ederken, diğer taraftan "dünyanın işçileri birleşiniz" sloganını da bayraklaştırmalarıydı. Tabi ki ikincisi onların gerçek ideolojik tutumunu yansıtmaktaydı ve birincisi stratejik bir hamleydi. Bu stratejinin ilk amacı, Rusya'da yönetimi ele

²⁸ Akdes Nimet Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)", *Bellekten*, Cilt XXXI, S. 123, Temmuz 1967, s. 376-377.

²⁹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 328; Zaten Lenin Nisan Tezleri'nde gizli antlaşmaların açıklanacağını vaat etmişti: "...Çar tarafından imzalanmış olan, Rus kapitalistlerine, Türkiye'nin, Avusturya'nın vb. soyulmasını vaat eden ve bugün bizi hâlâ bağlı tutan gizli anlaşmaları yayınlamalı, açığa vurmaldır."; Lenin, s. 150.

³⁰ Reed, s. 294.

geçirmekle birlikte halen çok güçsüz olan Bolşevik rejime Rus olmayan milletlerin desteğini sağlamaktı. Dışarıda ise başta savaştığı ülkeler olmak üzere çok uluslu devletleri parçalayacak bir düşünceyi yaygınlaştırmaktaydı. Bu siyasi mesaj, özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu ve Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldıracak özellikler taşıyordu ve Rusya'nın savaşa girme amaçlarıyla uyumluydu. Aynı şekilde, Osmanlı Devleti de etnik milliyetçiliğin tehdidi altına giriyordu. Almanya ise bu ilkeye binaen Rusya'dan aldığı topraklarda hâkimiyet kuramayacaktı. Diğer yandan bu ilke Britanya'yı ile Fransa'yı da tehdit etmekteydi. Böylece Lenin, ilhaksız barışla elde edemeyeceği bir takım avantajları self-determinasyon hakkı ilkesini yerleştirerek elde etmeye çalışıyor ve kapitalist ülkeleri tehdit edip, dünya ihtilalinin önünü açmayı hedefliyordu. Paradoks da tam buradaydı; milliyetçiliği körüklemek suretiyle sömürgeci kapitalist imparatorlukları parçalamak ve sosyalist ihtilallerin önünü açmayı hedeflemek, işin aslı teoride dâhice bir düşünceydi. Elbette bazı pratik karşılıkları da oldu. Özellikle ABD başkanı Wilson'un, yaklaşık altı ay süren ve yenilen devletlerle yapılacak barışın esaslarının tartışıldığı Paris görüşmelerinde, self-determinasyon ilkesini kabul ederek yapılacak barışın temeli haline getirmesinin de etkisiyle, her milletin kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olmasını öneren bu anlayışın, çok uluslu imparatorlukların parçalanması ve ulus devletlerin etnik milliyetçilikler tarafından tehdit edilmesi noktasında bütün XX. yüzyıla yayılan önemli etkileri oldu.

Osmanlı Devleti açısından bakıldığında bu ikinci Dekret, Lenin'in aslında savaş sırasında Rusya'nın işgal ettiği Türk topraklarından çıkmaya hiç niyetinin olmadığını da açık beyanıydı. Çünkü Bolşevikler, Ermenileri hızla silahlandırıp onlardan milis güçleri oluşturuyor; Kafkasya ve Doğu Anadolu'da kendilerinden boşalan otoriteyi geçici bir süre için Ermenilerle doldurmaya çalışıyordu. Amaç Ermenilerin Doğu Anadolu'da demografik üstünlüğü elde etmesini temin etmek ve Rusya'da yeni rejim ve devlet yeterince güçlenene kadar ayakta kalmasına müsaade edilecek emanetçi bir Ermeni devleti kurmaktı.³¹ Bu mesele daha sonra görüleceği üzere Brest-Litovsk'taki görüşmelerde iki ülke arasında önemli sorunlara sebep olacaktı.

Sonuç olarak Lenin ve arkadaşlarının barış arayışı belirli bir program dâhilinde, Bolşeviklerin ideolojilerini kapsar bir şekilde, dünya ihtilali çıkarma amacı güden ve en önemlisi Çarlık Rusya'sının ülke ve toprak bütünlüğünü korumak hedefini temel ilke edinmiş bir çerçevede kendini göstermekteydi. Yapılan açıklamalar ve yayımlanan beyannameler, devletleri olduğu kadar halkları da hedef almaktaydı. Hatta halklara yönelik mesajları çok daha güçlüydü ve belirtildiği gibi amaç, bütün dünyada

³¹ Nurcan Yavuz, "Rusya'nın Barış Dekretinin Kafkas Cephesindeki Olaylara Etkisi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 5, Sayı 7, 2004, s. 86-87.

ihtilaller çıkarmaktı. Pratikte ise Bolşevikler, ne olursa olsun, asıl yönetmekle mesul oldukları halka, Ruslara, istedikleri barışı verme arzusunu açıkça belirtmiş ve belli etmiş olmakla, onların gözündeki meşruiyetlerini tesis etmek yolunda önemli bir adım atıyorlardı. Rus olmayanlar ise teorik self-determinasyon hakkıyla ikna edilmeye çalışılıyordu.

Sovyetlerin Barış Teklifinin Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndaki Yankıları

Osmanlı Meclis-i Mebusânında Rusya'nın barış teklifi büyük bir memnuniyetle karşılanmıştı. İstanbul mebusu ve Hariciye Nazırı Ahmed Nesim Bey de hükümet adına milletvekillerine bilgi verdiği ve şiddetli alkışlar arasında yaptığı konuşmasında şöyle diyordu:

"...Bu memleketde (Rusya) zuhûr eden inkılâbın yeni ve pek mühim bir safhâsına şâhid oluyoruz, "Lenin" ve "Troçki" imzâlarıyla hemen müzâkerât-ı sulhiyyeye ibtidâr edilmek üzere bir mütâreke teklifi önünde bulunduk, gerek biz ve gerek müttefiklerimiz, salâhiyyetdâr Rus murahasaları karşısında bulunmak şartıyla, gerek mütâreke-i 'umûmiyye ve gerek sulh müzâkerâtına hâzır olduğumuzu bildirdik. (Şiddetli alkışlar) Ve murahasalarımızı da ta 'yin eyledik..."³²

Konuşmanın bu kısmı, öncelikle Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin meseleye yeni Rus yönetimini tanıyıp tanımamak noktasından yaklaşmadıklarını, Bolşeviklere sadece "*salâhiyyetdâr*" elçiler gönderme şartını koştuklarını ve müttefiklerin barışa hazır olduklarını ortaya koymaktadır. Bu bilgilendirme konuşmasında özellikle üzerinde durulan husus "*Eski Çar Hükümeti'nin*", eskiden beri Osmanlı topraklarına dönük olarak yürüttüğü fetihçi siyaseti reddettiğinin vurgulanmasıydı. Ayrıca Sovyetler, Çarlık rejiminin müttefikleriyle yapmış olduğu gizli antlaşmaları "*müteneffir-âne*" ilan etmekteydi. Bolşevikler böylece, "*haysiyyet-i milliyemize, tamâmiyyet-i mülkiyyemize, istiklâl ve hâkimiyetimize ri'âyetkâr*" olmak arzusunu ortaya koymaktaydılar. Dolayısıyla bugünkü Rus yönetimiyle, gerek "*mütâreke-i 'umûmiyyeye*" gerek "*sulh müzâkerâtına*" girişmeye engel olacak hiçbir şey bulunmamaktaydı. Ahmet Nesimi Bey'e göre Rusların da tıpkı Türkler gibi uzun yıllar boyunca "*kemâl-i sükûn*" ile "*ıslahat sahasında*" çalışmaya gereksinimleri vardı. Bu "*müsâlemet-perver*" Rusya ile en iyi siyasi ve iktisadi komşuluk ilişkilerini geliştirmeye engel hiçbir neden kalmamıştı. "*Rusya bize karşı göstereceği muhâlesât ve samîmiyyetin mukâbilini bizden görecektir*" diyen Ahmet Nesimi Bey, "*aynı hissiyât ile mütehassis olduğunu*" tahmin ettiğimiz Rusya'nın elçileri ile "*mütâreke-i 'umûmiyye ve sulh müzâkerâtının*"

³² *Meclîs-i Meb'usân Zabıt Cerîdesi*, Devre:3, Cilt 1, 3 Kanûn-ı evvel 1333 (1917) Pazartesi, s. 176-177.

isteğimize uygun bir şekilde kısa bir sürede imzalayacağımızdan fazlasıyla ümitvar olduğunu belirtmekteydi.

Söz alan İstanbul Mebusu Salah Cimcoz ilginç bir şekilde konuya doğunun insanlığın gelişiminde oynadığı role vurgu yaparak başlamakta ve doğanın kanunlarına riayette kusur etmediğini belirterek “*Güneş yine Şarkdan tulû etti*” diyerek Rus devrimini övmekteydi. Cimcoz bundan dört beş gün önce gazetelerde gördüğüne göre, Lenin’in Rusya’da kurduğu yönetimin, hükümetlere ve millet temsilcilerine ateşkes ve barış teklif ettiğini belirtmekteydi. O, “*şimdi, demek oluyor ki, sulha doğru gidiyoruz..., Şarkda ‘Çarizm’ sukût ediyor, yerine ‘Demokrat’ bir Hükümet ve hatta ‘Sosyal’, ‘Maksimalist sosyal’ bir Hükümet*” iktidara geçiyor dedikten sonra bütün dünyanın yeni bir döneme girmekte olduğunu haber vermekteydi. Ona göre Batı’da “*emperyalist*” Almanya şeklini doğal olarak değiştirerek, “*usûl-i idare-i siyâsiyyesini demokratik*” esaslar üzerine teşkil etmeye başlamaktaydı. “*Lenin sulh istiyor, Almanya kabûl ediyor, diğerleri de kabûl ediyor ve bizim de kabûl ettiğimizi Nâzır Beyefendi söylediler. Biz de bu teklifi kemâl-i memnûniyetle selâmlarız efendim. Çünkü sulha doğru gidiyoruz*” diyor ve barışın tesisi için hükümetin var gücüyle çalışması gerektiğini belirtiyordu. Ona göre hükümet, savaş için ne kadar gayret gösterdiyse ondan daha fazlasını barış için göstermeliydi.

Aydın milletvekili Veli Bey ise “*Hariciye Nazırı Beyefendi Hazretleri, bize bugün tatlı bir haberle geldiler. Rusya'nın ma'lûm olan şerâ'it ve eşkâl dâ'iresinde 'akd-i sulha meyyâl olduğu haberini getirdiler*” demektedir. Ancak ona göre haberin verilmesinden ortaya çıkan “*te'essür*”, herkesin kalbinde hissettiği gibi “*haber bilâ-kayd-ı şart bir sulh şeklinde tecelli ettiği*” için değildi. Rusya'nın barış teklifinin Türkiye’de alkışlanmasının sebebi, “*haysiyet-i milliyemizi, vahdet-i siyâsiyyemizi, şerâ'it-i tamâmiyyet ve istiklâlimizi, inkişafât-ı milliyemizi bir hey'eti medeniyye halinde te'mîn edecek her türlü ahkâm-ı lâzime ve vâcibeyi hâ'iz olan bir teklif*” olmasındandı. Ona göre Türkler kesinlikle barış istemektedirler. Fakat “*harbe niçin girdiysek ve hangi 'amelin te'mîni için girdiysek, sulhu de o emelin husûlünü te'mîn etmesi şartıyla isteriz*” diyordu. Barışın kabul edilebilmesi için o emelin elde edilmesi gerekmektedir. Ülkenin birçok yerleri henüz düşmanın işgali altındaydı ve “*emr-i vakiler*”in, çoğu zaman “*vahdet-i siyâsiyyemizi*”, varlığımızı “*en cân damarında rahnedâr*” etmek suretiyle ortaya çıktığı unutulmamalıydı. Bundan dolayı bütün müttefik devletlerin, Osmanlılığın “*vahdet-i siyâsiyyesini sulhun bir şart-ı gayr-i münfek'i gibi*” bir barışın kabul edilebileceğini belirtmekteydi. Ona göre “*Viyana*” Avusturya’nın, “*Berlin*” Almanya’nın ve bütün müttefiklerinin nazarında ne ise, ittifaka dâhil olan her ülkenin siyasi birliği ne kadar kıymetli ise bütün müttefik devletler için

“Bağdat”ın da öyle olması gerekmektedir. Müttefik ülkelerden hiçbirinin bir karış toprağı işgal edilmemişti. Fakat “*bizim zavallı topraklarımız*” hala düşmanların istilası altındaydı. Bu durumun ne zaman sona ereceğı önemli bir meseleydi. Bundan dolayı o konuşmasına şu sorularla devam ediyordu:

*“İsterim ki, Hâriciye Nâzırı söylesinler; bugün hâkimiyet-i millîye nâmına Vahdeti ‘Osmâniye ve Meclis-i Millî nâmına kendisinden soruyorum; ne zâman bu mukaddes topraklar bizim çalışan ordularımızda vâki’ olduğu gibi, elbirliğiyle ve Müttefikîn ‘askerleriyle berâber tahlîs edilecek? Bunun tesbât edilmiş olduğunu ne zâmân Hâriciye Nâzırının ağzından işiteceğim? Bunu istiyorum ve istemekte haklıyım. Müttefikler bilmeli ve ‘âlem bilmeli ki, biz harbe mevcûdiyyet-i siyâsiyyemizi ve istiklâlîmizi muhâfaza için girdik. Almanların ve müttefiklerimizin güzel gözleri ve kralların hâtırı için girmedik”.*³³

Sinop milletvekili Hasan Fehmi Efendi’ye göre Şarktan kendisinin de alkışlayacağı “*bütün beşeriyeti kurtaracak olan bir sadâ çıkmıştı*”. Ona göre Şark ile yani Rusya ile Osmanlı Devleti’nin ilişkileri kesinlikle barışa evirilecekti. Çünkü Çarlık, bütün dünyayı tek elde, bir yönetim altında buldurmak “*azim ve emelinde*” azimle bir program yürütmekteydi. Siyasi hâkimiyet amacını, Uzak Doğu’da Japonya’ya kadar dayatmış olan Çarizm on iki bin kilometrelik şimendifer hattı inşasıyla Japonya’ya savaş ilan etmişti. Çarlık Rusya’sı bütün dünyayı “*yed-i istilâsına*” almak istiyordu; bu program, bu gaye bütün beşeriyet için bir felaket oluşturuyordu ve hiç şüphe yok ki bu amaç, asıl Ruslar ve Rusya’da yaşayan insanlar için de zararlıydı. Fiilen “*intifa edemeyeceğı*” bir ülke için her zaman kan dökmek zorunluluğı vardı. Fakat bugün artık “*o Çarizm, o istila kafalı kuvvet yıkıldı...*” demektedir. Şimdi Rusya’da iktidar koltuğunda Lenin ve arkadaşları oturmaktaydı ve bu yeni hükümet öncelikle dünyaya “*dökülen kan dökülmüştür; fakat bundan sonra ben kan döktürmeyeceğim*” ve ordusuna da “*herkes bugüne kadar yaralanmıştır, artık yaralarını sarmak üzere herkes evine gitsin ve siz de evinize gidiniz*” demektedir. İkinci olarak zorla toprak reformu yapacağını vaat ediyor. Üçüncü olarak “*medeniyeti, tarihi, lisanı, edebiyatı müsait olan her millete lazım gelen hürriyeti*” vereceğim diyor. Ona göre böyle bir programı olan bir hükümet ne kadar zayıf görünse de gerçekte “*dünyanın en kuvvetli hükümetidir*”.

Hasan Fehmi Efendi’ye göre Osmanlı Devleti’nin Rusya ile barıştan beklentisi, öncelikle Rusya sınırında bulunan “*geniş arazimizin*” kayıtsız şartsız bir karışına kadar her parçasının tahliye olunması meselesidir. Buradaki ifadeler oldukça muğlaktır. Hasan Fehmi Efendi’nin işgal altındaki demek yerine Rusya sınırındaki demesi yoruma açık bir ifadedir. Zira bu ifade ile elviye-i selaseyi içine alanı tanımlıyor olabileceğı gibi Ahılkelek ve

³³ Agy.

Ahıska gibi çok önce Ruslara terkedilmek zorunda kalınan, daha geniş topraklar da kast ediliyor olabilir. İkinci olarak “*bütün beşeriyetin en büyük düşmanı*” olarak tanımladığı İngilizlere de “*layık olduğu ceza*”nın müttefiklerle beraber verilmesi gerekmektedir. İngiltere’nin işgal ettiği topraklardan çıkarılmasına “*müttefikler azmedildiği*” kesinlikle beyan edilmelidir.

İzmir milletvekili Nisim Mazelyah Efendi ise Rus demokrasisinin ortaya attığı ilkelerin “*ilhaksız, tazminatsız ve milletlerin serbesti-i inkişafı da’iresinde*” barış yapılması olduğunu belirtmekteydi. Ona göre “*Rus demokrasisi*” bunu ilan etmekle kendi topraklarının başka devletlerce ilhak edilmesini istemediği gibi başka ülkelerin arazisini de kendisine ilhak etmek istemezdi.³⁴

Bütün bu konuşmalar, milletvekillerinin Rusya’daki devrimden ve yeni yönetimden çok memnun olduklarını göstermektedir. Ayrıca hepsi de barışı büyük bir coşku ile karşılamaktadır. Ancak Salah Cimcoz ve Nisim Mazelyah gibi İttihatçı olmayan mebusların her ne pahasına olursa olsun, korkusuzca barış yapılması taraftarı oldukları görülmektedir. Onlara göre Sovyetlerin “Barış Dekreti”, herhangi bir şüpheye mahal vermeyecek derecede açıktır ve buna göre Rusların başka bir ülkeden toprak ve tazminat istemeleri olanaksızdır. Şu halde işgal ettikleri yerlerden bırakarak 1914 sınırlarına çekilmeleri kesindir. Osmanlı Devleti de bu savaşa toprak kazanmak için değil, varlığını korumak için girdiğine göre barışın önünde hiçbir engel bulunmaması gerekmektedir. Bu nedenle de hükümet bir barış antlaşması yapılamaması durumunda nedenlerini meclise ve millete açıklamak zorundadır.

Ancak yukarda kısaca özeti verilen diğer konuşmalar, barışı arzu etmekle birlikte belirli şartları da gözetmekte ve açıkça belirtmeseler de kısmi de olsa toprak talebinde bulunmaktadır. 1914 sınırına çekilmek, mevcut durumda yaklaşık dört yıldır dökülen kanı anlamsızlaştırmaktadır. Üstelik Rusya çok zayıf bir anında yakalanmıştır ve bundan faydalanılmalıdır. Ayrıca İngiliz işgalindeki topraklar, sözgelimi Bağdat kurtarılmadan İtilaf devletleri ile nihai bir antlaşma yapılmamalı ve İngilizler, müttefiklerin de yardımıyla mutlaka işgal altında tuttıkları Türk topraklarından çıkarılmalıdır. Ancak o zaman gerçek bir barış için imkân ortaya çıkacaktır.³⁵

³⁴ *Meclis-i Meb’usân Zabıt Cerîdesi*, Devre:3, Cilt 1, 3 Kanûn-ı evvel 1333 (1917) Pazartesi, s. 175-180.

³⁵ Yalçın Murgul, “Osmanlı Devleti İçin Bolşevik İhtilali Neyi İfade Ediyordu?”, *CTAD*, Sayı 26, Güz 2017, s. 4-36.

Bolşeviklerin Barış Arayışları ve Brest-Litovsk Mütarekesi

Lenin'in Barış Dekreti'nden kısa bir süre sonra Bolşevikler, daha doğrusu Rusya'da kurulan Sovyet hükümeti, başta Almanya olmak üzere İttifak Devletleri ile savaşı sonlandırmak için görüşmelere başlamanın yollarını aramaya başladı. Ancak taraflar öncelikle bir ateşkes yapılmasını ardından da kalıcı barışın tesis edilmesi için görüşmelere başlanmasını daha uygun gördüler. Çünkü acil olan savaş durumunun sona erdirilmesiydi. Osmanlı Devleti'nin Sovyetlerle yapılacak gerek ateşkes gerekse barış antlaşmasından beklediği öncelikle Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlığı sonucu gelişen Rus karşı harekâtı neticesinde işgal altına düşmüş olan topraklarındaki Rus birliklerinin en kısa sürede çekilmesiydi. Diğer yandan 1877/1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında savaş tazminatı olarak Rusya'ya terk edilen Kars, Ardahan ve Batum'un da Türkiye'ye terki gerekiyordu. Yani "Elviye-i Selâse" meselesi Rusya ile yapılacak görüşmelerde Türk talebi olarak ileri sürülebilirdi. Bu istekler Lenin'in "Barış Dekreti"nin ileri sürdüğü tezlerle de çelişmiyordu.³⁶ Ancak belirtildiği üzere Almanya'nın böyle bir görüşe onay vermesi neredeyse imkânsızdı. Zira Barış Dekreti'nin "*ilhaksız ve tazminatsız*" barış ilkesi gereği olarak Ruslar, işgal ettikleri Türk topraklarını terk etmeye zorlandığı takdirde, Almanlar da kendi işgal ettikleri topraklardan çekilmek mecburiyetinde kalacaklardı.

Bununla birlikte başta Harbiye Nazırı Enver Paşa olmak üzere Osmanlı yönetici ve temsilcileri, bu isteklerinin ateşkes görüşmelerinde ele alınması gerektiğini çeşitli vesilelerle defalarca müttefiklerine iletse de bu ilk aşamada bir sonuç alamadılar.³⁷ Aslında bu girişimlerin, daha sonra belirtileceği üzere Osmanlı hükümetinin barış görüşmeleri sürecinde izleyeceği yolu belirlemede önemli rol oynadığı görülmektedir.

22 Kasım 1917 günü Rus Orduları Başkumandanı General Dukhonin'e ateşkes antlaşmasını görüşmek için Almanlara müzakereci göndermesi emredildi. Generalin bu emri yerine getirmeyi reddetmesi üzerine, o görevinden azledildi ve yerine henüz bir teğmen olan Krilenko başkomutan tayin edildi. Teğmen Krilenko'nun emriyle Rus müzakereciler 13 Kasım 1917/26 Kasım 1917 tarihinde cepheyi aşarak Alman Ordusu Doğu Cephesi Kumandanlığına başvurarak bir ateşkes yapmayı teklif ettiler.³⁸ Bu isteğin Almanlar tarafından kabul edilmesi üzerine başlayan görüşmeler sonucunda cephenin Almanya ile ilgili kısmında olmak

³⁶ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 331-332.

³⁷ Bu konuda Almanya ve diğer müttefikler nezdinde yapılan girişimler hakkında bkz. Kılıç, s. 173-202.

³⁸ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 341.

koşuluyla 21 Kasım 1917/4 Aralık 1917'de geçici bir ateşkes imzalandı ve barış görüşmelerinin başlaması kararlaştırıldı. Daha sonra bu ateşkes genişletilerek 2 Aralık 1917/15 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk şehrinde Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Osmanlı devletleri ile Rusya arasında imzalanan on bir maddelik bir ateşkes haline getirildi.³⁹

Ateşkes Antlaşmasını Osmanlı Devleti adına Berlin Askeri Ateşesi Zeki Paşa imzaladı. Sovyet hükümeti tarafından ise A. Jeffe, L. Kamanev ve Bitsenko imza atmışlardı. Bu ateşkes, Sovyet hükümeti ile Türkiye arasında imzalanan ilk resmi belge olma özelliği ile; Zeki Paşa da Sovyetlerle yapılan bir antlaşmaya imza atan ilk Türk temsilcisi olmak bakımından tarihe geçti.⁴⁰

Erzincan Mütarekesi

Brest-Litovsk'ta yapılan ateşkes gereğince, Türkiye ile Sovyet yönetimi arasında savaş durumuna son vermek ve Kafkasya Cephesindeki ateşkes şartlarını kesinleştirmek için bir antlaşma yapılması gerekmektedir. Bu nedenle o sırada Rus işgalinde bulunan Erzincan'da Türk ve Rus elçileri bir araya geldiler. Türk delegesi III. Ordu Komutanı Albay (Miralay) Ömer Lütfi Bey başkanlığında III. Ordu Harekât Şubesi Müdürü Binbaşı Hüsrev Bey ve III. Ordu tercümanı Yakup Bey'den oluşmaktaydı. Rus heyeti ise asker-sivil karışıktı. Rus heyeti ise asker ve sivil temsilcilerden karışık bir grup olup, Rus ihtilalinin karakterini taşımaktaydı. Heyetin Başkanlığına, Rus Kafkas ordusu Kurmay Başkanı General Vişinski getirilmiştir. Beraberinde 156. Rus Alay Kumandanı Albay Petzenger, Rus Köylü Cemiyeti üyesinden Ermeni Arşak Cemalyan, Rus Ordusu Kumandanı Yaver Yüzbaşı Vedrinski, Rus asker Cemiyeti üyelerinden iki asker, Rus Amele Cemiyeti üyesinden Gürcü Victor Tedzaya, ordu karargâhında foto memuru Albay Esadze görevlendirilmişlerdi.⁴¹

Çok fazla tartışmaya gerek kalmadan 5 Aralık 1917'de, Brest-Litovsk Mütarekesi'nden üç gün sonra, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Erzincan Mütarekesi imzalandı. Böylece Goben ve Breslau'nun, 29 Ekim 1914'te Karadeniz'deki Rus Limanlarından Sivastopol, Odessa, Feodosia ve Novorossisk'i bombardıman etmesiyle başlayan Osmanlı-Rus savaşı fiilen sona ermiş oldu. Ateşkes depremde yıkılan eski Erzincan şehrinin, önce IV. Ordu daha sonra III. Ordu Karargâhı olarak kullandığı binada imzalanmıştı.⁴²

³⁹ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul 1995, s. 474.

⁴⁰ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 332.

⁴¹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 332-334.

⁴² Nurcan Yavuz, "Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 17, Sayı 28, 2005, s. 220.

Anlaşma 14 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler özetle şu şekilde ifade edilebilir: 1- Bu mukavelename hükümleri, 18 Aralık 1917 öğlen saat 1.00'den itibaren kesin sulhun imzalanmasına kadar her iki taraf için geçerli olacaktır. Taraflardan biri bu ateşkesi feshetmek lüzumu görürse, harbe tekrar başlamadan on dört gün önce durumdan karşı tarafı haberdar etmeye mecburdur. 2- Her iki tarafın kuvvetleri arasında, tarafsız bir bölge olarak bir sınır çizgisi (demarkasyon hattı) belirlenecektir. 3- Mevcut askeri birlikler buldukları yerde kalacak fakat takviye alamayacaklardı. 4- Taarruz hazırlığı yapılmayacak fakat tüfek ve makineli tüfek atış talimleri asıl hattın beş verst gerisinde ve top atış talimleri, hattın on beş verst gerisinde yapılacaktır. Bu atış talimlerinden her iki taraf, önceden birbirlerini haberdar edecektir. 5- Keşif hareketlerinde bulunulmayacaktır. 6- Sınır Çizgisi arasındaki tarafsız bölgede her iki tarafın asker ve sivillerinin giriş-çıkışı yasak olacaktır. 7- Anlaşmazlık ortaya çıktığında iki tarafın müzakerecileri bir araya gelerek sorunu çözecektir. 8- Tarafsız bölge dâhilinde sükûneti bozacak olayın cinayet ve ihtilal hadiseleri, tarafların uygun görmesiyle ve tayin edilecek delegeler tarafından halledilecektir. Tarafların suçluları talep halinde derhal geri verilecektir. 9- Karadeniz'de tarafların savaş filoları arasında ateşkes imzalanmaktadır. Mütarekenin denizlere ait maddelerinin diğer ayrıntıları filoların toplanacak olan özel komisyonları tarafından düzenlenecektir. Tarafların deniz, kara ve hava kuvvetleri karşı taraf sahillerine on verstten daha yakın hareket etmesi ve her ne şekilde olursa olsun taarruzda bulunması yasaktır. 10- Her iki taraf da işbu ateşkesi tamamlayıcı veya değiştirici mahiyette teklifte bulunmak hakkına sahiptir. Rus Cumhuriyetinin Avrupa cephesinde merkezi devletler ile imzalayacağı genel ateşkesin bütün maddeleri Kafkas cephesi için de geçerli olacaktır. 11- Ateşkes Türkçe ve Rusça kaleme alınmış olup, her iki dilde yazılan ve elçilerin imzasını taşıya nüshalar teati edilecektir.⁴³

Aslında mütareke fiili durumun adını koymaktan ibaretti. Çünkü bilindiği üzere Aralık 1917'ye gelindiğinde Kafkas cephesindeki Rus ordusu zaten çözülmeye başlamıştı. Rusların bölgedeki kuvvetleri, sayıca Osmanlı Ordusundan kat be kat fazla olduğu için bu fiili çözüme anında bile Türklerin Ruslara müdahale edecek güçleri bulunmamaktaydı. Kaldı ki Türk ordusu Çanakkale'de de düşman güçlerin geri çekilmeleri esnasında tek bir kurşun atmamaya rahatça gitmelerine izin vermişti. Hâlbuki geri çekilmekte olan bir ordu ateş altına alındığında korkunç zayıflık verebilirdi. Ama yine de Ateşkesin, Rus askerlerinin daha rahat geri çekilmelerine olanak sağladığı söylenebilir.

⁴³ Yavuz, *Erzincan Mütarekesi'nin*, s. 220-224; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul 1995, s. 475; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 333-334.

Öte yandan Erzincan Mütarekesi bazı siyasi manevraları da içermekteydi. Bunların başında, Bolşeviklerin Osmanlı Devleti'nin anlaşmayı Kafkasya'daki yerel yönetimlerle yapmasını temin etmek suretiyle onları tanımalarını sağlamak istemesi gelmekteydi. Ancak Osmanlı temsilcileri, Zakafkasya temsilcilerinden oluşan Sovyet heyetine sadece Rus merkezi yönetimi ile ateşkes yapacaklarını, başka bir yerel otoriteyi tanımayacaklarını daha görüşmenin başında açıkça beyan ettiler. Zaten daha görüşmeler başlamadan Enver Paşa, Vehib Paşa'yı bu konuda telgrafla uyarılmıştı. Nitekim VI. Ordu Komutanı Halil Paşa, Rus delegelerinin bu ateşkes ile Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yı bağımsız bir devlet olarak tanımalarını sağlamak istediklerini belirtmekteydi. Ona göre Ruslar, öncelikle kendilerini zayıf gördükleri Avrupa cephesinde ateşkes yapmak amacındaydılar. Bundan sonra Avrupa'ya oranla kuvvetli olduklarını zannettikleri Kafkas cephesinde kendi çıkar ve faydalarına uygun bir yapıyı ortaya çıkaracak bir politika takip etmekteydiler. Bu bağlamda Ruslar, oluşturmayı düşündükleri Bağımsız Kafkas Hükümeti'ne Azerbaycan ve Anadolu'nun bir kısmını da eklemek amacındaydılar.⁴⁴ Halil Paşa bu düşüncelerin hepsinde de haklıydı.

Sovyet Rusya'nın Çarlık Rusya'sının topraklarından vazgeçmeye niyeti olmadığı için mütarekenin uygulanmasında en başından itibaren bir takım sorunlar çıktı. Özellikle Sovyetlerin de Çarlık rejimi gibi Ermenilerin koruyucusuymuş gibi davranması ve Ermeni milisleri desteklemesi problemlerin başında geliyordu. Yani Sovyetler, kısa vadede ele geçiremeyecekleri Kafkasya ve gerçekte işgalden vazgeçmedikleri Doğu Anadolu'nun geleceğini kendi çıkarlarına göre düzenlemenin yolunu tuttular. Amaçları yeterince güçlenene kadar bölgenin Ermeni denetiminde kalmasını temin edecek şartların oluşmasını sağlamaktı. Bu kabilden olarak Halk Komiserleri Sovyet'i 29 Aralık 1917/11 Ocak 1918 tarihinde "Türk Ermenistan"ı başlığı altında bir kararname yayımladı. Buna göre Sovyetler Doğu Anadolu'da bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasını desteklediklerini beyan etmekteydiler. Bu nedenle Rus orduları Doğu Anadolu'dan çekilirken yerlerine Ermeni Halk Milisleri kurulmasını, buraya diğer şehirlerden gelen Ermeni göçmenlerin yerleştirilmesini ve "Ermeni Halk Temsilcileri Sovyeti" adı ile geçici bir yönetimin kurulmasını desteklediklerini açıkladılar. Ayrıca Kafkas İşleri Geçici Fevkalade Komiseri Stephan Şaumyan, Ermenilerin bölgeye göçünü organize etmek ve Doğu Anadolu'dan Rus ordusunun çıkarılması işlerini düzenleyecek karma komisyonun oluşturulmasında her türlü müzaherette bulunmakla görevlendirilmişti.⁴⁵

⁴⁴ Yavuz, *Erzincan Mütarekesi'nin*, s. 218, 228.

⁴⁵ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 336-337.

Sovyetlerin bu kararname ile Erzincan Mütarekesinden hemen sonra Türkiye'nin doğu topraklarını da içine alan coğrafyada bir Ermenistan Devleti kurmayı amaçladığı ortaya çıkmıştı.⁴⁶ Amaca ulaşmak için Barış Dekreti'nde ifade ettikleri self-determinasyon hakkını kullanmak istedikleri anlaşılmaktadır. Çünkü çevre illerden bölgeye göç edeceklerin yerleşmelerinin engellenmemesini istemekteydiler ve bu işin organizasyonunu Şaumyan'a bırakmışlardı. Amacın muhtemel halkoylamasında demografik ağırlığı Ermeniler lehine değiştirmek olduğu gayet açıktır. Nitekim Ermeniler, sadece göçle nüfus çoğunluğunu elde edemeyeceklerini bildiklerinden, tüm Kafkasya ile birlikte bölgedeki Türklere baskı ve şiddet uygulamaya başladılar. Bu ise ilerleyen süreçte hem Sovyetlerin hem de Ermenilerin aleyhine oldu. Osmanlı ordusunun bölgeye harekât düzenlemesini meşrulaştıran gerekçelerden biri haline geldi. Ayrıca Brest-Litovsk'taki Osmanlı temsilcilerinin Elviye-i Selase'de halk oylaması istemelerinin de önünü açtı.

Bir başka açıdan bakıldığında bu kararname, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaktı. Her ne kadar bölge Rus işgali altında olsa da Sovyetler kendi ilkeleri olan “ilhaksız barış” parolası gereği Doğu Anadolu'yu Osmanlı Devleti'ne teslim edeceklerdi. Dolayısıyla bu kararname kendilerince tesis edilmeye çalışılan uluslararası hukuka da aykırıydı. Ayrıca Ruslar Ermenilerden milis gücü oluşturmakla görünüşte Erzincan Mütarekesi'ne uysalar da gerçekte ateşkes hükümlerine aykırı davranıyorlardı. Amaçlarının Ermenileri Kürtlerin saldırısından korumak olduğunu beyan etseler de asıl niyetlerinin Ermenileri bir an önce silahlandırmak olduğu aşikârdı.⁴⁷

⁴⁶ Journal de Geneve adlı gazetenin 21 Şubat 1918 tarihli sayısında bu kararname ile ilgili şu cümleler kurulmaktaydı: “Çernin ve Von Gulman'ın mahâreti sa 'yesinde dört sene harbden sonra memâlikin işgâl olunmuş vilâyâtını Ruslardan ceffe'l-kalem istirdâd etmek zannında bulunmaktalar iken Lenin ve Troçki resmî bir beyânnâme ile -dost ve düşmâna karşı- Ermenistan'ın, tekmil Ermenistan'ın Türkiye Ermenistan'ı dâhil olduğu halde- istiklâliyet hakkı olduğunu ilân etmişler ve 'aynı zâmânda Mösyö Şahunmiyan [Şaumyan] nâmında bir Ermeniye de murahhas olarak Kafkasya'ya i'zâm etmişlerdir. Rus ihtilâli âmir-i müstakillerinin bu beyânnâmeleri Ermeniler üzerinde derin bir te'sîr hâsıl etmiştir. Binâenaleyh Maxsimalistlerin kendi hükûklarına karşı hareket etmek niyetinde olmadıklarını ve hukûk-ı milliyi şiddetle tasdik edecekleri ve esâs 'itibârıyla olsun Jermâno-Türklerin emperyalist tasavvurâtına mukâvemet edecekleri bedîhî idi.”; BOA, HR. MA, 1215/44_5-8'den nakleden Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, Yay. Hzl. Kemal Gurulkan-Yusuf İhsan Genç vd., İstanbul 2013, s. 202-204.

⁴⁷ Nurcan Yavuz, “Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezaliminin Brest-Litovsk Barış Görüşmelerinde Protestosu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 4, Sayı 15, 1995, s. 391.

Brest-Litovsk Antlaşması

Sovyetlerin asıl amaçları bir an önce Almanya ile savaş son vererek Sovyet rejimini güçlendirmektir. Ancak müttefiklerinden ayrı bir barış yapmak yükünden de kurtulmak istiyordu. Bu nedenle Lenin, taktik bir adım atarak Petrograd'daki itilaf elçilerine barışa katılmaları için resmen başvuru yaptı. Ancak İtilaf Devletleri'nin hiçbiri bu teklifi ciddiye almadı. Zaten Sovyetlerin, Çarlık Rusya ile müttefikleri arasında yapılan gizli paylaşım antlaşmalarını yayımlaması, İngiltere ve Fransa'nın bu ülkeye güveninin kalmamasına neden olmuştu. Nihayetinde 7 Aralık 1917/20 Aralık 1917 tarihinde İttifak Devletleri ile Rusya arasındaki barış görüşmeleri Brest-Litovsk'ta başladı.⁴⁸

Alman heyetine Doğu Orduları Komutanı General Max Hoffman, Türk heyetine Berlin büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa başkanlık ediyordu. Berlin'deki Türk atışesi Zeki Paşa, Hakkı Paşa'nın baş müşaviri sıfatıyla heyette yerini almıştı. Rus barış heyeti işçi, asker, denizci ve köylü temsilcilerinden oluşmaktaydı. Heyetin başında Yahudi asıllı Alfred Joffe, Yahudi asıllı Kamenev, ihtilalci ve yine Yahudi olan Sokolnikov ile Ermeni ihtilalcisi Karahan bulunmaktaydı. Moskova valisini silahla vurarak öldürdüğü için 17 yıl hapis yatan Bayan Bitsenko da heyete dâhil edilmişti.⁴⁹ Hoffman'ın verdiği bilgilere göre Rus heyeti 14 kişiden oluşmaktaydı.⁵⁰

Sovyetlerin amacı her vesile ile propaganda yapmak ve ihtilalci fikirleri yaymaktır. Heyet bu amaçla her sınıftan insanı bünyesinde barındırmaktaydı. Heyete köylü üye seçiminin başlangıçta unutulduğu, Lenin'den bir üye seçmesini istemek için de vaktin geç olduğu düşünüldüğü için sırtında torbası ile yoldan geçen yaşlı bir köylünün arabaya alınmak suretiyle heyete dâhil edildiğine dair bir hikâye anlatılmaktadır. Dolayısıyla herhalde bu mujiğin görüşmelere katılmak gibi bir görevinin bulunmaması icap eder. Zaten alt sınıflardan heyete dâhil edilen bu üyeleri kimse ciddiye almamıştır. Ancak yine de Sovyetler gösterişlerine devam etmişler ve Baviera Prensi Leopold'un elçilere verdiği yemekte işçi, er, mujik ve deniz eri Türk heyetinin yanına oturtulurken, Rus heyeti müşaviri ve diğer bazı üst rütbeli subaylar ikinci odada heyetin düşük rütbeli üyelerinin yanına gönderilmişti.⁵¹

⁴⁸ Kılıç, s. 190.

⁴⁹ Kurat, s. 381.

⁵⁰ Max von Hoffman, *The War of Lost Opportunities*; <http://www.allworldwars.com> (ET: 18.12.2018).

⁵¹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 342-343.

Başlangıçta Osmanlı Heyetine İbrahim Hakkı Paşa başkanlık etti. 8 Ocak 1918'den aynı yılın Şubat ayı ortalarına kadar Talat Paşa bu görevi yürüttükten sonra Talat Paşa'nın yurda dönmesiyle Türk heyeti adına görüşmelere yeniden İ. Hakkı Paşa başkanlık yaptı.⁵² Heyetlerin tedricen Brest-Litovsk'a gelmeleriyle ön görüşmeler yapılmaya başlandı. Sözgelimi Zeki Paşa 16 Aralık günü, Rus heyetinden Kamanev ile görüşerek Sovyetlerin barış hakkındaki görüşlerini öğrenmeye çalıştı.⁵³ Barış görüşmelerine büyük önem verildiğinden Sadrazam Talât Paşa bizzat kendisi gönderilecek heyetin başında bulunmak istemişti.⁵⁴ Görüşmelerin diplomatik yönleri, Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey ve/veya İbrahim Hakkı Paşa tarafından yürütülecekti. Askeri meselelerin uzmanı olarak Mareşal Ahmet İzzet Paşa ve Berlin'deki askeri ataşe Zeki Paşa heyette yer almaktaydı. Karadeniz problemleri de görüşüleceğinden Hamidiye Kumandanı sıfatıyla ün kazanan Hüseyin Rauf Bey de görüşmelerde bulunacaktı.⁵⁵ Talat Paşa 8 Ocak 1917'de Berlin üzerinden Brest-Litovsk'a ulaştı.

Taraflar arasındaki ilk resmi görüşme Alman Dışişleri Bakanı Kühlmann'ın başkanlığında 22 Aralık 1917'de yapıldı. Rus heyeti başkanı Joffe kendi tezlerinin yani ilhaksız-tazminatsız barış ve milletlere kendi kaderlerini tayin hakkını tanıyan bir anlaşma yapılmasını talep etti.⁵⁶ Rusların önerileri özetle, savaş sırasında işgal edilen yerlerin zorla ilhak edilmesine izin verilmeyecek ve adı bu topraklardaki mevcut askerî birlikler kısa sürede geri çekilecekti. İkinci olarak siyasi egemenliklerini ilân eden

⁵² Uçarol, s. 476.

⁵³ Kurat, s. 381.

⁵⁴ Yukarıda bahsi geçen Cenevre gazetesi Türklerin barış görüşmelerine verdiği önem dolayısıyla Talat Paşa'nın bizzat Brest-Litovsk'a gittiğini belirtiyordu: "*Türkiye halâs olmuş, Brest-Litovsk Mu'âhedesi'nin zîrine vaz'ı imzâ eylemek üzere en büyük diplomatı -Talat Paşa'yı- mahall-i mezkûre göndermişdi. Artık Türk planı sûret-i kat'iyede karargâr olmuş idi.*"; BOA, HR. MA, 1215/44_5-8'den nakleden *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Yay. Haz. Kemal Gurulkan-Yusuf İhsan Genç vd., İstanbul 2013, s. 202-204.

⁵⁵ Yavuz, "Ermeni Mezalimi", s. 386.

⁵⁶ Hariciye nazırı Ahmed Nesimî Bey Rus elçilerinin Brest-Litovsk'taki görüşmelerin başlangıcından sonuna kadar görüşlerine sadık kaldıklarını belirtmedir. Buna göre Rusların temel tezleri şöyleydi: "*Brest - Litovsk'ta, ilk geldiklerinde, sulh-ı 'umûmiyi te'min etmeye çalışacaklarını ve olamadığı takdirde sulh-ı münferide muvâfakat edeceklerini beyân ve bu babdaki prensiblerini i'zâh ederek eski Rus Çarlığı dâhilinde bulunan mîlel ve akvâmın kendi mukadderâtını bi'z-zat ta'yinde serbest olduklarını ve idâre-i muhtariye ile Rusya'ya merbût veyâhüd tamâmiyle müstakil olmalarına asla i'tirâz etmeyeceklerini dahi ifâde eylemişler. Hatta bir celse-i 'umûmiyede Ukrayna murahhaslarının müstakil Ukrayna nâmuna müzâkerât-ı sulhiyeye dahi iştirâklerini tasvib etmişler idi.*"; *Meclîs-i Mebûsan Zabıt Cerîdesi*, Devre: 3, Cilt 2, 14 Şubat 1334 (1918) Perşembe, s. 314-315.

ulusların bağımsızlıkları tanınacaktı. Üçüncüsü savaştan önce bağımsız olmayan halklar kendi kaderlerini serbest bir şekilde tayin edecekler ve azınlıkların hak ve hukukları garanti altına alınacaktı. Ayrıca müzakerelere katılan Türk delegasyonuna 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önceki Osmanlı-Rus sınırlarını gösteren bir harita da verilmişti.⁵⁷ Almanlar, İngiltere ve Fransa'nın onaylaması koşuluyla bu şartları kabul edeceklerini söylediler. Tartışmalar birkaç gün bu merkezde sürdükten sonra Almanlar kendi görüşlerini Joffe'ye anlattılar. Buna göre Baltık devletleri Livonya ve Kurlandiya (Letonya) ile işgal altındaki Polonya'nın Almanlar tarafından tahliye edilmeyeceğini söylediler. Yani Almanlar ilhaksız barışı kabul etmeyeceklerini ilan ettiler. Bu noktada başlangıçta Rus görüşüne yakın duran Osmanlı elçilerini de düşüncelerinden vazgeçirdiler. Sonuç olarak Lehler, Livonyalılar ve Kurlandiyalılar Almanya ile anlaşarak kendi kaderlerini kendileri tayin edeceklerdi. Böylece Rusların 1914 sınırlarını elde etme düşüncelerinin önü kesilmiş oldu. Sonuçta Almanların tutumu karşısında Kamenev, hükümetine bilgi vermek amacıyla Petrograd'a gitti. Rusya'da yapılan tartışmalar sonucunda, Almanların aşırı isteklerini Alman işçi ve sosyalist çevrelerine duyurmak için görüşmelerin Stokholm'e alınmasına ve Rus heyetinin başkanlığına Trotskiy'in getirilmesine ve ona dış propaganda şefi Karl Radek'in eşlik etmesine karar verildi.

Görüşmeler 22 Aralık 1917/9 Ocak 1918'de yeniden başladı. Trotskiy alışıkm olduğu ihtilalcî nutuklar eşliğinde "ilhaksız, tazminatsız, demokratik, adil barış" tezini tekrarlamaktan başka bir görüş ileri sürmüyordu. Hariciye Nazırı Ahmed Nesîmî Bey, Sovyetlerin bu tutumunu 23 Şubat 1918'de mecliste yaptığı konuşmada değerlendirmişti. O, Brest-Litovsk'ta Rus elçileriyle yapılan müzakerelerin iki ay kadar uzun bir süre devam ettiğini belirttiikten sonra siyasî, hukukî ve iktisadî konular üzerine yapılan bu müzakerelerin pek büyük zorluklarla kuşatılmaktan hiçbir zaman kurtulamadığını söylüyordu. Çünkü Ahali Komiserleri Meclisinin temsilcileri, Brest-Litovsk'ta bir barış antlaşması yapmaktan ziyade, "gâyet müfrit" prensiplerini bütün âleme ve özellikle çevrelerinde bulunan Avusturya ve Almanya işçi sınıflarına "neşr ve telkin etmek" amacındaydılar. Bu ilkelerin Rusya'da bir kat daha şiddetlendirdiği anarşiyi Avusturya ve Almanya'ya da bulaştırarak, ortaya çıkacak karışıklık ve zafiyetten yararlanmak emelinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdi.⁵⁸

Sovyetlerin lakayt, diplomasi ile ilgisi olmayan ve propaganda odaklı tutumları karşısında İttifak Devletleri Rusya'yı baskı altına alacak hamleler yapmaya başladılar. Bu kabilden olarak Ukrayna Radası ile barış

⁵⁷ Yavuz, *Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezaliminin*, s. 392.

⁵⁸ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Cerîdesi*, Devre: 3, Cilt 2, 23 Şubat 1334 (1918) Cumar-tesi, s. 440.

yapmak için harekete geçtiler. Bu Rusya'ya büyük bir darbe olacaktı. En sonunda Hoffmann 18 Ocak 1918 tarihinde Rus heyetinden, Alman teklifinin, yani haritada gösterilmiş sınır hattının kabulünü istedi. Bunun üzerine Trotskiy meseleyi görüşmek için Petrograd'a gitti. Bolşevikler yaptıkları müzakereler sonucunda görüşmelerde mümkün olduğu kadar oyalama taktiği uyguladı ve bu arada Almanya'da ihtilal çıkarmaya çaba gösterme kararı aldılar. Görüşmeler 30 Ocak 1918'de Talat Paşa'nın başkanlığında başladığında, Trotskiy yeniden ihtilalci görüşlerini içeren konuşmalar yapmaya başladı. Bu arada Ukrayna Radası ile yapılan müzakereler olumlu sonuç vermiş ve 8 Şubat'ta Ukrayna ile anlaşma yapılmıştı. İttifak devletleri Ukrayna'nın bağımsızlığını tanımışlardı. Bu durum Brest-Litovsk'ta Sovyetlerin arzusu yönünde müzakere yapılmayacağını açıkça ortaya koymuştu. Bunun üzerine Trotskiy dünya diplomasi tarihinde görülmemiş bir beyanda bulunarak görüşmeleri terk etti. Şöyle diyordu: *"Arazi ilhakına dayanan bir barış antlaşmasını imzalamayı reddederken, Rusya açısından Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan ile savaş halinin sona ermiş olduğun, Rus Federatif Cumhuriyeti'nin 'Halk Komiserleri Sovyeti' adına....beyan ederim"*.

Trotskiy diplomatik görüşmelerde dahi bir "ihtilal" yapmak istemişti.⁵⁹ Trotskiy'nin bu beyanatından sonra General Hoffman sadece "Unerhört (hiç duyulmamış bir şey)" diyebilmişti.⁶⁰ Sovyetlerin bu tavrı, Talat Paşa'dan aldığı telgraf doğrultusunda Meclis-i Mebusan'a bilgi veren Adliye Nazırı ve Hariciye Nazır Vekili Halil (Menteşe) Bey olayın gelişimini de anlatmıştı ve Rusların tavrını anlamlandırmanın güç olduğunu belirtmişti. 10 Şubat'ta gerçekleşen özel toplantıda Almanya elçisi ve Hariciye Nazırı von Küllman, "müzâkerât-ı sabıkanın" devletlerarası çeşitli meseleleri layıkıyla aydınlattığı kanısında olduğunu ve mevcut durumun da müzakerelerin daha fazla uzamasına "tahammülü" olmadığını söylemişti. Ayrıca "ta'ayün-ı mukadderâtları" halkoylamasına bırakılmış olan, Litvanya, Korland ve Lehistan sorunları konuşuldu. Ancak Rus elçileri bu esası zaten kabul etmişlerdi. Halil Bey, Almanların Ruslara barış antlaşmasından sonra kayıtsız şartsız boşaltılacak arazi sınırlarının belirlenmesini teklif ettiklerini, Rus heyeti başkanı Trotskiy'nin arkadaşlarıyla müzakere ettikten sonra cevap verebileceğini ifade ettiğini ve böylece toplantının sonlandırıldığını belirtiyordu. Ertesi gün, saat 5,50'de gerçekleşen toplantıda Trotskiy, *"Ahali Komiserleri nâmına Rusya'nın bir sulh mu'âhedesini imzâdan ferâgât ettiğini ve Almanya ve Avusturya ve Türkiye ve Bulgaristan ile kendi beyninde mevcûd olan hâl-i harbin de mürtefî olduğunu beyân ile bi'l-cümle hudûdları üzerinde bulunan Rus*

⁵⁹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 347.

⁶⁰ Agy.

ordularına da terhîs emri verildiğini ilâve etmiş” demektedir. Bu sözler üzerine, Müttefik devletlerin elçileri tarafından kendisine bazı sorular yöneltilmiş ve müzakere sürdürülmek istenmişse de, Trotskiy artık görevinin sona erdiğini Petersburg’a döneceğini söylemişti. Halil Bey, uluslararası ilişkilerde emsali olmayan bu garip durum karşısında takip edilecek “*hatt-ı hareket*” ile ilgili Müttefik devletlerin elçileri arasında yapılan müzakerelerden sonra şimdilik, Rus görüşünün fiili sonuçlarının beklenilmesine karar verildiğini belirtmekteydi. Bundan sonra elçiler hükümetleriyle görüşmek ve hükümdarlarına “*arz-ı hâl ve beyân-ı keyfiyyet*” etmek üzere, Brest-Litovsk’u terk etmişlerdi. Talat Paşa da İstanbul’a gelmek üzere yolda bulunuyordu.⁶¹

Hariciye Nazırı Ahmed Nesîmî Bey de Bolşeviklerin bu garip tavrını anlamakta güçlük çekmekle birlikte onların başından beri bir taktik çerçevesinde davrandıklarını belirtiyor ve Ukrayna ile antlaşma imzalanmasının Rusların dengesini bozduğunu düşünüyordu. Ona göre Sovyetler, Ukrayna ile barış antlaşmasının imzalandığını gördükten sonra eski durumlarını koruyamayacaklarını anlamışlar ve ayrıca teorik konularla ilgili tartışmaları da sürdürmeyeceklerini hissetmişler, Trotskiy’nin önderliğinde “*en son celse-i ‘umûmîde artık yüzlerinden maskeyi çıkararak*” barış yapmaktan caydıklarını ve müttefik devletlerle “*hâl-i sulhte*” bulduklarını ve Rus askerlerini terhis için gerekli emirlerin verildiğini söylemişlerdi. Müttefik Devletlerin temsilcileri adına Almanya Hariciye Nazırı Von Küllmann, ateşkesin bir barış antlaşması yapılması için imzalanmış olduğunu ve barışçıl ilişkilerin bir an önce kararlaştırılması gerektiğini belirtmişti. Ayrıca özellikle sınırlarının tespitinin “*ehem ve elzem*” olduğu yolunda bazı haklı itirazlar ileri sürmüştü de Trotskiy yetkisinin sona erdiği bahanesiyle bunlara cevap vermekten kaçınmış ve nihayetinde Brest-Litovsk’tan ayrılmıştı. Sonuçta Brest-Litovsk’ta yaklaşık iki aydır sürdürülen barış görüşmeleri, bu şekilde hiçbir “*netîce-i kat‘iyyeye*” ulaşmadan kesilmişti. “*Lisân-ı hukûkda ta‘rîfi gayr-i kâbil*” olan bu sonuç, Rus askeri kuvvetlerinin terhisini vaat etmekle birlikte hukuken barışı geri getirmeyerek Rusya topraklarının işgaline devam edilmesini gerekli kılmıştı. Ayrıca bu sonuç, Rusya’da ortaya çıkmış bulunan her ne olursa olsun barış yapılması hususundaki genel isteği de tatmin edememiş ve yeni Ukrayna Cumhuriyeti’nin talebi üzerine “*müttefiklerimiz*” tarafından askeri yardımın başlamasından dolayı Trotskiy’nin barış görüşmelerine yeniden başlanması için başvurması doğaldı. Nitekim çok geçmeden Almanya hükümetine “*Troçki*” ve “*Lenin*” tarafından telsiz telgrafla bir başvuru gerçekleştirilmiş ve Brest-Litovsk’ta ortaya çıkan “*şerâ‘it-i sulhiye*”

⁶¹ *Meclîs-i Mebûsan Zabıt Cerîdesi*, Devre: 3, Cilt 2, 14 Şubat 1334 (1918) Perşembe, s. 314-315.

çerçevesinde Rusya'nı bir anlaşma yapmaya hazır olduğu beyan edilmişti. Dolayısıyla elçiler yine Brest Litovsk'a gitmek üzere bulunmaktaydılar. Brest-Litovsk'taki görüşmelere "muraahhas sıfatıyla" katılmış olan Berlin elçisi Hakkı Paşa'ya bu hususla ilgili gerekli talimat da verilmişti.⁶²

Sovyetlerin tutumu, Ahmet Nesîmî Bey'in de belirttiği üzere Rusya'ya karşı askerî hareket düzenlemeyi zorunlu ve meşru hale getirmişti. Almanlar kısa sürede Ukrayna'nın büyük bir kısmını kontrolleri altına aldılar. Aynı şekilde Osmanlı orduları da çok az bir zaman zarfında Doğu Anadolu'da 1878 sınırlarına ulaştı. Bu gelişmelerden sonra Ruslar, diplomatik ihtilal girişimlerinin sonuçlarını net bir şekilde gördüler. Ayrıca Rusların 1914 sınırlarını muhafaza etmelerinin olanaksız olduğu da ortaya çıkmıştı. Üstelik Almanların istekleri kabul edilmezse devrimin bütün kazanımları da yok olacaktı. Ama herhalde en önemlisi, müttefik devletlere şart koşacak durumda olmadıklarını net bir şekilde anlamış bulunmalarıydı.⁶³ Sonuçta Sovyetlerin başvurusu ile barış görüşmeleri 27 Şubat 1918'de yeniden başladı. Bu kez Rus heyetine Trotskiy değil Sokolnikov başkanlık etmekteydi. Ayrıca Çiçerin de ilk defa diplomatik bir göreve atanmıştı. Türk heyetini ise Hakkı ve Zeki Paşalar temsil etmekteydiler.⁶⁴

Müttefikler Sovyetlerin önüne öncesine göre çok daha ağır maddeler getirmelerine rağmen, bu sefer görüşmeler çok çabuk ilerledi. Sovyet elçileri hiçbir teklif ve şarta itiraz etmediler. Neticede 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalandı. Almanlar tarafından 23 Şubat'ta Rusların önüne konulan sınır hattı olduğu gibi kabul edildi. Buna göre Riga ve Vilno şehirleri Almanya'da kalıyordu. Livonya ve Estonya halkına kendi kaderini tayin hakkı verilmekteydi. Türkiye için ise bazı ufak itirazlarla birlikte 1877/1878 sınırı kabul edilmekteydi. Sovyetler Ukrayna'nın bağımsızlığını tanıyacaktı ve burada Bolşeviklik propagandası yapmayacaklardı. Esirler karşılıklı olarak ülkelerine gönderilecekti. Savaş tazminatı ödenmeyecekti. Rusya Devleti, yeni oluşturduğu ordu dâhil olmak üzere bütün ordularını terhis edecekti. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra ilgili ülkeler arasında diplomatik ilişkiler yeniden kurulacaktı. Anlaşmaya imza koyan devletler, İran ve Afganistan'ın hür ve bağımsız devletler olduklarını nazar-ı dikkate alarak, bu iki devletin siyasi ve iktisadi bağımsızlıklarına, toprak bütünlüklerine riayet edeceklerdi. Anlaşmanın "*tefsîrinde Devlet-i 'Aliyye ile Rusya arasında Türkçe ve Rusça; Almanya, Rusya arasında Almanca ve*

⁶² *Meclîs-i Mebûsan Zabıt Cerîdesi*, Devre: 3, Cilt 2, 23 Şubat 1334 (1918) Perşembe, s. 441.

⁶³ Ruslar Türk ve Alman taarruzlarına hiç direnecek durumda olmadıklarını anlayınca yeni bir ordu kurmanın gereğini anladılar ve 23 Şubat 1918'de Trotskiy, Kızıl Ordunun ilk birlikleri oluşturmaya başladı; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 348.

⁶⁴ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 395.

Rusça; Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında Almanca ve Macarca ve Rusça; Bulgaristan ve Rusya arasında Bulgarca ve Rusça metinler mu'teber" olacaktır. Anlaşmanın hakem dilinin Almanca olması kararlaştırılmıştı.⁶⁵

Böylece bu antlaşmayla, Müttefik Devletlerle (Almanya, Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan) Rusya arasındaki savaş hukuken sona ermiş oldu. Ruslar antlaşmanın silah zoruyla dayatıldığını düşündükleri için anlaşma metnini okumaya bile gerek görmeden imzaladılar.⁶⁶ Bu şekilde müttefikleri protesto ediyorlardı. Bu tavır Bolşeviklerin kafa karışıklığını ya da uluslararası diplomasiden hiç haberdar olmadıklarını açıkça ortaya koymaktaydı. Sonuçta savaş diplomasinin bittiği yerde başlamaktaydı ve ister savunma ister saldırı savaşı olsun bütün harplerin amacı karşı tarafa diplomasi ile kabul ettiremediğini silahla kabul ettirmekten başka bir şey değildi. Ancak Sovyetler bu geleneksel tarzı beğenmemişlerdi ve yerine kendi ilkelerini yerleştirmeyi amaçlıyorlardı. Ayrıca Brest-Litovsk Antlaşması ile Lenin'in çok uluslu imparatorluklara bir tuzak olarak ileri sürdüğü self-determinasyon hakkının zararı ilk önce Sovyet Rusya'ya dokundu. Bolşevikler ileride bu zararları telafi etmek için çok mücadele edecekler fakat tam anlamıyla başarılı olamayacaklardır. Bütün bunların ötesinde anlaşmanın gücü devam eden savaşta elde edilecek zaferle ilgiliydi. Aksi durumda geçersiz hale gelmesi hemen hemen kesindi. Nitekim İttifak Devletleri yenildiğinde Brest-Litovsk Antlaşması da hükümsüz hale geldi. O kadar hükümsüzdü ki kısa sürede unutulup gitmişti ve daha 1938'de yayımlanan bir kitabın adı "*Brest-Litovsk: The Forgotten Peace*" idi.⁶⁷

Antlaşmanın imzalandığı haberi İstanbul'da sevinçle karşılandı. Hariciye Nazır Vekili Halil Bey Meclis'te yaptığı konuşmada, öncelikle Brest-Litovsk'ta müzakereleri yürütmekle görevli olan Hakkı Paşa'nın telgrafını okudu. Okunduktan sonra uzun süre alkışlanan telgraf şöyleydi: "*Osmanlı-Rus Muâhede-i Munzammesi, bugün öğleden sonra sa'at 5'te imzâ edildi. Sulhun menâfi'-i Devlete muvâfık şerâ'it dâhilinde 'akdedildiğinden dolayı Hükûmet-i Seniyyeye samimî tebrikâtımı arz ederim.*

⁶⁵ *Meclîs-i Mebûsan Zabıt Cerîdesi*, Devre: 3, Cilt: 3, 28 Mart 1334 (1918) Perşembe, s. 418-421; *Hükûmet-i Osmâniyye ve Müttefikleri İle Rusya Arasında Hâl-i Sulhun İâdesi Hakkındaki Muâhedâtın İmzâ ve Teâtisine Me'zuniyeti Mutazammın Kânûn ve Esbâb-ı Mûcibe Lâyhalarıyla Hâriciye Encümeni Mazbatası*, Meclis-i Mebusan, No: 381, Devre-yi İntihâbiye: 3, 1334, s. 1-6.

⁶⁶ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 349.

⁶⁷ J. W. Wheeler Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace*, London, Macmillan 1938.

Musâlahanâmenin hülâsasını derhâl telgrafla arzederim. İlk posta ile imzâ edilen metinlerin sûretlerini ve bi'l-âhare asıllarını takdîm edeceğim". Halil Bey konuşmasına devamla, Osmanlı Devleti'nin müzakerelerde, öncelikle işgal altındaki Türk topraklarının tahliyesi ve Elviye-i Selâse'nin iadesi meselesini şart koştuğu belirtilmekteydi. Üçüncü olarak da, savaşın iki ülke arasındaki bütün anlaşmaları feshetmiş olmasından dolayı, Osmanlı Devleti, Rusya ile Türkiye arasında Avrupa Devletler Hukuku ve "mu'âmele-i mütekâbile" esas çerçevesinde yeniden Konsolosluk açılması ve ticaret anlaşmalarının iki yıl içinde imzalanması ve bu süre içinde iki devletin Avrupa Devletler Hukuku esasları içinde birbirlerine en fazla "mazhâr-ı müsa'âde devlet" muamelesi yapmasını istiyordu. Sonuç olarak Hakkı Paşa bu üç teklifin de Ruslar tarafından kabul edilmiş olduğunu bildirdiğinden ve ona da "bu son şekil da'iresinde" anlaşmayı imzalaması talimatı verilmiş olduğundan, "bu üç şart-ı esâsinin her hâlde kabûl edilerek Sulh-nâimeye imzâ vaz'edilmiş olduğundan" hükümet kesin bir şekilde emin bulunmaktaydı.⁶⁸ 4 Mart'ta Meclis'te alınan karar gereği, oluşturulan bir heyet Padişahı ziyaret etmek suretiyle, "padişâh'a arz-ı tebrikâtında" bulunulmuştu.⁶⁹

Vakit Gazetesi haberi aynı gün, "bugün sa'at beşde Rusya ile mu'âhedi sulhiye imzâ edildi" diye vermektedir.⁷⁰ Vakit, 5 Mart'taki nüshasında Elviye-i Selâse'nin geri alınmasına yoğunlaşmaktaydı. "Sulhün Şehîdlerimize ve Gâzilerimize Üç Mükâfâtı: Kars, Ardahan, Batum" başlığı ile yayımlanan yazıda, "Rusya'ya hükümetimiz tarafından teklif edilen şerâ'it-i sulhiyenin en mühim noktası vaktiyle 'Osmanlı Sancağı'nın zir-i himâyesinde olduğu halde Ruslar tarafından gasb edilen Ardahan, Kars, Batum ve havalisinin Ruslar tarafından tahliyesi ile mukadderâtını Hükümet-i 'Osmaniye ile bi'l-i-tilâf ta'yîn husûsunda serbest bırakılmasıdır" deniliyordu. Ayrıca yazıda, Hakkı Paşa tarafından gönderilen telgrafta Osmanlı Devletinin üç teklifinin de kabul edildiğinin bildirildiği belirtilmekteydi. Gazete aynı gün başka bir haberinde "dün Rus sulhunün imzalandığı haberi üzerine her taraf bayraklarla donatılmış, geceleyin de minârelerde kandiller yakılmıştır" denilerek 4 Mart'ta, İstanbul'da olağanüstü bir gün yaşandığı belirtilerek halkın barıştan duyduğu sevinç ifade edilmekteydi.⁷¹

⁶⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 3, Cilt 2, 4 Mart 1334 (1918) Pazartesi, s. 656-657.

⁶⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, Devre: 3, Cilt 3, 7 Mart 1334 (1918) Perşembe, s. 2.

⁷⁰ Vakit Gazetesi, No: 134, 4 Mart 1334 (1918) Pazartesi, s. 1.

⁷¹ Vakit Gazetesi, No: 135, 5 Mart 1334(1918) Salı, s. 1.

Ahmet Emin (Yalman) 6 Mart'ta Vakit Gazetesi'ne yazdığı başyazıda, barışın yapılmasıyla Osmanlı Devleti'nin hiç olmazsa yüz yıllığına Rus tehdidinden kurtulduğunu belirtiyordu ki bu düşünce Halil Bey'e aitti. Ayrıca 93 Harbi sonrasında Ruslar tarafından "gasb edilen" Kars, Ardahan ve Batum'un geri alınmasını, elden çıktığı dönemdeki olayları ve bunun Türklerde yarattığı derin tahassürü de anlatarak belirtiyordu. İran ve Afganistan'ın bağımsızlıklarının tanınmasını, Osmanlı Devleti'nin diğer Müslümanları düşündüğünün ve onların kurtuluşu için çalıştığını belirtiyordu. İran, İngiliz belasından da kurtulduktan sonra tam bağımsız olacaktı ve bu ülkenin güçlenmesi ve Türkiye ile İran'ın birbirine destek olmasının zamanı gelmişti. Artık o eski yanlış anlamaların izleri silinmişti. Son olarak Kafkasya'da dili ve dini bizimle aynı bağımsız Müslüman yönetimler ortaya çıkmıştı ve Osmanlı Devleti'nin de bunlara elinden gelen her türlü yardımı yapmasından daha doğal bir şey yoktu. Bu yardımlar bazı İngiliz gazetelerinin yazdığı gibi "fütühât" amacı taşımamakta olup kardeşliğin bir gereği idi. Zira Türklerin sonsuz "fütühâta" değil ülkeyi imar etmeye ihtiyacı bulunmaktaydı.⁷²

Brest-Litovsk'ta Türk Diplomasisi

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalamak suretiyle savaşa girmişti. Rus ordusunun Kafkasya'dan sınırı geçeceğini öngören Başkumandanlık, bu olaydan bir gün sonra, 30 Ekim 1914'te Rusların karadan saldırılarının beklenebileceğinden dolayı birliklere harekete hazır olma emri verdi. Nitekim Ruslar 1 Kasım 1914'te sınırı geçerek Erzurum'a doğru yürüyüşe geçtiler. Ancak Hasan İzzet Paşa başarılı bir savunmayla Köprüköy'de 8 ve 17 Kasım tarihleri arasında Rus ilerleyişini iki defa durdurdu.⁷³ Bundan sonra 20 Aralık 1914'te Enver Paşa'nın bizzat komuta ettiği ordu Sarıkamış'a taarruza başladı. Ancak saldırı başarısızlık sonuçlandı ve Türk ordusu 14 Ocak 1915'te geri çekildi. Ruslar 1915 yazına doğru Batum üzerinde taarruza başladılar ve önce Hopa'yı ardından Artvin'i ele geçirdiler. 1916'nın baharına gelindiğinde tüm Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz şehirleri Rus işgali altına girmişti.

1917'ye gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin kendi gücüyle kaybettiği toprakları geri alması imkânsız gibi görünmekteydi. Mevcut şartlarda iki olasılık Osmanlı Devleti'nin topraklarını kurtarmasını temin edebilirdi. Birincisi İttifak devletlerinin İtilaf Devletlerine karşı kesin bir zafer kazanması; ikincisi de Rusya'nın bir şekilde savaş dışı kalmasıydı. Sonuçta ikinci seçenek gerçekleşti. Belirtildiği üzere 1917 Şubat'ından itibaren Rusya'da ihtilal hareketlerinin genişleyerek büyümesiyle ve bir türlü

⁷² Vakit Gazetesi, No: 136, 6 Mart 1334 (1918) Çarşamba, s. 1.

⁷³ Çolak, s. 53-66.

istikrarlı yönetimin kurulamamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin beklediği bu umut belirmeye başladı. Rusya'da Ekim Devrimi'nden sonra ortaya çıkan vasat, sadece Birinci Dünya Savaşı'nda işgal edilen yerleri değil Elviye-i Selâse'yi de geri alma umutlarının yeşermesine neden oldu. Nitekim Cenevre'de yayımlanmakta olan Journal de Geneve adlı gazetenin 21 Şubat 1918 tarihli nüshasında çıkan "*Türk Siyâseti ve Rusya İhtilâli*" başlıklı yazıda "*Çarlığın sükûtunun en büyük şevk ve sürûru, en büyük hayâlâtı*" İstanbul'da uyandırdığının kesin olduğundan bahsedilmekteydi. Türklerin sevinç ve mutluluğunun nedeni, kuzeyde "*necm-i hürriyetin tulû*" etmesi değildi. Çünkü bu değişim, Türkler açısından korkunç bir rüyanın son bulması anlamına gelmekteydi. Devamla "*Bir rüyâ ki, kendi pençelerinde sıkılmakta oldukları ganîmeti mahv etmeğe mâni olan Moskof beyaz ayısının heyulâsı ile vücûd buluyordu*". denilmekteydi. Yazıya göre Çarlığın yıkılmasından sonra Türkler, şimdiye kadar "*büyük Türk'ün kılıcı*" altında inlemiş olan unsurların zincirlerini sürüklemeye devam edebileceklerdi.⁷⁴ Metnin "emperyalist Türk" imgesi ve tarih boyunca onunla mücadele eden Rusya üzerine kurgulandığı açıktır. Bu bakışa göre Çarlığın yıkılması, Rusya'da hürriyeti esas alan bir rejimin kurulma ihtimalinin belirmesi, Türkleri hiçbir şekilde ilgilendirmiyordu. Türklerin sevinci "eski sömürgeci politikalarını" sürdürme imkânını yeniden elde etmiş olmalarından kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle Prens Lvov, Milyukov ve Kerenski'nin başbakanlıkları zamanında gerçekleşen Rus devriminin daha "*ilk saatinde*" Bâb-ı Âlî'nin "*dessâs diplomatları*" bu yeni durumdan ne gibi yararlar elde edebileceklerini hissetmişlerdi. Talat Paşa konu hakkındaki "*beyân-ı mütâla'a*"sında, görkemli bir şekilde "*mâdem ki ihtilâlcî Rusya ilhâkdan vazgeçmiştir,*" öyleyse Türkiye'nin savaşa devam etmek için hiç bir nedeni kalmamıştır diyordu. Muhalif bir partinin başkanı olan Prens Sabahaddin'in o sırada Petrograd'da başbakan olan Prens Lvov'a gönderdiği açık bir mektupta da bu fikir onaylanmıştı. Lvov, Milyukov ve Kerenski'nin bu lisani anlamaz gibi görünmeleri Türkler için ilk "*me'yûsiyeti*" teşkil etmişti.⁷⁵ Adı geçen gazetenin abartılı bir şekilde, Türkleri düşmanlaştırarak ifade ettiği şekilde olmasa bile İttihat ve Terakki yönetimi Rusya'da ortaya çıkan yeni durum hakkında elindeki bütün olanakları kullanarak bilgi sahibi olmaya çalışmış ve bundan ülkenin çıkarları doğrultusunda en iyi şekilde yararlanmanın yollarını aramaya başlamıştır. Öncelikle Rusya'nın toprak ilhâkında bulunmayacağını beyan etmesinin Osmanlı Devleti açısından Rusya ile savaşı devam ettirmeyi anlamsızlaştırdığı, hem Sadrazam Talat Paşa hem de Prens Sabahaddin Bey tarafından açıkça ilan ediliyordu ki, bu

⁷⁴ BOA, HR. MA, 1215/44_5-8'den nakleden *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Yay. Hzl. Kemal Gurulkan-Yusuf İhsan Genç vd., İstanbul 2013, s. 202-204.

⁷⁵ Agy.

Osmanlı siyaset ve devlet adamlarının Barış Dekreti'ni en başından beri ciddiye aldıklarını ortaya koymaktaydı. Böylece Türklerin, bu ilk aşamada Osmanlı-Rusya sınırını 1914'teki haline getirmeyi kendileri açısından uygun ve makul gördükleri ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı yöneticileri bakımından Rusya ile barışın temelini, Rus işgali altındaki Türk topraklarının iadesi oluşturacaktı. Ancak Osmanlı Devleti bu savaşta yalnız değildi ve başta Almanya olmak üzere müttefiklerin ne dediği de önemliydi.

Sovyetlerin Barış Dekreti'nden ne anladıkları belirginleştikten ve İttifak Devletleri'nin diğer üyelerinin barışla ilgili görüşleri ortaya çıktıktan sonra Osmanlı Devleti uygun bir politika belirledi. Bu siyaset asgari ve azami iki politik hedef oluşturmak üzerine kurulmuştu.⁷⁶ Asgari hedef işgal altındaki toprakları kurtarmaktı ki bu Dekret'in ilanından sonra açıkça ve yüksek sesle dile getirilmekteydi. Azami gaye ise, açıktan açığa söylenmese de herhalde müttefiklerle yapılan kapalı özel ya da resmi diplomatik görüşmelerde dile getirilmekteydi. Azami hedeften muhtemelen öncelikle Berlin Antlaşması'nda Rusya'ya terk edilen "Elviye-i Selâse" anlaşılmaktaydı. Fakat bu hedefin Rusya'daki gidişatın durumuna göre sürekli revize edilmeye açık olduğu da belliydi. Çünkü Kafkasya'da Rus devlet otoritesinin tamamen ortadan kalkması her türlü ihtimale kapı aralıyordu.

Strateji belirlendikten sonra öncelikli olarak asgari şartların ileri sürülmesi kararlaştırıldı. Çünkü Osmanlı Devleti açısından en önemli husus Ruslarla barış imzalamaktı. Elbette her ne olursa olsun barış yapılmalı ilkesi benimsenmiyordu. Ancak ele geçen fırsatı kaçırmayı da kimse istemiyordu. Aynı şekilde iç sorunları iyice ağırlaşan Avusturya-Macaristan için de Barış elzemdi. Bu nedenle Çifte Monarşinin İstanbul büyükelçisi Pallavicini, sürekli Osmanlı Devleti'nin aşırı talepte bulunmamasını telkin ediyordu.⁷⁷

Enver Paşa bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin taleplerini üç madde halinde Zeki Paşa'ya bildirdi: Ateşkes görüşmelerine başlanmasıyla birlikte, İran'daki Rus birlikleriyle Kafkas cephesinde Osmanlı Devleti'nin İkinci ve Üçüncü Orduları karşısında Rus ordularının buldukları yerlerden geriye, Rusya topraklarına çekilmesi istenecekti. Buna karşılık Türk birlikleri de İran'dan geri alınacak, Kafkas orduları ülke içindeki hattan ileri alınacak ve Rusları takip etmeyecekti. Ayrıca Ruslar tarafından tahliye olunacak Türk vilayetlerine sadece mülki memurlar gönderilmekle yetinilecekti. Bu suretle bahse konu bölgede Osmanlı orduları tarafından harekât yapılmayacağına dair teklifin müttefik ve Rus elçilerine

⁷⁶ Kılıç, s. 390; Yavuz, *Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezalimi*, s. 385.

⁷⁷ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 361.

bildirilmesini emrediyordu.⁷⁸ Görüldüğü üzere Harbiye Nazırının verdiği talimatta “Elviye-i Selâse” yer almıyordu. Ancak Osmanlı Devleti, Rusların İran ve Türkiye’de işgal ettiği toprakları boşaltmasını istiyordu. Buna karşılık Türkler de İran’daki askerlerini çekecek, Türkiye’de Rusların tahliye ettiği araziye yerleşecekti. Ama Türk birlikleri, Rus ordusunu takip ederek bir işgal politikası takip etmeyecekti. Böylece asgari hedefler, işgal altındaki toprakların kurtarılması ve İran’daki tehdidin ortadan kaldırılması üzerine bina edilmiş görünmektedir. Ayrıca Güney’de saldırılarını İran yönüne kaydırmaya başlayan ve suretle Rusya’nın boşalttığı ya da tahliye etme ihtimali bulunan alanlara doğru ilerleyen İngiltere’nin önünün kesilmesi için de bir hazırlık olduğu görülmektedir. Ek olarak Rusların İran’ın kuzey kesimlerini işgal ettiklerini ve bu bölgelerin önemli petrol sahalarını barındırdığı hesaba katılırsa, asgari şartların amaçlarının da küçümsenecek düzeyde olmadığı ortaya çıkar.

Başta Enver Paşa olmak üzere Osmanlı yöneticilerinin bütün siyasi olanakları zorlayan bu yoğun diplomasisi, barış görüşmelerini zora sokmayacak şekilde aşamalı bir şekilde ilerlemekteydi. Özellikle Almanlar üzerinde yoğun bir diplomatik baskı kurulmaya çalışılmaktaydı. Almanya’nın İstanbul’daki elçisi von Wangenheim savaşın hemen başında, 6 Ağustos 1914’te, Said Halim Paşa’ya Savaştan galip çıkılması durumunda Almanya’nın, Türkiye’nin Rusya’daki Müslümanlarla ilişki kurması için Doğu sınırında düzenlemeler yapmasına yardımcı olacağını taahhüt ediyordu.⁷⁹ Fakat böyle bir taahhüt hiçbir zaman resmiyet kazanmamıştı. Bununla birlikte Türk diplomasisinin Aralık ayı ortalarından itibaren Almanlara tezlerini kabul ettirmeye başladığı görülmekteydi ki bunda Bolşeviklerin dünya ihtilali propagandasına yönelerek barış konusunda ipe un sermeye başlaması da etkili olmuştu. Örneğin İstanbul’daki Alman Büyükelçisi Bemstorff, 17 Aralık 1917’de Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği bir telgrafta, *“Enver’in 1877 Kafkas sınırlarını Osmanlı Devleti’ne tekrar kazandırmamız gerektiği hakkındaki teklifini; klasik bir doğulu pazarlık isteği olarak görüyorum. Burada herhangi birinin bu isteği ciddiye aldığını pek sanmıyorum. Buna rağmen Türkler ciddi olarak en azından Trakya’da ve Kafkasya’da 1914 sınırlarını elde etmek arzusundadırlar”* demektedir.⁸⁰ Bu aşamada, Almanya’nın arzu etmemesine rağmen, Osmanlı Devleti’nin öncelikle Rus işgalindeki topraklarını “ilhaksız barış” esasına istinat ederek geri alma arzusunda olduğunu Alman yöneticilere kabul ettirmeye başladığı görülmektedir. Öte yandan Enver Paşa’nın Kars, Ardahan, Batum’u talep eden görüşlerinin “Doğulu pazarlık isteği” olarak değerlendirilmesi ve

⁷⁸ Yavuz, *Doğu Anadolu’daki Ermeni Mezalimi*, s. 385.

⁷⁹ Çolak, s. 87-88.

⁸⁰ Kılıç, s. 182.

Osmanlı Devleti'nin tabir yerindeyse elini yüksek tutarak, asıl isteklerini elde etmek peşinde olduğu düşüncesinin Almanlar tarafından dile getirilmiş olması, barış şartlarının belirlenmesi hususunda iki müttefik ülke arasında yapılan görüşmelerin ne kadar çetin geçtiğini göstermektedir. İlginç olan ise Alman büyükelçinin, Enver Paşa'nın Kars, Ardahan ve Batum ile ilgili görüşlerini İstanbul'da da kimsenin ciddiye almadığını ileri sürmesidir. Her ne olursa olsun Elviye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne iadesi konusunun daha en başından beri gayr-ı resmi diplomatik görüşmeler ya da dolaylı yollarla sürekli Almanya'ya iletilmiş olduğu kesindir.

Sonuçta Türk diplomasisinin Rusya ile yapılacak bir barıştan beklentilerinin, işgal altındaki topraklarının kurtarılması, Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'ne iadesi ve İran'daki Rus varlığının sona erdirilerek bu ülkenin bağımsızlığının tanınması olarak belirlendiği ortaya çıkmaktadır. Bundan sonrası, diplomasinin bütün olanaklarını kullanarak Türk politikası ile Alman politikasını birleştirmekten ibaretti. Bolşeviklerin önce oyalama taktiğine başvurmaları sonra da barışı reddederek masadan kalkmaları, diplomasinin yerine askeri güç kullanımını gerekli kıldığında, Osmanlı Devleti ile Almanya'nın siyaseti uyumlu hale gelmişti. Ancak Alman politikası, Türkiye'nin petrol bölgelerine kesinlikle ulaşmamasını da istemektedir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin önceliği, Rus işgali altındaki topraklardaki Rus kuvvetlerinin ellerinde tuttukları Osmanlı topraklarını terk etmeleriydi. Zeki Paşa bu amaçla Enver Paşa'ya yedi maddelik bir tasarı sunmuştu. Buna göre 1- Ruslar işgal altında tuttukları Osmanlı vilayetlerinin tamamındaki asker ve memurlarını 6-8 hafta içinde tahliye edecekler 2- Vilayetler Ruslardan boşaldıkça yerlerini Türk asker ve memurları alacaklar ve denetimin Türklere geçmesi sürecinde güvenlikten Ruslar sorumlu olacaklar. 3- Ruslardan boşalmayan vilâyetlerde yaşayan halka her iki devlet tarafından yiyecek yardımı yapılacak. 4- Sınır gerisine çekilen Rus askerleri seferberlik durumuna son verilecek. 5- Sınırlardan on beş kilometre geride cephede hazır bulunan askerler geri gönderilecek. 6- Osmanlı sınırlarının gerisinde fazla asker bulundurulmayacak. Güvenlik sorunları nedeniyle gereğinden fazla birlik bulundurulmasına gerek duyulursa her taraf durumdan haberdar edilecek. 7- Ermenilerden oluşturulan milis güçlerinin tamamı her yerde hemen dağıtılacak. Osmanlı Devleti halen savaşta olduğu için Türk ordusu seferber kalacaktı. Enver Paşa, tasarıya ek olarak tahliye sırasında işgal bölgelerindeki Osmanlı vatandaşı Müslüman ahaliye Ermenilerin olası mezâlimlerinin engellenmesini istemişti. Erzincan mütarekesinin yapıldığı tarihten başlayarak işgal edilmiş bölgelerde bulunan askerlere ait nakledilen ya da nakledilemeyen bütün malzeme ve eşya ile yiyeceklerin tahribinin

önüne geçilmesini de talep etmekteydi. Ek olarak işgal edilen bölgelerde Ruslar tarafından yapılmış olan dekovil hatları, demiryolları, köprüler ve diğer askeri binaların olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesinin Rus delegelerine teklif edilmesini istemişti. Ruslar, görüşmelerin ikinci oturumunda, Türk önerisinin 1. ve 2. maddelerini kabul edemeyeceklerini söylemişlerdi.⁸¹

Talât Paşa, Ahmed Nesimi Bey, İzzet ve Hakkı Paşalardan oluşan Türk heyeti 16 Ocak 1918'de Almanya dış işleri bakanı Külman ile bir görüşme yaptı. Külman'a göre Sovyetlerle bir barış yapmak pek mümkün görünmemekteydi. Bu nedenle yakın bir gelecekte ateşkes sona erecek ve Rus işgali altındaki Osmanlı arazisinin geri alınması için askeri harekâta geçmek gerekecekti. Talat Paşa, bu görüşmeden sonra İstanbul'a bir telgraf çekerek, Enver Paşa'ya Türk ordusunun ileri harekât için hazırlığa başlanması gerektiğini bildirdi.⁸² Rusların anlaşmaya yanaşmayan tutumuna Ermneileri silahlandırma faaliyetleri ve Ermeni ve Gürcü çetelerinin Kafkasya'daki Müslüman ahaliye baskı ve şiddetinin artması neticesinde Osmanlı yönetimi askeri harekâta karar verdi. Trotskiy'nin yukarıda anlatıldığı gibi masayı terk etmesinden sonra, ortada siyasi çözüm ve diplomatik müzakere engeli kalmadığından ateşkes süresi dolar dolmaz, Almanya'nın Ukrayna'da askeri harekâta başlamasının hemen ardından, Enver Paşa'nın III. Ordu komutanı Vehip Paşa'ya verdiği emirle işgal altındaki Türk topraklarını kurtarmak için harekete geçildi ve kısa bir süre içinde toprakların büyük bir kısmı kurtarılarak 1914 sınırlarına yaklaşıldı.⁸³

III. Ordunun harekâtından sonra Türkiye'nin eli daha güçlenmişti. Artık askeri pozisyon, Elviye-i Selâse'nin açıkça talep edilebileceği bir noktaya gelmişti. Nitekim Sadrazam Talat Paşa ve Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey Brest-Litovsk'tan İstanbul'a döndükten sonra yapılan bakanlar kurulu toplantısından sonra Sovyet yönetimine, işgal ettikleri Doğu Anadolu'nun derhal boşaltılması; 93 Harbi sonrasında savaş tazminatı olarak, Rusya'ya verilen arazinin tahliyesi ve asayiş ve düzen kuruluncaya kadar buraların Türk polisi ve jandarması tarafından işgali ve şimdiye kadar Rusya ile imzalanmış olan bütün anlaşma hükümlerinin ortadan kaldırılması şartlarını içeren bir ultiatom verildi.⁸⁴

Sonuçta yukarıda da belirtildiği üzere Sovyetler Brest-Litovsk'ta masaya geri döndüklerinde İttifak Devletleri'nin bütün tekliflerini kabul etmek zorunda kaldılar ve anlaşma imzalandı. Böylece Doğu Anadolu ve

⁸¹ Yavuz, *Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezalimi*, s. 395-395

⁸² Kılıç, s. 196.

⁸³ Yavuz, *Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezalimi*, s. 402-405.

⁸⁴ Yavuz, *Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezalimi* s. 405.

Doğu Karadeniz’de Ruslar tarafından işgal edilmiş topraklar geri alındıktan başka Elviye-i Selâse’nin de Türkiye’ye iadesinin yolu açıldı. Ancak Türk ordusu antlaşmanın imzalanmasından sonra da ileri harekâtına devam ederek 12 Mart’ta Erzurum’u geri aldı. 14 Mart’ta ise 1914 sınırına ulaşılmıştı. Anlaşma gereğince Elviye-i Selâse’nin geleceğinin bölgede yapılacak halk oylaması ile belirlenmesine karar verildi.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’ndaki esas askerî görevi, Almanya’nın üstündeki yükü azaltmak ve böylece savaşın Batı Cephesi’nde kazanılmasına yardımcı olmak mahiyetindeydi. Elbette Osmanlı orduları göstermelik bir savaş vermiyorlardı ve özellikle Rusya içlerinde ilerleme olanağı yakaladıklarında, Rusya’yı savaş dışı bırakmak ve İngiltere’yi Hindistan’da sıkıştırmak amacıyla harekâtlarına devam edeceklerdi. Aynı şekilde Süveyş Kanalı ya da Basra Körfezi’nde de İngiltere’nin başta Hindistan olmak üzere sömürgeleri ile bağlantı yollarını kesmek birinci derecede önemliydi. Bu suretle, bu savaşın genel stratejisi içinde yer alan, birbirlerini ekonomik olarak çökertme ve siper savaşlarında ortaya çıkan düğümü yıpratma savaşı ile aşma mücadelesinin açısından, İttifak devletleri önemli cepheleleri Osmanlı topraklarında açmışlardı. Zira Rusya’nın savaş dışı bırakılması, Almanya’ya karadan yapılan ablukayı da kıracaktı ve böylece ekonomik olarak rahatlayan Almanya, Batı cephesinde savaşan orduyu lojistik olarak daha rahat tahkim etme olanağına da kavuşacaktı. Batı cephesinde başarı elde edilip de Fransa saf dışı kaldığında ise Basra’da ya da Süveyş’te ikmal yolları da kapatılmış olan İngiltere tek başına müttefiklere direnemeyecek böylece savaş kazanılacaktı. Bu nedenle savaşın kazanılacağı asıl cephe olarak Batı cephesine odaklanılmıştı.

Brest-Litovsk Antlaşması, Osmanlı Devleti açısından bahsedilen stratejinin tutarlı olduğunu ispat etmekteydi. Nihayetinde Rusya yıpratma savaşına dayanamayıp çöktüğünde Osmanlı Devleti, Ruslara yenilip Doğu ve Kuzey-Doğu Anadolu’nun işgaline engel olamamasına rağmen, bu anlaşma ile Elviye-i Selâse dâhil Ruslara kaptırıldığı toprakları geri alma fırsatı yakalamıştı. Hatta Kafkasya’da yerel hükümetler kurulduğunda Brest-Litovsk’u tanımayan ve bağımsızlığını ilan eden bu yeni yönetimlere karşı da askerî harekât düzenleyip Tebriz’e kadar uzanmıştı. Dolayısıyla bu örnekte olduğu gibi savaş Batı Cephesi’nde kazanıldığında İngiliz işgali altındaki topraklar da geri alınabilirdi. Osmanlı yöneticileri açısından, Brest-Litovsk Anlaşması’nın önemli yanlarından birini bu husus oluşturuyordu.

Böylece Brest-Litovsk Anlaşması’nın nihai geçerliliği de savaşın kazanılmasına, daha doğrusu Almanya’nın Batı cephesindeki zaferine bağlı hale gelmekteydi. Aksi durumda anlaşmanın herhangi bir hükmü kalmayacaktı. Nitekim öyle de oldu; savaşın kaybedilmesiyle Brest-Litovsk

Anlaşması'nın hukuki geçerliliği de ortadan kalktı. Ancak yine de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Türk-Sovyet sınırı, Batum hariç Brest-Litovsk'ta çizilmiştir denilebilir. Gerçi Türkiye'nin sınırları Gümrü ve Moskova anlaşması ile belirlendi. Fakat yine de Sovyetlerin ilhaksız barış ilkesine aykırı olarak Kars ve Ardahan Brest-Litovsk'ta olduğu gibi Moskova Anlaşması'yla da Türkiye'ye bırakıldı. Öte yandan Türkiye Ruslara savaş tazminatı ödemek zorunda kalmadı. Ayrıca İran ve Afganistan'ın bağımsızlığı da Ruslar tarafından kabul edilmeye devam edildi. Dolayısıyla her ne kadar, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Brest-Litovsk Anlaşması da hukuki geçerliliğini yitirmiş olsa da Brest-Litovsk'taki Türk tekliflerinin, tamamına yakınının ilerleyen süreçte muhafaza edildiği ve Türk-Sovyet ilişkilerinin zeminini oluşturduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Brest-Litovsk Anlaşmasının fiilen yürürlükte kaldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

BODGER, Alan, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Ed. Marian Kent, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul 1999.

ÇALIŞKAN, Ülkü, "27 Şubat Devrimi Sonrasında Geçici Hükümetin Kuruluşu ve Yönetim Problemi", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 28/1, 2018, s. 1-20.

ÇOLAK, Mustafa, *Osmanlı-İngiliz Politikaları Çerçevesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları (1913-1918)*, Isparta 2006.

HOBSBAWM, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırıklar Çağı*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul 1996.

HOFFMAN, Max von, *The War of Lost Opportunities*; <http://www.allworldwars.com> (ET: 18.12.2018).

Hükümet-i Osmâniyye ve Müttelikleri İle Rusya Arasında Hâl-i Sulhün İâdesi Hakkındaki Muâhedâtın İmzâ ve Teâtisine Me'zuniyeti Mutazammın Kânûn ve Esbâb-ı Mûcibe Lâyihalarıyla Hâriciye Encümeni Mazbatası, Meclis-i Mebusan, No: 381, Devre-yi İntihâbiye: 3, 1334.

KARACA, Ahmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Askerî Stratejisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

KILIÇ, Selami, Türk-Alman Belgeleri Işığı Altında "Elviye-i Selâse" ve Enver Paşa'nın Oluşturduğu Kafkas Komitesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, 1997, 173-202.

KOCABAŞOĞLU, Uygur Kocabaşoğlu-BERGE, Metin, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Ankara 1994.

KOÇYİĞİT, Recep, *1917 Bolşevik Devriminin Osmanlı Mebuslar Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Yankıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

KURAT, Akdes Nimet, “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)”, *Belleten*, Cilt XXXI, S. 123, Temmuz 1967, s.375-413.

_____, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya-XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara 2011.

LANDAU, Jacob M., *Pan-Türkizm*, Çev. Mesut Akın, İstanbul 1999.

LENİN, V. İ., *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, Çev. M. Ardos, 2007. *Meclis-i Mebusân Zabıt Cerîdesi*, Devre: 3, Cilt: 1,2, 3.

MURGUL, Yalçın, “Osmanlı Devleti İçin Bolşevik İhtilali Neyi İfade Ediyordu?”, *CTAD*, Sayı 26, Güz 2017, s.4-36.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, Yay. Hzl. Kemal Gurulcan-Yusuf İhsan Genç vd., İstanbul 2013, s. 202-204.

REED, John, *Dünyayı Sarsan On Gün*, Çev. Erdoğan Gürkan, İstanbul 1986.

Rusya'yı Tanıyan Bir Zât Tarafından Rapor, Dersaadet Matbaa-yı Amire 1333.

SAFA, Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul 2018.

SAYGILI, Hasip, *1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul 1995.

YAVUZ, Nurcan, “Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezaliminin Brest-Litovsk Barış Görüşmelerinde Protestosu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 4, Sayı 15, 1995, s. 381-406.

_____, “Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 17, Sayı 28, 2005, s. 207-232.

_____, “Rusya'nın Barış Dekretinin Kafkas Cephesindeki Olaylara Etkisi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 5, Sayı 7, 2004, s. 83-87.

MONDROS MÜTAREKESİ'NE DAİR MECLİS-İ MEBUSAN'DA YAPILAN TARTIŞMALAR

Mehmet OKUR*

Giriş

1918 sonbaharına gelindiğinde I. Dünya Savaşı'nın dengeleri İttifak Devletleri aleyhine bozulmuş, Almanya dâhil hemen bütün ittifak ülkeleri birbirlerinden bağımsız mütareke arayışına girmişlerdi. Nitekim Sadrazam Talat Paşa'nın 3 Eylül 1918'de başlayıp 28 Eylül'de biten Viyana ve Berlin temaları, İttifak Devletleri'nin bundan sonra ortak hareket etme imkânlarının ortadan kalktığını gözler önüne sermiş¹, savaştan ilk çekilen ülke ise Bulgaristan olmuştu.² Balkanlarda aniden ortaya çıkan ve devletin başkentini işgale açık hale getiren bu ciddi tehlike Osmanlı Hükümetini de harekete geçirmiş, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri nezdinde girişimde bulunularak mütareke için aracı olunması talebinde bulunmuştur.³ Ancak bu yöndeki girişimler devam ederken savaşa neden olan kabinenin görevde kaldığı müddetçe barışın gerçekleşmeyeceği yönündeki

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, okur25@yahoo.com

¹ Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948, s.6-8; Tevfik Çavdar, *Talat Paşa, Bir Örgüt ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara 1995, s. 432.

² Bulgaristan, 15 Eylül 1918'de Makedonya Cephesi'nde başlayan İtilaf taarruzunda tutunamayarak 29 Eylül'de mütareke imzalamak zorunda kalmıştır. Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 8; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1973, s. 8; *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1999, s. 24.

³ Şüphesiz hükümetin mütareke talebinde Lloyd George'un 5 Ocak 1918 tarihli "Biz, Türkleri ne başkentinden ne de Anadolu ve Trakya'nın zengin topraklarından mahrum etmeyi düşünüyoruz..." şeklindeki açıklaması ile 8 Ocak 1918'de ABD Başkanı Wilson'un, meşhur nutkunun 12. maddesinde yer alan "Halihazırda Osmanlı Devleti'nin Türk olan kısımlarının egemenliği kabul edilmeli, fakat Türk boyunduruğu altında bulunan milletlere güvenlikleri ve gelişme imkanları verilmelidir. Çanakale Boğazı milletlerarası bir koruma altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin geçişine açık olmalıdır" prensibi de etkili olmuştu. *T.İ.H.I.*, s. 21-23; Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 12-13; Belen, s. 7; Hülya Özkan, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri*, Ankara 1994, s. 4; Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahidettin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1969, s. 23.

eleştir ve uyarılar üzerine Talat Paşa Hükümeti 8 Ekim 1918'de istifa etmek zorunda kalmıştır.⁴

Padişah Vahdettin, hükümeti kurmak üzere hemen Tevfik Paşayı görevlendirmişse de o yoğun çaba sarf etmesine rağmen başarılı olamamıştır.⁵ Tevfik Paşa'nın hükümet kuramamasının en önemli nedenleri hiç şüphesiz Talat Paşa ve Mustafa Kemal Paşa gibi etkili kişilerin Tevfik Paşa'ya kabineye İttihatçılardan Rauf, Azmi, Fethi, Canbolat, Şeyhülislam Hayri, Rahmi ve Cavit Beyleri alması için ısrar etmeleri, Tevfik Paşa'nın da İttihatçı herhangi bir kimseye kabinede yer vermek istememesi ile yine Tevfik Paşa'nın İttihatçı olmayan fakat o devrin büyük devlet adamı sayılabilecek kişilere kabinede görev almaları için yaptığı teklifin ilgili kişilerce reddedilmiş olmasıdır.⁶ Bunun üzerine Padişah Vahdettin hükümeti kurma görevini Ahmet İzzet Paşa'ya vermiş⁷ ve o da Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ni uhdesinde bulundurmak üzere 14 Ekim 1918'de yeni kabineyi oluşturmuştur.⁸

⁴ Çavdar, s. 434-435; Ali Fuat Türkogeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara 1987, s. 153; Gotthard Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", *Belleten*, XXVIII/109-112, (1964), s. 142; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, İstanbul 1991, s. 10-11.

⁵ Hatta Tevfik Paşa'nın yıllar önce ölmüş zevatın isimlerini de listesine aldığını gören Talat Paşa, bundan istifade ederek, bu müşkül anda Tevfik Paşa gibi ihtiyar birisinin iktidara getirilmesinin doğru olmayacağını ileri sürerek İzzet Paşa'nın hükümet kurmasını tavsiye etti. *Halil Mentеше'nin Anıları*, İstanbul 1986, s. 232.

⁶ Türkogeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 153; Jaeschke, a.g.m., s. 142; Tansel, s. 10-11; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara 1991, s. 14.

⁷ Sultan Vahdettin, kurulacak kabinenin İngilizlerle ters düşmemesini istiyordu. Nitekim Talat Paşa ile yaptığı görüşmede, Talat Paşa'ya; "İzzet Paşa son muharebede İngilizlere karşı harp etti mi?" şeklinde bir soru yöneltmiş, Talat Paşa da beklemediği bu soru karşısında kısa bir duraklamadan sonra, "hiç tahmin etmiyorum şevketmeap, İzzet Paşa Hazretleri Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı harp etmişti" cevabını vermişti. Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Hzl. Cemal Kutay, İstanbul 1980, s. 240.

⁸ Ahmet İzzet Paşa Kabinesi şu kişilerden oluşuyordu:

Sadrazam ve Harbiye Nazırı	: Müşir Ahmet İzzet Paşa
Şeyhülislam	: Ömer Hulusi Efendi
Şuray-ı Devlet Reisi	: Reşit Akif Paşa
Dâhiliye Nazırı	: Fethi Bey
Adliye Nazırı	: Hayri Efendi
Maliye Nazırı	: Cavit Bey
Bahriye Nazırı	: Rauf Bey
Hariciye Nazırı	: Nabi Bey
Maarif Nazırı	: Sait Bey

Ahmet İzzet Paşa, 19 Ekim Cumartesi günü Meclis-i Mebusan'da yapılan içtimada okuduğu hükümet programında; kendisini bekleyen vazifenin ağırlığına vakıf ve tarihin muhakeme edeceği mesuliyetin derecesini kavramış olduklarını ifade ederek hükümet beyannamesine başlamış, böylesi tarihi bir anda kendilerinden geleceğe dair detaylı program talep edilmeyeceğini, şu an yapılması gereken tek şeyin dâhili ve harici sulhu temin etmek olduğunu ifade etmiştir.⁹ İzzet Paşa konuşmasında özellikle “*Wilson Prensiplerini*” benimsediklerini, Araplara muhtariyet vermeyi düşündüklerini, siyasi tutuklular için af çıkarmayı planladıklarını ancak bütün bunlardan önce en önemli meselenin mütarekenin imzalanması olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰

Hükümet programına ve Sadrazam A. İzzet Paşa'nın konuşmasına dair söz alan mebuslar da genellikle hükümeti destekleyici ve mütarekenin aciliyetini dile getiren konuşmalar yaptılar. Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey, istenilen sulh şartlarını hükümetin çok iyi anlattığını¹¹ söylerken, Halep Mebusu Artin Boşgezenyan Efendi ise sulh meselesinin acil olduğunu ve sulhu bir an evvel görmeyi arzu ettiklerini¹² ifade etti. Trabzon Mebusu Mehmet Emin Bey de “*Böyle bir zamanda kabine teşkilini taahhüt eden meclis-i kirama beyanı teşekkürat ederim. Hakikaten böyle mühim bir zamanda teşekkül eden kabine, programında sulhu akdedeceğini ve Memlekette de kanununun tatbik eyleyeceğini beyan ediyor. Hakikaten bizim memlekette insanlar kendilerini daima kanundan büyük farz ettikleri için sürüklenip gidiyoruz. İnşallah bundan sonra bu kabine, kanunu daima her şeyin fevkinde tutar da memleketi kurtarır*”¹³ şeklinde bir konuşma yapmıştı. Öte yandan meclisin hangi fırkaya istinat ettiğini soran İstanbul Mebusu Haralambis Efendi, on arkadaşının da imzasının yer aldığı bir takrir vermek sureti ile Osmanlı Devleti tarafından belirlenen sulh esaslarına muvafık

Evkaf Nazırı	: Abdurrahman Şeref Bey
Nafia Nazırı	: Ziya Paşa
Ticaret ve Ziraat Nazırı	: Ziya Paşa (Nafia Nazırı), vekâleten
Telgraf ve Posta Nazırı	: Abdurrahman Şeref Bey (Evkaf Nazırı), vekâleten
İşe Nazırı	: Celâl Muhtar Bey. <i>Takvim-i Vakayi</i> , 15 Teşrin-i Evvel 1918; <i>Vakit</i> , 15 Teşrin-i evvel 1918/15 Ekim 1918; <i>İkdam</i> , 15 Teşrin-i Evvel 1334/15 Ekim 1918).

⁹ *MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi, 5, s. 28.* (19 Teşrin-i evvel 1334)

¹⁰ *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, Yakın Tarihimiz I (Haz.: Feridun Kandemir), İstanbul, 1964, s. 83-84; Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Ankara, 1997, s. 155-156

¹¹ *MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi, 5, s. 29.* (19 Teşrin-i evvel 1334)

¹² *MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi, 5, s. 31.* (19 Teşrin-i evvel 1334)

¹³ *MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi, 5, s. 32.* (19 Teşrin-i evvel 1334)

surette teşekkül etmemiş olmaması dolayısıyla Heyet-i Hazıra-i Vükela'ya itimat beyanı etmekte çekimser kaldıklarını bildirmiş, Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi ile Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey de vermiş oldukları tavrilerde hükümete itimat ettiklerini beyan etmişlerdir.¹⁴ Bu tavrilerin okunmasının ardından Abdullah Azmi Efendi'nin takriri reye konulmuş ve yapılan oylama sonucunda 121 itimat oyuna karşılık 10 çekimser oy sonucu kabine güvenoyu almıştır.¹⁵

Güvenoyu alan A. İzzet Paşa Hükümeti ilk icraat olarak daha önce başlatılan mütareke girişimlerini sürdürmüş, bu hususta Kutül-Amare'de esir alınan ve esirlik günlerini Büyükkada'da oldukça rahat bir ortamda geçirmekte olan General Townshend aracılığıyla İngiliz Hükümeti ile temasa geçilerek olumlu sonuç alınmıştır.¹⁶ Nitekim General Townshend İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Koramiral Arthur Gough Calthorpe ile görüşmesi sonrasında Calthorpe, Sadrazam İzzet Paşa'ya göndermiş olduğu yazıda mütareke koşullarını kendisi ile görüşme yetkisinin olduğunu, dolayısıyla Midilli Adası'ndaki Mondros'a bir heyet göndermesini bildirmiştir.¹⁷

Mütareke görüşmeleri için belirlenecek heyette kimlerin yer alacağı hususunda Padişah ile hükümet arasında yaşanan kısa bir anlaşmazlıktan sonra¹⁸ delege olarak Bahriye Nazırı Rauf, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Sadullah Beylerin gönderilmesine karar verildi. İtilaf Devletlerini ise İngiltere'nin Akdeniz Orduları Başkumandanı Koramiral Sir Somerset Arthur Gough Calthorpe başkanlığında Albay Lyons, Binbaşı Dickens ve Teğmen Cormrod temsil etmekteydi.¹⁹

¹⁴ MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi, 5, s. 35. (19 Teşrin-i evvel 1334)

¹⁵ MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi, 5, s. 36. (19 Teşrin-i evvel 1334)

¹⁶ Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 69.

¹⁷ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, ATAM Yayınları, Ankara 2015, s. 3.

¹⁸ Ahmet İzzet Paşa, Nurettin Paşa'nın delege olarak teklif ederken gönderilmesini önerdi. Ancak Padişah, asker göndermenin uygun olmayacağını ileri sürerek bu teklifi reddetti ve Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesini istedi. Bunun üzerine 24 Ekim 1918'de A. İzzet Paşa ile Damat Ferit arasında bir görüşme gerçekleşti. Bu görüşmede Damat Ferit Paşa'nın, "Amiral Calthorpe'a devletin bütünlüğü üzerinde anlaşma öneririm, eğer kabul etmezse Londra'ya gider ve İngiltere Kralı'na, ben senin babanın dostuydum der ve isteklerimi kabul ettiririm" şeklinde ifadeler kullanması A. İzzet Paşa'yı endişelendirmiş, sorunu meclis-i vükelaya taşımış ve sonuçta Damat Ferit Paşa'nın gönderilmemesine karar verilmiştir. Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 30; T.İ.H I, s. 30; Tansel, *a.g.e.*, s. 20; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, İstanbul, 1992, s. 53.

¹⁹ Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 31-33.

27 Ekim 1918 günü başlayan mütareke görüşmelerinde Amiral Calthorpe, hükümetinin mütareke metnini Osmanlı delegelerine okudu ve ilk dört maddesinde en ufak bir değişiklik yapılamayacağını bildirdi. Yalnızca Boğazların işgali sırasında Osmanlı birliklerinin bulunmasını ve Yunan gemilerinin akşam karanlığında geçmelerini hükümetine iletceğini söyledi. Ancak bilindiği üzere bu husus gerçekleşmeyecektir.

Mütareke görüşmelerinin uzamasından rahatsız olan Amiral Calthorpe Osmanlı heyetine, şartların reddi veya kabulü konusunda son kararın hemen kendilerine bildirilmesi talebi üzerine heyet İstanbul'dan gelecek cevabı beklemeden mütarekeyi imzalamak zorunda kaldı.²⁰ Dört gün süren ve beş oturumda tespit edilen mütareke maddelerini şu şekilde sıralayabiliriz:²¹

1. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının çevresi ve Karadeniz'e geçişin temini için buraların müttefikler tarafından işgali.
2. Osmanlı sularındaki bütün torpil yerleri gösterilecek ve bunları taramak veya yok etmek için yardım istendiği zaman gerekli kolaylık sağlanacaktır.
3. Karadeniz'deki torpil mevzileri hakkında bilgi verilecektir.
4. İtilâf harp esirleri ile Ermeni esirleri ve mevkuf Ermeniler, İstanbul'a getirilecek ve kayıtsız şartsız İtilâf kuvvetlerine teslim olunacaktır.
5. Hudutların emniyeti ve iç asayişin temini için lüzumlu askerden maadasının derhal terhisi (bu asker miktarı Türkiye'nin görüşü alındıktan sonra müttefikler tarafından kararlaştırılacaktır.)
6. Osmanlı karasularında zabıta ve buna benzer hususlar için kullanılacak küçük gemiler müstesna olmak üzere Türk ordularında bulunan bütün harp sefineleri teslim olunacak ve Osmanlı limanlarında mevkuf bulundurulacaktır.
7. Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek bir durum zuhur ederse herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdir.

²⁰ Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 56-63; Orbay, s. 98; Tansel, s. 24.

²¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 48/93; Takvim-i Vekâyi, 3 Teşrin-i Sani 1334/3 Kasım 1918; İkdâm, 31 Teşrin-i Evvel 1334/31 Ekim 1918; Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 69-73; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım II* (Haz.: S.İzzet Furgaç- Yüksel Kanar), İstanbul, 1993, s. 23; Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz I*, İstanbul 1993, s. 43-44; Tefik Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütarekesi Anlaşması", *XI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, Ankara, 1967, s. 572; *T.İ.H I*, s. 42-46; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Ankara, 1990, s. 173; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I*, Ankara, 1989, s. 12-14.

8. Bugün Türk işgali altında bulunan liman ve demiryolu mahallerinden İtilâf Devletleri kuvvetleri yararlanacaktır. Osmanlı gemileri de ticaret ve terhis hususlarında aynı şartlardan yararlanacaktır.
9. Bütün Türk limanlarında ve tersanelerinde İtilâf Devletleri'ne ait gemilerin tamirine kolaylık gösterilecektir.
10. Toros Tünelleri Müttefikler tarafından işgal edilecektir.
11. İran'ın Kuzeybatı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten evvelki hudut gerisine çekilmesi hususunda evvelce verilen emir yerine getirilecektir. Maveray-ı Kafkas'ın evvelce Türk kuvvetleri tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısm-ı mütebakisi müttefikler tarafından mahalli vaziyet tetkik edildikten sonra talep durumunda tahliye edilecektir.
12. Hükümet muhaberatı müstesna olmak üzere bütün telsiz ve telgraflar İtilâf Devletleri memurları tarafından kontrol edilecektir.
13. Bahri, askeri ve ticari malzemelerin tahripleri durdurulacaktır.
14. Memleketin ihtiyacı temin olunduktan sonra, İtilâf Devletleri'nin kömür ve diğer ihtiyaçlarının Türkiye kaynaklarından sağlanması için kolaylık gösterilecektir.
15. Bütün demiryollarına İtilâf Devletleri kontrol subayları memur edilecektir. Bu meyanda bugün, Osmanlı Hükümeti'nin kontrolünde bulunan Maveray-ı Kafkas demiryolları aksamı dâhildir. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazar-ı dikkate alınacaktır. Bu maddeye Batum'un işgali dahildir. Osmanlı Devleti Bakü'nün işgaline itiraz etmeyecektir.
16. Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan garnizonlar en yakın İtilâf Devleti kumandanına teslim olacaktır. Kilikya'daki kuvvetlerden asayiş sağlaması için yeterli miktardan fazlası 5. madde gereğince geri çekilecektir.
17. Trablus ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaktır.
18. Mısırata da dahil olmak üzere Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanlar en yakın İtilâf garnizonuna teslim olacaktır.
19. Almanya ve Avusturya'nın deniz, kara, sivil memurlarının ve tebaasının bir ay zarfında, uzak yerlerde bulunanlar da bir aydan sonraki mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı memleketlerini terk edeceklerdir.
20. 5. madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerinin teçhizatı hakkında verilecek talimata riayet olunacaktır.
21. Müttefiklerin menfaatlerini korumak için İlaş Nezarati nezdinde İtilâf Devletleri temsilcileri hazır bulunacak ve kendilerine gerektiğinde bütün bilgiler verilecektir.
22. Türk harp esirleri İtilâf kuvvetleri nezdinde muhafaza edilecektir.
23. Türk Hükümeti, Merkezi Devletler ile münasebetini kesecektir.

24. İtilâf Devletleri, Vilayat-ı Sitte (altı vilayet) de karışıklık çıkarsa, bu vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal etme hakkına haizdirler.

25. Müttefiklerle Osmanlı Hükümeti arasında muhasamat 1918 senesinin 31 Ekim’inde tatil edilecektir.

Mütareke hükümlerine genel olarak bakıldığında özellikle Boğazların işgalinin önünü açan ilk üç madde, nasıl bir tehdit ile hangi noktaların kastedildiği açıkça belirtilmeyen 7. madde ve bu maddenin gereğini yerine getirmede hayati önem taşıyan Osmanlı ordusunun terhisini ve silahlandırılmasını hedef alan 5. ve 20. maddeler ciddi tehlikeler içeren hükümler olarak hemen göze çarpmaktaydı. Bu maddelere Toros Tünellerinin işgalini esas alan 10. madde, doğuda 1914 sınırına çekilmeyi şart koşan 11. madde ve altı vilayetin işgalini öngören 24. maddeleri de eklemek mümkündür. Ayrıca mütarekenin İngilizce metninde olup Türkçe metninde geçmeyen kelime veya ifadeler ile her iki metinde de son derece muğlâk ifadeler de yer alıp çeşitli şekilde yorumlamaya ve uygulamaya açıktı.

Bu ağır şartlara rağmen ateşkesin sağlanmasından çok memnun olan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, Amiral Calthorpe’a bir telgraf göndererek Türk delegelerine gösterdiği ilgiden dolayı teşekkür ederken, mütarekeyi imzalayan Türk delegelerini de başarılarından dolayı tebrik etti.²²

Sadrazam A. İzzet Paşa mütareke şartlarının diğer müttefiklerin imzaladığı antlaşmalardan daha hafif olduğunu düşünüyordu. İzzet Paşa bu görüşünü hem 2 Kasım 1918’de ordulara, vilayetlere ve bağımsız livalara gönderdiği telgraf genelgesinde, hem de Meclis-i Mebusan’ın ve Meclis-i Ayan’ın gizli oturumlarında da tekrarladı.²³

Hükümetin mütarekeyi başarılı görme ve gösterme çabaları Sultan Vahdettin tarafından da desteklendi. Padişah, şartları ağır bulmakla beraber diğer müttefik hükümdarlar gibi tahtını kaybetmediği için memnundu. Zaten daha önce şartlar kendisine iletildiğinde, “*bunları kabul edelim, İngilizlerin birkaç asırlık dostluğunun ve şarka hayırhah siyasetlerinin değişmeyeceğini tahmin ediyorum. Onların müsaadekârlıklarına daha sonra Mazhar oluruz*” diyerek mütareke şartlarının kabulü yönünde fikir beyan etmişti.²⁴

Hâlbuki mütarekenin yürürlüğe konmasının üzerinden daha yirmi dört saat dahi geçmeden İtilâf donanmaları Boğazlar bölgesine doğru harekete geçmiş²⁵, 1915’te deniz ve kara savaşları ile ele geçiremedikleri

²² Tansel, a.g.e., s. 27-28.

²³ *Takvim-i Vakayi*, 3 Teşrin-i Sani 1334/ 3 Kasım 1918; *T.İ.H.I*, s. 61.

²⁴ Jaeschke, a.g.m., s. 151.

²⁵ Abdurrahman Bozkurt, *İtilâf Devletleri’nin İstanbul’da İşgal Yönetimi*, ATAM Yayınları, Ankara, 2014, s. 4.

Çanakkale Boğazı'nı işgale ve mütarekenin Boğazlara ilişkin hükümlerini uygulamaya başlamışlardı.²⁶

Bu arada azınlıkların İstanbul'da adeta İtilaf Devletleri'nin işlerini kolaylaştıracak şekilde taşkınlıklar yapmaları, savaş sürecinin önde gelen kişilerinin suikast ihbarları alması, Rum ve Ermeni lobilerinin İttihatçı liderler için uluslararası bir mahkeme talep etmeleri²⁷ ve içerden yükselen sert muhalefet İttihat ve Terakki içerisinde çeşitli endişelere neden olmuş, fırka merkez-i umumisinin de ekseri görüşü ile²⁸ Talat, Enver ve Cemal Paşalar, Beyrut Valisi Azmi, eski polis müdürü Bedri, Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir ve Camal Azmi 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece yarısından sonra motorla açıkta bekleyen bir Alman denizaltısına binerek İstanbul'dan ayrılmışlardı.²⁹

Talat, Enver ve Cemal Paşaların İstanbul'dan habersizce ayrılmaları hükümeti zor durumda bırakmış, bu duruma hükümetin göz yumduğu

²⁶ 1 Kasım 1918 günü Sadrazam ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi A. İzzet Paşa imzasıyla gönderilen bir emirde Çanakkale tahkimatının işgali için bir fikir edinmek üzere 2 Kasım günü saat 9'da İngiliz subaylarının Seddülbahir'e çıkacakları bildirilmekte ve refakatlerine çevredeki tahkimatı bilir birkaç subayın verilmesi istenmekteydi. İtilaf Devletlerinin Çanakkale Boğazı'nı işgali ve mütarekenin Boğazlarda uygulanışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Okur, "Mondros Mütarekesi'nin Boğazlarda Uygulanışı", *Çanakkale Savaşları Tarihi Cilt VI*, (Ed.: Mustafa Demir), İstanbul, 2008, s. 3217-3236.

²⁷ Roma Sefiri Galip Kemali Bey, Talat Paşa'ya göndermiş olduğu hususi mektubunda; İngiltere ve Amerika'daki Ermeni ve Rum lobisinin İttihatçı liderler için uluslararası bir mahkeme istediklerini bu mahkemede Türk tarafını Hürriyet ve İtilafçıların temsil edeceğini ve böyle bir şey tecelli ederse, mahkemenin adalet yerine kin ve nefret dağıtacağını bildiriyor ve şöyle diyordu: *Ölümden daha acı hadiselerle karşılaşmamak için memleketi terk ediniz....* Emir Şekip Arslan, *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, (Haz. Aziz Akpınarlı), Samsun, 1948, s. 7; Cemal Kutay, "Talat, Enver, Cemal Paşalar Memleketi Niçin ve Nasıl Terk Etmişlerdi?", *Tarih Konuşuyor*, Cilt I, s. I, Şubat 1964, s. 21-28.

²⁸ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar*, İstanbul, 2011, s. 194-197; Cavit Beyin Hatıralarından Paşalar Nasıl Kaçtı" *Yakın Tarihimiz*, Cilt II, s.26, s. 397; Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş I*, İstanbul, 1997, s. 89.

²⁹ Talat Paşa ve arkadaşlarının İstanbul'dan ayrıldıkları vasıta konusunda çeşitli görüşler vardır. Ziya Şakir gibi bazı yazarlar Alman Torpidosu ile, Mithat Şükrü ise Kruvazör ile gittiklerini söylerken Şevket Süreyya Aydemir ve Sina Akşin Denizaltı ile gittiklerini bildiriyor. Hatta Şevket Süreyya Aydemir bu Denizaltının U-67 olduğu ayrıntısını da vermektedir. Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul, 1979, s. 121-124.; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara, 2001, s. 463-464.; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortasya'ya Enver Paşa*, Cilt: III, 1914-1922, İstanbul, 1992, s. 468-474.

söylentilerinin dolaşmaya başlamasına, basın ve muhalefet tarafından sert bir şekilde eleştirilmesine³⁰ ve nihayetinde istifa etmesine neden olmuştur (8 Kasım 1918).³¹

Ahmet İzzet Paşa'nın istifası üzerine padişah, kabineyi kurma görevini tekrar Tevfik Paşa'ya vermiş ve 11 Kasım 1918'de diğer bir ifadeyle İtilaf donanmasının İstanbul'a gelişinden yalnızca iki gün önce yeni hükümet kurulmuştur.³²

18 Kasım 1918 günü Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan hükümet programında; öncelikle memleketin içinde bulunduğu durum sebebi ile Meclisin karşısına mufassal bir program ile çıkma zamanı

³⁰ Örneğin Celal Nuri Bey, 5 Kasım 1918 tarihli *Atı* gazetesinde, hükümetin Paşaları kaçırarak büyük bir başarısızlığa imza attığını ve kendisinin sanık sandalyesine oturmayı hak ettiğini söyleyen sert bir yazı kaleme almıştı. *Atı*, 5 Teşrin-i Sani 1918.

³¹ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 158-162.

³² Tevfik Paşa Hükümeti şu kişilerden oluşmaktaydı:

Sadrazam	: Tevfik Paşa
Şeyhülislam zade İbrahim Efendi	: Darülhikmet-i İslamiye üyesi Haydari-
Dahiliye Nazırı fa Arif Bey	: Eski Kırkkilise Mebusu Avukat Musta-
Hariciye Nazırı Reşit Paşa	: Eski Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa
Harbiye Nazırı	: I. Ferik Abdullah Paşa
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi	: Cevat Paşa
Maliye Nazırı	: Eski Nazır Abdurrahman Efendi
Adliye Nazırı Efendi	: Eski fetva emini Gürcü Ali Haydar
Bahriye Nazırı	: Ayandan I. Ferik Ali Rıza Paşa
Evkaf Nazırı Bey	: Eski Van Valisi Ahmet İzzet (Kambur)
Maarif Nazırı	: Eski mebus Rıza Tevfik Bey
Nafia Nazırı	: Eski Evkaf Nazırı Mehmet Ziya Paşa
Ticaret ve Ziraat Nazırı Efendi	: Eski Adliye Müsteşarı Kostaki Vayani
Şuray-ı Devlet Reisi	: Eski maarif Nazırı ve Sultan Aziz'in
Damadı Mehmet Şerif Paşa	
Posta ve Telgraf Nazırı Franko Paşa	: Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Yusuf
İaşe Nazırı	: Muzaffer Bey (daha sonra Reşit Bey) .

Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1987, s. 163; Akşin, *İstanbul Hükümetleri I*, s. 78; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, Ankara, 1993, s. 21.

olmadığı, yalnızca temel usulleri beyan etmeyi yeterli buldukları ifade edilmekte ve İtilaf Devletleri ile milletinin haysiyet ve şerefine yakışır bir sulh akdetmeye gayret edeceklerini belirtilmekteydi. Savaş sürecinden beri devam etmekte olan gayr-ı kanuni ve gayr-ı tabii muamelat ve icraatların ortadan kaldırılmasına, her cins ve mezhep arasında dostluk teminine, huzur ve sükûnun yeniden tesisine çalışılacağı da söylenen programda meşruiyet ve meşrutiyet dairesi haricindeki icraatların ne gibi sonuçlar doğurduğu herkesçe malum olduğundan bundan sonraki süreçte memleket idaresinde kanunî ve hukukî sınırlardan en ufak bir taviz dahi verilmeyeceği belirtiliyordu.³³

Hükümet beyanatına ilk tepki Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidi Efendi'den gelmiştir. Kabinin bu türden şartları meclise sunmasını garip karşıladığını ve dahası meşrutiyetle idare olunacak bir hükümeti münasip bulmadığını ifade eden Yuvanidi Efendi, kabinenin meclisin içindeki tüm grupların görüşünü alarak o doğrultuda bir programla meclise gelmesinin gerektiğini belirtmiştir.³⁴ Yuvanidi Efendi'nin aksine Divaniye Mebusu Fuat Bey, hükümet programını gayet uygun gördüğünü, korkuya endişeye mahal olmadığını, millet ister bu harbe kendi girmiş olsun ister sürüklenmiş olsun bu dünya üzerinde yaşama hakkına sahip olduklarını dile getirerek 600 senelik şanlı bir tarihle yaşayan bu milletin yaşanan bu harpteki mağlup durumuna karşın, gerekirse yine kendi savaş meydanına çıkacak yiğitliğe sahip olduğuna dikkat çekerek sözü mütarekeye getirmiştir.³⁵ Wilson prensiplerini benimseyerek düşmanlarla bir mütareke akdedildiğini, bu mütareke icabı olarak bir iki hafta öncesine kadar düşman olan devletlerle barış için anlaşma sürecinde olunduğunu fakat Müttefik Devletlerin mütareke ahkâmına riayet etmediklerini ifade eden³⁶ Fuat Bey sözlerine şöyle devam etmiştir:

“... Bizi, mukabil taraf mütarekenameyi akde tergib etti ki o rağbete istinaden biz de mütarekenameyi akd ettik... Ahkâmına riayet etmemek için akdedecekleri mütarekenameyi biz evvelden istemezdik... Acaba İtilâf Hükümetleri bize karşı akdettikleri mütarekenameye riayet etmemek için mi bizi tergib ettiler?... Bendeniz bugün görüyorum ki memleketimiz, akdettiğimiz mütarekenamenin bize temin etmiş olduğu şeref ve haysiyete münafi bir şekilde tahtı işgalde bulunuyor. İstanbul'da ve Beyoğlu'nda daha dün bizimle mütarekeyi akdeden ve dün bizimle mütarekeyi akdederken centilmen ve sahibi şeref ve haysiyet ve beş senelik harpte on cephe harp etmiş ve âlemde hakk-ı hayatını temin etmiş bir millet olmak sıfatı ile bizimle akd-i mütareke ettiler. Böyle iken bugün İstanbul'a, yani

³³ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 136. (18 Teşrin-i Sani 1334)

³⁴ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 137. (18 Teşrin-i Sani 1334)

³⁵ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 137. (18 Teşrin-i Sani 1334)

³⁶ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 137-138. (18 Teşrin-i Sani 1334)

memleketimizin payitahtına müsellaah asker çıkarıyorlar. Müsellaah askerin girdiği yerde işgal-i askeri de vardır. Bu, taabili tevîl değildir. Makriköy tahtı işgalde bulunuyor, İskenderun işgal olunuyor. Musul, evvelâ işgal olunuyor, Hükümet teşebbüs ediyor, bunu mütarekeye muhalif addediyor. Ondan sonra İtilâf Hükümetleri bunun böyle olduğunu kabul ediyor ve kabul ettikten sonra tekrar işgal ediyor. Bu mütarekename, belki bizim ile istihza maksadı ile yapılmış. Fakat bu sureti hareketle, İtilâf Hükümetleri emin olsunlar ki kendi imzaları ile istihza etmektedirler...³⁷

İtilâf Devletleri'nin bu işgallerinin mütareke şartlarında yeri olmadığını, ayrıca Makriköy'de bir Fransız zabıtası tesis edilmesi yönündeki isteklerin de tam manası ile bir ilhak olarak nitelendirilebileceğini ifade eden Fuat Bey,³⁸ yeni hükümetin bu işgallere karşı bir protesto yahut bir evrakı bulunmadığını³⁹, dolayısıyla hükümetin her şeyden önce bu mütareke ahkâmına karşı nasıl ve ne gibi bir hareket tarzı benimsediğini, bu hususlar hakkında ne gibi fikirler hâsıl eylediğini ve bunlara karşı mukavemetinin ne şekilde olacağı ve nasıl bir hareket tarzı benimseneceğini izah etmesi gerektiğini belirterek konuşmasını bitirmiştir.⁴⁰ Fuat Bey, bir başka konuşmasında ise aynı konu hakkında şu yorumları yapmıştır: "... Mademki bu asır, hak ve adalet asrıdır. Hak ve adalet esası dairesinde hukukumuzu her vakit müdafaa edebiliriz Fakat ağlamayan çocuğa süt vermezler, ağlamalıyız. Hükümet, cihana protesto etmeli, geçirdiğimiz şu on beş gün zarfında Hükümet Amerika ile muhabere yollarını açmalı idi ve elyevimde açmalı..."⁴¹

Fuat Bey'in yukarıda belirtilen sualleri üzerine hükümet adına söz alan Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa belirtilen hususlarla ilgili gerekli tebliğleri yapacağını ve mütarekenin tatbikinden dolayı iki taraf arasında

³⁷ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 138. (18 Teşrin-i Sani 1334)

³⁸ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 138. (18 Teşrin-i Sani 1334)

³⁹ Hükümetin işgaller karşısında sessiz kalmasına yönelik Meclis-i Mebusan'da yapılan bu eleştiriler üzerine hükümet, 19 Kasım 1918'de İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri'ne bir nota veren Osmanlı Hükümeti, Boğazlardaki istihkâmları işgal etmesi gereken İtilâf Devletleri'nin mütareke koşullarına aykırı bir şekilde başkentin farklı noktalarını işgal ettiklerini vurgulayarak yapılan işgalleri protesto etmiştir. Bu protestoya 21 Kasım 1918'de Türkiye'deki İşgal Kuvvetleri Kumandan Yardımcısı sıfatıyla karşılık veren General Brunot, işgalin mütarekenin 1. ve 7. maddelerine dayandığını iddia ederken, Calthorpe, tam aksine askerlerin işgal maksadı ile değil o günkü şartlarda yapılan bir harekât gereği İstanbul'a çıkarılmasına ihtiyaç duyulduğu yönünde bir açıklama yapmıştır. Hükümetin yaptığı protestodan bir netice alnamaması ve işgal uygulamalarının artarak devam etmesi, Meclis-i Mebusan'daki tartışmaları şiddetlendirmiştir. Bozkurt, a.g.e., s. 12-13.

⁴⁰ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 139. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁴¹ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 152. (18 Teşrin-i Sani 1334)

yaşanan anlaşmazlığın ortadan kaldırılması amacı ile bir komisyon teşkil edileceğini belirtmiş, Kütahya Mebusu Sadık Bey ise söz konusu komisyon için geç kalındığını ifade etmiştir.⁴² Hükümete, programından ziyade mütarekeye yönelik tutumu ve İtilâf Devletleri'nin haksız işgalleri hususunda sualler yöneltince Mustafa Reşit Paşa, söz konusu suallerin tafsilatlı tartışılması için hafi celse talep etmiş ancak milletvekilleri hafi celse istemediklerini beyan etmişlerdir. Tokat Mebusu Tahsin Rıza Bey; *"Bugün milletın hayat ve mematı mevzu-u bahs oluyor. Bunu millet işitmelidir"* diyerek tepkisini gösterirken Fuat Bey (Divaniye), Mustafa Reşit Paşa'nın bu isteğini *"bütün Cihanın açık, dürüst ve aleni bir siyasete yürümekte olduğu bir sırada bizim halâ edvar-ı sabıkaya mahsus olan tarz ve şekilde gizli ve hafi bir siyaset ve diplomasi arkasında gızmemiz doğru olmasa gerektir. Bilhassa elimizdeki mütarekenamenin mevaddı sarihtir. Bunlar Türkçe ve Fransızca olarak tanzim edilmiş olmalı, çünkü elimizdeki resmi nüsha Türkçedir. Hamdolsun hepimiz Türkçe biliriz. Bu mevaddın içinde gizli ve hafi bir şekilde tefsir ve tevil olunacak yahut tefsir ve teveli bir takım heyetlere havale edilecek bir şey yoktur. Mesele, açık ve sarihtir. Mütarekename, yirmi dört maddeden ibarettir ki en büyük maddesi üç satırı tecavüz etmiyor ve hepsi açık mesailden bahsediyor. Biz bunları alenen de tefsir edebiliriz"*⁴³ sözleriyle eleştirmiştir.

Bu sırada söz alan Maarif Nazırı Rıza Tefvik Bey ise hükmün, galibin elinde bulunduğunu ve dolayısıyla mütareke şartlarını belirleyen Osmanlı Devleti olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴ Böyle bir söylemi yadırgadığını belirten Fuat Bey (Divaniye); *"... galip ve mağlup; bizim bildiğimiz bir mütarekename akd ve kabul edinceye kadardır. Mütareke kabul edilip bir takım ahkâm tespit olunduktan sonra, galip ve mağlup kalmaz. Galip ve mağlup ne ile taayyün eder? O mütarekename mucibince kimin menfaati tezayüd ediyor, kimin menfaati muhtel oluyorsa, galip ve mağlup ne ile taayyün eder? O mütarekename mucibince kimin menfaati tezayüd ediyor. Ve mütarekename akd olunduktan sonra onun tatbikatında öbür taraf galip idi, binaenaleyh kendisine göre tefsir edecek. 'Biz, bir takım fedakârlıkta bulunacağız' sözü varid olmaz. Eğer böyle bir söz varid olursa, mütarekename manasız kalır. Mademki biz onların her biçtiklerini giyecektik, o halde ne için mütareke akd ettik? Acaba böyle hiç faydası olmayan bir fiili bu kadar külfetle ihtiyar eden, böyle vahi bir şeyle iştilgal eyleyen biz mi idik, onlar mı idi? Mademki sonradan ihlal edeceklerdi, niçin böyle bir mütareke akd ettiler? Yahut da bu mütarekenamenin hiç bir hukuk temin etmeyeceğini biliyorduk, niçin öyle mütarekeye vaz-ı imza*

⁴² MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 139. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁴³ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 151. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁴⁴ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 139. (18 Teşrin-i Sani 1334)

eyledik?...”⁴⁵ demiş, İstanbul Mebusu Fethi Bey ise bu sözlerden mütareke kötü şartlarda yapılmış ise onun uygulanması noktasında çıkan sorunlardan mütarekeyi akdeden hükümetin sorumlu olduğu gibi bir anlam çıktığını söyleyerek tepkilerini dile getirmiştir.⁴⁶

Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey’in sözlerine devam ile mütarekenin bazı maddelerin farklı şekillerde yorumlanmaya müsait olduğunu, ayrıca mütareke metninde “*Üss-ü Harekât-ı Bahrileri işgal edeceğim, lazım gelen noktaları işgal eyleyeceğim*” şeklinde bir madde bulunduğunu beyan etmesi ise diğer vekillerden mütareke metnini okumadığı ve mütarekede böyle bir madde yer almadığına yönelik şiddetli eleştire sebep olmuştur.⁴⁷ Bu eleştirileri yöneltenlerden Fethi Bey, İtilâf kuvvetlerinin ve İngiliz Amirali’nin İstanbul’da bulunmasına nasıl meydan verilmiş olduğuna hayret ettiğini ifade ederken eleştirisine şu sözlerle devam etmiştir: “*...fakat muhterem filozof Rıza Tevfik Bey’in ifadatı da gösteriyor ki bu, o kadar şayan-ı hayret bir mesele değilmiş. Çünkü muhterem Maarif Nazarı Beyefendi, henüz mütarekenamenin mevadd-ı asliyesini bilmiyorlarmış. Buyurdıkları üssül hareke maddesi mütarekenamede yoktur efendiler. İşte Takvim-i Vakayi burada, lütfen okuyunuz, üssül hareke maddesi yoktur. Buyurdıkları herhangi bir noktayı işgal tabiri, hiçbir zaman İstanbul’un bugünkü haline kabil-i tatbik değildir. Binaenaleyh eğer hükümet bu fikir ve zan ile hareket ediyorsa ecnebilerin bundan istifade ederek memleketimizi yavaş yavaş işgali askerî altına almalarına katiyen hayret etmemek lâzım gelir. Bendeniz beht ve hayretimi geri almak vaziyetinde bulunuyorum. Çünkü mütareke ahkâmını henüz daha okumadıklarına hükmetmek lâzım geliyor. Bu, en mühim mevadd-ı esasiyyedir.*”⁴⁸

Bu şekilde bir tartışma ortamının var olması ve sözün yeniden mütareke hükümlerine gelmesi üzerine Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa bir kez daha hafi celse talebinde bulunmuş, lakin istek itirazları da beraberinde getirmiştir.⁴⁹ Hükümetin programı hakkında yapılan eleştirilere yanıt vererek sözlerine devam eden Rıza Tevfik Bey, sulh yapılmadığı müddetçe program hakkında makul bir şey söylenemeyeceğini, hükümetin asıl gayesinin Osmanlı Devleti ve milletinin şeref ve haysiyetini muhafaza etmek şartı ile sulhu gerçekleştirmek olduğunu, mağlup mevkide olunması sebebi ile elde olmayan keyfiyat ve hususat hakkında vaatte bulunmanın doğru olmadığını ifade etmiş ve “*Beş gün içinde ne istersiniz efendiler? Rica ediyoruz, insafınıza müracaat ediniz. Beş senelik bir harbin neticesini beş*

⁴⁵ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İctima Senesi 5, s. 151-152. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁴⁶ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İctima Senesi 5, s. 154. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁴⁷ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İctima Senesi 5, s. 139. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁴⁸ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İctima Senesi 5, s. 154-155. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁴⁹ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İctima Senesi 5, s. 140. (18 Teşrin-i Sani 1334)

gün içinde nasıl düzeltebiliriz? Ne istersiniz ki söyleyeyim? Yalan söylememizi mi istersiniz?... Bendeniz nezarete geldiğim zaman ne halde bulunduğumu söylemek ve tarif etmek istemem. Ne vakit celse-i hafıye teklif ederseniz o vakit elbet arz ederim ” diyerek sözlerine devam etmiştir.⁵⁰

Halep Mebusu Artin Boşgezenyan, “*Bu Kabine bize iki şey vaad ediyor; birisi memlekette kanunun icrası, yani kanun devrinin avdeti; diğeri, memleketi bir gün evvel sulha nail eylemek. Daha bundan alâ program olamaz... Kabine hiç demesin ki benim programım muhtasardır. Program varsın muhtasar olsun da hulasalı ve kaabili icra olsun. Zannederim ki bu program da hulasalı ve kaabili icradır”* diyerek yeni kabinenin programına herhangi bir itirazının olmadığını beyan ederken yakında yapılacak olan sulh görüşmelerine Osmanlı Devleti ve milletinin hukukunu muhafaza eyleyecek hazırlıklar yapılmak suretiyle gitmek gerektiğini ifade etmiştir.⁵¹ Artin Efendi'nin ardından söz alan Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi Efendi, Tevfik Paşa Kabinesi beyannamesinin bir kısmının harbe, bir kısmının da iç idareye ait oluşunu, ilgili kabinenin kendisinden evvel imza edilmiş olan ağır şartlar içeren mütareke maddelerini icra ve muhtemelen ağır alacak olan sulhu imza eylemek gibi büyük bir onur göstereceğini bunun da şayan-ı tebrik bir hareket olduğunu ifade ederken kabinenin dâhili meseleler ile ilgili olarak programında yer alan cemaat hukuku ile ilgili sözlerin yüz seneden beri söylenegeldiği gerekçesi ile⁵² üzülerken kabineye itimat edemeyeceğini bildirmiştir.⁵³ Konuşmasının devamında kabine programında da değinildiği üzere asayişin temininin memleketi bulunduğu durumdan çıkarılabilmek için birinci şart olduğunu ifade eden Emanuelidi Efendi, güvenoyu vermeyecek

⁵⁰ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 140. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁵¹ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 141. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁵² Emanuel Emanuelidi Efendi'nin açıklaması şu şekilde olmuştur: “*Paşa Hazretlerine maal ihtiram şunu arz eder ve ederim ki sözlerine itimat ederim. Fakat bu, yüz seneden beri söylenilmiştir. Evet, hukuku cemaatten bahsediliyor ve temin edileceğini Muhterem Feylesof Rıza Tevfik Beyefendi de söylüyorlar... Kabinenin, Milliyetlerin hukukundan bahsetmemesinden bendeniz müteessirim. Bu asırda bahsetmemek caiz değildir ve artık bahsetmemek kimsenin elinden gelmez. Milliyet prensibi galebe etmiştir. Bundan sonra ben sana hâkim olurum yoktur. Buna âlem-i medeniyet müsaade etmeyecektir. Binaenaleyh Tevfik Paşa Hazretlerinin idâre-i dâhiliye hakkındaki programlarında hiç değilse bu, medeniyeti haziranın istilzam ettiği kelimelerden bir kaçını işitmek isterdim ki işitemedim. “Hukuku Cemaat” sözü eski istibdat zamanlarından kalmış el fazdır. Bendeniz bunlarla iktifa edemem.”* MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi, 5, s. 145. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁵³ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 145 (18 Teşrin-i Sani 1334)

olsa dahi temsil etmiş olduğu unsur adına bu hususta mevcut kabineye destek olacaklarını bildirmiştir.⁵⁴

Memleketin en buhranlı döneminde hükümet kurmaya hamiyet gereği mecbur olduklarını ve bu sebeple Meclis karşısına uzun bir beyanname ve tafsilatlı bir programla çıkma gereği görmediklerini, zira asıl meselenin mütareke imza edilmiş olması sebebi ile devlet ve milletin şeref ve haysiyetini mümkün olduğu kadar muhafaza edecek bir sulh anlaşması yapmak olduğunu ifade eden Şûra-yı Devlet Reisi Şerif Paşa'nın mütareke hakkındaki değerlendirmesi ise şu şekilde olmuştur: “ *Mütarekenamenin metni tabii manzur-u âlileri olmuştur. Biz mevki hükümete geldiğimiz gündən beri mütarekenamenin ahval-i münderecesi hakkında lâzım gelen teşebbüsât-ı siyasiyyede bulunduk. Bunun için gelen amiraller ve generallere Sadrazam Paşa ve Harbiye, Bahriye Nazırları Paşalar Hazeratı görüştüler ve bu babta icap eden teşebbüsatta bulunuldu ve kendilerine lâzım gelen ihtarat icra olundu. Bunlar da, mütakerenamenin muhafazası için bize karşı hayırhahane muavenetlerde bulunacaklarını vaad ettiler. Vakıa ufak, tefek memurların teşebbüsâtı ile bazı şeyler olmuş ise de bunları da ıslah etmek - demin Harbiye Nazırı Paşa Hazretlerinin buyurdıkları veçhile- Hariciye Nezaretinde bir büro tesis olundu. Demin onun zamanı geçmiştir, buyurdular. Hayır, henüz daha zaman geçmedi ve zamanından evvel buna teşebbüs olundu. O büroya itilafa mensup amiral ve generaller tarafından da zabitan ikame olundu, bunlar tetkik olunuyor. Mütareke ahkâmının icrasına hükümet teşebbüs etmiştir ve bu mütarekeyi muhafaza edecektir...*”⁵⁵

Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey, bahsi geçen komisyonun teşkiline taraftar olunmadığını zira komisyonun mütareke ahkâmını tefsire hangi esaslar üzerinden başlayacağını evvela açıklığa kavuşturulması gerektiğini ve mevzu bahis olan mesele milletin mukadderatı olduğu için bu konuların gizli celse yerine açıkça konuşulması gerektiğini ifade etmiş⁵⁶, Fuat Bey de “*Bir mütarekenameyi tefsir etmek, yeni bir mütareke akd eylemek demektir. Hâlbuki öte tarafta bir hakkı mükteseb var. Bu hakk-ı mükteseb karşısında Hükümet, kendisini ne vaziyette görüyor? Mütarekename üstüne mütarekenamemi akdedecek? Elindeki sarıh bir mütarekenameyi tefsir etmek için bir eşkâl-i gayr-ı kanuniye vücuda getirmek isteyen bir hükümet, yarın sulh masasında bu hükümetin hukukunu, vaziyetini muhafaza edemez... Üç hükümet, her devleti temsil eden bir şahsın imzası ile elimize bir mütareke verdiler, fakat memurin-i taliyyesi ile mütareke ahkâmına tecavüz etti. Biz ise böyle diyecek yerde ne yaptık? On beş kişilik bir heyet-i tefsiriye teşkil ettik. On beş kişi yirmi beş maddeyi hiç*

⁵⁴ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 146. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁵⁵ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 146-147. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁵⁶ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 149. (18 Teşrin-i Sani 1334)

olmazsa yirmi dört günde tefsir edecek, yirmi dört gün sonra karar verecek. O karar millete arz olunduğu zaman, bütün memleketimiz taht-ı işgalde bulunacaktır. Bir haftada payitahtımızı ve memleketimizin en mühim kısımlarını işgal ettiler..."⁵⁷ diyerek aynı konudaki tepkisini göstermiştir. Aynı şekilde Tokat Mebusu Tahsin Rıza Bey de hükümetin mütareke hükümlerinin hakkıyla uygulanmak noktasında muktedir olmadığını ve memleketin tedrici işgal tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını ifade ettiği konuşmasında memleket işgal olurken hükümetin komisyon teşkili ile uğraşmasını, "Eğer bir işin olmamasını arzu ederseniz komisyonlara havale edin" sözü ile açıklamıştır.⁵⁸ Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, ilgili komisyonun tefsir değil tatbik komisyonu olduğunu belirtmiş, İngiliz, Fransız ve İtalyanların ayrı ayrı taleplerinin olduğu ve bu taleplerin hepsini birleştirmek sureti ile işi hızlandırmak için ilgili komisyonun teşkil edildiğini ve bu noktada itiraz edecek herhangi bir husus bulunmadığı ifade etmiştir.⁵⁹ Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey de aynı yönde yapmış olduğu beyanatu ile Mustafa Reşit Paşa'yı desteklemiştir.⁶⁰

Komisyon teşkili ile ilgili yapılmış olan bu müzakereler sonrasında Şerif Paşa, İstanbul'da bazı askeri binaların İtilâf Devletleri askerlerince işgal olduğuna yönelik bahisleri de cevaplandırmış, şehirde yalnızca iki-üç tabur asker bulunduğunu ve kendilerine hükümet tarafından kalacak yer tahsis edildiğini, dolayısıyla herhangi bir binayı işgal etmediklerini ifade etmiş, bunun üzerine bazı mebuslar Selimiye ve Taksim kışlalarındaki durumu örnek olarak göstermişlerse de Şerif Paşa askerlerin yalnızca iskân edildikleri yolundaki söylemini tekrar etmiştir.⁶¹

Taksim Kışlası'nın işgali ile ilgili olarak "Ora zaten Fransızların malıdır" yönünde açıklama yapmış olan Hariciye Nazırının bu söylemine tepki gösteren Fethi Bey, Taksim Kışlası ile meydanının Osmanlı şirketine Maliye Nezareti tarafından devredilmiş bulunduğunu, şirketin Osmanlı şirketi olduğunu ve içinde Fransız hisseleri bulunmakla hiçbir zaman Fransız askerinin ilgili şirketin emval ve emlakına el koyma hakkı bulunmadığını, bu hususlara rağmen Taksim kışlasının işgaline müsaade edilmiş ise buna da teessüf etmek lazım geldiğini ifade etmiş ve devamında şu yorumu yapmıştır: "Mütarekeyi yapmış olan kabine vazife-i vataniyyesini ifa etmiştir. Temenni ederim ki yeni teşekkül etmiş olan kabine de o mütareke mevaddını hüsn-ü tatbik suretiyle vazife-i vataniyyesini ifa etsin."⁶² Fuad

⁵⁷ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 152. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁵⁸ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 154. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁵⁹ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 152. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁶⁰ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 156. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁶¹ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 147. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁶² MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 155. (18 Teşrin-i Sani 1334)

Bey ise mütarekenin İtilâf Devletleri'nin işgallerine zemin hazırlayan “*Memlekette muhilli asayiş ahval zuhur ettiği takdirde, Düvel-i Mutelife kuva-yı işgaliye çıkarabilecektir*” şeklindeki maddeye yönelik memlekette asayişin bozuk olduğu herhangi bir nokta olmadığını, hatta asayişin, Londra'daki asayiş ile rekabet edebilecek durumda olduğunu belirtmiş ve bu madde haricinde İtilâf Hükümetlerinin Osmanlı Devleti'nin bir takım noktalarını işgaline yetki veren bir madde görmediğini ifade etmiştir.⁶³

Teceddüt Fırkasının kabine hakkındaki görüşlerini açıklayan Sarhan Mebusu Mehmet Sabri Bey, ilgili fırkanın memleket ve milletin selameti için daima kabinenin arkasında olduğunu ve kabineden birincisi, mütareke ve ikincisi, sulh olmak üzere iki temenninin bulunduğunu ifade etmiştir. Sulh konusunda kabineye tüm mevcudiyetleri ile destek olacaklarını, mütareke hükümlerinin uygulanması aşamasında ise yapılabilecek en küçük bir ihmalin memleketi şüphesiz büyük bir zarara uğratacağını söyleyen M. Sabri Bey, bu hususu beyannamesinde ifade etmiş bulunan kabinenin mütareke hükümlerinin tatbiki esnasında bunu memlekete daha faydalı bir hale getirme noktasında çalışacağına yönelik temennisini de dile getirmiştir.⁶⁴ Muş Mebusu İlyas Sami Bey de mütareke hükümleri elinde bulunan hükümetin bu hükümlere riayetkâr olması, ilgili devletler ile yüzleşip uzlaşma yoluna gitmesi yönünde fikir beyanında bulunmuştur.⁶⁵

Tartışmalar devam ederken söz alan Trabzon Mebusu Mehmet Emin Bey ise dört sene devam eden harbin mağlubiyet ile neticelenmesinin ardından bütün dünyada genel bir muhasebenin görüleceği bu karışıklıkta Osmanlı hukukunu savunmak için göreve gelmiş olan Tefvik Paşa'nın üzerine aldığı bu sorumluluk ve gösterdiği fedakârlığı kabul etmek gerektiğini söylemiş. Ancak kabineye güvenoyu vermekle devleti mi yoksa milleti mi güçlü kılacakları meselesinde kabinenin içlerinden birkaç kişi hariç milletin değil de hükümetin kuvvetinin yeterli olacağı görüşünde olduklarını söyleyerek kabineye olumlu bakmadığını ifade etmiştir.⁶⁶

İtilâf Devletleri'nin işgal faaliyetlerinin, karşılarında onlara mütareke metnine atmış oldukları imzayı hatırlatacak bir kuvvet bulunmayışından kaynaklandığını belirten Mehmet Emin Bey sözlerine şu şekilde devam etmiştir: “*Evet, birçok yerler işgal olunuyor. Görüyoruz ki demin Hariciye Nazırı Paşa Hazretleri olsa gerektir nerelerin işgal edilmiş olduğunu kendileri tamamen bilmiyorlar. Bu, zannedirim ki pek garip bir vaziyettir. Mütarekenin tatbiki adeta, memleketi bir işgal-i askerî altına*

⁶³ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 152. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁶⁴ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 147-148. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁶⁵ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 159. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁶⁶ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 148. (18 Teşrin-i Sani 1334)

almak yoluna gitmekte olduğunu, demek ki düşünmüyorlar ve görmüyorlar. Bunu tetkik edip bu bapta ne yapmak lâzım geleceğine teşebbüs etmiyoruz..."⁶⁷ Mütarekenin uygulanışı sürecinde bu kadar müsamaha gösteren bir hükümetin sulh masası başında devlet ve milletin hukukunu ne dereceye kadar müdafaa edebileceğini noktasında kararsız olduğunu belirten Mehmet Emin Bey, hükümetin henüz Osmanlı hukukunu müdafaa ve muhafazaya kefil olabileceğini düşünmediğini de sözlerine eklemiştir.⁶⁸ Aynı şekilde Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey de meclis huzurunda yöneltilebilecek suallere verilecek cevapların sınırlarını tayin etmemiş olan bir hükümetin, milletin mukadderatı hakkında gerekecek vaziyet ve hukuku da tayinden aciz olduğunu ifade etmiş, kabineyi büyük gösterecek unsurun onu teşkil eden zevatın yüksek memuriyetlerde bulunmuş olmasından değil fikir ve içtihatlarını telif ve tevhit edebilmiş iktidar erbapları ile zamanın ihtiyaçlarını tetkik etmiş kişilerden oluşmasına bağlı olduğunu altını çizmiştir. Ayrıca kabinenin, içerisinde yer alan bazı şahıslar vesilesi ile kuvvetini zaafa uğrattığını ve bu haliyle hükümetin, memleketin mukadderatını iyi yöne çevireceğine yönelik inanca sahip olmasalar dahi mensup olduğu fırkanın hükümete âdem-i itimat edeceğini de sözlerine eklemiştir.⁶⁹ Tokat Mebusu Tahsin Rıza Bey ise aynı hususta memleketin bulunduğu elim vaziyet karşısında kabinenin meclisten itimat istediğini, itimat edilirse vazifesine devam edeceğini aksi halde Kanun-u Esasi gereğince sükût etmek zorunda kalacağını belirtmiş, bu meselenin mebusların vicdanı üzerinde ağır bir vazife olduğunu ve bu sebeple de söz isteyen her mebusun kürsüye gelerek düşüncesini aktarması sonrasında reye müracaat edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve bu görüş kabul görmüştür.⁷⁰

25 Kasım 1918 tarihli içtimada ise Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey'in mütareke şartlarına aykırı bir şekilde gerçekleşen işgallerin medeni dünya millet meclisleri nezdinde protesto edilmesine dair sual takriri okunmuştur. Takririn okunmasının ardından söz alan H. Kadri Bey; *"İşitiyoruz ki İtilaf Devletleri tarafından Adana, mütareke hilafına olarak işgal ediliyor. İstanbul tamamen işgal edilmiş bulunuyor. İstanbul'da zuhura gelecek hadisat, hakikatte mevcudiyetimizi tehlikeye koyacak bir haldir. İstanbul'da vukua gelecek bir iğtişaş, bütün Osmanlılığı kökünden sarsar. Böyle bir tehlike ancak işgal-i askerinin vukuundan dolayı vukua gelebilir. Malum-u âliniz Makriköy'de bir vaka-i müessif eden bahis olunuyor. Yarın nasıl emin olabilirim ki benim aileme de, belki Hristiyandır, Hristiyandan döndürmedir, diye bir tasallut olmayacaktır? Bu gibi ahval karşısında aciz*

⁶⁷ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 148. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁶⁸ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 148. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁶⁹ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 149-150. (18 Teşrin-i Sani 1334)

⁷⁰ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 153. (18 Teşrin-i Sani 1334)

ve meskenetle hareket eden hükümete esasen itimat etmemiştim; yine itimat etmem. Onun için cihan-ı medeniyetin namuslu mümessilleri olan mecalis-i milliyyenin de hakları vardır ve onlara müracaat ettiğimiz zaman bize verdikleri imzaya onlar sadık kalacaktır”⁷¹ şeklinde açıklama yaparak takririn gerekçesini izah etmiştir. Böyle bir müracaatın görülmemiş bir hadise teşkil edeceğini Reis Vekili Hüseyin Cahit Bey; “*bir kere hükümet mütareke ahkâmının ihlâl edildiğine kani midir, bu kanaati suret-i resmîyede diplomasi vasıtasıyla protesto etmiş ve hükümetlerden cevap almış mıdır?*” diyerek bu hususlara açıklık getirilmeden ve ilgili devletlerin mütareke şartlarını ihlâl ettikleri ispat edilmeden millet namına bu şekilde bir müracaatın hafif kalacağını ifade etmiştir.⁷²

İlgili sual takririne hükümet 7 Aralık 1918 günü yapılan oturumda cevap vermiştir. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa İstanbul’a, İstanbul civarına, Ayastefanos ve Makriköy’üne çıkarılan askerlerin sayısının fazlalığı sebebi ile bu hareketin işgal mahiyetini haiz olmak üzere telakki edildiğinin ilgili askerlerinin amirallerine beyan edildiği, onların da bu yanlış tesirden dolayı beyan-ı teessüf ederek bahsi geçen yerlere çıkarılan asker miktarının birkaç bölükten ibaret olduğunun ve hiçbir vakit işgal mahiyetinde olmadığından bahseden yanıtlar verdiklerini beyan etmiştir. Bunlar haricinde Osmanlı askerinin tahliye ettiği yerlerin mütareke şartlarına uygun olduğunu ifade eden Mustafa Reşit Paşa, hükümetin yapılması lazım gelen şeyleri yapmış olduğunu ve yapmaya da devam edeceğini sözlerine eklemiştir.⁷³

Makriköy hadisesinin vukua gelmesi ve sonrasında yaşanan hadiseler sebebi ile bu takriri meclise verme gereği duyduğunu belirten H. Kadri Bey, Harbiye Nazırı’nın Vakit gazetesinde neşr olunan mülakatına atıfta bulunarak açıklamalarına şu şekilde devam etmiştir: “... *Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri ‘Mütareke demek, iki ordu arasında muhasamat-ı tatil eylemek ve bir musalaha akdi mümkün olmadığı takdirde harekât-ı hasmaneye başlamak demektir’ buyurmuşlar. O tarihten beri bu ifade tekzip edilmemiştir. Bunun, heyet-i askeriye tarafından fena telakki edilebileceğini tahmin etmek uzun bir düşünceye mütevakkıf değildir. Mütareke değil, teslim-i silah etmiş bulunuyoruz. Bu sözün aksi manasını, yani istediğiniz bir sulh temin edilmez ise müsellahan yine harbe devam edeceğiz; hususu bizim mütarekemizde yoktur ve biz de belki fikrimizden geçirmiş değiliz. Fakat Harbiye Nazırının bu tarihte vaki olan ifadesi, ecnebi kumandanlar üzerinde böyle bir tesir ika edebilirdi.*”⁷⁴ Mustafa Reşit Paşa, Harbiye Nazırı’nın

⁷¹ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 194-195. (25 Teşrin-i Sani 1334)

⁷² MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 195. (25 Teşrin-i Sani 1334)

⁷³ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 243. (7 Kanun-u Evvel 1334)

⁷⁴ MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5, s. 243. (7 Kanun-u Evvel 1334)

böyle bir maksatla ilgili açıklamayı yapmamış olduğu hususunda Kadri Bey'e teminat vermiş, meclisin bu işle daha fazla mesai harcamasını istemeyen H. Kadri Bey ilgili sual tavrini geri almıştır.⁷⁵

Tevfik Paşa hükümeti programının görüşülmesi sürecinde başlayan Mondros Mütarekesi ve uygulamalarına yönelik tenkit ve târizler artarak devam edince meclisin feshine karar verilmiş ve 21 Aralık 1918 günü okunan padişah iradesiyle meclis dağıtılmıştır.⁷⁶

Sonuç

Mondros Mütarekesini imzalayan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmeleri üzerine istifa etmek zorunda kalması üzerine gerek mütareke hükümlerine gerekse mütareke uygulamalarına yönelik Meclis-i Mebusanda yapılan tartışmalar Tevfik Paşa Hükümeti döneminde cereyan etmiştir.

Tevfik Paşa Hükümeti her ne kadar ülkeyi savaşa sürükleyenlerin ve mütarekeyi imzalayanların kendileri olmadığını ileri sürse de İtilaf Devletlerinin mütareke hükümlerine aykırı ve hukuk dışı uygulamaları karşısında etkisiz kalması, İttihatçıların kontrolündeki Meclis-i Mebusan'da sert bir şekilde eleştirilmiştir. Söz alan mebusların birçoğu ülkenin dört bir yandan işgal edildiği halde hükümetin İtilaf Devletleri nezdinde protesto girişiminde girişimde dahi bulunmadığını dile getirirken, bir kısmı ise işgaller karşısında ülke bütünlüğünü ve milletin haklarını koruyamayan bir hükümetin sulh masasında başarılı olmasının mümkün olmadığını dile getirmişlerdir. Başta hariciye nazırı olmak üzere hükümet temsilcileri ise işgallerin mütareke hükümleri bağlamında gerçekleştiğini, endişe verecek şekilde büyütülmemesi gerektiğini ileri sürerek eleştirileri geçiştirmeye çalışmışlardır.

Meclis-i Mebusanda cereyan eden tartışmalarda görünen, ülkenin dört bir yanından gelen ve savaş sürecini görüp-yaşayan milletvekillerinin can alıcı uyarıları karşısında mütareke hükümlerinde ne yazarsa yazsın, İtilaf Devletlerinin istek, nota veya işgallerini galibin hakkı gören ve ülkenin geleceğini göz ardı eden bir hükümet bulunmasıdır. Nitekim milletvekillerinin eleştirileri artarak devam edince meclisin feshine karar verilmiş; böylece milletin ve ülkenin kaderi, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk Milli hareketinin güçlenmesi ve yeni bir meclisin

⁷⁵ *MMZC, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5*, s. 244. (7 Kanun-u Evvel 1334)

⁷⁶ Meclisin feshinin zahiri sebebi ise hükümetten vâki olan bir gensoru tavrı idi. Sadrazam, bu gensoru neticesinde kabineye güvenoyu verilmeyeceğini Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan reislerinden öğrenmiş ve buna karşılık böyle bir tedbiri uygun bulmuştu. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken I*, Ankara, 1959, s. 20.

kurulmasına kadar yalnızca tahtını koruma çabasında olan Padişah Vahdettin ile sırtını işgal güçlerine dayayan bir hükümet elinde kalmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım II* (Hzl. S.İzzet Furgaç- Yüksel Kanar), Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, Cem Yayınları İstanbul, 1992.

_____, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi*, Ankara, 2001.

ARSLAN, Emir Şekip, *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, (Haz. Aziz Akpınarlı), Samsun 1948.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991.

Atı

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, Cilt: III, 1914-1922*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.

AYIŞIĞI, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş I*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.

BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay., Ankara 1973.

BIYIKLIOĞLU, Tefik, "Mondros Mütarekesi Antlaşması", *XI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, Ankara 1967.

BLEDA, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.

BOZKURT, Abdurrahman, *İtilâf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.

Cavit Beyin Hatıralarından Paşalar Nasıl Kaçtı'' *Yakın Tarihimiz*, Cilt II, s. 26, s. 397.

ÇAVDAR, Tefik, *Talat Paşa, Bir Örgüt ustasının Yaşam Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

GÖKBİLGİN, Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Vahidettin Mütareke Gayyasında*, Sebül Yayınevi, İstanbul, 1969.

Halil Mentеше'nin Anıları, Hürriyet Vakfı, İstanbul, 1986.

İkdam

JAESCHKE, Gotthard, "Mondros'a Giden Yol", *Bellefen*, XXVIII/109-112, (1964), s. 142.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklâl Harbimiz I*, Merk Yayıncılık, İstanbul 1993.

KUTAY, Cemal, "Talat, Enver, Cemal Paşalar Memleketi Niçin ve Nasıl Terk Etmişlerdi?", *Tarih Konuşuyor*, Cilt I, Sayı: I, Şubat 1964, s. 21-28.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi 5

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi 5

OKUR, Mehmet, "Mondros Mütarekesi'nin Boğazlarda Uygulanışı", *Çanakkale Savaşları Tarihi Cilt VI*, (Ed.: Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 3217-3236.

OKYAR, Ali Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz.: Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

ÖZKAN, Hülya, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşısı Faaliyetleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz I (Haz.: Feridun Kandemir), İstanbul 1964, s. 83-84.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

SONYEL, Salâhi R., *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

ŞAKİR, Ziya, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011.

Takvim-i Vakayi

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

TÜRKGELDİ, Ali, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.

Vakit

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇTE MONDROS MÜTAREKESİ'NİN ROLÜ

Nurettin ÇAKICI*

Giriş

20. Yüzyıl dünyada birçok değişim ve dönüşümün yaşandığı bir yüzyıldır. Yüzyıla damgasını vuran I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler, savaşa katılmış olan devletlerin/milletlerin hayatında derin izler bıraktığı gibi adil olmayan antlaşmaların etkisiyle yeni bağımsızlık mücadelelerinin de tetikleyici unsuru olmuştur. Bu unsurların en çarpıcı örneklerinden birini, İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi ve ardından Anadolu'da yaşanan işgal girişimleri oluşturmaktadır.

I. Dünya Savaşı'nda savaşın taraflarından biri olan Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'da şekillenen kutuplaşmada bir yer edinmek ve yalnızlıktan kurtulmak için İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilaf Grubu'na dâhil olma girişimleri olumsuzlukla sonuçlanmıştır.¹ Bu sebeple Osmanlı Devleti geride kalan tek seçenek olan Almanya'nın yani İttifak Blok'unun tarafında savaşa girmiş ve dört yıl kadar süren mücadeleler sonucunda mağlup bir devlet olarak, galip devletlerin dayatmış olduğu Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır.² Ege Denizi'nde Limni Adası'nın Mondros Limanında İngilizlere ait *Agamemnon* Zırhlısında 30

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, nurettincakici@ktu.edu.tr

¹ Cemal Paşa, *Hatıralar*, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 134-140; Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik*, Emre Yayınları, Cilt I, İstanbul 1994, s. 129-131; Ahmet Hürşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 28-29.

² 30 Eylül 1918 tarihinde Bulgarlar, İtilaf Devletleri ile bir mütareke imzalayarak savaştan çekilmiştir. Bulgarlardan sonra 4 Ekim'de Almanlar, İsviçre aracılığıyla, 5 Ekim'de Avusturyalılar ise İsveç aracılığıyla Amerika Birleşik Devletleri'ne başvurarak barış istemiştir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti idarecileri de 5 Ekim 1918 tarihinde barış istemek durumuna kalmıştır. Bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt I, İstanbul 1991, s. 8-9; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Yeditepe Yayınları, Yay. Haz., Enis Şahin, İstanbul 2014, s. 37-38.

Ekim 1918 tarihinde imzalanan bu antlaşma³ Osmanlı Devleti açısından çok ağır maddeler içermekteydi. İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddelerini dayanak göstererek ya da antlaşma maddelerini kendi çıkarlarına göre kullanarak, Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'ne ait olan topraklarda işgal girişimlerine başlamışlardır. Mevcut yönetimin İtilaf Kuvvetleri'nin işgal hareketlerini önleyememesi ya da işgallere karşı gereken tepkinin gösterilememesi Türk halkını Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde *Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri* kurmaya sevk etmiştir.⁴ Kurulan bu cemiyetler vasıtasıyla işgaller protesto edilerek, işgallerin sonlandırılması gerektiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Fakat Wilson Prensipleri'ne ve tüm protesto gösterilerine rağmen, İtilaf Devletleri'nin işgal girişimlerini arttırarak devam ettirmeleri, İzmir'in işgaline göz yumulması, Türk halkını *Kuvâ-yı Milliye* olarak adlandırılan yerel, silahlı direniş grupları vasıtasıyla bağımsızlık haklarını savunma mücadelesine yöneltmiştir. Mondros Mütarekesi'nden Türk Kurtuluş Savaşı'na uzanan süreçte İtilaf Devletleri'nin işgal faaliyetleri, Türk halkının bu işgallere tepkisi ve mütareke maddeleri ekseninde Kurtuluş Savaşı'nın başlatılma gerekçeleri çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin neredeyse tamamı İtilaf Devletlerince işgal altına alınmış, bütün kaynaklarına el konulmuş, ordusunun büyük bir bölümü terhis edilmiştir. İtilaf Devletleri, her ne kadar mütarekenin hükümlerini uyguladıklarını dile getirsel de aslında gerçek amaçları, Osmanlı Devleti'ni tarih sahnesinden silmek ve Anadolu'daki Türk siyasi hâkimiyetine son vermektir. Bu amaçlarını mütarekenin içerdiği maddelerden ve sonrasında yaşanan işgal faaliyetlerinden anlamak mümkündür.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nda 7. Ordunun komutanıydı. Mütarekenin imzalanmasının ardından Liman Von Sanders, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa'ya devretmiştir.⁵ Mustafa Kemal Paşa, mütarekenin şartlarını öğrendikten sonra komutası altındaki kolordulara gönderdiği bir emirle Suriye sınırının, Osmanlı Devleti'nin Suriye vilayetinin kuzey sınırı olduğunu ve Türkler'in çoğunlukta olduğu bölgelerin esas hat olarak kabul edilmesi gerektiğini

³ Ali Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1948, s. 63; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt I, Ankara 2014, s. 8-9.

⁴ Tansel, s. 139.

⁵ Tansel, s. 37; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt I, Ankara 1995, s. 1-2.

belirtmiştir.⁶ İleri görüşlülüğü ile mütareke sonrasında ortaya çıkacak/çıkabilecek olan tabloyu kestiren Mustafa Kemal, antlaşma şartlarının yeterince açık olmadığını, bu nedenle yapılabilecek olan bir işgal girişimine karşı uyanık olunması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Ayrıca 3 Kasım 1918 tarihinde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği şifre yazıda ordunun terhisi, Toros tünelleri ile silah ve cephanenin tesliminin doğuracağı tehlikeleri vurgulamıştır.⁷ Direnmeyi kafasına koyan Mustafa Kemal Paşa 6 Kasım'da yeni bir telgraf çekmiş “Mütareke şartları hakkında İtilaf Devletleri'nin yanlış telakkilerini ortadan kaldıracak tedbirler alınmadıkça orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, ihtiraslarının önüne geçmeye imkân olmayacaktır.” şeklinde önemli bir tavsiyede bulunmuştur.⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın bu girişimleri bir sonuç vermemiş ve 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Grubu lağv edilerek, Paşa İstanbul'a çağırılmıştır.⁹

13 Kasım 1918 Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a varış tarihi olmakla birlikte aynı zamanda İtilaf Devletleri'ne ait donanmanın da İstanbul önlerinde görüldüğü tarihtir.¹⁰ Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 55 düşman gemisinin¹¹ gövde gösterisi yaparak ağır ağır İstanbul Boğazı'na doğru ilerlediklerini ve bazı azınlıkların da zafer naraları eşliğinde bu duruma alkış tuttuklarını görünce tarihin sayfalarında iz bırakan o meşhur cümleyi dile getirmiştir:

“Geldikleri gibi giderler!¹²”

Yıldırım Orduları Komutanı iken hükümete İtilaf Devletleri'nin işgal girişimlerine karşı direnmeyi tavsiye eden Mustafa Kemal Paşa, ordular dağıtılıp stratejik noktalar düşman eline geçtikten sonra siyasi yollardan kurtuluş çareleri aramıştır.¹³ Bu duruma örnek olarak Başyaver Albay Naci

⁶ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbika-tı I*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 56.

⁷ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (Kuruluş)*, Zeus Kitabevi, İzmir 2016, s. 79.

⁸ *Türk İstiklal Harbi*, s. 65-67.

⁹ *Türk İstiklal Harbi*, s. 80; Belen, s. 48; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, Remzi Kitabevi, Cilt I, İstanbul 2011, s. 305.

¹⁰ Belen, s. 71.

¹¹ İtilaf Devletleri donanması 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan savaş gemisinden oluşmaktaydı. Bkz. Tansel, s. 55; Bülent Demirbaş, “Mondros Mütarekesi ve Sonrası”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 4, İstanbul 1985, s. 1118.

¹² Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, s. 309; *Türk İstiklal Harbi*, s. 80.

¹³ Tansel, s. 76.

Bey aracılığı ile Padişah'tan Harbiye Nazırlığı'na getirilmesini istemesi gösterilebilir.¹⁴ Kuvvetli bir kabinenin oluşturulmasıyla ülkenin bulunduğu durumdan daha az zararla kurtulabileceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteği kabul edilmemiş, fakat Paşa direnme azmi ve kararlılığından vazgeçmemiştir. Bu hususta Kinross'un Mustafa Kemal Paşa ile ilgili şu sözleri dikkate şayandır: "Mütareke, Mustafa Kemal için bir son değil başlangıçtı. Şimdi bir çeşit barış yapılacaktı. Ama adil bir barışın ancak savaşla kazanılabileceğini ve savaşımın uzun ve çetin olacağını biliyordu. Kendini bu savaşın önderi olarak görmeye başladı".¹⁵

Mondros Mütarekesi'ne başından beri en sert tepki gösteren komutanlardan biri olan Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Hükûmeti'nin bu antlaşma ile kendini İtilaf Devletleri'ne kayıtsız şartsız teslim ettiğine inanmaktaydı.¹⁶ Aslında Mustafa Kemal Paşa'dan başka mütareke esaslarından memnun kalmayan komutanlar ve idareciler de mevcuttu.¹⁷ Fakat yine de başlangıçta mütarekenin imzalanmasının ülke genelinde ferah bir hava yarattığı söylenebilir.¹⁸ Padişah, mütareke şartlarını ağır bulmakla birlikte İttifak Devletleri hükümdarları gibi tahtını kaybetmediği için antlaşmadan memnun görünmekteydi.¹⁹ Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ise Osmanlı Devleti'nin aynı safta bulunduğu devletlerden daha uygun şartlarla bir ateşkes imzaladığını, yapılan antlaşmanın padişahı ve devletin siyasi düzenini koruduğunu düşünmektedir.²⁰ Mondros Mütarekesi'ni Osmanlı Devleti adına imzalayan baş delege

¹⁴ Belen, 71.

¹⁵ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, İstanbul 2014, s. 164-165.

¹⁶ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 81.

¹⁷ İleri görüşlü bazı devlet adamları ve aydınlar, mütarekenin uygulanmasının devletin bekasını ve milletin istiklâlini tehlikeye düşüreceğini önceden kavramış, mütarekenin imzalanmasıyla devletin İtilaf Devletleri'ne teslim edildiğini ifade etmişlerdir. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının İstanbul'da yapmış oldukları görüşmelerden millî mukavemet kararı çıkmıştır. Bu direnişin nasıl oluşturulabileceğini de şu hususlarla tespit etmişlerdir: 1- Ordunun terhisini derhal durdurmak, 2- Yurdun müdafaasına en lüzumlu olan silah, cephane ve teçhizatı düşmana vermemek, 3- Genç ve muktedir kumandanları kıtaları başında bulundurmak. İstanbul'dakileri de Anadolu'ya yollamak, 4- Millî mukavemete taraftar idare âmirlerinin yerlerinde bırakılmasını temin etmek, 5- Vilayetlerde fırkacılık adı altında yapılan kardeş biricadelesine mâni olmak, 6- Halkın maneviyatını yükseltmek." Bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010, s. 92-93.

¹⁸ M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 3; *Türk İstiklâl Harbi*, s. 62.

¹⁹ Belen, s. 45.

²⁰ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, Cilt 2, İstanbul 2017, s. 39.

Rauf Bey, İstanbul gazetecilerine verdiği demeçte: “*Akdettiğimiz mütareke neticesinde, devletimizin istiklâli, saltanatın hukuku tamamıyla kurtarılmıştır. Sizi temin ederim ki, İstanbul’umuza, bir tek düşman askeri bile çıkmayacaktır.*” diyerek antlaşmanın devletin bekasına ve milletin bağımsızlığına bir zarar getirmeyeceğini vurgulamıştır.²¹ Bu dönemde Hariciye Nazırı olan Nabi Bey ise basına yapmış olduğu bir açıklamada mütarekenin Osmanlı Devleti’nin hükümlerlik haklarına dokunmadığını ifade etmiştir.²² Ancak, Osmanlı Mebusan ve Ayan Meclislerinin gizli oturumlarında, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından açıklanan mütareke şartları her iki mecliste de endişe ve üzüntüyle karşılanmış, hatta bu kadar ağır şartlar içeren bir antlaşmanın neden imzalandığı hususu uzun tartışmalara sebep olmuştur. Mütarekenin Türk halkı arasında yaratmış olduğu olumlu hava bir süre sonra yerini üzüntü ve tepkilere bırakmıştır. Bu duruma azınlıkların aşırı davranışları, İtilaf Devletlerince Wilson Prensipleri’ne²³ uyulmaması, işgal hareketinin görüldüğü yerlerde İtilaf Kuvvetleri’nin konak ve yalılara saldırmalarıyla her türlü faaliyeti kendilerince meşru görmeleri sebep olarak gösterilebilir.²⁴

Mondros Mütarekesi maddelerinin Osmanlı Devleti’nin bekasını ve milletin bağımsızlığını hedef aldığını düşünen devlet idarecileri ve komutanların haklılığı, mütarekenin imza edilmesinden kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri’nin fiili olarak işgal faaliyetlerine başlamasıyla açıkça görülmüştür. Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa’nın tüm protestolarına

²¹ Tansel, s. 26; Belen, s. 45.

²² Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 1; Gotthard Jaeschke, “Mondros’a Giden Yol”, *Bellekten*, Cilt 28, Sayı 109, s. 151-152.

²³ Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson 8 Ocak 1918’de sonradan “Wilson Prensipleri” olarak adlandırılacak olan 14 ilke ilan etmiştir. Bu ilkeler I. Dünya Savaşı bittiğinde takip edilmesi gereken düzeni ifade etmektedir. İlkelerin, Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren boyutu 12. madde de “Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk olan bölgelerinin egemenliğinin tanınması”ndan söz edilmesidir. Bu sebeple de Osmanlı Devlet adamları Wilson Prensipleri’nin adil bir barış getireceğine inanmışlardır. Fakat İtilaf Devletleri kendi aralarında Osmanlı Devleti’ni pay edecek gizli antlaşmalar imzaladıklarından ve tavsiye edilen düzenin kendi çıkarları ile örtüşmesinden dolayı Wilson Prensipleri’ni görmezden gelmişlerdir. Bkz. Faruk Sönmezoglu, “Milli Mücadele ve Dış Dünya”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 5, İstanbul 1985, s. 1189; *Türk İstiklâl Harbi*, s. 20; Belen, s. 36-37.

²⁴ *Türk İstiklâl Harbi*, s. 62-63.

rağmen İngilizler, “8 Kasım 1918”de Musul’u işgal etmişlerdir.²⁵ 6-12 Kasım tarihleri arasında Çanakkale Boğazı’ndaki istihkâmları kendi kontrolleri altına almış, yine 12 Kasım’da İstanbul’a bir Fransız Tugayı getirmişlerdir. Daha öncede belirtildiği gibi İtilaf Devletleri Donanması 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul’a gelerek Dolmabahçe önünde demirlemiş ve ertesi gün Karadeniz Boğazı müstahkem mevki İtilaf Kuvvetlerince işgal edilmiştir.²⁶ Bu işgal faaliyetlerini Fransızlar tarafından İskenderun’un ve İngilizler tarafından Batum’un işgali izlemiştir.²⁷ Bu durum aslında İtilaf Devletleri’nin, I. Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti’ni paylaşma planlarını kendi aralarında yapmış oldukları gizli antlaşmalarla fiili olarak tatbik etmelerinden başka bir şey değildi. Bu paylaşım planlarını daha sistematik bir şekilde hayata geçirmek için 1919 yılının Ocak-Haziran ayları arasında Paris’te bir konferans düzenlemişlerdir.²⁸ Bu konferansta İngilizler, daha önce İtalyanlar’a vadettikleri bölgeleri Yunanistan’a bırakmıştır.²⁹ Akdeniz ve çevresinde güçlü bir İtalya yerine kendi çıkarlarına hizmet edecek bir Yunanistan’ın olması, ilerleyen vadede İngilizler’in sömürgelerine uzanan yolların da bir şekilde güven altına alınması anlamına geliyordu.³⁰

15 Mayıs 1919’a gelindiğinde İtilaf Devletleri’nin ve özellikle İngilizlerin desteğiyle Yunan askerleri İzmir’i işgale giriştiler.³¹ Sonyel, bu

²⁵ *Türk İstiklâl Harbi*, s. 126; Musul’un İngilizler tarafından işgal edilmesiyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin Turan Musul’un işgal tarihini 3 Kasım 1918 olarak ifade etmiştir. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s. 82.

²⁶ SSCB Bilimler Akademisi, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, Bilim Yayınları, Cilt I, Çev. A. Hasanoğlu, İstanbul 1978, s. 27; Demirbaş, s. 1118.

²⁷ Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf kuvvetlerinin işgalleri hakkında detaylı bilgi için bkz. *Türk İstiklâl Harbi*, s. 71-253.

²⁸ Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 224.

²⁹ Cebesoy, s. 114-115.

³⁰ Gizli antlaşmalarla İtalyanlara vadedilen bölgelerin (Ege Adaları ve Batı Anadolu) Paris Barış Konferansı’nda Yunanistan’a bırakılmasını Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa’da desteklemiştir. Bkz. Tolon, 117-118; Sönmezoğlu, s. 1190.

³¹ Bu dönemde İngilizler, Yunanlılar’a yayılmaları için destek vererek onların dostluğunu kazanmaya çalışmıştır. Doğu Akdeniz ve çevresinde kendilerine yakın devlet ya da devletlerin olmasına dikkat eden İngilizler, bu şekilde sömürgelerine giden yolların güvenliklerini kontrol altında tutabilecek ve Süveyş Kanalı güzergâhında bulunan Yunan Adaları’nı da üst edebileceklerdi. Bu politikaları uygulayabilecekleri bir uydu devlete ihtiyacı olan İngilizler için Yunanistan uygun bir seçenektir. Yunanlılar’ın heyecanla başlayıp hüsrarla son bulan işgal girişimlerinin altında yatan temel sebeplerden birinin bu durum olduğu söylenebilir. Bkz. Sönmezoğlu, s. 1190.

işgal girişiminin Mondros Mütarekesi maddelerine tamamen aykırı olduğunu söyler. Buna dayanak olarak da Yunan işgalinden önce bölgede bir asayişsizlik sorununun olmamasını gösterir.³² Fakat meselenin bir antlaşma ya da ateşkes sorunu olmadığı açıktır. İzmir'in işgali ve Yunan askerlerinin bölgedeki azınlıklardan da destek görerek yaptıkları zulüm ve katliamlar, aslında daha önceden planlanmış bir senaryonun sergilenmesi olarak ifade edilebilir. Yunan askerleri ve İtilaf Devletleri açısından hüsrarla sonuçlanacak olan bu işgal faaliyetleri Türk halkı ve aydınları arasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.³³ Türk halkı tepkisini öncelikle miting ve protestolarla göstermiştir. Bu miting ve protesto gösterilerinin en önemlisi 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda yapılmıştır. İstanbul'un İtilaf Kuvvetleri'nin işgali altında olmasına rağmen iki yüz bin civarında katılımın olduğu bu miting, Türk halkının savaşıma kararlılığı taşıdığıının en belirgin işaretlerinden biridir.³⁴

Ülke geneline yayılan işgal faaliyetleri ve eşkıyalık hareketlerinin giderek artmasına salahiyyetli yönetimin engel olamadığını gören Türk halkı ve aydınları, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri³⁵ kurmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı'nın temelini oluşturan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin amacı³⁶ bağımsızlık haklarının korunması için barışçı bir siyasi faaliyette bulunmakla birlikte dernekler kurmak, kongreler toplamak, mitingler düzenlemek ve bu gibi yollarla İtilaf Devletleri'nin işgal hareketlerini dünya kamuoyuna duyurmak.³⁷ İşgal güçlerinin buldukları bölgelerde ayrılıkçı hareketlerin artması ve özellikle İzmir'in işgal edilmesi, bu cemiyetleri silahlı mücadeleye yöneltmiştir. Türk halkı işgale uğrayan ya da işgal edilme tehlikesi olan bölgelerde bölgesel,

³² Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası (1918-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 45.

³³ Sina Akşin, "Milli Mücadele ve İstanbul Hükümetleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 5, İstanbul 1985, s. 1177; Cebe-soy, s. 113-115.

³⁴ *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, s. 33.

³⁵ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, "Ulusal Kurtuluş Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 10, ss. 139-169; Bülent Tanör, "Milli Mücadele'de Kongreler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 4, İstanbul 1985, s. 1137-1150.

³⁶ Nutuk'ta cemiyetlerin amaçlarının yerel kurtuluş çareleri olduğu üzerinde durulmuştur. Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, s. 2-4.

³⁷ Ahmet Emin Yaman, "Milli Ordu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2014, s. 115; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, s. 8.

silahlı direniş grupları; çete, milis kuvvetleri, millî müfrezeler gibi adlarla genel olarak Kuvâ-yı Milliye adı verilen gönüllülük ve vatanperverlik esasına dayanan kuvvetler oluşturmuştur. Kuvâ-yı Milliye, ülkenin millî ve askerî güçlerinin birlikte hareket etmesini, ileride düzenli ordu ile birleşmesini sağlayan ve Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesine güç kazandıran, İtilaf Devletleri'nin sömürü düzenine karşı direnen Türk halkının topyekûn mücadelesinin bir ürünüdür.³⁸

Türk Kurtuluş Savaşı'nın doğmasına etki eden sebep ya da sebeplerin neler olduğu şeklinde bir soru ortaya atıldığında bu soruya elbette ki farklı cevaplar verilebilir. Fakat verilecek cevaplar arasında Mondros Mütarekesi ve sonrasında İtilaf Devletleri'nin fiili işgallerinin yer almaması kaçınılmazdır. Çünkü Türk halkı ve aydınları emperyalist anlayışın işgal girişimlerinden sonra, kendi hak ve bağımsızlığını savunmak için silahlı mücadeleye başvurmuştur. Görüldüğü gibi Türk halkını vatanından ve bağımsız yaşama ilkesinden mahrum bırakma girişimlerinin temel dayanağı Mondros Mütarekesi olduğu gibi aynı mütareke bu halkın direnişinin ve dirilişinin de miladı olmuştur.³⁹ Savaş sonunda Osmanlı Devleti'ne dikte ettirilen bu antlaşma içerdiği maddeler itibariyle bir ateşkes antlaşması görünümünden uzaktır. İtilaf Devletleri'nin işgallerinin dayanağı olan ve Türk halkının bağımsızlık mücadelesini tetikleyen Mondros Mütarekesi'nin maddeleri şunlardır:

“1- Bahri Siyah'a mürur için Çanakkale ve Bahri Siyah Boğazlarının küşadı ve Bahri Siyah'a mürurun temini Çanakkale ve Bahri Siyah İstihkâmatının müttetikler tarafından işgali.

2- Osmanlı sularındaki bilcümle torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevazii ve mevani-i saire mevaikii gösterilecek ve bunları taramak veya refetmek için talep vukuunda muavenet edilecektir.

3- Karadeniz'de mevcut torpil mevkileri hakkındaki malumâtı mevcude îta edilecektir.

4- İtilaf hükûmatına mensup üserayı harbiye ile Ermeni üsera ve mevkufini İstanbul'da cemedilecek ve bilâkaydu şart İtilaf Hükümetleri'ne teslim olunacaktır.

³⁸ Ahmet Emin Yaman, “Millî Ordudan Düzenli Orduya”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, 2014, s. 377.

³⁹ I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ni paylaşmak amacıyla yapılan gizli antlaşmalar, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılması, Sevr Antlaşması, ileri görüşlü kararlı ve yetenekli ulusal önderlerin öne çıkması Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlatılma gerekçeleri arasında gösterilebilir. Fakat İtilaf Devletleri, yapmış oldukları işgalleri genel itibariyle Mondros Mütarekesi ekseninde şekillendirmiştir. Bkz. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, s. 53-54.

5- Hudutların muhafazası ve asayışı dâhilinin idamesi için lüzum görülecek kuvayı askeriyyeden maadasının derhal terhisi (iş bu kuvayı askeriyyenin miktar ve vaziyetleri İtilaf hükûmatı tarafından Devleti Aliye ile müzakere edildikten sonra takarrür ettirilecektir.)

6- Osmanlı kara sularında zabıta ve buna mümasil hususat için istihdam edilecek sefaini sagire müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Devleti Aliye tarafından işgal edilen sularda bulunan kâffe-i sefain-i harbiye teslim olunup gösterilecek Osmanlı liman veya limanlarında mevkuf bulundurulacaktır.

7- Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.

8- Elyevm Osmanlı işgali altında bulunan bilcümle liman ve demir mahallerinden itilaf sefaini tarafından istifade edilmesi ve itilaf hali harpte bulunanlara karşı mesdut bulundurulması. Süfun-u Osmaniye'de ticaret ve ordunun terhisi hususlarında şeraiti mümasileden istifade edeceklerdir.

9- İtilafiyun Osmanlı tersane ve limanlarındaki umum sefain tamiratı vesaiti teshihyesini istimal edeceklerdir.

10- Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

11- İran'ın şimali garbî kısmındaki kuva-yı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maverai-i Kafkas'ın evvelce kuva-yı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısmi mütebakisi müttefikler vaziyeti mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir.

12- Hükümet muhaberati müstesna olmak üzere telsiz-telgraf ve kabloların itilaf memurları tarafından murakabesi.

13- Bahri, askeri ve ticari mevad ve malzemenin men'i tahribi.

14- Memleketin ihtiyacı tatmin olunduktan sonra mütebaki kömür, mayi mahrukat ve bahri levazımın Türkiye menabiinden mubayaası için teshilât ibrazı (mevadı mezkûrenin hiçbirini ihraç olunmayacaktır.)

15- Bilcümle hutut-u hadidiyeye itilaf murakebe zabitleri memur edilecektir. Bunlar meyanında elyevm Hükümeti Osmaniye'nin tahtı murakabesinde bulunan Maverai-yı Kafkas hutut-u hadidiyesi aksanı dâhildir, iş bu Kafkas hututu serbest ve tam olarak itilaf memurlarının tahtı idaresine vazedilecektir. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazarı dikkate alınacaktır. İşbu madde de Batum'un işgali dâhildir. Hükümeti Osmaniye Bakü'nün işgaline muteriz bulunmayacaktır.

16- Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaat, en yakın itilaf kumandanına teslim olunacaktır ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktezi miktarından maadası beşinci maddedeki şeraite tevfikân takarrür ettirilecek veçhile geri çekilecektir.

17- Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zabitleri en yakın İtalyan muhafaza kıtaatına teslim olacaktır. Hükümeti Osmaniye teslim emrine

itaat etmedikleri takdirde muhaberat ve muavenetini katetmeği taahhüt eyler.

18- Mısırata da dâhil olduğu halde Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın itilaf muhafaza kıtaatına teslimi.

19- Alman, Avusturya bahri, berrî ve sivil memurin ve tebaasının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda memalik Osmaniye'yi terk etmeleri.

20- Beşinci madde mucibince terhis edilecek kuva-yı Osmaniye'ye ait teçhizat, esliha, cephaneye vesaiti nakliyenin tarzı istimaline dair îta edilecek talimata riayet olunacaktır.

21- Müteliflerin menafiini sıyanet için işe nezareti nezdine itilaf mümessilleri merbut bulunacak ve kendilerine bu babda lüzum görülecek kâffe-i malûmat îta edilecektir.

22- Osmanlı üsera-yı harbiyesi İtilaf Devletleri nezdinde muhafaza edilecektir. Sivil üsera-yı harbiye ile esnanı askeriye haricinde olanların tahliyesi nazarı dikkate alınacaktır.

23- Hükümeti Osmaniye merkezi hükümetlerle bilcümle münasebatı katedecektir.

24- Vilâyat-ı sittede iğtişâş zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler.

25- Müttefiklerle Hükümet-i Osmaniye arasında muhasamat 1918 senesi teşrinievvelinin otuz birinci günü vasatı saati mahallî ile vakti zuhurunda tatil edilecektir. İngiltere Hükümeti Kraliyesi sefaini harbiyesinden Limni'de Mondros limanında Lengerendaz Agamemnon zirhlısında 1918 senesi teşrinievvelinin otuzuncu günü nüshateyn olarak imza edilmiştir.⁴⁰

Mondros Mütarekesi imzalandığında Osmanlı Devleti idarecilerinin tutumuna daha önce değinilmişti. Mütarekenin herhangi bir işgale sebebiyet vermeyeceği ve devletin hükümranlık haklarına zarar getirmeyeceği bazı devlet adamları tarafından ifade edilmişti. Hatta antlaşma, halk arasında geçici de olsa ferah bir hava yaratmıştı. Fakat kısa bir süre sonra İtilaf Kuvvetleri, mütareke maddelerini fiili işgallerle tatbik etmeye başlayınca

⁴⁰ Türkgeldi, s. 69-73; Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Yapı Kredi Yayınları, Cilt I, İstanbul 2014, s. 3-5; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt I, Ankara 2000, s. 12-14; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt I, Ankara 1953, s. 519-524; *Türk İstiklâl Harbi*, s. 47-49; Belen, s. 41-43.

durumun ciddiyetinin farkına varılmıştır.⁴¹ Mütarekenin içeriğine bakıldığında; devletin bağımsızlık haklarının tamamen göz ardı edildiği ve İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti toprakları üzerinde istedikleri *her türlü faaliyeti yapabilmek için* ellerini güçlendirdikleri açık bir şekilde görülmektedir. Müttefiklerin güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilme yetkisine sahip olması, demiryollarının İtilaf Kuvvetleri'nin denetimine bırakılması ve altı vilayette bir karışıklık çıkması durumunda, bu vilayetlerin herhangi bir birinin müttefiklerce işgal edilebilmesi gibi maddeler aslında mütarekenin amacını ortaya koymaktadır.⁴² Ayrıca orduların terhis edilmesi, silah ve cephanelerin teslimi ile ilgili maddelerin kabulüyle Osmanlı Devleti kendini savunma gücünden mahrum bırakmıştır. Bunun yanında mütekabiliyet şartı olmaksızın İtilaf Devletleri esirlerinin serbest bırakılması, Boğazlar'ın, Toros tünellerinin işgali ve haberleşme ile ulaşım araç-gereçlerinin müttefiklerin denetimine tabi olmasına dair maddeler de mütarekeyi Osmanlı Devleti'nin *çöküşü* olarak gören ya da değerlendirenleri haklı çıkarır bir mahiyet taşımaktadır. Toplam yirmi beş maddeden oluşan bu ateşkesin iki maddesi, diğerleri göz ardı edilse bile Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını kolaylıkla sağlayabilirdi. Bunlardan ilki mütarekenin 7. maddesidir.⁴³ İtilaf Devletleri'nin emniyetlerini tehdit edecek herhangi bir durumun ortaya çıkması halinde yine bu devletler tarafından herhangi bir stratejik nokta işgal edilebilecekti.⁴⁴ Bu işgalin ve diğer işgal faaliyetlerinin geçici olup olmadığı hususu da açık değildir. Bu durum işgal girişimlerinin daimi olmasını sağlayabilirdi ve zaten amaç da buydu. Bu madde ile müttefikler, azınlıkları kullanarak Anadolu'nun muhtelif yerlerinde karışıklıklar çıkartacaklar ve güvenlik sorununu gündeme getirerek, işgalleri dünya kamuoyuna açıklanabilir bir

⁴¹ Mütarekeyi Osmanlı Devleti adına imzalayan heyetin başkanı Rauf Bey'in İngiliz heyeti temsilcisi Amiral Calthorpe'ye ve Wilson İlkeleri'nin 12 maddesine oldukça güvendiği anlaşılmaktadır. Hatta mütarekenin imzalanmasında bu iki faktörün etkili olduğu ve İngiliz Amiral'in "maksadımız Türkiye'yi işgal etmek değildir." ifadesi her ne kadar Osmanlı heyetinin içini rahatlatırsa da, antlaşmadan çok kısa bir süre sonra verilen sözlerin hiç bir önemi olmadığı ortaya çıkmıştır. Rauf Bey, kendi hatıralarında da Amiral Calthorpe tarafından aldatıldığını ifade etmiştir. Bkz. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Emre Yayınları, Cilt I, İstanbul 1993, s. 124, 125, 227.

⁴² *Türk İstiklal Harbi*, s. 53.

⁴³ Mustafa Kemal Paşa, mütarekenin 7. Maddesini "Beyni yakan ateşten bir zehirdi. Yalnız bu madde, vatanın geri kalan kısmını düşmanların işgal ve istilâsına hazır bulundurmaya yeterdi." Şeklinde ifade etmiştir. Bkz. Atatürk, s. 283.

⁴⁴ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilât-ı Mahsusa*, Nokta Kitap, İstanbul 2016, s. 160; Mustafa Kemal Palaoglu, "TBMM Nasıl Kuruldu?", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 4, İstanbul 1985, s. 1156.

hale getireceklerdi. İkincisi ise, 24. maddede yer alan *vilâyat-ı sittede* yani altı vilayette⁴⁵ bir karışıklık çıkması durumunda İtilaf Devletleri, bu vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal edebilecektir. Mütarekenin İngilizce metninde bu altı vilayet “*six Armenian vilayets*” şeklinde geçmektedir.⁴⁶ Bu madde ile sonradan da anlaşılacağı üzere ilerde Doğu Anadolu’da bir Ermeni Devleti kurulmasına zemin hazırlanmaya çalışılmıştır.⁴⁷ İlgili vilayetlerde yaşayan Ermenilerin İtilaf Devletleri’nin kışkırtmasına dahi gerek kalmadan mütarekenin 24. maddesini öğrendiklerinde, nasıl hareket edecekleri de zannımızca gayet açıktır.⁴⁸

Mondros Mütarekesi hükümlerinin altı yüz yılın üzerinde hüküm sürmüş bir devleti, *devlet olma* vasıflarından uzaklaştırdığı ve egemenlik haklarını hiçe saydığı ifade edilmesi gereken bir gerçektir. Osmanlı Devleti idarecileri Wilson İlkeleri’ne ve İngilizler’e güvenerek imzaladıkları bu ateşkes antlaşmasıyla devletin sonunu hazırlarken, bir taraftan da küllerinden doğacak yeni bir Türk Devleti’nin kurulmasına zemin oluşturduklarının farkında değillerdi.

Türk Kurtuluş Savaşı’na giden süreç mütareke ve ardından ortaya çıkan şartlardan beslenerek filizlenmiştir. İtilaf Devletleri’nin işgalleri ve İstanbul Hükümeti’nin bu işgaller karşısındaki tutumu, Türk bağımsızlık hareketinin başlamasını ve ilkelerinin belirlenmesini sağlamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Türk halkı ve aydınları tarafından Anadolu’nun muhtelif yerlerinde kurulan *Redd-i İlhak* ve *Müdafaa-i Hukuk* cemiyetleri vasıtasıyla yerel kurtuluş çarelerine başvurulmuştur.⁴⁹ Başlangıçta bölgesel olarak hareket eden bu cemiyetlerin Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkması ve Erzurum - Sivas Kongreleri’nden sonra ulusal bir nitelik kazandıkları görülmektedir. Samsun’dan Havza’ya geçen Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1919 tarihinde valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum’da 15. Kolordu, Ankara’da 20. Kolordu ve Diyarbakır’da 13. Kolordu Komutanlıkları’na, Konya’da Ordu Müfettişliği’ne Havza Genelgesi olarak bilinen tamimi göndererek, işgallerin protesto edilmesini ve mitingler yapılmasının gerekliliğini belirtmiştir.⁵⁰ Bu talimat üzerine giderek ülke geneline yayılmaya başlayan miting ve protestolar bağımsızlık mücadelesinin ivme kazanmasını sağlamıştır.

⁴⁵ Erzurum, Sivas, Van, Elazığ, Diyarbakır ve Bitlis. Bkz. Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I* s. 77.

⁴⁶ Orbay, s. 144-145; Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 79.

⁴⁷ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Ayraç Kitabevi, Ankara 2009, s. 19.

⁴⁸ Orbay, s. 245.

⁴⁹ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 22.

⁵⁰ Atatürk, s. 17.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın gerekçesi, amacı ve yönteminin belirlendiği Amasya Genelgesi'nde alınan kararlar, Mondros Mütarekesi'ne ve işgallere açık bir tepki niteliği taşımaktadır. Genelgenin maddeleri bir yönüyle mütarekeyi ve İstanbul Hükûmeti'ni hedef alırken, bir yönüyle de bağımsızlığa uzanan yolda izlenmesi gereken adımları sıralamaktadır.⁵¹ Erzurum ve Sivas Kongreleri de bu adımlar arasında yer almaktadır. Nitekim bu kongrelerde belirlenen ilkeler, tüm vatani kapsamakta ve her türlü işgal girişimine karşı halkın topyekûn mücadele etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁵²

Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. İlkesinin de işaret ettiği gibi Kurtuluş Savaşı resmi olarak da millete dayandırılmak istenmiştir. 21 Aralık 1918'de Osmanlı Mebusan Meclisi padişah tarafından feshedilmişti.⁵³ Temsil Heyeti'nin girişimleri sonucu Amasya Görüşmeleri'nde İstanbul Hükûmeti'nin Bahriye Nazırı Salih Paşa'ya, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılması kabul ettirilmişti. 1919 yılının Aralık ayında Osmanlı Devleti'nin son genel seçimleri yapılmış ve 12 Ocak 1920 tarihinde Mebusan Meclisi çalışmalarına başlamıştır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın barış programı olan ve esaslarının genel itibarıyla Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirlendiği⁵⁴ Misak-ı Milli⁵⁵ kararları, 28 Ocak 1920'de Mebusan Meclisi'nde kabul edilmiş⁵⁶ ve 17 Şubat 1920 tarihinde de meclis tarafından ilan edilmiştir.⁵⁷ Misak-ı Millî kararların da Mondros Mütarekesi'ne, İtilaf Kuvvetleri'nin işgal faaliyetlerine ve Osmanlı Devleti'ni bir sömürge devletine dönüştürme girişimlerine karşı çıkılırken, Türk milletinin bağımsız bir şekilde yaşama ilkelerine de yer verilmiştir.⁵⁸ Misak-ı Millî'nin İtilaf Devletleri'nin planlarına ve Mondros Mütarekesi maddelerine tamamen zıt ilkelere sahip olduğu bilinmektedir. Bu ilkelerin meclis tarafından kabul edilerek ilan edilmesi, İngilizler'in İstanbul'u

⁵¹ Atatürk, s. 24.

⁵² Mustafa Bostancı, "Millî Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2015, s. 201.

⁵³ Ali Fuat Türk Geldi, *Görüp İştittiklerim*, Ankara 2010, s. 167.

⁵⁴ Şevket S. Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, Remzi Kitabevi, Cilt 2, İstanbul 2011, s. 200.

⁵⁵ Misak-ı Millî, Ahd-ı Millî ve Peyman-ı Millî olarak da ifade edilmektedir. Bkz. Cevdet Küçük, "Misâk-ı Millî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, Ankara 2005, s. 173

⁵⁶ Mustafa Balcıoğlu, "Direnen Millet-Millî Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt 1, Ankara 2008, s. 185.

⁵⁷ Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, s. 201.

⁵⁸ Belen, s. 168-169; Tanör, s. 1144.

resmen işgali ve meclisin dağıtılmasıyla sonuçlanmıştır.⁵⁹ Ortaya çıkan bu sonuç ise Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının sebebini oluşturmuştur.⁶⁰ Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla Kurtuluş Savaşı'nın idaresi resmi olarak da millete dayandırılmıştır.

Misak-ı Millî kararlarının kabul edilmesinden yaklaşık altı buçuk ay sonra İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin önüne 433 maddeden oluşan ve çok ağır yükümlülükleri olan Sevr Antlaşması'nı dayatmışlardır.⁶¹ Mondros Mütarekesi'ne göre oldukça detaylı ve açık maddeler içeren bu antlaşma, 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr'de imzalanmıştır. Müttefikler, bu antlaşmayı bir barış antlaşması olarak kabul ettiremeyeceklerinin bir süre sonra farkına varmışlardır. Türk milletinin bağımsızlık mücadelesini baltalamak ve İtilaf Devletleri'nin paylaşım planlarını tatbik etmek istemesinin ikinci adımı olan Sevr Antlaşması, *ölü* doğan bir antlaşma olarak tarihin sayfalarına geçmiştir.⁶² Mütarekeden sonra bir *Barış Antlaşması* adı altında dikte ettirilmek istenen Sevr'in Türk bağımsızlık mücadelesi açısından önemi, Kurtuluş Savaşı'nı idare edenlerin ve Türk milletinin mücadele azmini ve kararlılığını güçlendirmek olmuştur. Mondros Mütarekesi'nden sonra işgallerle bir tepki olarak ortaya çıkan ve Mustafa Kemal Paşanın liderliğini yaptığı Türk bağımsızlık mücadelesi; Lozan Antlaşması ile taçlandırılarak, İtilaf Devletleri'nin dikte ettiği düzeni yıkmayı başarmıştır.⁶³

Osmanlı Devleti içinde bulunduğu şartlar sebebiyle Mondros Mütarekesi maddelerinin uygulanmasına boyun eğmiş ve devletin ölüm fermanı olarak adlandırılan Sevr⁶⁴ Antlaşması'nı da imzalamıştır.⁶⁵ Mütareke sonrasındaki işgaller ve Sevr Antlaşması'nın imzalanması, Türkler açısından bir var olma mücadelesinin en tetikleyici unsuru⁶⁶ olarak tarihteki yerini almıştır. Her felaket ve çöküşün içerisinde bir çıkış yolu bulundurduğu gerçeğini, Türkler Mondros'tan Lozan'a kadar askeri, siyasi ve diplomatik mücadeleler vererek kurdukları Türk devletiyle tescillemişlerdir.

⁵⁹ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Sabah Kitapları, Çev. Şerif Erol, İstanbul 1996, s. 232; Belen, s. 173.

⁶⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 47.

⁶¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul 2015, s. 676.

⁶² Helmreich, s. 241-242.

⁶³ Uçarol, s. 681.

⁶⁴ Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Millî Mücadele'nin Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 1985, s. 90.

⁶⁵ *Türk İstiklal Harbi*, s. 60.

⁶⁶ Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, s. 23-24.

Sonuç

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi, altı yüz yılın üzerinde hüküm sürmüş bir devletin topraklarının İtilaf Kuvvetleri tarafından işgaline zemin hazırlamıştır. Mütarekeyi Osmanlı Devleti adına imzalayan heyetin ve dönemin bazı idarecilerinin antlaşma hakkındaki olumlu düşünceleri, halk nezdinde ferah bir hava yaratmıştır. Fakat mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri'nin işgal faaliyetlerine başlaması, Osmanlı Hükûmeti'nin bu işgal girişimlerini engelleyememesi, Türk halkı ve aydınlarını örgütlenerek bağımsızlık haklarını savunma mücadelesine yöneltmiştir. Bölgesel olarak ortaya çıkan bu direnişin zaman içerisinde Türk halkının maddi ve manevi olarak içerisinde yer aldığı topyekûn bir savaşa dönüştüğü görülmektedir. Mütarekeden sonra işgallere karşı ölüm-kalım mücadelesi içerisine giren Türk halkı, mütarekeyi Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne "kayıtsız şartsız teslim olması" olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa önderliğinde vermiş olduğu bağımsızlık savaşını kazanarak, "emperyalistlerin" kurmayı tasarladıkları düzeni yıkmayı başarmıştır.

20. Yüzyılın ilk dünya savaşı sonunda ateşkes olarak imzalanan Mondros Mütarekesi'nin "devlet olma" vasıflarıyla bağdaştırılamayacak maddeler içermesi, İtilaf Devletleri'nin tarihi emellerinin dışa vurumu olarak değerlendirilebilir. Fakat Osmanlı Devleti'nin de böylesine ağır şartlara sahip bir antlaşmayı kabullenmesi ve daha da ilginç antlaşmanın devletin bekasına bir zarar getirmeyeceğinin düşünülmesi, telafisi güç bir yanlıgı olarak tarihin sayfalarına geçmiştir. Mütarekenin 24. ve özellikle de 7. maddesinin İtilaf Devletleri'ne Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafya da tabiri caizse "istedikleri gibi at koşturma" fırsatı vermesi, devletin yıkılmasına zemin hazırladığı gibi Anadolu merkezli yeni bir Türk devleti kurulmasına giden sürecin de tetikleyici unsuru olmuştur. Bu süreç İtilaf kuvvetlerinin işgal girişimleri ve haddi aşan taşkınlıkları sonucu, Türklerin meşru müdafaa hakkı olarak başlamıştır.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlamasının ya da başlatılmasının I. Dünya Savaşı sonundaki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmaların ve Mustafa Kemal Paşa'nın ileri görüşlülüğünün de bu bağlamda etkili olduğu ifade edilebilir. Fakat İtilaf Güçleri'nin işgal faaliyetlerini Mondros Mütarekesi'ne dayandırdığı ve Türk bağımsızlık mücadelesinin işgallerden sonra şekillendiği görülmektedir. Bu durum Türk Kurtuluş Savaşı'nın Mondros Mütarekesi ve ardından oluşan şartlardan beslenerek filizlendiğini ortaya koymaktadır. Mütarekenin, Türk halkını vatanından ve bağımsız yaşama ilkesinden mahrum bırakma girişimlerinin temel dayanağı olarak görülmesinin yanında, Türkler adına

yeni bir direniş ve diriliş mücadelesini harekete geçirdiğinin de altını çizmek gerekir. Sonuç olarak, 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti heyeti tarafından kabullenilen Mondros Mütarekesi bir taraftan devletin sonunu hazırlamış, öte yandan ise yeni bir Türk devleti kurulmasını sağlayan mücadelenin başlamasında etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina, “Milli Mücadele ve İstanbul Hükümetleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1176-1183.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Ayraç Kitabevi, Ankara 2009.

_____, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (Kuruluş)*, Zeus Kitabevi, İzmir 2016.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

_____, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

BALCIOĞLU, Mustafa, “Direnen Millet-Millî Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt 1, Ankara 2008, ss. 161-367.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Yay. Haz., Enis Şahin, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

BIYIKLIOĞLU, Tefvîk, *Atatürk Anadolu’da (1919 – 1921) I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959.

BOSTANCI, Mustafa “Millî Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2015, ss. 184-203.

CEBESOY, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010.

DEMİRBAŞ, Bülent, “Mondros Mütarekesi ve Sonrası”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1110-1119.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisi’nin Açılmasına*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

HELMREICH, Paul C., *Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996.

JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

_____, "Mondros'a Giden Yol", *Belleten*, Cilt 28, Sayı 109, ss. 141-152.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

_____, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik*, Cilt I, Emre Yayınları, İstanbul 1994.

KISSINGER, Henry, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

KÜÇÜK, Cevdet "Misâk-ı Milli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, Ankara 2005, ss. 173-175.

MELEK, Kemal, *Doğu Sorunu ve Millî Mücadele'nin Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 1985.

ONAR, Mustafa, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, Cilt I, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Cilt I, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

ÖZKAYA, Yücel "Ulusal Kurtuluş Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 10, ss. 139-169.

PALAOĞLU, Mustafa Kemal, "TBMM Nasıl Kuruldu?", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1151-1160.

PAŞA, Ahmet İ., *Feryadım*, (Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), Cilt 2, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

PAŞA, Cemal, *Hatıralar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Haz. Alpay Kabacalı), İstanbul 2017.

SONYEL, Salahi R., *Kaygılı Yıllar Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası (1918-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

_____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920 – 1945)*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, “Milli Mücadele ve Dış Dünya”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1184-1192.

SSCB BİLİMLER AKADEMİSİ, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, Çev. A. Hasanoğlu, Cilt I, Bilim Yayınları, İstanbul 1978.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

TANÖR, Bülent, “Millî Mücadele'de Kongreler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1137 – 1150.

TANSU, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilât-ı Mahsusa*, Nokta Kitap, İstanbul 2016.

TOLON, Ahmet H., *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.

TÜRKGELDİ, Ali, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1948.

_____, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.

YAMAN, Ahmet E., “Milli Ordudan Düzenli Orduya”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, 2014, ss. 377-401.

_____, “Milli Ordu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2014, ss. 115-140.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul 2015.

MECLİSTE MONDROS MÜTAREKESİ ALGISI

(1918-1923)

Uğur ÜÇÜNCÜ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde, 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'yla beraber yerel meclisler oluşturulmuş, halk ilk kez seçimle tanışmıştı. 1876'da ise Meşrutiyet'le birlikte Kanun-ı Esasi gereği Osmanlı Mebusan ve Ayan Meclisleri kurulmuştu. Ayan Meclisi üyeleri Padişah tarafından atanmışken, Mebusan Meclisi azaları seçimlerle belirlenmiştir.¹ 19 Mart 1877'de açılan ve halkın seçtiği üyelere oluşan Mebusan Meclisi'nin ömrü uzun olmamış, 19 Şubat 1878'de Padişah II. Abdülhamit tarafından kapatılmıştı.² 23 Temmuz 1908'de yeniden Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Abdülhamit, Mebusan Meclisi'nin toplanmasına izin vermiştir. 30 yılın ardından yapılan seçimler sonucunda 17 Aralık 1908'de Mebusan Meclisi açılmıştır.³ Bu meclis de uzun ömürlü olmamış 18 Ocak 1912'de feshedilmiştir. Aynı yıl Meclis yeniden açılmışsa da kısa süre sonra kapatılmıştı. Balkan Savaşları nedeniyle ara verilen yeni meclis ancak 14 Mayıs 1914'te toplanabilmiştir.⁴

Osmanlı Devleti, son savaşı olan Harb-i Umumi'de mağlubiyeti kabul etmek zorunda kalmıştı. Kut'ül Amare'de esir ettiği ve Büyük Ada'da tuttuğu İngiliz Generali Townshend vasıtasıyla İtilaf Devletlerine mütareke teklif etmişti.⁵ Teklif kabul edilince Rauf Bey başkanlığında Reşat Hikmet ve Yarbey Sadullah'tan oluşan Türk Temsil Heyeti ile Amiral Calhorpe liderliğindeki İngiliz Heyeti Limni Adası'nda Mondros Limanı'nda

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, uucuncu@ktu.edu.tr.

¹ Mebusan Meclisi seçimleri için bkz. Servet Armağan, "Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri", *Kanuni Esasinin 100. Yıl Armağanı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1978, s. 149-162.

² Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi", *Görüş Dergisi*, S.48, Mayıs 1999, s. 49.

³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2015, s. 187.

⁴ Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.33, S. 3-4, İstanbul 1968, s.47.

⁵ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, Cilt 1, Emre Yay., İstanbul 1993, s. 61-64.

Agamemnon zırhlısında bir araya gelmişlerdi. Daha çok İtilaf Devletleri adına İngilizler'in dayatmalarıyla geçen müzakereler⁶ neticesinde 25 maddelik Mondros Mütarekesi⁷ 30 Ekim 1918'de imzalanmıştır.⁸ Aslında savaşa son verme, ateşi kesme anlamında olmasına rağmen İtilaf Devletleri, yoruma açık maddeleri bahane göstererek Mondros Mütarekesi'ni Osmanlı Devleti'ni parçalamada vasıta yapmış, daha mütarekenin imzası kurumadan Osmanlı Devleti topraklarını işgale başlamıştır.

Mondros Mütarekesi'nden sonra ise Osmanlı Mebusan Meclisi Padişah Vahdettin tarafından 21 Aralık 1918'de feshedilmiştir.⁹ İtilaf Devletleri'nin haksız işgalleri ve meclis kontrolünden mahrum İstanbul Hükümetlerinin yetersizliği karşısında millet, Milli Mücadele'yi başlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini üstlendiği Milli Mücadele hızla ivme kazanmıştır. Yapılan Erzurum ve Sivas Kongrelerinde acilen Mebusan Meclisi'nin açılması kararı alınmıştır.¹⁰ Amasya Görüşmeleri'nde İstanbul Hükümeti temsilcisi Salih Paşa'ya meclisin açılması kabul ettirilmiştir.¹¹ Tüm memlekette yapılan seçimler neticesinde Son Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştır. Milli Mücadele'nin siyasi programı olacak Misak-ı Milli, 28 Ocak 1920 tarihinde gizli bir toplantıda "*Ahd-ı Millî Beyannamesi*" adıyla kabul edilmiştir.¹² Misak-ı Millî Programı 18 Şubat 1920 tarihinde tüm dünyaya duyurulmuştur. Bu programla Türkler'in bağımsız bir devlet olarak kalacağı, işgallerin kabul edilmeyeceği ilan edilmiştir. Meclisin Misak-ı Millî'yi ilan etmesi İtilaf Devletleri'ni harekete geçirmiştir.¹³

⁶ Mondros Mütarekesi müzakereleri tutanakları için bkz. BOA, *HR.SYS.* 2305-20; BOA, *HR.SYS.*2563-1, lef.1-245; BOA, *HR.SYS.*2563-2, lef.1-36; BOA, *HR.SYS.*2563-3, lef.1-40; BOA, *HR.SYS.*2563-4, lef.1-20; BOA, *HR.SYS.*2563-5, lef.1-70; BOA, *HR.SYS.*2563-6, lef.1-23; BOA, *HR.SYS.*2563-7, lef.1-231; müzakereler için ayrıca bkz. Orbay, *a.g.e.*, s. 89-149.

⁷ Mondros Mütarekesinin Fransızca metni için bkz. BOA, *HR.SYS.* 2704-3, lef.1-9; İngilizce metni için bkz. BOA, *HSD.AFT*, 6-71, lef.1-8; BOA, *HSD.AFT*, 6-73, lef.1-5.

⁸ BOA, *HR.SYS.* 2704-3, lef.1-9.

⁹ Uğur Üçüncü, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk Şehit Milletvekilleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.12, Yaz 2010, s. 432.

¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 161.

¹¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 167.

¹² Uğur Üçüncü, "Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Sivas Mebusları", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, Ed. Şeref Boyraz, Cilt 1, Sivas 2007, s. 641.

¹³ Üçüncü, "Sivas Mebusları", s. 641-642.

16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilmiş, 18 Mart'ta ise Osmanlı Mebusan Meclisi basılmıştır.¹⁴ Bu olay üzerine Mustafa Kemal Paşa, olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin açılması için girişimlerini başlatmıştır.¹⁵ Seçimler neticesinde TBMM Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılmıştır.¹⁶ Mustafa Kemal Paşa meclis başkanlığına seçilmiş, Mayıs ayının başında Hükûmet kurulmuştu. TBMM'nin hedefi hilafet, saltanat, vatan ve milletin kurtuluşu olarak gösterilmişti.¹⁷ Birinci Dönem TBMM mebusları halkın tamamını temsil etmesi açısından önceki meclislerden farklı idi.¹⁸ TBMM'de Birinci ve İkinci Gruplar şeklinde fikir ayrılıkları görülse de bütün mebuslar: Milli Mücadele'yi başarıya ulaştırmak, meclisin haklarını korumak, Hükûmeti kontrol etmek, milli iradenin otoritesini daima yüksek ve canlı tutmak gibi ana hedeflerde birleşmişlerdi.¹⁹

Osmanlı Devleti'nin topraklarının parçalanmasına sebep olan, ama aynı zamanda Milli Mücadele'yi başlatan Mondros Mütarekesi'ne karşı devrin kaynaklarına göre parlamentodaki bakış açısının tespiti oldukça mühimdir. Mütarekenin imzalandığı süreçte açık bulunan 3. Dönem Osmanlı Mebusan ve Ayan Meclisleri, kısa süre sonrasında toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisi ile Birinci Dönem TBMM'deki Hükûmet temsilcilerinin ve mebusların Mütarekenin anlamına, imzalanmasına, imzalayan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'ne, mütareke temelinde Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ne, saraya, mütarekenin Milli Mücadele üzerindeki etkisine dair algısı nasıldır? Bunların yanıtları, 1918-1923 yılları arasında Osmanlı Devleti'nden Türkiye adlı yeni bir devlete geçiş sürecinin ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

1. Osmanlı Mebusan Meclisi

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı süreçte mecliste mütarekenin nasıl algılandığı konusunda belirsizlik dikkat çekmiştir. Başta Tefik Paşa Hükûmeti olmak üzere bazı mebuslar Mondros Mütarekesi'nin kalıcı bir barışın önünü açacağına inanmışlardır. Öyle ki İzzet Paşa Hükûmetinin ardından kurulan Tefik Paşa Hükûmeti'nin programında İtilaf Devletleri'yle mütareke imzalandığı ve harp halinin sona erdiği, artık sulh

¹⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* (İçtima-ı Fevkalâde), Cilt 1, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 496.

¹⁵ Cemil Özgül, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s. 156.

¹⁶ "Büyük Millet Meclisi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Nisan 1336/ 28 Nisan 1920, No: 25, s. 1.

¹⁷ Samet Ağaoğlu, *Kuvâ-yi Milliye Ruhü*, İstanbul 1973, s. 291.

¹⁸ Yakup Kadri, "Büyük Millet Meclisi", *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, Cilt 2, Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün vd., Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981, s. 630-631; Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 171-172.

¹⁹ Ağaoğlu, s. 62.

anlaşması yapılacağı belirtilmiştir.²⁰ 18 Kasım 1918'de Halep Mebusu Artin Boşgezenyan da mütarekenin imzalandığını, “*sulh güneşinin altın başını ufuktan göstermeye başladığını*” belirtmiştir.²¹

Tevfik Paşa Hükümeti, Mondros Mütarekesi'nin tatbik edilmesini kolaylaştırmaya çalışmış, İtilaf Devletleri'nin işgallerinin mütarekeye uygunluğu yönünde algı oluşturmaya çalışmıştır. Öte yandan ağır şartları ihtiva ettiğini kabul ettiği mütarekenin bir önceki Hükümet tarafından imzalandığını, dolayısıyla sorumluluktan kaçmaya yönelik söylemler de dikkat çekmiştir. Maarif Nazırı Rıza Tevfik, mütarekeyi kendilerinin değil önceki hükümetin imzaladığını belirtmiştir. Mütarekedeki hükmün ise doğal olarak galipler tarafından verildiğini ifade etmiştir. Mütarekede bazı maddelerin yorumunun farklı şekillerde yapılabileceğini, İtilaf Devletleri'nin mütarekeye dayanarak gerekli gördükleri yerleri işgal edebilecekleri söyleminde bulunabileceklerini belirtmiştir. Mütarekedeki hükümleri belirleyen galiplerin Almanya'yı dahi perişan ettiğini hatırlatmıştır.²² Mütarekede: “*Üss-ül Harekatı Bahrileri işgal edeceğim, lazım gelen noktaları işgal eyleyeceğim*” denilmiş olduğunu ileri sürmüştür. Bunun üzerine mecliste: “*Mütarekede öyle madde yok, mütarekenameyi okumamışsın*” sesleri yükselmiştir.²³

Şurayı Devlet Reisi Damat Şerif Paşa mütarekenin hükümlerinin tatbik edilmesi gerektiğine inanmıştır. Yaptığı konuşmada Osmanlı Hükümetinin Mütarekeyi istediğini ve imzaladığını, dolayısıyla onu muhafaza etmesi gerektiğini belirtmiştir. Mütareke maddelerinin zerre kadar dahi tatbikinde ihmal gösterilmesi halinde memleketin büyük zararlara uğramasının şüphesiz olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Mütarekenin memleketin her köşesinde uygulanması gerektiğini savunmuştur.²⁴

Denizli Mebusu Mehmet Sadık Efendi ise, memleket için en önemli çarenin beklemek olduğunu belirtmiştir. Beklenirken de mütareke şartlarının tatbikinde kusur edilmemesinin memleketin hayrına olduğuna inanmıştır. Devletin idaresinin ancak bu şekilde devam edebileceğini ifade etmiştir.²⁵ Muş Mebusu İlyas Sami Bey, Rıza Tevfik'in mütarekenin imzalanma sorumluluğunu başkalarına yüklemeye çalışmasını eleştirmiş, bunun yerine mütarekeye riayet edilmesi çağrısında bulunması gerektiğini dile getirmiştir.²⁶

²⁰ MMZC, Devre: 3, C.1, s.136.

²¹ MMZC, Devre: 3, C.1, s.141.

²² MMZC, Devre: 3, C.1, s.139.

²³ MMZC, Devre: 3, C.1, s.140.

²⁴ MMZC, Devre: 3, C.1, s.147.

²⁵ MMZC, Devre: 3, C.1, s.155.

²⁶ MMZC, Devre: 3, C.1, s.159.

Mecliste İtilaf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi hükümleri aleyhinde işgallerde bulunduğu dair algı olmakla beraber, bu ilk zamanlar Hükûmet tarafından bastırılmaya çalışılmıştır. Divaniye Mebusu Fuat Bey'e göre daha mürekkebi kurumamış olan mütareke, İtilaf Devletleri tarafından çiğnenmiştir. Oysaki Osmanlı Hükûmeti, mütareke çiğnensin diye ona imza atmamıştır. Belki mütareke imzalanmamış olsaydı savaş hali iki üç ay daha uzatılabilirdi. Böylece en azından iki üç ay daha şerefli bir şekilde yaşanılabilirdi. Fuat Bey, bu şekilde en azından şerefle ölüneceğini, ama mutlaka yeniden şerefli bir şekilde ayağa kalkılabileceğini ifade etmiştir.²⁷ Trabzon Mebusu Mehmet Emin Bey de Mütarekeyle memleketin işgal edilmeye çalışıldığının herkesçe görüldüğünü belirterek, Fuat Bey'i desteklemiştir.²⁸ İstanbul Mebusu Fethi Bey, İtilaf Devletleri'nin işgalini mütarekeye aykırı bulanlardandır. Maarif Nazırı Tevfik Paşa'nın mütarekede galip devletlerin işgal haklarının olduğuna dair bir maddenin bulunduğunu ima etmesini eleştirmiştir. Ona göre Tevfik Paşa'nın ifade ettiği "*üss-ül hareke*" veya "*üss-ül bahri*" ibareleri Mütarekede bulunmamaktadır. Fethi Bey, Rıza Tevfik'in mütareke metninden dahi haberdar olmadığını iddia etmiştir. Eğer Hükûmet de onun gibi düşünüyorsa İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki işgalini meşru karşılamış olacağını belirtmiştir.²⁹

Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey, Mütareke şartlarına aykırı olarak gerçekleştiğine inandığı askeri işgallerin bütün medeni dünya Meclisleri nezdinde protesto edilmesine dair önemli bir girişimde bulunmuştur. Bu meyanda hazırladığı 25 Kasım 1918 tarihli bir takirri Meclis Başkanlığına sunmuştur.³⁰ Kadri Bey takirinde özellikle Adana'nın ve İstanbul'un Mütarekeye aykırı olarak işgal edilmesine dikkat çekmiştir. Fakat Meclis Başkanı, hükûmetin mütarekeye aykırı hareket edildiğine dair düşüncesinin ne olduğunun anlaşılması gerektiğini, aksi halde takirrin anlamsız kalacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine takir hükûmete soru önergesine dönüştürülmüştür.³¹ 7 Aralık 1918'de Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa önergeyi yanıtlamıştır. İlginçtir Mustafa Reşit Paşa, İstanbul'un vaziyetinin işgal olarak kabul edilemeyeceğini savunmuştur. İtilaf Devletleri'nin, İstanbul'a birkaç bölük asker soktuklarını, işgal etmediklerine dair beyanını örnek göstermiştir. Daha da ötesinde İstanbul'un işgali söylemlerini "lakırdı" olarak tanımlamıştır. Diğer birçok yerde de tahliyelerin hükûmetin emriyle yapıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla mütarekeye aykırı bir durumun bulunmadığını belirtmiştir.³²

²⁷ MMZC, Devre: 3, C.1, s.139.

²⁸ MMZC, Devre: 3, C.1, s.148.

²⁹ MMZC, Devre: 3, C.1, s.154.

³⁰ MMZC, Devre: 3, C.1, s.194-195.

³¹ MMZC, Devre: 3, C.1, s.195.

³² MMZC, Devre: 3, C.1, s.243.

Hükûmetin bu yöndeki bakış açısı bir başka taktire verilen yanıtta da görülmüştür. Kadri Bey'in taktiriyle eşzamanlı olarak Maraş Mebusu Abdullah Hadi ve İçel Mebusu Mehmet Hilmi Beyler Adana'nın İtilaf Devletlerinin askeri kuvvetlerince işgal edilmesinin mütarekeye uygunluğunu hükûmetten sormuşlardır.³³ Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, verdiği yanıtta mütarekenin 16. Maddesindeki Kilikya tabirinin Adana'yı da kapsadığını, Osmanlı Devleti tarafından Kilikya'nın tahliye edileceğinin taahhüt edildiğini belirtmiştir. Hükûmetin buna binaen Adana'daki kumandanlara tahliye emrini verdiğini belirtmiştir. Dolayısıyla tahliyenin mütarekenin 16. maddesi gereği olduğunu ifade etmiştir.³⁴ Mebusan Meclisi'nde mütarekenin diğer Müttelik Devletleri'ne göre daha hafif olduğuna inanan mebuslar da bulunmaktaydı. Tokat Mebusu Tahsin Rıza Bey, 18 Kasım 1918'de Mondros Mütarekesi'nin eski mütteliklerin imzaladıkları mütarekelere göre çok hafif olduğunu belirtmiştir: *"Bunu ağlayarak ve fakat memnuniyetle telakki ettik"* demiştir. Bununla beraber hükûmetin dirayetsizliği nedeniyle mütareke hükümlerinin hakkıyla korunamadığını savunmuştur. Ona göre memleket toprakları işgal edilirken hükûmet halen mütareke komisyonları teşkil etmekle uğraşmaktadır.³⁵

2. Meclis-i Ayan

Meclis-i Ayan'da Mondros Mütarekesi'ne bakışa dair yeterli veri bulunmamaktadır. Bununla beraber Meclis-i Ayan mebuslarından Müşir Osman Paşa, 28 Kasım 1918'de yaptığı konuşmada mütarekenin imzalanmasıyla barışın sağlanmış olmadığını hatırlatmıştır. Ona göre mütareke, taraflar arasında düşmanlığın bir süreliğine sona erdirilmesidir. Sulh ise ileride yapılacak nihai adımdır. Onun da gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli değildir.³⁶

Meclis-i Ayan Mebuslarından Mahmut Paşa, 9 Aralık 1918'de yaptığı konuşmada Harb-i Umumi sürecinde Wilson İlkeleri'nin hükûmet tarafından benimsendiğini, hatta Almanya ve Avusturya ile birlikte bu ilkeleri kabul ettiklerine dair bir mütareke talebinin de Amerika'ya iletildiğini hatırlatmıştır.³⁷

3. Son Osmanlı Mebusan Meclisi

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Mondros Mütarekesi'ne dair mebusların algısı ölçülebilmştir. Mecliste umumi anlamda, mütarekenin İtilaf Devletleri

³³ MMZC, Devre: 3, C.1, s.242.

³⁴ MMZC, Devre: 3, C.1, s.242.

³⁵ MMZC, Devre: 3, C.1, s.154.

³⁶ MAZC, Devre: 3, C.5, s. 134.

³⁷ MAZC, Devre: 3, C.5, s. 159.

tarafından çiğnendiği, buna karşılık Anadolu merkezli milli direnişin meşrû müdafaa şeklinde doğduğu algısı belirginleşmiştir.

Her şeyden önce Mondros Mütarekesi neden imzalanmıştır? Mütarekenin imzalanmasının sebebine dair algı ne idi? Hiç kuşkusuz Mondros Mütarekesi'ni Osmanlı Hükûmeti adına imzalayan Sivas Mebusu Rauf Bey'in buna dair algısı çok önemlidir. O, mütarekenin imzalanmasının sebebini Harb-i Umumide devlet, millet ve ordu için tahammül edilemez bir vaziyete bağlamıştır. Bu durumdan kurtulmak için de Osmanlı Hükûmeti, mütareke teklif etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, Amerikan Başkanı Wilson'un 14 madde ile dünyaya ilan ettiği ve harp halindeki iki grubun da itirazına uğramayan ilkelerine dayanarak mütareke isteğinde bulunmuştur.³⁸ Rauf Bey'in bu algısı Meclisteki birçok mebusta vardı. Bununla beraber Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey, mütarekenin zorunluluk nedeniyle imzalandığı görüşünü reddetmiştir. Ona göre mütareke'nin hemen öncesinde devletin silahlı ve mühimmatlı bulunan birçok orduları vardı. Hatta bu orduların bir kısmı, sınır ötesinde muzaffer halde idiler. Peki, o halde ne için mütareke imzalanmıştı? Ömer Lütfi Bey'e göre Harb-i Umumiye bağımsızlığın korunması için girilmiştir. Savaş sonlarında Amerika Başkanı Wilson'un İlkeleri bunu taahhüt etmekteydi. Dolayısıyla kan dökmeye gerek kalmadığından mütareke imzalanmıştır.³⁹ Wilson İlkelerinin 12. Maddesindeki Osmanlı Devleti'ne verilen taahhüde güvenilerek Mütarekenin imzalandığı algısı neredeyse bütün mebuslarda bulunmaktaydı. İstanbul Mebusu Rauf Ahmet Bey, 19 Şubat 1920'de yaptığı konuşmada buna dikkat çekmişti.⁴⁰ Yine meclisin gizli celsesinde kabul edilen ve 17 Şubat 1920'de dünyaya ilan edilen Misak-ı Milli'de sınırların belirlenmesinde mütareke, miat olarak alınmıştır. Bunun yanı sıra Batı Trakya, Elviye-i Selase ve Mütarekeden önce Türkiye sınırları dışında kalmış olsa da Arap topraklarında Wilson İlkeleri temelinde halk oylaması yolu seçilmiştir.⁴¹ Mecliste mütarekenin huzur ortamı yerine yıkım getirdiği izlenimi dikkat çekmiştir. Erzurum Mebusu Celalettin Bey, Mütarekenin milletin muhtaç olduğu sükûnet ortamını bozduğuna inanmıştır. Ona göre uzun zamandır tatbik edilen Mütareke, Devletin idare makinesini bozmuştur. Ne hükûmet, tamamıyla görevini yapabilmekte ne de devlet, hukuka indirilen darbelere ses çıkarabilmektedir.⁴²

Mütareke safhasından Barış Antlaşmasıyla huzur ortamına bir türlü geçilememesi, Mebusların algısını olumsuz etkilemiştir. İstanbul Mebusu Muhtar Bey, mütarekenin kalıcı barış için önemli bir merhale olmasına,

³⁸ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 78-79.

³⁹ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 86.

⁴⁰ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 159.

⁴¹ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 144.

⁴² MMZC, Devre: 4, C.1, s. 76.

Osmanlı Devleti'nin mütareke kararlarına tamamen riayet etmesine ve üzerinden 13 ay geçmesine rağmen Türkiye'de kararsızlığın halen sürdüğünü dile getirmiştir.⁴³ Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey, uzun zamandır mütareke evresinde bulunulmasına karşın Anadolu'nun pek çok yerinde bir savaş halinin olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin ardından iktidara gelen ve Mebusan Meclisinin açılmasının önünü açan Ali Rıza Paşa Hükümetinin, Mütareke algısı Anadolu ve öncesindeki Hükümetler arasında bir yerdedir. 9 Şubat 1920'de okunan Sadrazam Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin beyannamesinde İtilaf Devletleri'yle yapılan mütarekenin hükümlerinin tatbikinin taahhütleri altında olduğu ifade edilmekle beraber yürütülmesiyle ilgili kararsızlığın da memleket içinde tereddüdü artırdığı ve huzur ortamına dönülmesini zorlaştırdığı belirtilmiştir. Özellikle İzmir'de gerçekleşen işgal ve zulmün memleket içerisinde tepkiye yol açtığı kaydedilmiş, bunun çözüm yolunun Wilson İlkeleri temelinde yapılacak bir sulh antlaşması olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵

Mebusların çoğu Türkiye'nin mütarekenin şartlarına tamamen riayet etmesine karşın İtilaf Devletlerinin haksız ve kanlı işgaller gerçekleştirdiklerine, bu sürece ise hükümetlerin kayıtsız kaldıklarına inanmıştır. Erzurum Mebusu Necati Bey, 9 Şubat'ta yaptığı konuşmada milletin, mütareke sonrasında hükümetten huzur ortamını sağlamasını beklerken, tam aksine kötü bir idareyle karşılaştığını belirtmiştir. Ona göre hükümetin memur azilleri ve yer değiştirmeleri memleketin içinde bulunduğu karışıklığı artırmıştır.⁴⁶ Harbi Umumi'de yenilen hiçbir millet, Türkler kadar mütareke şartlarına sadakat göstermemiştir. Buna rağmen İzmir, Adana vs. yerlerde Türk Milleti, hak etmediği işgallere maruz kalmıştır.⁴⁷

Rauf Bey, Mütareke ile ilgili olarak aldatılma hissi ve hayal kırıklığı içerisinde. 9 Şubat 1920'de mütareke safhasını mecliste anlatmıştır. Ona göre Osmanlı Devleti'nin mütareke talebine İtilaf Devletleri adına İngiltere Hükümetinin Akdeniz'de bulunan Donanma Kumandanı Amiral Calthorpe olumlu cevap vermiştir. Osmanlı Hükûmeti içerisinde kendisinin de bulunduğu bir heyet göndermişti. İtilaf Devletleri adına olağanüstü yetkilerle görevlendirilen İngiltere Akdeniz Donanması Kumandanı Calthorpe ile yapılan müzakere neticesinde, Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. O dönemde hükümet tarafından resmen kamuoyuna ilan edilen Mütareke şartları herkes-

⁴³ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 74.

⁴⁴ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 85.

⁴⁵ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 72.

⁴⁶ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 73.

⁴⁷ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 74.

çe görülmüştür. Bu şartların dışında herhangi bir gizli madde yoktur. Mütareke hükümlerine aykırı şekilde işgaller başlamıştır.⁴⁸

Rauf Bey, mütareke imzalanırken İngilizlere güvenildiğini, fakat işgallerle birlikte bu güvenin boşa çıktığına inanmıştır. Ona göre mütarekenin imzası sırasında Osmanlı Hükümeti ve milleti, İngilizler hakkında çok güvenilir hislere sahipti.⁴⁹ Zira İngilizlerin tarihte Osmanlı Devleti'ne birçok defalar yardımlarda bulunduğu herkesçe bilinmekteydi. Dolayısıyla İngilizler vasıtasıyla mütarekenin imzalanması Osmanlı Milleti'ne güven vermişti. Millet, acılar yaşadığı büyük bir savaşın ardından, yapılacak adil bir barışla huzur ortamının sağlanacağını, yaralarının tedavi edileceğini umut ediyordu. Hâl böyle iken daha mütarekenin mürekkebi kurumadan Musul'dan başlanarak bir birini takip eden işgaller Osmanlı Milleti'nin umutlarını hüsrana çevirdi. Mütareke hükümlerine aykırı olan bu saldırıları o zaman iktidarda bulunan Hükümetler engellemeye çalıştılar. Fakat irtibat eksikliğinden dolayı milletin, hükümetlerin bu çabalarından haberi olmadı. Bu da millete güven duyulmadığı izlenimine yol açtı. Millet ise her geçen gün işgallere ve bunlara engel olamadığını düşündüğü hükümetlere karşı öfkesini ve tepkisini artırdı. Özellikle İzmir'deki işgal ve hemen akabinde Yunanlıların yaptıkları mezalim karşısında hükümet yetersiz kalınca millet namusunu, hayatını korumak için silaha sarıldı. İşgal mintikalarında halktan oluşan meşru savunma teşkilatları kuruldu. Bunlar hiçbir siyasi kaygı gütmeyen, Padişah'ın ve Halife'nin dokunulmazlığını, özgürlüğünü sağlamaya çalışan vatan evlatlarıdır.⁵⁰

Edirne Mebusu Şeref Bey de işgallerin Mondros Mütarekesi'ne aykırı olduğu düşüncesindedir. Yaptığı bir konuşmada, mütarekenin tarafların silahlarını kalıcı barış oluncaya kadar bırakmaları anlamına geldiğini belirtmiştir. Ona göre taraflar mütarekenin hükümlerine riayet etmek zorundadır. Mütareke gereği İtilaf Devletleri sadece bir temsilci subay bulundurması gerekirken Trakya, Yunanistan'a işgal ettirilmiştir.⁵¹ 7. Maddede ise İtilaf Devletlerinin kendilerini tehditte gördükleri zamanlarda sevkulceysi noktalarını işgal edebilecekleri belirtilmektedir. Halbuki İzmir, Babaeski, veya Hayrabolu İtilaf Devletleri için bir tehdit veya sevkulceys noktası değildir.⁵² *"Babaeski'nin minaresinde Bang-i Muhammediyi göklere yükselten müezzine kurşun atmak, mütarekenin hangi maddesinde mevcuttur?"*⁵³ Şeref Bey, Damat Ferit Paşa Hükümetinin işgaller karşısında hiçbir şey yapmadığını, hatta bunları kolaylaştırdığına inanmıştır. Bu düşüncesinden hareketle Mütareke hükümlerine aykırı olarak İzmir'in

⁴⁸ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 77.

⁴⁹ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 77.

⁵⁰ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 78-79.

⁵¹ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 79.

⁵² MMZC, Devre: 4, C.1, s. 80.

⁵³ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 79-80.

Yunanlılar tarafından işgaline izin vermesi ve Anayasaya aykırı olarak Divan-ı Harb-i Örfî kurması nedeniyle Damat Ferit Hükûmeti'nin Divan-ı Âli'ye sevk edilmesine dair bir takrir sunmuştur. Takrir 16 Şubat 1920'de Şubeye gönderilmiştir.⁵⁴

İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak Türkiye topraklarını işgal etmelerinin ana nedeninin din farklılığı olduğu algısı bazı mebuslarda vardı. Bunlardan biri Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'dir. Ona göre göre Avrupalılar Mondros Mütarekesi'nin tatbikinde Türklere karşı ön yargılı hareket etmektedirler. Meseleye haç ve hilal olarak bakmaktadırlar. Avrupalılarla mütareke imzalanan diğer devletlere baskı kurulmazken Türkiye'ye tazyik yapılmaktadır. Ali Şükrü Bey, bu baskılar karşısında eğilmeden direnişe devam edilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti'nin şanlı bir tarihle başladığını, gerektiği takdirde yine şanlı şekilde kapanacağını ifade etmiştir.⁵⁵

4. Birinci Dönem TBMM

4.1. Mütareke'nin Anlamı

Milli Mücadele'yi yöneten ve başarıya ulaştıran Birinci Dönem TBMM'nin Mondros Mütarekesi'ne dair algısının tespiti önemlidir. Mebuslar, Mondros Mütarekesi denince ne anlamaktaydılar? Bu sorunun yanıtı için tutanaklar incelendiğinde umumiyetle olumsuz algı dikkat çekmektedir. 12 Temmuz 1920'de Konya Mebusu Refik Bey, "*meş'um bir harbi takip eden bedbaht bir mütareke*" tabirini kullanmıştır.⁵⁶ Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'e göre de Mütareke: "*meş'um*"dur. İtilaf Devletleri için Mütarekenin imzalanması Türk Milletinin idam günüdür.⁵⁷ Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Bey'e göre ise mütareke: "*meş'um ve menhus*"tur. ⁵⁸Aydın Mebusu Tahsin Bey için mütareke: Anadolu'nun facialara maruz kalmasıdır.⁵⁹ Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, Mondros Mütarekesi'nin, Türkiye topraklarının parçalanması anlamına geldiğini savunmuştur.⁶⁰ Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey'e göre Mondros Mütarekesi: Esaretin başlangıcıdır.⁶¹ Farklı olarak Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'e göre ise Mondros Mütarekesi Alman ve Bulgar Mütarekeleri'yle karşılaştırılırsa: "*Büyük, şerefli bir vesikadır.*" Mütareke

⁵⁴ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 105.

⁵⁵ MMZC, Devre: 4, C.1, s. 468.

⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.270.

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.16, s.211-212.

⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.280.

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.3, s.125.

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.22, s.590.

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.355.

hükümlerini hükümet koruyabilseydi meydana gelen felaketlerle karşılaşmazdı. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin Batum ve Bakü'deki haklarını dahi zımmen tanımışlardı.⁶²

Lazistan Mebusu Necati Bey, mütarekenin bir muahede ve mukavele olduğunu belirtmiştir. Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey ise Mütarekenin araziyi terk veya işgal anlamına gelmediğini savunmuştur. Mütarekenin uluslararası mahiyetinin savaşın sona erdirilmesinden ibaret olduğunu belirtmiştir. Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami Bey, mütarekenin “*terk-i muhasama*” yani savaş halinin terk edilmesi anlamına gelmekle beraber İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne silahlarını ve toplarını dahi bıraktırdıklarını söylemiştir.⁶³ Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey ise Mondros Mütarekesi'nin savaş halini sona erdirmeyeceği fikrindedir. 2 Ağustos 1920'de mütarekeye rağmen uzun zamandan beri bütün cephelerde İtilaf Devletleriyle savaş durumunun sürdüğünü belirtmiştir. Ona göre kalıcı, adil bir barış antlaşması imzalanmadığı sürece savaş hali devam edecektir.⁶⁴ Afyonkarahisar Mebusu Hulusi Bey'e göre mütareke: Kalıcı bir barışa hazırlanmak için tarafların geçici olarak ateşi kesmesidir. Buna İtilaf Devletleri uymamıştır. Türkiye'nin de mütareke şartlarını kabul etmemesinden dolayı savaş hali sürmüştür.⁶⁵

4.2. Mütarekenin İmzalanmasına ve İzzet Paşa'ya Bakış

Mecliste mütareke, genel anlamda ağır şartları içermesine rağmen imzalanmak zorunda kalınan ateşkes metni olarak düşünülmüştür. 1 Mart 1921'de Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, mütarekenin imzalandığı sıralarda dünyanın insafına ve merhametine ihtiyaç duyulan bir vaziyetin olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ Bursa Mebusu Şeyh Servet, bir konuşmasında çaresizlik ve zaruret karşısında Mütarekenin imzalandığını ifade etmiştir.⁶⁷ Bununla beraber milletin mütarekeyi hiçbir zaman benimseyip onaylamadığına inanmıştır.⁶⁸ Lazistan Mebusu Ziya Hurşit de Mütareke'nin imzalanmasını doğru bulmuştur.⁶⁹ Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Mütarekenin zaruri şartlar nedeniyle imzalandığını düşünenlerdendir. 5 Mart 1923'te gizli celsede belirttiğine göre Mütareke öncesinde ordular her cephede bozulmuş, 3,5 milyonluk Osmanlı Ordusu on bin kişiye düşmüş, İtilaf Devletleri'nin orduları bütün cephelerde ilerlemişti. Özellikle, Trakya

⁶² TBMM GCZ, C.4, s. 130.

⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.227.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.3, s.112.

⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.5, s.423.

⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.9, s.8.

⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.209.

⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.209.

⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.228.

üzerine yürümekte olan Fransız Ordusu, devletin merkezi İstanbul'u tehlikeye düşürmüştü. Bandırma hattı çeteler tarafından kesilmiş, basın ve birçok kişi o günkü hükûmeti düşürmeye çalışmıştı. Böyle bir süreçte General Townshend vasıtasıyla yapılan girişim başarılı olmuş ve Mütareke imzalanmıştır.⁷⁰

Peki, Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Ahmet İzzet Paşa ve Hükûmeti'ne bakış nasıldır? Bu da umumiyetle olumludur. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamasını haklı bulmuştur. Ona göre hükûmet, uluslararası hukuka dayanarak adil bir barışa ulaşmak için mütareke talebinde bulunmuştur. Bağımsızlığı uğruna mücadele eden Türk Milleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile silahını bırakmıştır.⁷¹ Sadece Mustafa Kemal Paşa'da değil, hükûmet üyeleri ve çok sayıda mebusa da İzzet Paşa'ya karşı olumlu algı vardır. Adliye Vekili Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey'e göre İzzet Paşa, önceden beri milletin "*nur-ı dide/gözünün nuru*", vatansever bir kişidir.⁷² Lazistan Mebusu Abidin Bey'e göre ise İzzet Paşa, asker olması nedeniyle halk nezdinde büyük itibarı bulunmaktadır.⁷³ Lazistan Mebusu Ziya Hurşit'te de İzzet Paşa algısı olumludur. Ona göre memleketin içinde bulunduğu zaruri durum nedeniyle Mütareke talep edilmiş ve imzalanmıştır. İzzet Paşa, mecliste, mütarekenin imzalanmasının gerekçelerini anlatmış ve kabul edilmesini istemiştir. Neticede Mebusan Meclisi ağır şartlar taşıyan mütarekeyi onaylamıştır.⁷⁴

4.3. Mondros Mütarekesi'ne Sadakat

TBMM'de İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'ne sadakat göstermediğine, Wilson İlkelerini ve mütarekeyi aldatici birer vasıta olarak kullandıklarına dair algı hâkimdir. Mütarekeyi Osmanlı Devleti adına imzalamış olan Rauf Bey'in son Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki aldatılma algısı TBMM'de artmıştır. 16 Aralık 1922'de yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'ne verilen teminatlar karşılığında mütarekenin imzalandığını, Türkler'in mütarekeye sadık kalmakla beraber İtilaf Devletleri'nin sözlerini tutmadıklarını belirtmiştir.⁷⁵ Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey, 17 Ekim 1920'de gizli celsede yaptığı konuşmada Avrupa'nın resmi olarak dünyaya ilan ettiği adalet hükümleri doğrultusunda mütarekenin imzalandığını, İtilaf Devletleri'nin ise kendilerinin ilan ettikleri bu

⁷⁰ TBMM GCZ, C.4, s. 130.

⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.8.

⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.204.

⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.208.

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.228.

⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.25, s.412.

hükümlerin bir kısmını dahi tatbik etmediklerini söylemiştir.⁷⁶ Bursa Mebusu Muhittin Baha'ya göre İtilaf Devletleri, mütarekeleri İttifak Devletlerini aldatmak için kullanmışlardır. Wilson İlkelerini de masum milletleri kandırmak için vasıta yapmışlardır.⁷⁷ Mütarekeyle birlikte sadece Avrupa'nın medeniyetine ve Wilson Prensiplerine inanılmıştır. Fakat bu değerlerin iflas etmesiyle beraber İzmir cephesiyle karşılaşmıştır.⁷⁸ Saruhan Mebusu Mahmut Celal Bey de Mondros Mütarekesi'nin İtilaf Devletleri'nin Türkleri kandırması olarak görmüştür. 15 Mayıs 1920'de yaptığı konuşmada Türklerin Wilson İlkeleri'ne ve Amerika'ya güvenerek mütarekeyi imzaladıklarını, fakat aldatıldıklarını ifade etmiştir. Zira İtilaf Devletlerinin Amerika'nın koyduğu "halkların geleceklerini kendilerinin belirlemeleri kuralını" uygulaması beklenirken, Manisa'da, İzmir'de büyük facialarla karşılaştığını ifade etmiştir.⁷⁹ Genelkurmay Başkanı İsmet Bey de aynı düşüncededir. 12 Temmuz 1920'de yaptığı konuşmada, İtilaf Devletlerinin taahhütlerine inanıldığını, mütareke imzalanarak silahların bırakıldığını, fakat netice itibariyle hayal kırıklığına uğranıldığını belirtmiştir.⁸⁰ Antalya Mebusu Rasih Bey'e göre İtilaf Devletleri, kendi geleceklerini belirleyebilmek esasına dayanan bir sulh antlaşması imzalanacağı vaadiyle Türkiye'yi kandırarak mütareke imzalatmıştır.⁸¹ Konya Mebusu Vehbi Bey, 9 Temmuz 1921'de yaptığı konuşmada Türklerin Wilson İlkeleri'nin adaletine inanarak mütarekeyi kabul ettiğini hatırlatmıştır. Fakat Wilson İlkelerinin dikkate alınmayarak binlerce Müslümanın kanının döküldüğünü belirtmiştir.⁸² Kırşehir Mebusu Müfit Bey ise Mondros Mütarekesi'nde Batı Trakya için Wilson İlkeleri temelinde halk oylaması yapılması gerekirken buna uyulmadığını savunmuştur.⁸³

TBMM'de İtilaf Devletleri'nin işgallerinin Mondros Mütarekesi'ne aykırı olduğuna dair algı hâkimdir. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere meclisdeki mebusların tamamında bu düşünce vardır. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mayıs 1920'de gizli celsede yaptığı konuşmada Antep, Maraş ve Urfa'nın İngilizler tarafından Mütareke hükümlerine aykırı bir şekilde işgal edildiğini belirtmiştir.⁸⁴ Konya Mebusu Vehbi Bey, 3 Kasım 1922'de yaptığı konuşmada mütareke hükümleri arasında olmamasına rağmen İtilaf Devletleri'nin izniyle Yunan Ordusu'nun İzmir'e asker çıkardığına ve birçok

⁷⁶ TBMM GCZ, C.1, s. 176.

⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.33.

⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.312.

⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.306-308.

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.284.

⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.9, s.10-11.

⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.11, s.212.

⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.365.

⁸⁴ TBMM GCZ, C.1, s. 7.

Müslümanın öldürüldüğüne dikkat çekmiştir.⁸⁵ Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü, Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak İtilaf Devletleri'nin Yunanlıları İzmir'e sokmalarının yanı sıra Türklerde kalmasını onaylamalarına rağmen Fransızların Adana'ya saldırdıklarını, Doğu'da ise Ermenilerin taarruz girişimlerinde bulduklarını belirtmiştir.⁸⁶ Saruhan Mebusu Celal Bey'e göre İzmir, mütarekenin 7. Maddesi gerekçe gösterilerek işgal edilmiştir. Hâlbuki İzmir İtilaf Devletleri için hiçbir zaman tehdit değildi. Osmanlı Hükûmeti'ne verdikleri notada işgalin sadece İzmir şehriyle kalesini kapsayacağı, dağıtılan beyannamelerde işgalin geçici olacağı ifade edilmişti. Fakat İtilaf Devletleri sözlerini ve imzalarını unutarak işgallerini geniş alanlara yaymışlardır.⁸⁷

İşgaller dışında da İtilaf Devletleri'nin mütarekeyi çiğnediğine inanılmıştır. Mustafa Kemal Paşa 3 Temmuz 1920'de gizli celsede yaptığı konuşmada İtilaf devletlerinin her vesileden yararlanarak mütarekeyi bozduklarını, silahları, topları, cephaneleri, topladıklarını belirtmiştir.⁸⁸ Bir başka konuşmasında ise İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgallerinden sonra Mondros Mütarekesi hükümlerini çiğneyerek saltanatın hukukuna, hükûmetin ve milletin haysiyetine saldırdıklarını belirtmiştir.⁸⁹ Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey, 29 Aralık 1921'de yaptığı konuşmada İtilaf Devletlerinin bazı subaylarının mütareke şartlarını kontrol bahanesiyle özellikle Samsun'a gelerek Pontus hareketini canlandırmaya çalıştıklarını söylemiştir.⁹⁰ Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey'e göre İstanbul'da İtilaf Devletlerinin askeri mahkemeleri ve polisleri Mütarekeye aykırı olarak Müslüman halkın haysiyetini çiğnemişlerdir.⁹¹ Rauf Bey'e göre ise demiryollarına ve mali kuruluşlara el konulması, depolarda toplanan silah ve cephanelerin tahrip edilmesi Mütareke hükümlerine aykırıdır. Çiğnenmiş olan Mondros Mütarekesi'nin Türkiye açısından kesinlikle güvenilirliği kalmamıştır.⁹²

İtilaf Devletleri'nin, Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine aykırı hareket ederek Türkiye'yi kandırdığı, dolayısıyla onlara güvenilemeyeceği algısı öne çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu yöndeki inancını şöyle ifade etmiştir: "*Vâ'zı-ul imza oldukları mütarekename ahkâmına mugayir icraatları ve Hükümetin hakk-ı kazasına tecavüzleri bizi insan telâkki*

⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.347.

⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.358.

⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.207-208.

⁸⁸ TBMM GCZ, C.1, s. 70.

⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.8.

⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.15, s.239-240.

⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.14, s.339.

⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.25, s.412.

*eylemediklerine ve verdikleri söze riayet etmemeyi bize karşı muhalif-i namus bir şey addeylemediklerine delildir.”*⁹³

Kırşehir Mebusu Rıza Bey, İngilizlere güvenilemeyeceğine dair bir tahrir dahi vermiştir. Tahririnde İngilizlere güvenilmeyeceğini, Mütarekeyle birlikte İslam dinine ve milletine saldırılarının herkesçe görüldüğünü ifade etmiştir.⁹⁴ Yine Edirne Mebusu Faik ve Mehmet Şeref Beyler sundukları 27 Mayıs 1921 tarihli tahrirlerinde, İngilizlerin Türkleri Mütarekede hileyle aldatarak haksız işgallerde bulduklarını ifade etmişlerdir.⁹⁵

Mondros Mütarekesi’nde İtilaf Devletleri’nin Türkler’i aldattığına dair genel algı, ilerleyen süreçte TBMM’nin yaklaşımını etkilemiştir. İtilaf Devletleri’nin tatlı sözlerine inanılmaması, tam bağımsızlığın elde edilmesine kadar onların anlayacağı dil olan silahlı mücadeleye devam edilmesi gerektiği inancı belirmiştir. Uşak Mebusu Besim Atalay, batının ilim ve hukuk gibi söylemlerine artık riayet edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Bu söylemlerin askeri gücün olmadığı yerde anlamını yitirdiğini belirtmiştir. Türkler’in mütarekeyle birlikte topunu ve silahını teslim ettiği için İtilaf Devletlerinin haksız işgallerde bulduklarını ifade etmiştir. Önce Allah’a, ardından kendilerine güvenerek hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹⁶

İtilaf Devletlerinin yeni mütareke ve sulh tekliflerinde ise Mondros Mütarekesi’ndeki gibi aldatıcı yaklaşımda bulunabileceği öngörülmüştür. Menteşe Mebusu Tevfik Rüştü Bey, İnönü Zaferi sonrasında İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşmasında küçük değişiklikler içeren bir mütareke teklifi yaptıklarında Mondros Mütarekesi tuzağını hatırlatmıştır. Tekrar aynı tuzağa düşmemek gerektiğini zikretmiştir.⁹⁷ Mart 1922’de Yunanlılarla ateşkes yapılması teklifi karşısında ise Malatya Mebusu Lütfi Bey, gizli celsede Mondros Mütarekesi’ndeki aldatıcı tavırlarından yola çıkarak teklifin reddedilmesini istemiştir.⁹⁸ Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey ise Mondros Mütarekesi sürecindeki hareketlerinden dolayı İngilizlere güvenilemeyeceğini belirtmiştir.⁹⁹ Antalya Mebusu Rasih Bey, 3 Ocak 1923’te Mondros Mütarekesi’nin tecrübelerinden faydalanılarak hareket edilmesi gerektiğini, Avrupalılara güvenilemeyeceğini söylemiştir.¹⁰⁰ Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey ise Mondros Mütarekesi’ne atıfla hareket edilmesi

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.23.

⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.3, s.138.

⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.10, s.328-329.

⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.232.

⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.18, s.416-417.

⁹⁸ TBMM GCZ, C.3, s. 131.

⁹⁹ TBMM GCZ, C.3, s. 131.

¹⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.26, s.167.

gerektiğini şöyle ifade etmiştir: “... *Koca bir Mondros Mütarekesi vardır. Bizim ağzımız süttten yanmıştır. Yoğurdu üfleyerek içeriz.*”¹⁰¹

4.4. Mütareke Merkezinde Damat Ferit Paşa Hükümeti ve Saray Algısı

Mütarekeyi imzalayan Ahmet İzzet Paşa Hükümet'i hariç, başta Damat Ferit Paşa olmak üzere diğer İstanbul Hükümetleri'ne karşı mütareke sürecindeki tavırlarından dolayı TBMM'de olumsuz algı bulunmaktadır. Bu olumsuz algı artarak devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Paşa ve diğer Osmanlı Hükümetleri'nin işgaller karşısında aciz kaldıklarına inanmıştır. Bu durumun İtilaf Devletleri'nin mütarekeye aykırı hareketlerini kolaylaştırdığını savunmuştur.¹⁰² Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı bir beyannamede İtilaf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi'ni tanımayarak kendi çıkarları doğrultusunda İstanbul'u işgal ettikleri belirtilmiştir. Onların bu kanunsuz saldırılarına İstanbul Hükümeti'nin bir şey yapamadığı ve milleti savunmasız bıraktığı vurgulanmıştır.¹⁰³ Kayseri Mebusu Ahmet Hilmi, 22 Şubat 1921'de yaptığı konuşmada mütarekenin ardından hükümetin iyi idare memurlarını görevden aldığını, yerlerine ise yetkin olmayan memurları tayin ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁴ Burdur Mebusu Şevket Bey, Damat Ferit Paşa ve idarecileri hakkında çok daha olumsuz algıya sahiptir. 5 Haziran 1920 tarihinde sunduğu takririnde Mütarekenin hemen ardından gelen Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin idarecilerinin çoğunun cahil, vatan haini ve medeni cesareten mahrum kişiler olduklarını ileri sürmüştür. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kötü idaresi yüzünden cesaret alan eşkıyaların ve çetelerin memlekette asayiş bozduklarını savunmuştur.¹⁰⁵ Bursa Mebusu Operatör Emin Bey de 21 Ekim 1920'deki konuşmasında, Mütarekenin ardından Ferit Paşa Hükümeti'nin silahlı olarak dağlarda dolaşan asker kaçaklarını vatansever kabul edip onları affettiğini belirtmiştir.¹⁰⁶

TBMM'nin ilk günlerinde olmasa da ilerleyen süreçte, mütareke sırasındaki tavrından dolayı Padişah Vahdettin hakkında olumsuz algı kendini göstermiştir. Edirne Mebusu Şeref Bey, 6 Mart 1922'de gizli celsede Mütarekenin ardından yapılan işgaller karşısında milletin canı pahasına mücadele ederken Padişah'ın şahsi çıkar peşinde koştuğunu iddia etmiştir.¹⁰⁷ Antalya Mebusu Rasih Bey, vatanın işgalini ve Müslümanların imhasını Padişah'ın ve hükümetin engelleyemediği gibi, işgalcilerin propagandalarına

¹⁰¹ *TBMM GCZ*, C.3, s. 136.

¹⁰² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.1, s.15.

¹⁰³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.1, s.29.

¹⁰⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.8, s.368.

¹⁰⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.4, s.327.

¹⁰⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.5, s.129-130.

¹⁰⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.18 s.66-67; *TBMM GCZ*, C.3, s. 35.

alet olduklarını savunmuştur.¹⁰⁸ Afyonkarahisar Mebusu İsmail Şükrü Bey'e göre mütarekeden sonra halk, saraydan umut beklemişken, sarayın Kambur İzzetler ve Nemrut Mustafalar çıkarması nedeniyle hayal kırıklığına uğramıştır.¹⁰⁹ Nafia Vekili Diyarbakır Mebusu Fevzi Bey'e göre ise Mütarekenin ardından millet artık Padişah'la değil kendi dirayeti ve mücadelesiyle yaşamıştır.¹¹⁰ 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasından sonra Padişaha karşı olumsuz algı artmıştır. Kırşehir Mebusu Müfit Bey, 30 Kasım 1922'de yaptığı konuşmada, Mütareke hükümlerine aykırı olarak İstanbul işgal edilince millet, esarete düşen Hilafeti kurtarmak için çalışırken, Saray'ın ve çevresinin Anadolu aleyhine fetva çıkarmasını hatırlatmıştır. Anadolu'yu isyancı gibi gösterip birçok isyana sebep olduklarını belirtmiştir.¹¹¹ İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey de yaptığı konuşmada Mütarekenin ardından İtilaf Devletlerinin İstanbul Limanı'na geldiği sırada Padişah ve çevresindekilerin düşman kuvvetlerine dayanarak milli hâkimiyetin dayanağı meclisi hemen feshettiklerini belirtmiştir.¹¹² Erzurum Mebusu Durak Bey ise yaptığı konuşmada İtilaf Devletleri'nin mütarekenin ardından memleketin merkezine yani "*harim-i ismetine*" kadar girerek Türkiye'yi parçalamak isteğini söylemiştir.¹¹³ Bunun sebebini ise saray ve onun etrafındaki "*kemikçilere*" bağlamıştır.¹¹⁴

4.5. Mütarekenin Milli Mücadele'nin Başlamasındaki Etkisi

TBMM'de İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'yle birlikte Türkiye'nin tarihe karıştığına inandıklarına dair algı öne çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre mütarekeyle Türkiye'nin hayatının sona erdiğine inanılmıştır. Ona göre mütarekenin hemen ardından yabancılar Türkiye'nin gelir kaynaklarına, silahlarına el koymuşlar, orduyu zayıflatmışlardır.¹¹⁵ Edirne Mebusu Şerif Bey, 9 Temmuz 1921'de yaptığı konuşmada, Mütarekeyle birlikte Türkiye'nin bittiğini düşünen Yunanistan Ordusu'nun Türk topraklarına saldırıya geçtiğini, Türklere karşı mezalim icra ettiğini belirtmiştir.¹¹⁶ Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, 6 Temmuz 1922'de yaptığı konuşmada, Mütarekeden sonra "*Türkiye öldü*" denilmesine rağmen Türkiye'nin halen yaşadığını söylemiştir. Avrupalıların bu algılarının kendilerine göre ilmi vs. teknikler temelli olduğunu ifade etmiştir. Türklerin

¹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.11, s.209.

¹⁰⁹ TBMM GCZ, C.3, s. 37-38.

¹¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.276.

¹¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.283-284.

¹¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.285.

¹¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.351.

¹¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.352.

¹¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.9, s.3-4.

¹¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.11, s.202-203.

öldü denildiği bir zamanda yaşaması mucizesini ise İslamiyet'e dayandığını söylediği Teşkilat-ı Esasi'ye bağlamıştır.¹¹⁷ Sivas Mebusu Vasfi Bey ise 8 Temmuz'da yaptığı konuşmada, mütareke sırasında Türklerin geleceğinin ibresinin yıkımı gösterdiğini belirtmiştir.¹¹⁸

Fakat hiç de öyle olmamış ve Türk Milli Mücadelesi başlamıştır. Mili Mücadelenin temel gerekçesi ise İtilaf Devletleri'nin mütareke şartlarına uymayarak haksız işgallerde bulunması olarak algılanmıştır. Milli Mücadele'nin meşru savunma olduğuna inanılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu yöndeki algısını yaptığı konuşmalarda dile getirmiştir.¹¹⁹ Fevzi Paşa da o kanaattedir. 27 Nisan 1920'deki bir konuşmasında, mütareke gereğince hükümetin kollarının bağlandığını, saldırılar karşısında milletin Kuvayı Milliye adıyla ırzını ve namusunu koruduğunu ifade etmiştir.¹²⁰ Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey, 27 Aralık 1920'de gizli celsede yaptığı konuşmada, Mondros Mütarekesi'yle Türk Ordusunun "iskelete" dönüştürüldüğünü, mütarekeye aykırı olarak yapılan mezalim karşısında meşru müdafaa olarak Kuvayı Milliye'nin doğduğunu ifade etmiştir.¹²¹ Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa da 30 Aralık 1920'de gizli celsede Mütarekeyle birlikte yapılan işgaller karşısında Milli Mücadele'nin ve Kuvâyı Milliye'nin başladığını ifade etmiştir.¹²² 18 Ekim 1921'de Urfa Mebusu Hayali Bey, gizli celsede İtilaf Devletleri tarafından mütarekenin çığnenerek haksız işgallere başlanması üzerine kendilerinin de mütareke hükümlerine aykırı olarak silahlanıp, teşkilat yaptıklarını ve işgalcileri memleketlerinden çıkardıklarını belirtmiştir.¹²³ Edirne Mebusu Şeref Bey, 26 Kasım 1921'de yaptığı konuşmada, İtilaf Devletlerinin Mütarekeyle bir sulh ortamını sağlamayı değil milleti zincirlemek istediklerini belirtmiştir. Millet in ise bunu kabul etmediğini mücadelesine başladığını söylemiştir.¹²⁴ 4 Şubat 1922'de Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, yaptığı konuşmada mütareke ile Türk Milleti'nin idam edilmek istendiğini belirtmiştir. Fakat Türk köylüsünün mütarekeyi kabul etmeyerek dünyada kendilerinin de yaşama hakkı olduğunu haykırdığını ve mücadeleye başladığını ifade etmiştir.¹²⁵

¹¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.21, s.302.

¹¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.21, s.321.

¹¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.19.

¹²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, s.91.

¹²¹ TBMM GCZ, C.1, s. 265.

¹²² TBMM GCZ, C.1, s. 297.

¹²³ TBMM GCZ, C.2, s. 368.

¹²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.14, s.348.

¹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.16, s.211-212.

TBMM’de mütarekenin önce İtilaf Devletleri tarafından çiğnendiğine dair algı hâkimken, reel politik merkezinden hareket eden bazı farklı düşünceler de bulunmuştur. Sivas Mebusu Mustafa Taki Bey, ilk olarak İtilaf Devletlerinin Mütareke şartlarını bozduklarını hatırlatmıştır. Bunun üzerine Türk Milli Mücadelesi’nin doğduğunu belirtmiştir. Türkiye’nin mücadelesinin ulusal ve uluslararası hukuk kurallarına göre yanlış olmadığını söylemiştir.¹²⁶ Onun bu fikirleri alkışlar ve bravo sesleriyle karşılanmışsa da Erzurum Mebusu Necati Bey tarafından eleştirilmiştir. Necati Bey’e göre uluslararası mahiyeti olan Mondros Mütarekesi’ne, bu gibi duygusal ifadelerle yaklaşılmamalıdır. “*İtilaf Devletleri Antlaşmayı feshetti biz de tatbik etmiyoruz*” diyerek bütün dünyanın tepkisinin çekilmesi doğru değildir. Yeni savaştan çıkmış ve halen dış dünyanın yardımına ihtiyaç duyulduğu bir zamanda bu gibi duygusal söylemlerle iyi neticeler alınmaz.¹²⁷ Bursa Mebusu Şeyh Servet ise mütareke şartlarının ilk önce İtilaf Devletleri tarafından çiğnendiği, dolayısıyla mütarekenin feshedildiği gerçeğinin ne için ilan edilemeyeceğini sormuştur. İtilaf Devletlerinin Mütarekenin hükümlerini çiğnediklerini kendilerinin dahi kabul ettiklerini belirtmiştir.¹²⁸ Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey’e göre mütarekeyi ilk olarak İtilaf Devletleri’nin kendileri yırtmıştır. Buna karşın Türkler de aldıkları Misak-ı Milli kararlarıyla Mondros Mütarekesi’ni hükümsüz bırakmışlardır.¹²⁹

Neticede Türk Milli Mücadelesi art arda birçok zafer kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Mütarekeyle birlikte neredeyse öldüğü düşünülen Türk Milletinin, mücadelesiyle zorlukları atlatarak yeniden canlandığını belirtmiştir.¹³⁰ Ona göre zayıflatılan ordular kısa zaman içinde yeniden kurulmuştur.¹³¹ 1918’de Mütareke imzalayanlar arasında sadece Türkiye tam teslimiyet şartlarında sulh antlaşması imzalamamıştır. Bunu da takip ettiği kararlı siyaset ve silahlarının gücüyle sağlamıştır.¹³² Sivas Mebusu Vasfi Bey’in ifadesiyle mütareke sırasında Türklerin geleceğinin ibresi yıkımı gösterirken, şimdi selameti işaret etmekteydi.¹³³

Milli Mücadele’de elde edilen zaferlere rağmen İtilaf Devletleri, Lozan Konferansı’nda hareket noktasını Mondros Mütarekesi olarak görmüştür. TBMM ise Mondros Mütarekesi’ni değil Mudanya Mütarekesi’ni

¹²⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.1, s.231.

¹²⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.1, s.231.

¹²⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.1, s.231-232.

¹²⁹ *TBMM GCZ*, C.3, s. 797.

¹³⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.9, s.7.

¹³¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.9, s.3.

¹³² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.9, s.5.

¹³³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.21, s.321.

temel almıştır.¹³⁴ Rauf Bey, Lozan Konferansı'nda Mondros'un temel alınmasının büyük bir hata olacağını ifade etmiştir.¹³⁵

Sonuç

Osmanlı Mebusan Meclisinin 3. Devresi tutanakları, Mondros Mütarekesi'ni imzalayan hükûmetin ardından gelen Tevfik Paşa Hükûmeti'nin ve mebusların mütareke algısını ölçmemizi mümkün kılmıştır. Her şeyden önce Tevfik Paşa Hükûmeti, Mondros Mütarekesi'nin imzasındaki sorumluluğu üstlenmek istememiştir. Mütarekenin ağır ve yoruma açık şartları olduğuna inanmıştır. Daha da ötesinde İtilaf Devletleri'nin işgallerinin mütarekeye aykırı olmadığını düşünmüştür. İstanbul'un işgal edilmiş olmadığına inanmış, hatta bu yöndeki iddiaları "lakırdı" olarak görmüştür. Mütarekenin tatbikinin kolaylaştırılması gerekliliğine inanmıştır. Meclisteki mebusların önemli bir kısmının mütareke algısı ise hükûmetten farklıdır. Onlara göre hükûmet, mütareke sorumluluğundan kaçamazdı. İtilaf Devletleri Mütarekenin hükûmlerine aykırı olarak Osmanlı Devleti topraklarını işgal etmiş ve mezalim gerçekleştirmiştir. İtilaf Devletleri'nin işgallerinin ve zulmünün uluslararası alanda protesto edilmesine dair talepte dahi bulunmuşlarsa da hükûmet aynı düşüncede olmadığı için istek sonuçsuz kalmıştır.

Padişah'ın atadığı üyelerden oluşan Ayan Meclisi'nin mütareke algısını açık bir şekilde ortaya koyabilecek verilere zabıt tutanaklarında ulaşamamıştır. Bunun sebebi mütareke meselesinin Meclis'te çok konuşulmamasıdır. Buna rağmen mütarekenin imzalanmasında Wilson İlkelerinin olumlu etki yaptığı inancı dile getirilmiştir. Yine mütarekenin Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında ateşkes anlamına geldiğine dair algı da dikkat çekmiştir.

İşgallerin ziyadesiyle kendini hissettirdiği süreçte toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, Mondros Mütarekesi'ne dair mebusların algısı ölçülebilmştir. Mütarekeyi Osmanlı Devleti adına imzalamış olan Rauf Bey, aldatılma hissi ve hayal kırıklığı içerisinde olmuştur. Mecliste genel anlamda mütarekenin İtilaf Devletleri tarafından çiğnendiği, buna karşılık Anadolu merkezli milli direnişin meşru müdafaa şeklinde doğduğu algısı belirginleşmiştir. Mütarekenin memleketin içinde bulunduğu zaruri sebeplerden dolayı imzalandığına inanılmıştır. Wilson İlkelerinin 12. Maddesindeki Osmanlı Devleti'ne verilen taahhüde güvenilerek mütarekenin imzalandığı algısı ise neredeyse bütün mebuslarda vardır. Mütarekenin, halkın umut ettiği huzur ortamı yerine yıkım getirdiğine inanılmıştır. Mebuslarda İtilaf Devletleri'nin haksız ve kanlı işgalleri karşısında hükûmetlerin aciz kaldığı algısı bulunmaktadır. İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak Türkiye

¹³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.25, s.412.

¹³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.25, s.412.

topraklarını işgal etmelerinin ana nedeninin ise din farklılığı olduğu algısı da bazı mebuslarda vardı.

Birinci Dönem TBMM’de mütareke algısı çok daha nettir. Bu netlik olumsuzluk üzerine şekillenmiştir. Mütareke: Meş’um, menhus, esaretin ve parçalanmanın başlangıcı gibi tabirlerle anılmıştır. Mondros Mütarekesi’nin imzalanması bir zaruret olarak görülmüş ve mütarekenin imzalanmasını sağlayan Ahmet İzzet Paşa ve hükümeti tenkit edilmemiştir. Mütarekenin gerçekte iki muhasım devlet veya devletlerarasındaki düşmanlığın, kalıcı barış imzalanıncaya kadar sona erdirmesi anlamında olmasına karşın, İtilaf Devletleri’nin Mütarekeye aykırı şekilde işgallerde bulunduğu inanılmıştır. Bu işgallerin ise meşru müdafaa olarak Milli Mücadele’yi doğurduğu, dolayısıyla Türkiye’de Mütarekenin savaşı sonlandırmadığına aksine harp halinin devamını beraberinde getirdiğine inanılmıştır. Mütarekeyi çiğnediği düşünülen başta İngiltere ve Yunanistan olmak üzere İtilaf Devletleri ile onların işgalleri karşısında yetersiz kaldığı iddia edilen hükümetler eleştirilmiştir. Özellikle Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin işgalleri kolaylaştırmaya çalıştığı algısı hâkim olmuştur. İlerleyen günlerde Padişaha karşı da aynı olumsuz bakış ortaya çıkmıştır. Tespit edilen bir durum da Mondros Mütarekesi tecrübesinin ilerleyen süreçte İtilaf Devletleri’ne bakışta belirleyici olmasıdır. İtilaf Devletleri tarafından Mondros Mütarekesi’yle aldatıldığına dair inanç, yeni mütareke ve antlaşma tekliflerinde İtilaf Devletleri’ne hep şüpheyle bakılmasını beraberinde getirmiştir.

KAYNAKÇA**Arşivler ve Resmi Tutanaklar**

BOA, *HR.SYS.* 2305-20.

BOA, *HR.SYS.*2563-1, lef.1-245.

BOA, *HR.SYS.*2563-2, lef.1-36.

BOA, *HR.SYS.*2563-3, lef.1-40.

BOA, *HR.SYS.*2563-4, lef.1-20.

BOA, *HR.SYS.*2563-5, lef.1-70.

BOA, *HR.SYS.*2563-6, lef.1-23.

BOA, *HR.SYS.*2563-7, lef.1-231.

BOA, *HR.SYS.* 2704-3, lef.1-9.

BOA, *HR.SYS.* 2704-3, lef.1-9.

BOA, *HSD.AFT*, 6-71, lef.1-8.

BOA, *HSD.AFT*, 6-73, lef.1-5.

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C.5, TBMM Basımevi, Ankara (?).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtima-ı Fevkalâde), Devre:4, C. 1, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 496.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C.1, TBMM Basımevi, Ankara (?).

TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, C.1, İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, C.2, İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, C.3, İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, C.4, İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, TBMM Matbaası, Ankara 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.3, TBMM Matbaası, Ankara 1981.

1981. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.4, TBMM Matbaası, Ankara
1981. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.5, TBMM Matbaası, Ankara
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.8, TBMM Matbaası, Ankara (?).
1954. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.9, TBMM Matbaası, Ankara
1958. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.10, TBMM Matbaası, Ankara
1958. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.11, TBMM Matbaası, Ankara
1958. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.14, TBMM Matbaası, Ankara
1958. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.15, TBMM Matbaası, Ankara
1958. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.16, TBMM Matbaası, Ankara
1959. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.18, TBMM Matbaası, Ankara
1959. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.21, TBMM Matbaası, Ankara
1959. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.22, TBMM Matbaası, Ankara
1960. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.24, TBMM Matbaası, Ankara
1960. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.25, TBMM Matbaası, Ankara
1960. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.26, TBMM Matbaası, Ankara

Diğer Kaynaklar

“Büyük Millet Meclisi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Nisan 1336/ 28 Nisan 1920, No: 25, s. 1.

AĞAOĞLU, Samet, *Kuvâ-yi Milliye Ruhü*, İstanbul 1973.

ALKAN Mehmet Ö., “Osmanlı’dan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi”, *Görüş Dergisi*, S.48, Mayıs 1999, s.48-61.

ARMAĞAN, Servet, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.33, S.3-4, İstanbul 1968, s.47-100.

_____, "Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri", *Kanuni Esasının 100. Yıl Armağanı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1978, s. 147-168.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.

KADRI, Yakup, "Büyük Millet Meclisi", *Devrin Yazarlarının Kalemıyla Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, Cilt 2, Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün v.d., Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981.

ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, Cilt 1, Emre Yay., İstanbul 1993.

ÖZGÜL, Cemil, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989.

TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2015.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, "Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Sivas Mebusları", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, Ed: Şeref Boyraz, Cilt 1, Sivas 2007, s.627-645.

_____, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk Şehit Milletvekilleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 12, Yaz 2010, s. 431-440.

ŞİİRDE SORGULANAN TARİH: 1918

Ülkü ELİUZ*

-Cihan vatandan ibarettir, itikadımca-

Giriş

Bireyin ve milletin kendi mitini oluşturma süreci olan tarih, edebi eserde kaynak olarak kullanılınca, bireye ve millete ait özerkleşme, özgünleşme ve bütünleşme aşamalarını belirginleştiren işlev kazanır. Bu bağlamda edebî metin, soylu amaç ve isteklerin, yüksek idealist normların ve benimsenmiş kıymet hükümlerinin içselleştiği bir söylem alanının ifadesine dönüşür.

Bir destan şairi yeteneğine sahip olan Yahya Kemal Beyatlı, Türk insanını birbirine bağlayan düşünsel ve estetik çalışmalarını; tarihi, sosyal olayların terkididir. Türk edebiyatının ve kültür tarihinin özgün sesi Yahya Kemal Beyatlı, biz olma mücadelemizin ayrıntılarını, değerler sistemimizin yapı taşlarını, varoluş mücadelemizin içsel kaynaklarını söze dönüştüren özgün sesi, ulu kişidir. “Bizim ilk ve hakikî klasiğimiz”¹² olarak nitelenen sanatkâr, milletin içinde bulunduğu travmatik kırılma anında sağduyulu bir ses olarak kaosu insan ile aşmaya çalışır. Bireysel ve toplumsal çözülmeyi engellemeyi hedefleyerek eserlerinde kendine dönüş çağrısı yapar. Kolektif ile kutsalı ses ve sözle buluşturarak ruh ufuklarının sınırsızlığında, var oluş serüvenimizin duygusal, etik, sosyal görünümünde öze dönüş olanaklarını sıralar.

Türk edebiyatında geleneksel kültür ile çağdaş sanatı yaratıcı şekilde birleştiren eserleri ile seçkin yere sahip olan Yahya Kemal Beyatlı, eserlerinde temel güç olan kolektif ruhun mekâna yansımaları ile ilk defa bugün Makedonya'nın sınırları içinde bulunan taşıyla toprağıyla, çeşitli eserleri ve köşeleriyle tipik Türk ve Müslüman şehri Üsküp'te karşılaşır. Milli ve manevi değerlerin yansıtıcısı bu şehir, anne imgesiyle birleşerek onun için coğrafya, tarih ve milli ruhun sentezine dönüşür. Anadolu'daki Türk hayatını, Anadolu'nun Müslümanlaşmasında rol oynayan kahramanları ve kahramanlıkları öğrendiği şuurlu çocukluk dönemi, eserlerinin arka

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, ulku.eliuz@mynet.com

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, “Kendi Gök Kubbeimiz”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Hzl. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 355.

planını oluşturacak Anadolu'daki Türk tarih ve medeniyetinin zeminini hazırlar. “Gözlerinin açıldığı garip bir âlem” olarak nitelendirdiği İstanbul ve modern dünyanın kucağı, batılı bir dikkatle özümsemiği Paris; altı yüzyıllık tarihi zaman içinde Türk insanını birbirine bağlayan düşünsel ve estetik çalışmalar; tarihi ve sosyal olaylar Yahya Kemal adlı terkibi oluşturur. Kendi “evi”nin şiirini “milli evin/ vatanın” şiiri olarak milli bir kimliğe dönüştüren sanatkar, bizim olan rüyaları bizim olan mekân ve zamanlar aracılığıyla şiirlerine taşır. Onun sesi, değerlerden gelen ‘olması gerek sesi’ne duyarlı, ülküleştirilmiş bir öznenin sesidir; varoluşsal kaygılara sahip bilinçli bir aydın olarak İslamî Türk kültürünün evrensel diriliş öykülerini anlatır.

Bireyin ve milletin kendi mitini oluşturma sürecinin zamansal ifadesi olan tarih, soylu amaç ve isteklerin, yüksek idealist normların, benimsenmiş kıymet hükümlerinin kendi oluştaki etkinliğine tanıklık eder. Bu oluşum sürecinde edebî eserde kaynak olarak kullanılan tarih, bireye ve millete ait özerkleşme, özgünleşme ve bütünleşme aşamalarını belirginleştirir. Türk’ün varlık alanını koruma mücadelesi üzerine dikkatlerini yoğunlaştıran Yahya Kemal Beyatlı’ya göre, tarih ve romanın “çift sesli söylemi”³ içerisinde “edebiyat tarihsiz olmaz. Edebiyatsız bir tarih tasavvur edilemez.”⁴ Yaşamın zamanla mümkün olduğu ve zamanın kendisine dönüştüğü metinde altı yüzyıllık tarihi zaman içerisinde, Türk milletini birbirine bağlayan duygusal ve düşünsel faaliyetlerin tarihi, sosyal olayların çağdaş yorumcusu olan sanatkar, Türk tarih şuuruna organik bir kimlik kazandırır.

1918 mağlubiyetinden sonra Milli Mücadele’yi destekleyen yazılar yazan Yahya Kemal, Türk tarihinin kara yılı olan 1918’i, Mondros Mütarekesi’ni, Türk tarihini, Türk’ün yüksek seciyesini çok iyi bilen bir dikkatle ve milli romantik duyarlılıkla yorumlar. Siyasi arka plana sahip şiirde yatay anlamda sürüp giden zaman birimi ve yüksek değerlerin silinmeye çalışıldığı bir dönemi işaret ederek hâl üzerine geçmiş ve geleceğin kesiştiği bir sorgulama sistemi kurar. Özgür yaşayış düzenini milli oluşumlarla bütünleyerek maddi değerlerin değil, tinsel varoluşun öncelik taşıdığı yüksek değerler dizgesini yansıtır.

Yahya Kemal’in poetik atılımı, tarihsel olanla yüzleşen bireyin geçmişini anlamlandırma, “şimdi”deki varlığını kutsama ve geleceğe yönelme gücü kazandırma edimlerine yöneliktir. Sanatkarın geçmişin yorumunun, günün algılanması ve gelecek beklentisinin dile getirildiği 1918 şiiri, tarih ve şiirin çift sesli söyleminde milli romantik bir tarih dönüştürümü niteliğindedir. Metnin yatay düzlemindeki zaman dilimini işaret eden 1918

³ Kubilay Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınları, İstanbul 2000, s. 33

⁴ Tanpınar, s. 355.

tarihi, Türk milleti için en çetin ve engellenemez mücadelelerinin olduğu bir dönüm noktasıdır. Tarih söyleminden şiir metni söylemine doğru anlamsal ve içeriksel bir dönüşümün gerçekleştirildiği 1918 adlı şiirde, karamsar bir kabullenmeyle aydınlık, ümit dolu, güçlü bir direniş aynı dizgede yer alır. Zaman kendi/ millet oluş'u kuran, geliştiren, yaşatan işleviyle tinsel boyuta sahiptir. Yaşanmış tarihe telmih yapılarak yitimleri yazgı kabul etmeyen, başkaldıran ruhların olması gerek değerleri vurgulanır. Edebî metnin tarihsel göndergesi olan 1918, Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmeye hızla geçtiği ve Milli Türk Devleti'nin ilk tohumlarının atılmaya başlandığı zaman dilimini kapsar. Uzun süren savaşların ülkeyi harabeye çevirdiği, erkek nüfusun büyük çoğunluğunun şehit olduğu, geride yalnız kadınların, yaşlıların, çocukların kaldığı bu süreçte bir taraftan düşman işgali, diğer taraftan ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal çöküntü ile karşı karşıya kalması ümitsiz, karamsar kaos ortamının doğmasına sebep olur.

Milli Mücadele'nin odak noktası olan 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanarak Osmanlı Devleti, siyasi varlığını hukuken sürdürebilmesine rağmen fiilen sona erdirilmek; Türk cihan hâkimiyeti mefkûresini temelinden sarsan ağır ve kabul edilemez şartlar ve dayatmalar ile yok edilmek istenir. Bu sürecin öncesinde Osmanlı Devleti, Büyük Savaş olarak adlandırılan Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya, İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin, ordu, donanma, tükenmez insan ve ekonomik kaynaklarına karşı dört yıl süreyle Kafkasya, Çanakkale, Irak, Suriye, Galiçya, Sina gibi büyük cephelerde ve ulaşım olanaksızlıkları, yokluklar içinde savaşı. Savaşta Türk ordusu hem düşmanla hem de bağımsızlığını isteyen azınlıklarla mücadele etmek zorunda kalmış, kolera, tifüs, verem, zatürre, açlık ve daha birçok hastalıktan yüz binlerce insan ölür. Silahsız, cephanesiz, ilaçsız, yiyeceksiz ve bin türlü ulaşım eksiklikleri nedeniyle devlet, yıkılma noktasına gelir. Almanya ve müttefiklerinin savaştan çekilmesi, Osmanlı Devleti'ne ateşkes antlaşmasını imzalamaktan başka çare bırakmaz. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanarak savaşa son verilir. Savaşın fiilen bitmesini sağlayan mütareke, Osmanlı Devleti'nin yenilgiler ve toprak kayıpları ile karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunların ve Avrupa'da oluşan blokların dışında kalışının yarattığı yalnızlık ve güvensizlik durumunun daha derin etkiler yapmasına sebep olur. Yeni Türk Devleti'nin mevcudiyeti gibi gösterilmeye çalışılan bu mütareke, gerçekte Türk milletinin sömürgeleştirilmesi anlamını taşır; Orta Asya'da ve Batı Trakya'da olduğu gibi emperyalizmin pençesine düşme tehlikesine sürükler. Tüm dünyanın Yeni Bir Dünya düzeni kurmaya yöneldiği bu olumsuz atmosfer içerisinde Anadolu'da Milli Mücadele teşkilatları ve Orta Asya'da Basmacılık Hareketi ile sadece Türkiye Türklüğü değil, dünya

üzerindeki bütün Türkler milli birlik için teşkilatlanarak var olma-yok olma mücadelesi vermeye başlar.

Siyasi düzlemde eylemsel bir mücadelenin düşünsel ve duygusal söylemdeki karşılığı niteliğindeki 1918 şiirinde hayatın içine sinen ve yaşandığında varlık bulan/varlık kazanan zaman fenomeni, Türk milleti için en çetin ve engellenemez mücadelelerin olduğu bir dönüm noktasının ifadesi halindedir. Metnin merkezinde Türk tarihini, kültürünü ve medeniyetini şimdi'de yeni'leme isteği içerisindeki kolektif ruh yer alır. Tarih şuurunu geçmişini bilmenin ötesinde haldeki yansımaların oluşturacağı vurgulanarak millet olma macerası ile kolektif ruh uyumu bağlantısı belirginleştirilir. Milli Mücadele ruhunun ve gücünün değerlendirildiği şiirde, Türklüğün yeniden varolmak için yapması gerekenler iki aşamalı anlatılır. Her mısraında kendine dönüş çağrısı yapılan; kolektif ve kutsal bilinçaltı bağıntısında öze dönüş olanaklarını sıralanan ilk 9 mısradaki durum tespiti yapılarak mütarekenin bireysel ve toplumsal yansımalarına; son 3 mısradaki ise, bu zorlu süreci aşmak için yapılması elzem olanlara dikkat çekilir.

Ölenler öldü, kalanlarla muztarip kaldık.

Vatanda hor görülen bir cemâatiz artık.

"Ölenler öldü" ibaresi, mutlak görüş açısının yüceliğinden zamanın akışına bakarak, ölümün bir gerçek olduğunu kabul edişin ifadesidir. İnsana çevre iken ulvi, yüce ve olmazsa olmaz tüm değerler dizgesinin adı vatana dönüşen toprak ile kurduğu ruhsal bağ, varoluşsal atılımlarda bulunma olanağı sunar. Böylece maddi ve manevi varlığın teminatı olan kutsal vatan/yurt, sadece nesne/bir toprak parçası olmaktan çıkar. Vatan, zaman ve hareket ile sınırları belirlenen, içinde millete ait değer sistemlerini barındıran, milli ve sosyal yapıyı şekillendiren bir mekanizma; "kurtuluş arzusunun hedefi"⁵dir. Milletın tüm kutsal değerler dizgesinin ve erdemlerinin toplamı halindeki bu kutsal değer, tüm tarihsel başkaldırılarda, milletin varoluş mücadelesinin sebebi ve sonucudur.

Bireyi asıl ürküten dünyadaki varlık alanlarının bütünü ve tinsel varoluş olanaklarının mekânı olan vatandan ayrılmak olarak görüldüğü için de ölüm, bireyi ürkütmez. Zira vatan sevgisiyle yoğrulmuş bir millet için, savaşın acımasızlığının, korkunçluğunun, fiziksel ölümün önemi yoktur. Burada vatan kavramının anlamına, alelade bir toprak parçasını vatan kılan özelliklere örtük anlamda derin ve boyutlu çağrışımlar yüklenir. Çekirdek imge vatan, ulvi ve kutsal değerleri muhafaza eden, milletin kendisi olarak kalmasını ve bağımsız yaşamasını sağlayan varoluş teminatıdır. Yüksek bir cevher olan milletin varlığı ile varlık bulan vatan, Türk milleti için sadece

⁵ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 22.

fikir değil, bu fikrin yaşam bulduğu, gerçek olduğu evrenselin simgesidir. Dolayısıyla yüksek bir cevher kimliğindeki millet için yaşamak değil, yaşanılacak bir mekâna sahip olmak önemlidir.

Ölenler en sonu kurtuldular bu dağdağadan.

Ve göz kapaklarının arkasında eski vatan,

Bizim diyâr olarak kaldı tâ kıyâmete dek.

Milletin varlığı ile çift yönlü bağlantı içindeki bu unsur, insanı yücelten ve varlık bulmasını sağlayan önemli bir haslettir. Vatan için ölenler için ölüm, sonu değil başlangıcı, “belli süreler için ruhun yeniden cisimleşmesi sonucu, yitip gitmiş olan en eski ve en yetkin bir duruma dönüşü”⁶ yaşamaktır. Onlar, vatanın içinde bulunduğu “dağdağa” ortamından, hor görülme ezizetinden ve muztarip olmaktan kurtulmuşlardır. Ölüm, hiç değişmeyen mutlak gerçekliğin sembolü olduğundan “ölenler” için bu dünyada yapılacak bir şey yoktur; asıl acınması gereken endişe uyandıran, kaygılandıran “kalanlar”ın durumudur. Onların “geride kalma” ya da “arkada kalma” halleri, kurtuluşa giden, ideallerin hedefi Allah’a kavuşan, milli beka için kendini feda edenlerden daha kötüdür. Hayatın anlamsızlığını, değersizliğini dolayısıyla bozulmayı imleyen “dağdağa”, geride kalanların yaşadığı kargaşa ortamının korkunçluğunun ifadesidir. Dünyadaki varlık alanlarının bütünü ve tinsel varoluş olanaklarının mekânı “eski vatan”ın parlak, aydınlık, bağımsız, huzurlu ve güçlü görüntüsü, ölenlerin göz kapaklarının arkasında “bizim diyâr” olma hali hep devam ettirilerek ebediyete kadar dondurulur. Böylece milli ev, ontolojik anlamda kendilik sınırlarını keşfeden birey için kurtarıcı sığınak ve zamansal sürekliliğinin göstergesine dönüşür. Bireyin ve milletin yeniden örgütlenme ve bilinçlenme sürecini sistemleştiren açık/geniş nitelikli “eski vatan”dan dar, aşılamayan, sıkıntılı, ürkütücü bir mekâna geçilir.

Kalanlar ortada genç, ihtiyar, kadın, erkek,

Harâp olup yaşıyor tâli’in azâbıyla,

Vatanda düşmanı seyretmek ıztrâbıyla.

Vatanda korkulu rü’yâ içindeyiz, gerçek.

“Kapalı, korunmuş büyük bir beşik”⁷ halinde içinde yaşayanları kuşatan vatan, bireyin tarihselliğinin ve dünyadaki sürekliliğinin somut ifadesi olarak güvenlik niteliğine sahiptir. İşgal altındaki Türklük ağacının kesilen kökleri ile yok oluşa doğru bir süreç başlayınca bu “sihirli dönüşüm

⁶ Mircae Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rıfat, Om Yayınları, İstanbul 1998, s. 118.

⁷ Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, Çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 35.

ve yeniden doğuş yeri”⁸ niteliğini kaybeder. Yenilgi psikolojisi içinde kargaşa yaşanır; herkes ne yapacağını bilmez bir halde “*ortada*” kalır. Kurtuluş savaşının hem siyasi yönünü hem de verilen mücadelenin mecazi düzlemde *araf* niteliğinde olması bu şekilde söyleme taşınarak vurgu derinleştirilir. Bütün yok edici unsurların toplandığı cehenneme dönüşen savaş ortamında fiziksel yokluk ile biyolojik parçalanış birleşir. “Ortada olmak”, sahipsiz olmak, yalnız kalmak, tekleşmek, bağlantıların tükenmesi, aidiyetin bitmesi demektir. Bireysel ve milli bağlamdaki kayıpların işaret edildiği bu kullanım, aynı zamanda siyasi açıdan bütün Türk dünyasının yaşadığı terkedilme ve aldatılma durumu da yansıtır. Millettin kötü kaderine bağlanan ve harap olunmasına rağmen değiştirilemeyen bu sınırlandırılmışlık ve ölümlülük durumu büyük bir azap verir. Felaketler, sıkıntılar ile kuşatılan millet, endişe içinde kendine dışarıdan bakar ve en uç noktada olduğunu fark eder. Dayatılan antlaşmalar ve işgaller ile vatan topraklarında düşmanların hâkim güce dönüşmesi, hem insan hem toprak kaybı ile fiziksel ölümün değil; bu şekilde yaşamının silen, yok eden, yutan kesinliği devreye girerek “*korkulu rüya*” başladığının göstergesidir. Süreklilik açılımları da bulunan rüya ifadesi, metinde biteceğine inanılan, meydana gelen maddi kayıpları rüya ikliminden algılama eğiliminin ve geçiciliğin imidir. Bitmesi istenen ve kabullenilemeyen bu kâbus, tinsel tükenişi önlemek için kendi ve milleti adına bireyin çözüm üretme çabasını harekete geçirir.

Fakat bu çok süremez, mutlaka şafak sökecek.

Ateş ve kanla siler, bir gün, ordumuz lekeyi,

Bu, insan oğluna bir şeyn olan Mütâreke'yi.

Hayatın genel geçerliğini anlayan ve tükeniş çizgisinde olan insanı, asıl ölüm çizgisine getiren ümitsizliğin tinsel çağrışımlarının yaşarken milleti kuşatması, “fakat” sözü ile azim ve ümide evrilir. Bireyin ve milletin bilinçaltı refleksleri, bir Promete edası içinde sistemli ve bilinçli bir başkaldırını işaret eder. Geniş zaman kiplerinin kullanımı ile kesinleştirilen olması gerek sesi, ani, yıkıcı, yok edici darbeler yapan “zamanın yaptıklarından kurtulup iyileşmek için”⁹ milleti genel uyku durumunun yok ediciliğini aşmaya yönlendirir. “*Mutlaka*” zarfı ile kollektif oluşumun gerçekleştiği derin, boyutlu ve geniş bir mekân olan vatan, üzerinde yaşamış, yaşayan ve yaşayacak olan insanlar ile bütünleştirilir, aynileştirilir. Bu zarf ile ulusal ve evrensel değerleri koruma ülküsünün hiçbir şekilde engellenemeyeceğine dikkat çekilir. Kendi içinde bütünleşmenin sembolü vatan, tarih içerisinde maddi, zihni ve bedii bütün faaliyetler ile Türk

⁸ Jung, s. 22.

⁹ Eliade, s. 85.

ruhunun gelişip olgunlaştığı bir sahne olarak cemaat anlamındaki toplumu milletleştirir; millet de mekânı vatanlaştırır. Milletin geçmişin sesini, gücünü ve yaratıcı dehasını ödünçlediği özgürlük hamlesi ile vatan, “süreklilik imgesi”¹⁰ arayışı içinde milletin varlığını yeniler. Çağrışım değerleri ve ‘geceden çıkış’ anlamıyla açar sözcüklerden “şafak”, karanlığın, kaosun, olumsuzlukların sona ermesi anlamları bireyin kaotik boşluklarda yitip gitmesini engelleyen ümit dolu, aydınlık ve mutlu yarınların müjdecisi, kurtarıcı “bir imge hazinesi”¹¹ niteliğindedir. Türk yurduna “mutlaka” doğacağına inanılan “şafak”, işgaller ile kara bir “leke” halinde millet varlığını yok eden “mütareke”nin karanlık, kederli, ümitsiz günlerinin sonlanması demektir. İstanbul’un toplumsal yapısının köklü değişikliklere sahne olduğu mütareke yıllarında işgallerle zor günler yaşayan Osmanlı Devleti ve İstanbul halkı sosyal, ekonomik ve ahlaki çöküntüyü ve ümitsizliği beraberinde yaşar; ikinci sınıf muameleye tabii tutulur. Böylesi bir travmatik kırılma anında her karanlığın bir aydınlığı, her ümitsizliğin bir ümidi olduğu gibi her gecenin de bir sabahı/şafağı vardır; bütün ümitlerin kesildiği yerde kahraman Türk milletinin mücadele ve direniş türküsü yankılanır. Böylece Türk milleti “her zaman kolayca alt edilmeyen bir dizi değişik engelle karşılaşmak ve onları aşmak zorunda (olduğu) yorucu yolculu(ka)”¹² “ruh, beden; insan, tabiat; geçmiş ve hal arasında mucizevi bir köprü”¹³ kurarak milli kimliğini bütünleyip gerçekleştirir; kendini aşma gayreti içerisinde mücadeleye devam eder.

Birey/millet için tarihselliğin dolayısıyla dünyadaki sürekliliğin somut ifadesi vatanın, leke, korku, ızdırıp, dağdağa ve ölüm kuşatımından kurtarılması sadece bireysel veya milli değil, aynı zamanda evrensel bir gerekliliktir. Zira insana yapılan bütün kötülükler, suçlar bütün insanlığı kapsar; bütün insanlığın suçu, ayıbı haline gelir. Bireysel/ulusal olandan evrensel olana doğru bu dönüşüm, değer ve anlam dolu bu kurumsal yorumu işaret eder. Yaşanan kaosun geçiciliğine inanç, Türk milletinin karakterinde/cevherindeki gücün geçmişten geleceğe taşınmasıdır. Türk milleti için insan-toprak-vatan kavramları, birbiriyle içsel bağdaşım ve etkileşim içinde olan unsurlardır. Yok edilmesi olanaksız görülen bu cevher, dökülen kanların hesabının “ateş ve kan” ile temizlenmesi, Türk töresinin hâlde yeniden canlandırılması ile boyut kazanır. “Her şeyi kazanmak için her

¹⁰ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 133.

¹¹ Bachelard, s.80.

¹² Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev. Sabri Gürses, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2000, s. 118.

¹³ Sevim Kantarcıoğlu, *T.S. Eliot’un Şiirlerinde İnsanın Kendisini Gerçekleştirme Teması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 7.

şeyi yitirmek”¹⁴ anlayışının anlamlı ve boyutlu bir eyleme dönüştüğü bu kullanım, ateş ve kan sözcüklerinin anlamsal karşılıkları ile derinleşir. Varlık dönüşümü yapılarak “toprağa gömülmüş ateşin”¹⁵ millet azmi ile yeniden doğduğu ruh hali içinde her şeyin değiştirilebileceği ve kaostan kurtularak düzene ulaşılabileceği imlenir. Mahşer imlemeleri ile “değiştirme, zamanı hızlandırma ve yaşamı sonucuna ulaştırma”¹⁶ özelliklerine sahip güç, enerji, atılım, kararlılık, zafer duygusu uyandıran ateşin anlamı genişler. Toprağın uğruna can vermeden vatanlaşamayacağı düşüncesi bağlamında “kan”, tinsel diriliş göstergesi olarak millete aidiyetin ve vatanın nesnel varlığından öznelliğe dönüşümünün gereklerindedir. Maddi ve manevi bütün tükenişlere ‘dur!’ deme vakti gelişinin bu şekilde ifade edilmesi, mitik bağlamda yanıp yok olma ve sonra yeniden doğmayı; bütün verilen canların ve dökülen kanların öcünün yine kanla ve canla alınmasını zorunluluğa taşır. Türk milletinin kahraman ruhunda yanan tutku, “alınamayacak kale yoktur”¹⁷ düsturu ile hareket edilerek yenilgiye ve esarete razı olmamayı doğal hal getirir. Bütün ümitlerin kesildiği zamansal süreçte “bir gün” belgisiz sıfat tamlaması ile yakında gerçekleşecek aydınlıkları, umutları; Türklerin haklı ve engellenemeyecek akını şimdije taşır.

Türk milleti için “bilinçli bir tarih varlığı, sürekli gelişen, boyuna kendini besleyerek yenileyen bir özün taşıyıcısı niteliğindeki vatan, tarih sayfalarına diriliş ve direniş destanı olarak kaydedilen kurtuluş mücadelesinin canlı, dinamik, gizil değerlerinin kutsadığı mekândır. Bu mekânın her ayrıntısı, mekânsal ve zamansal çağruları ile milletin öze dönüş olanaklarını işaret eder. Tarihsel olanla yüzleşen her Türk için şiirdeki poetik atılım, geçmişi anlamlandırma, şimdi’deki varlığı kutsama ve geleceğe yönelme gücünü içinde taşır. Şiirin bağlamını şekillendiren sözcüklerin seçimi, yaşananların yokoluştan varoluşa geçiş derecesini ve verilen mücadelenin çatışma zeminini işaret edici niteliktedir. Şiirdeki tarihsel süreçte Türk milleti, köle ve sömürge olmamak için sonuna kadar direnir; milli ve manevi değerler dizgesini birleştirir ve “odaklanma bilincimize seslenen”¹⁸ vatan topraklarını kuşatan düşmanı yener.

¹⁴ Gaston Bachelard, *Ateşin Tin Çözümlemesi*, Çev. Nail Bezel, Öteki Yayınları, Ankara 1995, s. 23.

¹⁵ Tzvean Todorov, *Fantastik*, Çev. Nedret Öztokat, Metis Yayınları, İstanbul 2004, s. 99.

¹⁶ Bachelard, *Ateşin Tin Çözümlemesi*, s. 23.

¹⁷ Vasili Kandinski, *Sanatta Zihinsellik Üstüne*, Çev. Tevfik Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s. 35.

¹⁸ Bachelard, s. 45.

Sonuç

Türk edebiyatının ve kültür tarihinin duyuşsal, düşünsel anlamda özgün seslerinden Yahya Kemal Beyatlı, İstiklal Savaşının ifade ettiği anlam ve ruhu derinden kavrayarak Türk milli ve ilahi değerler dizgesini millete/biz'e ileterek uyanışa, dirilişe ve doğuşa davet eder. Milli olana düşünsel yaklaşan sanatkâr, ruh ufuklarının sınırsızlığında, var oluş serüvenimizin mekâna ve zamana sinen görünümelerini sunar. Vatan sevgisi, haysiyet, bağımsızlık gibi kutsal değerlere sahip Türk insanının düşünselden eylemle dönüşen şahlanışını ruhunda hisseden sanatkârın eserleri, toprağa dönüşerek milletleşenlerin merkeze yerleştiği somut görüngüsü niteliğindedir. Türk toplumunun yaşam normlarını koruyan ve şimdiye ulaştıran bireysel, milli ve evrensel kimlik belgelerinin sanatkârı olarak Anadolu'nun vatanlaştırılması sürecinde milli yaşamın bütüncül değerlerini taşıyan ve yansıtan eserleri ile bireye tarihselliğini kavrama imkânı sunar.

Yahya Kemal Beyatlı, gizli ve şahsi mitolojisi ile topraktaki yaratma gücüne zamansal bir nitelik ve bakış açısı kazandırır. Vatan ve millet için mücadeleyi kendine amaç edinen şair, kitleleri, bilinçlendirmek için sanatın olanaklarını ve dilin gücünü bütünlüyle metinlerini oluşturur. Sanatkârın eserlerinde özlenen, ulaşılmak istenen, aranan huzur/ özgürlük ortamı olan vatan, milleti çözülmekten, dağılmaktan, anlamsızlaşmaktan, değersizleşmekten kurtaracak bir imge değer halindedir.

Yahya Kemal Beyatlı'nın vatanın değerini odak noktası olarak belirlediği 1918 adlı şiirde, bu tarih, karanlıktan kurtularak yeniden bütünleşme sürecinin ve mutlak Türk varlığının yenilenme döneminin sembolü haline gelir. Tarihsel malzemenin araç olarak kullanıldığı şiirde geçici bir süre için oluşan olumsuz ve güç bir durumun, gizli ve evrensel güçlerle donatılmış olan millet tarafından yeni, daha güçlü bir var oluşa dönüştürülmesi anlatılır. Hem maddesi duygular olan metinde, sınır ve engel tanımaz yitimleri yazgı kabul etmeyen, başkaldırının simgesine dönüşen Türk ruhu aydınlık geleceğe yansır. İçsel bir karşı koyuş ile tarih sayfalarına diriliş ve direniş destanı olarak kaydedilen zamansal süreçteki varolma mücadelesi ile canlı, dinamik, gizil değerlerinin kutsandığı mekânsal alan bütünleştirilir. Öze dönüşün gerekliliğinin, ötekileşme tehlikelerinin farkındalığındaki Türk milletinin tutunma noktaları, milli bilinçle yoğrulmuş engin ve coşkulu bir bilincin sesini yansıtır.

Milli yaşamın bütüncül değerlerini taşıyan ve yansıtan özdeşim mekânı vatan, bireysel çözümlenmeyi, ötekileşmeyi engelleyen; milli bütünleşmeyi sağlayarak milletin varlık güvencesi olan açar kavramdır. Dinin, namusun, birliğin, ülkünün anlam bulduğu vatana sahip olmak, yaşamaktan daha önemlidir. Toprağa/vatana bağlı milliyetçilik fikrinin imi vatan, içselin dışsalla kurduğu gizil ve kutsal öğelerin ilişki ağında milli

kimliğe; kimlik de yüksek cevhere dönüşür. Milletın varlığı ile varlık bulan evrensel unsur iç dinamikleri ile bireylerin/toplumların militleşmesinin, kendi oluşunun sürekliliğine zemin hazırlar. Ben'den biz'e derinleşen düşünsel arka plana sahip 1918 şiirinde milletin içinde bulunduğu travmatik kırılma anında sağduyulu bir ses olarak kaos, insan ile aşılmaya çalışılır.

KAYNAKÇA

AKTULUM, Kubilay, *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınları, İstanbul 2000.

ASSMANN, Jan, *Kültürel Bellek* (Çev. Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

BACHELARD, Gaston, *Ateşin Tin Çözümlemesi* (Çev. Nail Bezel), Öteki Yayınları, Ankara 1995.

_____, *Mekânın Poetikası* (Çev. Aykut Derman), Kesit Yayıncılık, İstanbul 1996.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2008.

CAMPBELL, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (Çev. Sabri Gürses), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000.

ELİADE, Mircea, *Mitlerin Özellikleri* (Çev. Sema Rıfat), Om Yayınları, İstanbul 1998.

JUNG, Carl Gustav, *Dört Arketip* (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), Metis Yayınları, İstanbul 2003.

KANDİNSKİ, Vasili, *Sanatta Zihinsellik Üstüne* (Çev. Tevfik Turan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

KANTARCIOĞLU, Sevim, *T.S. Eliot'un Şiirlerinde İnsanın Kendisini Gerçekleştirme Teması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

NİETZSCHE, Friedrich, *Tarih Üzerine* (Çev. Nejat Bozkurt), Say Yayınları, İstanbul 1998.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Kendi Gök Kubbemiz", *Edebiyat Üzerine Makaleler* (Haz. Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, İstanbul 1992.

TODOROV, Tzvean, *Fantastik* (Çev. Nedret Öztokat), Metis Yayınları, İstanbul 2004.

GÜCÜN DİLİ VE DİLİN GÜCÜ: MONDROS MÜTAREKE METNİNİN ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ

Fehmi TURGUT*

Giriş

Bu bölüm, hukuksal ve politik bir metin olarak Mondros Mütareke metninin eleştirel söylem analizi üzerinedir. Mondros Mütareke metni, bu çalışmada hem kendi içerisinde bir metin olarak özne hem de farklı anlamlar ve yorumlar yapmak için bir araç/enstrüman¹ olarak kullanılacaktır. Hukuksal ve politik metinlerin en belirgin özelliklerinden birisi, metin-içi ve metin-dışı unsurlar kullanarak, amaca - özel ya da özel - amaçlı metinler olmalarıdır. Bu bölüm daha çok metin-içi unsurlar üzerinde odaklanarak, Mondros Mütareke metninin satır aralarında yatan anlamlar üzerine odaklanacaktır. Kullandıkları dil, söylem ve metin-içi unsurlar ele alındığında politik ve hukuksal metinler bir tür (genre) olarak kabul edildikleri için² bu bölüm aynı zamanda bir tür analizi (genre analysis) özelliği taşımaktadır. Bu bölümün teorik ve analitik yaklaşımını oluşturan diğer arka plan kavramlar şunlardır: hukuksal ve politik metinlerde yorum problemi, sistemik fonksiyonel gramer, eleştirel dilbilim ve politik söylem analizi.

Hukuksal ve Politik Metinlerde Yorum Problemi

20. Yüzyıl, 25 milyondan fazla insanın öldüğü, bir o kadarının yaralandığı, yine milyonlarcasının savaşların yan etkileri sayılan yokluk, açlık, salgın hastalık, sürgün, yıkım vb. talihsiz durumlardan etkilendiği bir dönemdir. Bu nedendir ki bu yüzyıl, savaşların durmasını ya da yayılmasını engellemeyi, insan haklarının koruma altına alınmasını ve savaş suçlarının engellenmesini, ülkelerarası süregelen anlaşmazlıkların çözülmesini hedefleyen, antlaşmalar, ateşkesler, sözleşmeler yüzyılı olmuştur. Taraf ülkelerin imzaladıkları bu belgelerin esas amacının, içerdikleri maddeler ve kullandıkları dil aracılığı ile yeni uluslararası

*Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, feturgut@yahoo.com

¹ M. A. K. Halliday, *Introduction to Functional Grammar*, Routledge, New York.

² Swales, M. John. *Genre analysis: English in Academic and Research settings*. Cambridge: Cambridge University Press. 1990; Bhatia, K. Vijay, *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*, London Longman, 1993; Bhatia, K. Vijay. 1996. *Methodological Issues in Genre Analysis*. In *Hermes* 16. 39-60.

hukuksal standartlar oluşturmak olduğu söylenebilir³. Linderfalk, bu standartların oluşmasında önemli problemlerden birinin bu belgelerin kullandıkları dilin yorumlanması olduğunu ileri sürer ve bu problemin asıl kaynağının 20. Yüzyılda yazılan ve uygulanan antlaşmaların bu antlaşmaları uygulamaya koyan ülkelerin fazlalığı olduğunu iddia eder: "*Ne kadar çok antlaşma olursa o kadar çok antlaşma hükmü uygulanacak demektir, ve ne kadar çok antlaşma hükmü uygulanırsa, o kadar çok soru ve sorun ortaya çıkar: Bu uygulamalar ne ölçüde ve hangi şartlar altında yapılacaktır? Doğal olarak bu da antlaşma metinlerinin nasıl yorumlanacağı konusunu içermektedir*"(1). 1969 yılında imzalanan Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, bu metinlerin ve kullandıkları dilin bağlamı (context) ve yorumlanmasına yönelik maddeler içermektedir. 31. Madde, antlaşmaların bütünü içinde ve konu ve amacının ışığında verilecek yalın manaya uygun şekilde iyi niyetle yorumlanabileceğini söyler. Burada 'iyi niyet' ve 'yalın' anahtar kelimelerdir, çünkü yorumları dilden dile, kişiden kişiye ve kültürden kültüre değişiklik gösterebilir. 31. Maddeye göre antlaşma metinlerinin yorumlanmasında göz önüne alınacak diğer hususları şunlardır: metinsel yaklaşım (ki bu bölüm, daha çok bu yaklaşım üzerinde odaklanacaktır), bağlamsal yaklaşım, teleolojik(erekbilimsel) yaklaşım⁴. Modern Avrupa politik düşünce sistemi, linguistik manipülasyonu yaygın bir şekilde kullanarak, başka bir deyişle pragmatik bağlamda dili, gücün iletişimsel stratejisinde ana araç haline getirerek kelimeleri oldukça tehlikeli, cazip ve operasyonel hale getirmiştir. Bu nedenle, politik metinlerdeki söylemsel uygulamaların ve unsurların yorumu oldukça karmaşık, farklı disiplinleri kapsayan bilgiyi gerektirmektedir.

Söylem, Söylem Analizi, Eleştirel Söylem Analizi: Gücün Dili ve Dilin Gücü

Gee, söylemi iki boyutta ele alır: Küçük s ile yazılan (söylem) ve büyük S ile yazılan (Söylem) ve "s" ile yazıldığında 'kullanılan dil' "S" ile yazıldığında, bunun bildiğimiz dilden daha fazlası olduğunu, içerisine aksiyon, etkileşim, değerler ve değer yargıları, semboller, inançlar, duygular, objeler ve araçlar koyularak bir operasyon aracına dönüştüğünü ileri sürer⁵. Foucault, söylemin bu operasyonel özelliğini dört şekilde ortaya koyduğunu belirtir: 1- Algıları şekillendirerek, davranış biçimlerini organize ederek, bir

³ Linderfalk, U., *On the interpretation of treaties: the modern international law as expressed in the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, Vol. 83, Springer Science & Business Media. 2007.

⁴ Wong, L. A., *On the Interpretation of Treaties*. *Annals Chinese Soc'y Int'l L.*, 18, 98. 1981.

⁵ Gee, J. P. *An introduction to discourse analysis: Theory and Method*, Routledge, 2004.

dünya oluşturur; 2- Bilgiyi ve yeni gerçekleri meydana getirir, bilgi ve gerçek dilden bağımsız değildir ve gerçek(ler) göreceli kavramdır ve dil vasıtasıyla aynı konuda farklı gerçekler yaratılabilir; 3- Söylem onu konuşan insanlar hakkında da bazı şeyler söyler, 4- Söylem aynı zamanda güç/iktidar kavramları çok yakın ve karşılıklı ilişki kurar⁶.

Dil ve güç/iktidar arasındaki ilişki oldukça karmaşık ve değişkendir. Dilin, iktidarın/gücün kontrolüne girdiği, politikada (iç ve dış) ve uluslararası metinlerde kullanılan dilin ve bu dile hâkim söylemlerin ortaya çıkardığı, başka bir deyişle dilin güçlü olanların elinde ya da ağzında güç kazandığı söylenir.⁷ Fakat dilin kendine has bir gücü ve iktidarı olduğu da kabul edilen bir gerçektir⁸. Bu açıdan ele alındığında, politik, ideolojik ve demagojik söylemler güçlü bir dil kullanımını gerektirmektedir. Bu durumda dil gücü ve iktidarı kontrolüne alır. Günümüzde devlet adamlarının gerek ulusal gerek uluslararası arenada sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanmalarının, mesajlarını sosyal medya üzerinden vermelerinin temelinde yatan neden, dilin gücünü kullanma isteğidir. Bu özelliği ile dil, sade, tarafsız ve yalın bir iletişim aracı olmaktan çıkmış; hem kullanım hem de yapısı itibarı ile politik bir boyut kazanmıştır. Atkinson'a göre bu özelliğinden dolayı dil, bireysel, kurumsal, ulusal ve global düzeyde mevcut güç ilişkilerini dile getirmede, sürdürmede ve bozmada önemli bir role sahiptir⁹.

Söylem analizi, dile yukarıda bahsedilen özellikleri veren yapıların analizini içerir. Bu yapılar bazen bir cümle, bazen bir cümlecik bazen tek bir kelime olabilir. Söylem analizinin arka planında yatan teori, bu yapıların geleneksel dilbilimcilerin kabul ettiği gibi sabit ve değişmeyen anlamları olmadığını, bu anlamların sürekli değişken olduğudur¹⁰. Söylem anlam farklılıkları, kullanılan dilin fonksiyonel özelliklerine göre transaksiyonal, interaksiyonal, sembolik/ temsili, dışavurumcu, göndergesel, duygusal,

⁶ Whisnant, C., Foucault&Discourse. *EineVorlesung*, unter: http://webs.woford.edu/whisnantcj/his389/foucault_discourse/pdf2012.

⁷Wodak, R. (Ed.), *Language, PowerandIdeology: Studies in politicaldiscourse*, Vol. 7. John Benjamins Publishing Company, 1989.

⁸Wodak, 1989.

⁹ Talbot, M., Atkinson, K., &Atkinson, D., *Language andPower in theModern World*. Edinburgh: Edinburgh UniversityPress, 2003.

¹⁰Crowley, T., *ThePolitics of Discourse*. Macmillan International HigherEducation 1989.; Van Dijk, T. A., *Principles of Critical Discourse Analysis. Discourse&Society*, 4(2), 249-283. 1993; Phillips, L., &Jorgensen, M. W. *Discourseanalysis as theoryandmethod*. Sage Publications, London 2002; Weiss, G., &Wodak, R. (Eds.), *Critical discourseanalysis*. New York, NY: Palgrave-Macmillan, 2007.

düşünsel, tanımlayıcı olabilir¹¹. Eleştirel söylem analizine eleştirel olma özelliğini veren unsurlar, analizin ve bu analiz sonucu yapılan yorumların, kişilerin farklı hakimiyet/iktidar/güç biçimlerini anlamalarına yardımcı olabilecek bilgiyi üretmesi ve yayması¹² ve metinleri inceleyerek metin içerisinde satır aralarında yatan ideolojilerin üzerindeki örtüyü kaldırmasıdır¹³.

Mondros Mütareke Metninin Eleştirel Söylem Analizi

Türkçeye 'mütareke' olarak çevirilen İngilizce 'armistice' kelimesi, tam anlamıyla savaşı sonlandıran, barışı simgeleyen bir kelime değildir. Kelime Latin kökenli 'arma' (silah) ve 'stitium' (bırakma/durdurma) anlamına gelmektedir¹⁴. Mondros Mütarekesi, bir savaşın fiziksel anlamda bittiğinin işareti olabilir: işgal (occupation), ordunun terhisi/dağıtılması (demobilization of the Turkish Army), teslim (surrender of all warvessels), çekilme (immediate withdrawal of Turkish troops), boşaltma (evacuation), gibi kelimeler fiziksel çatışmanın sonlandırılmasına yönelik ifadelerdir. Hep karşı tarafa yönetildiğinde, taraflardan birine son derece aşırı bir üstünlük veren söylem oluşturlar. Bu söylem, mütareke metninin cephedeki çatışmaları durdurmaktan çok daha fazlasını açık olarak ifade ettiğini gösterir: aşağılayıcı teslim (a/o)lma. Mütareke metninde iki taraf sadece metnin başında metin üzerinde anlaşmaya varan ve imzalayanlar kısmında beraber görünürler. Metnin 1. maddesinden son madde olan 25. maddeye kadar, bir 'tek taraflılık' (one-sidedness) hâkimdir.

Nominalizasyon, politik ya da ideolojik söylemin kullandığı araçlardan birisidir. Sıfatların ya da fiillerin isimleştirilmesi anlamına gelir. Burada amaç, olayları ya da süreçleri maddeleştirmek ya da 'şey'leştirmektir¹⁵. Metnindeki "*opening of the Dardanelles ...*" (Madde1) (Çanakkale Boğazının açılması), "*demobilization of the Turkish army*" (Madde 5) (Türk ordusunun terhisi), "*surrender of all vessels*" (Madde 6) (bütün gemilerin teslimi), "*free use by Allied forces of all ports*" (Madde 8)

¹¹ Bühler 1934, Jacobson 1960, Halliday 1970, Lyons 1977.

¹² Wodak, Ruth&Meyer, Michael (2009) 'Critical discourseanalysis: history, agenda, theory, andmethodology'. in: Wodak, Ruth&Meyer, Michael (Eds.) *Methods of CDA*. London: Sage, pp. 1–33

¹³ Fairclough, N., *Critical Discourse Analysis: TheCritical Study of Language*. Harlow, Longman, UK 1995.

¹⁴ Collins English Dictionary- Complete &Unabridged 2012 Digital Edition.

¹⁵ Van Dijk, T.A. (2001b) 'Critical discourseanalysis', in D. Schiffrin, D. Tannenand H.E. Hamilton (eds) *Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell; Halliday, M.A.K. (1985) *An IntroductiontoFunctionalGrammar*. London: Edward Arnold. Halliday, M.A.K., *On Language andLinguistics*. London: Continuum, 2003.

(Müttefik kuvvetlerin bütün limanları serbestçe kullanması) vb. ifadeleri birer nominalizasyon örneğidirler. Tıpkı nominalizasyon gibi, passifizasyon da söyleme ideolojik/politik bir boyut yapar. Çoğu durumda her ikisi de okuyucu ya da dinleyici tarafından kabul görülmesi zor, kötü olayları yazılı ya da anlatım tekniğiyle daha az sorunlu, ya da kabul edilebilir hale getirir¹⁶. Aşağıdaki liste metinde kullanılan pasif yapı örneklerini içermektedir.

- to be indicated (gösterilecek)
- to be communicated (bildirilecek)
- to be collected (toplanacak)
- to be determined (belirlenecek)
- to be interned (enterne edilecek)
- to be evacuated (boşaltılacak)
- to be controlled (kontrol edilecek)
- to be given (verilecek)
- to be placed (yerleştirilecek)
- to be attached (atanacak)
- to be furnished (donatılacak)
- to be kept (tutulacak)

Bu ifadeler kip-modalite- olarak alınırlar ve mütareke metinlerinde hepsi cümlelerde esas fiil olarak kullanılırlar. Eleştirel dilbilimci Halliday,¹⁷ modalitenin güç/iktidar ile ilişkili olduğunu söyler ve bu ilişkinin kişilerarası bir fonksiyonda oluştuğunu belirtir. Halliday'in bahsettiği kişiler arası fonksiyon mütareke metninde 'kazananlar' ve 'kaybedenler' olarak kendisini göstermektedir. Uluslararası antlaşma metinlerinde ve legal metinlerde anlama zorunluluk (imperativeness, mandatorycondition) ya da bağlayıcılık (bindingness) yüklemek için İngilizcede yaygın olarak kullanılan kip (modalite) '*shall*' dir. BM sözleşmesindeki 111 maddede kullanılan '*shall*' sayısı 179'dur. 29 Eylül 1918'de Bulgarlar'la imzalanan mütarekenin 7 (yedi) maddesinde hükümler ve zorunluluklar '*shall*' kullanılarak ifade edilmiş. Avusturya-Macaristan ile yapılan mütareke metninde zorunluluk bildiren ifadeler de '*shall*' kullanılarak kaleme alınmış.

¹⁶Halliday, M.A.K. and Martin, J.R., *Writing Science*. London: Falmer Press. 1993.

¹⁷1976- Halliday, M.A.K., *Halliday: system and function in language*. G. Kress (ed). OUP: London)

8 Ekim 1918 tarihinde Amerikan Ordusu'ndan General Taske H. Bliss imzalı '*Bir Mütarekenin Şartları*' başlıklı metnin 18. maddesindeki "...Alman hükümeti Avrupa Milletleri içerisinde sözüne inanılmayacak bir pozisyonadır..."¹⁸ ifadesinden sonra bile 28 Temmuz 1919 da Almanlarla imzalanan Versay Antlaşması'nın 24.142 kelimesinin 1.016 tanesi '*shall*' dir. Yani Almanların uyması gereken zorunluluklar söylem olarak daha hafif ve tolere edilebilir bir gramer yapısı ile ifade edilmiştir. Mondros mütarekesinde sadece son (25.) maddede '*shall*' kipiyle bir cümle kullanılmıştır. Bu oldukça manidardır çünkü, ateşkes antlaşmalarının en belirgin hedeflerinden biri olan 'çatışmaların ve şiddetin durması' Mondros mütarekesinde en son madde olarak yazılmıştır. İngilizce'de '*shall*', '*am, is, are to*' ile karşılaştırıldığında anlamsal olarak belirsizliğe daha açık, hukuksal metinlerde de yaptırım ya da bağlayıcılık gücü daha hafif olarak kabul edilmektedir. Mütareke metninin son madde hariç diğerlerinde yardımcı fiil (*am, is, are*) atılarak *to active/pasive infinitive* (aktif/pasif mastar) kullanılmış olması, metinde dayatmacı dilin en üst derecesinin kullanıldığını gösterir, ki bu dil Mondros Mütarekesi'nden önce yada sonra yazılan antlaşma metinlerinde başka bir ülkeye karşı kullanılmamıştır.

Sözcükleştirme ve kavramsallaştırma, ve bazı sözcükleri ve kavramları bilinen anlamlarının dışında kullanma, politik ve hukukî metinlerin işlevleri arasındadır.¹⁹ Kültürel dilbilim, politik, ideolojik ve hukuki metinlerde kavramların ve sözcüklerin kültürel şifreleri üzerine odaklanır.²⁰ Mütareke metninde Türk/iye kelimesi 32 (otuz iki) defa kullanılmaktadır. Mütarekenin imzalandığı tarihte henüz dünya sahnesinde bir Türkiye Cumhuriyeti ya da bugün Türkiye olarak bildiğimiz bir ülke ya da devlet yoktu. Karşı tarafa '*Türk*' vurgusunun yapılması, olayın politik ve ideolojik boyutunu gösterir. Karşıdaki Osmanlı Devleti değildir. Tarih boyu kendilerine rakip, düşman ve tehdit olarak gördükleri bir ulus, bir medeniyet ve kültürün yaratıcısı '*Türkler*' dir. Metin '*Türk*' kelimesinin karşısına '*Ermeni*' kelimesini konuşlandırarak, belki de o tarihe kadar uluslararası arenada kabul görmüş bir kimliğe sahip olmayan Ermeni halkına da ulusal ve kültürel bir kimlik sunmuş olmaktadır.

Mondros Mütarekesi, kullandığı dil ve içerdiği maddeler itibarı ile sadece 'çatışmayı' durdurmayı hedeflemiştir. Ateşkes antlaşmaları bir barış

¹⁸ United States in the World War: 1917-1919- TheArmisticeAgreementandRelatedDocuments, Vol. 10, Part 1, Center of MilitaryHistory, Washington, DC, 1991.

¹⁹ Van Dijk, T. A. ,IdeologicalDiscourse Analysis. *MOARA-RevistaEletrônica do Programa de Pós-Graduação em Letras ISSN: 0104-0944*, 2(06), 13-45, 2016.

²⁰ Duranti, A., Language as culture in US anthropology: Three paradigms. *CurrentAnthropology*, 44(3), 323-347.; Sharifan, F. (2017) *CulturalLinguistics*, Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2003.

antlaşması (peacetreaty) değildir; kazanan tarafların savaş amaçlarını tatmin eden ve gerçekleştiren metinlerdir mütareke metinleri²¹. Savaşları durduran barış antlaşmalarıdır. Bu metin daha çok kazananların kaybedenlere dikte ettiği bir 'teslim alma' belgesidir. Bu belge aynı zamanda kazanan taraflara, Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde hükmetme yetkisi vermiştir. Philip L. Sarell²² Mondros Mütarekesi'nde kullanılan dilin Türkler'e medeni milletler arasında bir yer vermekten uzak olduğunu ifade etmektedir.' Bütün savaşları durduracak savaş' olarak adlandırılan, adı bile tartışmalı olan-Amerikalılar 2. Dünya Savaşı için kullandıkları '*İyi Savaş*' (The Good War) ironisini nostaljik bir şekilde 1. Dünya Savaşı için de kullanırlar; Alman filozof Ernst Haeckel, savaşın başladığı tarihte bunun başka hiçbir savaşa benzemeyeceğini öngörerek 'Büyük Savaş' (The Great War) adını koyar²³. Savaşı durdurduğu iddia edilen Mondros Mütarekesi, metnin kullandığı dil dikkate alındığında, etnik, kültürel, askeri ve politik mühendislik projesidir. Mütareke imzalandıktan sonra proje yürürlüğe konulmaya çalışılmış, fakat Türk milletinin kararlı direnci ile karşılaşmış ve bu direnç Kurtuluş Savaşı'nı (The War of Independence) doğurmuştur.

²¹ Winter, Jay, "TheSearchforPeace." The Cambridge History of the First World War, vol.2, CUP, Cambridge, pp. 491-670, 2014.

²² Philip L. Sarell,Correspondence, Journal of The Royal Central AsianSociety, 24:2, 376-378, 1937.

²³ Kinder, J.M., A War of ManyNamesThecauses, scope, anddevastatinglosses of worldwar. Oklahoma Humanities. Vol.7, Issue 3. Oklahoma: Oklahoma HumanitiesCouncil, 2014.

KAYNAKÇA

BHATIA, K. Vijay. *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London: Longman 1993

BHATIA, K. Vijay. *Methodological Issues in Genre Analysis*. In *Hermes* 16. 39-60, 1996.

COLLINS ENGLISH DICTIONARY- Complete &Unabridged Digital Edition 2012.

CROWLEY, T. *The politics of discourse*. Macmillan International Higher Education, 1989

DURANTI, A., "Language as Culture in US Anthropology: Three Paradigms," *Current Anthropology*, 44 (3), 323–347, 2003.

FAIRCLOUGH, N., *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Harlow, UK: Longman, 1995.

GEE, J. P., *An introduction to discourse analysis: Theory and Method*. Routledge, 2004.

HALLIDAY, M.A.K., *Halliday: system and function in language*. G. Kress(ed). OUP: London 1976.

HALLIDAY, M.A.K. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold 1985

HALLIDAY, M.A.K. and Martin, J.R., *Writing Science*, London: Falmer Press 1993.

HALLIDAY, M.A.K. *On Language and Linguistics*. London: Continuum 2003.

KINDER, J.M., *A War of Many Names: The causes, scope, and devastating losses of world war*. *Oklahoma Humanities*. vol.7, Issue 3. Oklahoma: Oklahoma Humanities Council, 2014.

LINDERFALK, U., *On the interpretation of treaties: the modern international law as expressed in the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties* (Vol. 83). Springer Science & Business Media 2007.

PHILLIPS, L., & JORGENSEN, M. W. *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage Publications 2002

SARELL, Philip L., Correspondence, *Journal of The Royal Central Asian Society*, 24:2, 376-378, 1937.

SHARIFAN, F., *Cultural Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins Publishing 2017.

SWALES, M. John, *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press. pp 288. 1990

TALBOT, M., Atkinson, K., & Atkinson, D., *Language and Power in the Modern World*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003.

UNITED STATES in the WORLD WAR: 1917-1919- The Armistice Agreement and Related Documents, Vol. 10, Part 1, Center of Military History, Washington, DC 1991.

WEISS, G., & WODAK, R. (Eds.). *Critical discourse analysis*. New York, NY: Palgrave Macmillan 2007

WHISNANT, C., Foucault & Discourse. *Eine Vorlesung, unter:*
http://webs.wofford.edu/whisnancj/his389/foucault_discourse/pdf.)
2012.

VAN DIJK, T.A. , 'Critical discourse analysis', in D. Schiffrin, D. Tannen and H.E. Hamilton (eds) 2001b.

WODAK, Ruth & Meyer, Michael, 'Critical discourse analysis: history, agenda, theory, and methodology'. in: Wodak, Ruth & Meyer, Michael (Eds.) *Methods of CDA*. London: Sage 2009.

WINTER, Jay., "The Search for Peace." *The Cambridge History of the First World War*, vol.2, CUP, Cambridge, pp. 491-670, 2014.

WODAK, R. (Ed.), *Language, Power and Ideology: Studies in political discourse* (Vol. 7). John Benjamins Publishing Company. Wodak 1989.

WONG, L. A., On the Interpretation of Treaties. *Annals Chinese Soc'y Int'l L.*, 18, 98, 1981.

VAN DIJK, T. A., Ideological Discourse Analysis. *MOARA-Revista Eletrônica do Programa de Pós-Graduação em Letras ISSN: 0104-0944*, 2(06), 13-45, 2016.

VAN DIJK, 'Critical discourse analysis', in D. Schiffrin, D. Tannen and H.E. Hamilton (eds) *Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell 2001

VAN DIJK, T. A. Principles of critical discourse analysis. *Discourse & society*, 4(2), 249-283, 1993.

İNGİLİZ RESSAM JOHN NASH'İN *OVER THE TOP* (1918) ADLI TABLOSUNDA SAVAŞIN TEMSİLİ VE MİMETİK ETKİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Mustafa Zeki ÇIRAKLI*

Giriş

Tarihsel modernizmi sanat yoluyla sorgulamayı hedefleyen sanatsal modernizm,¹ yaşamın parçalanmış gerçekliğini tasvire olduğu kadar, I. Dünya Savaşı'nın yaşattığı karmaşık duyguları da anlamamıza yardımcı olabilir. Bu bölümde, John Nash'in *Over the Top* (1918) adlı eserinde yansıtılan gerçekçilik perspektifinden sanatsal modernizme uzanan geçiş dönemi duyarlılıklarının izi sürülecek; savaş ve savaşın temsiline resimlerdeki yansımaları üzerinde durulacaktır. Modernitenin sanatsal açıdan eleştirisini yapan görsel sanatlar, savaşa karşı sorgulayıcı tavırlarını resimlerde ortaya koymuştur. Yeni mekanik savaş, sadece büyük can kaybı açısından değil kullandığı yöntem ve araçlar bakımından da idrak edilmesi güç ve sarsıcı bir yıkıma işaret etmiştir. Nitekim İngiliz halkının perspektifinden bakıldığında I. Dünya Savaşı'nın bir travma olduğu yadsınamaz. Endüstri devrimi sonrası modern savaşlar, kahramanlık sahneleri ve vatanseverlik mesajları açısından eski coşkusundan uzaktır. Örneğin, Eric Kennington'un *Kensington Laventie* adlı tablosu savaşı ilk elden deneyimleyen bir sanatçı tarafından yapılmıştır ve savaş coşkusundan ziyade dinlenen sıradan askerleri yansıtmaktadır. Bu tercih, savaşı tasvir etmek için tamamen yeni ve devrimci yaklaşımların bir örneği ve Viktorya döneminin batan güneşine bir göndermedir.² Christopher Nevinson'un Fransız askerlerini resmettiği *Resting* (1916)³ tablosu bunlardan biridir. Yol kenarında dolu sırt çantalarıyla dinlenmekte olan bir grup yorgun askerin umutsuz bekleliğini yansıtan eser, deneysel izler taşımanın yanında insan

* Doç. Dr., Karadeniz Technical University, Department of Western Languages and Literature, Trabzon, mzcirakli@gmail.com

¹ Mustafa Zeki Çıraklı, "Moderniteye Karşı Modernist Muhafazakârlık: T. S. Eliot'un Sanat Anlayışı." *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Cilt 9, Sayı 33-34, 2012, ss. 17-18.

² Viktorya döneminde, Britanya, "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" olarak anılmaktaydı.

³ Türkçesi: "Dinlenme."

gerçeğine ışık tutan ve kalıpları sorgulayan bir çalışma olarak akılda kalmıştır. Yine, Paul Nash'ın *We Are Making a New World* (1918)⁴ adlı yapıtı ise gerek savaşa gerekse moderniteye yöneltilmiş ciddi bir itirazı yansıtmaktadır.

Artist Tüfekler: Ressam, Asker, Memur

1916'da Artist Tüfeklere katılmak için müracaat eden ve savaşı bizzat yaşayan, yerinde gözlemleyen, deneyimleyen ressamlardan biri olan John Nash, I. Dünya Savaşı'nın başında sağlık nedeniyle askere alınmamıştı. 1. Artist Bölüğü'nde, nam-ı diğer Artist Tüfekler'de, I. Dünya Savaşı sırasında birçok farklı askerî birimde görev yapıyordu. Birçok piyade alayına ve farklı kolordulara intisap etmişlerdi. Sadece Kraliyet Topçu Alayı'nda ve Londra merkezli birliklerde yüzlerce sanatçı vardı.⁵ Nash, Almanlar'ın ve İngilizler'in birbirini ölümüne tükettiği 1916-1918 döneminde iki yıl boyunca işte bu "1. Artist Bölüğü" nde onbaşıydı. Geç Viktorya döneminin savaşa uzanan yıllarında geçen çocukluğu nispeten barış içinde geçmişti.

ENROLMENT PAPER

For men desirous to be enlisted in H.M. Regular Forces for General Service with the Colours, or in the Reserve for the period of the War, under the provisions of the Military Service Act, 1916.

No. 852 Name John Nash Corp. THE LONDON CORPS

Questions to be put to the Recruit on Enrolment.

1. What is your Name? ... 1. John Nash

2. What is your full Address? ... 2. Wood Lane Road, Wood Lane, London

3. Are you a British Subject? ... 3. Yes

4. What is your Age? ... 4. 23 Years 5 Months

5. What is your Trade or Calling? ... 5. Artist

Resim 1. John Nash'in Askeriyeye müracaat formu⁶ ve askerdeki bir fotoğrafı.⁷

John Nash⁸ Londra'da doğdu. Babası başarılı bir avukattı. Slough'daki Langley Place'de ve Wellington College'da eğitim gördü. Kardeşleriyle birlikte hayatları annelerinin akıl hastalıkları tarafından

4 Türkçesi: "Yeni Bir Dünya Yaratıyoruz."

5 Jeanne Willette, "John Nash: The Soldier's War, Dispatches from the Trenches" içinde. Bkz. <https://arthistoryunstuff.com/john-nash-the-soldiers-war/>

6 John Nash'in askere alın ve Artist Bölüğü'ne başvuru belgesi. Eylül 1915, bkz. UK National Archives WO363.

7 Onbaşı John Nash. National Portrait Gallery x127172, Creative Commons licence.

8 Biyografik detaylar şu eserlerden derlenmiştir: Roderick Jones, *John Nash: Paintings and Watercolours*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sheffield Hallam University, Sheffield 1979 ve Simon Jones, "Pure Murder: John Nash's *Over the Top*." <https://simonjoneshistorian.com/2017/12/31/over-the-top/>

gölgelendi ve Nash, yaşlı komşularıyla birlikte onu bitkilerin evrenine sokan dadısı tarafından büyütüldü. Doğaya ilgisi ve doğayla kurduğu duygusal bağların köklerinin çocukluğa kadar uzanmakta olduğu anlaşılıyor. Annesi 1910'da, John daha on yedi yaşındayken öldü. Nash'in ilk çalışmalarını suluboya olarak yaptığını biliyoruz. Suluboyanın izlenimci yani empresyonist tasvire uygunluğunu ve onun doğadaki renk cümbüşü ve kesin hatları eriten algılamaya estetiğini dikkate alırsak bu anlaşılabilir bir durumdur.

Middlesex ve Berkshire Gazetesi'nde stajyer bir gazeteci olarak çıraklık yapan John'un ağabeyi Paul Nash ise Slade Sanat Okulu'na kaydolmuştu. John'u Dora Carrington ve Claughton Pellew de dâhil olmak üzere bazı arkadaşlarına tanıtan Paul'dü. Ağabeyinin tavsiyesi üzerine hiçbir zaman sanat okuluna gitmeyen John, 1913'te kardeşi ile Dorien Leigh Galerisi'nde bir sergi açtı. Londra'daki bu ortak serginin başarısı onu 1914'te Londra'daki sanat çevrelerine sokmuştu.⁹

Nash için özel anlam ifade eden ve bu bölümde sıklıkla atıf yapacağımız 1916-1918 Artist Bölüğü'ndeki askerlik görevi 1929'a kadar resmî savaş ressamı sıfatıyla devam etti. 1924-1929 arası Oxford'da Ruskin Çizim ve Güzel Sanatlar Okulu'nda ve 1934-1940 arasında Londra Kraliyet Sanat Koleji'nde ders verirken gördüğümüz Nash, gözlemci olarak katıldığı I. Dünya Savaşı yıllarında ise 1940 itibariyle resmî savaş ressamlığı yaptı, hatta 1943'te binbaşı rütbesi bile aldı.

Görüldüğü gibi, Nash'in bir sanatçı olarak portresi “Ressam-Asker-Memur” çizgisinde ilerlemiştir. Bu biyografiye tamamlayıcı bir yorum olarak eklemek gerekir ki, doğayı resmettiği tablolarını saymazsak savaş resimleri içinde en çok *Over the Top*'ta derin ve sarsıcı sanat duygusuna erişmeyi başarmıştır. Onun ressamlığı ile askerliğini, sanatçılığı ile insanlığını, doğa ile sanatını buluşturduğu; gerçekçi, izlenimci ve dışavurumcu üç damarı aynı anda yansıtmayı başardığı, duygu ile düşüncüyü birleştirdiği yapıtı *Over the Top*'tır. 1918 travmasından sonraki yaşamı “memur” olarak devam etmiş olan Nash, ressam olarak başladığı yaşamına asker olarak devam etmiş; ancak Welsh Ridge trajedisinden sonra bir daha ne tam anlamıyla ressam, ne de tam anlamıyla asker olabilmişti. Ressamlığının da askerliğinin de çerçevesini memurluk çizmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ağırlıklı olarak manzara ve doğa konusuna eğilmiş fakat savaş hatıraları, özellikle de Artist Tüfekler'in o gün yaşadıkları peşini bırakmamıştır.

⁹ Camden Town Group'a katıldı. Diğer üyeler arasında Percy Wyndham Lewis, Henry Lamb, Spencer Gore, Walter Bayes, Augustus John, Adrian Allinson, Maxwell Gordon Lightfoot, Walter Sickert ve Harold Gilman vardı.

O Gün: *Over the Top*¹⁰

1935 tarihli “Artist Tüfekler Gazetesi’nde (Artists’ Rifles Gazette) çıkan bir haberde 30 Aralık günü hücum emri verildikten sonra B Takımında Nash ile birlikte yer almış Reginald Lee, *Over the Top*’ta Nash’in müthiş bir hafıza ve imgelem gücü gösterdiğini, o sabahı ve o sahneyi nerdeyse her detayıyla tuvale aktardığını vurgular.¹¹ *Over the Top* tablosu I. Dünya Harbi tarihinde anlamlı ve unutulmaz bir yere sahip trajik olayı öyle sarsıcı anlatır ki zamanla I. Dünya Savaşı’nı anlatan kült resimlerden biri olur. Resimde savaşa bizzat katılmış bir ressamın gözünden ölümün “abartısız ve yalın” tasviri yapılmıştır.¹²

Over the Top bir sanat eseri olarak, sanatsal duyarlılıklar açısından tasvir ile teknik arasında sınırda olduğu kadar tarihsel olarak da sınırda bir olaya dayanır: Bu yağlıboya resim, 1917 yılını 1918’e bağlayan günlerde (Mondros Mütarekesi’nden on ay önce) 30 Aralık’ta Cambrai’nin güney batısında Marcoing yakınlarındaki Welsh Ridge’deki taarruzda seksen kişilik 1. Artist Bölüğü’nün nerdeyse tamamının kırıldığı bir enstantaneyi canlandırmaktadır. Nash olayın ardından hava değişimi için izne ayrılır ve ağabeyi Paul Nash’in de delaletiyle (torpiliyle) Resmî Savaş Ressamı olur.¹³

Trajik olay biraz da ciddi bir taktik hataya dayanmaktadır. Savaşın seyrini değiştirmek isteyen İngiliz ordusu Alman ilerleyişini durdurmak için 20 Kasım 1917’de beklenmedik bir taarruz başlatmıştır. İngilizlerin bu atağına destek veren kuvvetler arasında tank bölüklerinin de olması, İngilizlere ciddi bir mevzi kazandırarak Almanlar’ı zor durumda bırakmıştır. Cambrai’nin güneyinde sıkışan Almanlar cevap vermekte ve karşı atağa geçmekte gecikmezler. Tam on gün sonra harekete geçen Almanlar¹⁴ zayıf gördükleri ‘Welsh Ridge’ Kraliyet Bahriye Bölüğü’ne saldırır. Alman top atışı 30 Aralık sabahı yoğunluğunu iyice artırmıştır. Sabah 06.45’te harekete geçen Alman askerlerinin baştan aşağı beyaz üniformalar ile karlı arazide ince hatlar halinde ilerledikleri aktarılır. Ayrıca yoğun sis olduğundan bu ilerleyişin fark edilmesi elbette oldukça güç olmuştur. Bir yandan devam eden top atışı, her tarafta patlayıp duran güller ve etrafa yayılan şarapnel

¹⁰ “Over the Top” ifadesi (*mot à mot* çevirisi olmasa da) “Hücûm” ile karşılanabilir.

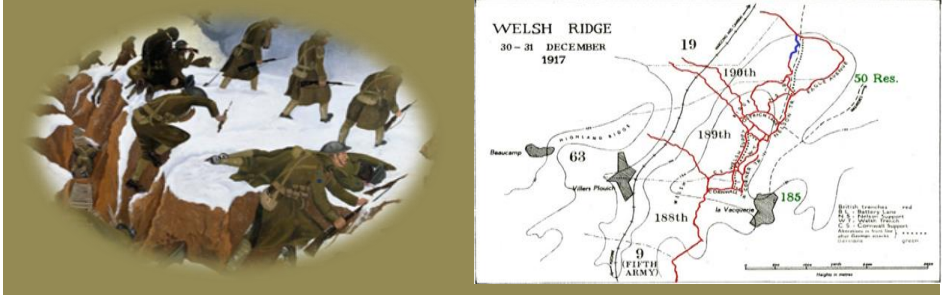
¹¹ “Resme bir baktım, gözlerime inanmadım. Gerçekten bu kadar net hatırlanır. Görür görmez o sabah yaşanan her detay gözümde canlanıverdi.” Aktaran: Reginald Alfred Lee, “Artists’ Rifles Gazette,” Ocak 1935, s. 5. Rothenstein, op. cit., and Patrick Baty, *Over the Top*. bkz. <http://patrickbaty.co.uk/2017/12/16/over-the-top/>

¹² Eser Ağustos 1939’da Londra’da daha güvenli bir yere taşınmıştır.

¹³ Bu detay ilginçtir, çünkü yukarıda anlatıldığı gibi Nash her ne kadar bir daha cepheye dönmese de ömrünün geri kalanında cepheden de kaçmamıştır. Yaşadığı şey, arada kalmışlık kadar uzayıp giden bir yüzleşme çabası olarak da okunabilir.

¹⁴ Nash’in kendisi 1974’te Joseph Darracott’a olayı tekrar anlatmıştır.

parçaları altında ilerlemekte olan Alman askerlerinin bazılarının ellerinde alev bazukaları vardır. Kuzeyde siperlerinde beklemekte olan Artist Bölüğü'ne hemen karşı saldırıya geçmesi emredilir. Deyim yerindeyse ilerleyen Alman askerleriyle burun buruna gelen İngiliz 1. Artist Bölüğü sanatçı askerlerinin süngülerini takarak siperlerinden çıkmaktan başka çareleri yoktur. Bu atak çok planlı ve düşünülmüş bir karara dayanmamaktadır. Belli bir taktik ve stratejiye dayanmamasının ötesinde gerekli ağır makinalı tüfek ve top desteğinden de mahrumdur. Tabii *Over the Top*'a ilham veren bu olayın asıl ironisi bu yoksunluk değildir.

Resim 2. Welsh Ridge Harekâtı.¹⁵

Karşı saldırı emrinin tam da “gün batımından” önceye denk gelmesi dakikalar içinde hayatı kararacak artistler/askerler¹⁶ dikkate alındığında oldukça ironiktir. Simon Jones’un aktardığına göre, askerlerin fiziksel yorgunluğu ve yoğun top atışı durumun vahametini arttırmıştır. Öğleye doğru saat yaklaşık 11.15’te siperlerden hücum için çıktıkları anın resmedildiğini aktaran bir asker, sisler altındaki karlı zeminde tüfeğiyle görünen askerin Lewis marka tüfek kullanan gruptan hayatta kalmış tek kişi olduğunu belirtir ki o da sonrasında yaralılar arasına katılacaktır. Kendisi yaklaşık 15 arkadaşıyla sağ tarafa doğru gider. Diğer grup ise sola doğru gitmiştir. Birazdan duyacağı makinalı tüfek sesi sol tarafa gitmiş olanların ölüm habercisidir. *Over the Top*’ın yansıttığı perspektif dikkate alındığında, mâhut sahnenin askerin bahsettiği çerçevenin sol tarafında yoğunlaşan o

¹⁵ Captain Wilfrid Miles, *Military Operations France and Belgium 1917*, vol. 3, Londra 1948. John Nash, ‘Over The Top’. *1st Artists’ Rifles at Marcoing, 30th December 1917*, © IWM (Art.IWM ART 1656)

¹⁶ Türkçe çevirilerde “art” ve “artist” kelimeleri “resim” ve “ressam” olarak çevrilmesi gereken yerlerde de “sanat” “sanatçı” olarak yanlış çevrilir. Burada ise biraz da Türkçedeki çağrışım zenginliği sebebiyle Artist Bölüğü şeklinde çevirmeyi yeğledik. Bu bölüğün içinde sadece ressamlar yoktu kuşkusuz. Hatta azınlıktaydı, bu sebeple de o şekilde çevrilmesi daha anlamlı göründü bize.

makinalı tüfek taraması ve siyah dumanlı bölüm olduğu tahmin edilebilir. Simon Jones'un aktardığına göre, Nash muhtemelen sol tarafındaki askerlerle birlikteydi ve çoğunun düşüşüne tanıklık etmişti. Nitekim Nash'in kendisi şöyle anlatır: “*Bir ara sesler kesildi. Sonra birden öyle bir başladı ki, adeta Avrupa'nın bütün makinalı tüfekleri aynı anda ateşe başlamışlardı.*”¹⁷ *Over the Top*'ta Alman askerleri resmedilen çerçevenin dışındadır. Oysa Lee, sislerin arasında zar zor da olsa üzerlerine ateş açan Alman askerlerinin baş ve omuzlarını seçebildiklerini anlatır. Eski Lewis marka tüfek kullanan askerler ölmüştür. Ekipten sadece dördü kurtulabilmiştir.¹⁸ Bir başka tanık olan Alfred Burrage ise şöyle anlatır: “*Kulağımızın dibinden mermiler geçiyor, onların çaldığı ıslık sesleri geliyor, iki buklüm kendimizi korumaya çalışırken bir yandan da ağlıyorduk. Her taraftan ne olduğu ayırt edilemeyen mermi sesleri geliyordu. Bir Alman askeri ayakta emirler yağdırıyor, bu yaylım ateşi yönetiyordu. [...] Bir avuç insan bulduğumuz ilk kuytuya çömelerek sığındık. Düşman birkaç metre yürüyüp gelse geri kalan bu üç beş kişiyi de öldürebilirdi. Saatlerce gıkımızı bile çıkarmadan orada öylece bekledik.*”¹⁹

Geri çekilme emri alan Nash'in yer aldığı B Takımı'ndan sağ kalanlar karanlık çökene kadar top mermisi ve bombaların açtığı hendeklerde saklanmışlardı. Bizzat ressamın kendisi bu bilgiyi doğrulayanlar arasındadır: “*Düşmanla çatışacak durumda değildik, tek yapabileceğimiz şey onlara görünmemektir. Hendeklere doluşup saklanmaktan başka çaremiz yoktu.*” Olayı yaşayan görgü tanıklarından biri şunları anlatmaktadır: “*Elbette ki hiçbir şansımız yoktu. A ve B Takımları'nın bir avuç askeri, blöf yapmak için kullanılmış iskambil kâğıtları gibiydik. Bizimkiler, 'bakın işte, karşı taarruza geçebiliyoruz, sayısı mühim değil, elimizde bol miktarda asker var, isterseniz şansınızı daha fazla zorlamayın' demeye çalışır gibiydi.*”²⁰

Bütün bu anlatılanlarda savaş meydanı tasvirlerinde karşılaşılan motif ve arketiplerin izlerini bulabiliriz fakat bu resimde salt mimetik etkiyi aşan öğeler bulunduğunu görmek gerekir.

Mimetik Etkinin Dönüşümü

Over the Top, önemli savaş sahnesi arketiplerini hem içerir hem de onların bir kısmını sorgular. İçinde farklı meslek ve meşreplerden sanatçıları barındıran meşhur “Artist Bölüğü” nün Cambrai yakınlarında

¹⁷ Simon Jones, a.g.e. web.

¹⁸ A.g.e.

¹⁹ Kitap ilk olarak ‘Ex-Private X’ müstear ismiyle 1930’da basılmıştır. A. M. Burrage, *War is War*, Londra 2010 ss. 185-190.

²⁰ A.g.e.

konuşlandıkları siperlerden Marcoing'e doğru yaklaşan Alman askerlerini durdurmak amacıyla karşı taarruza geçtikleri “ân”ı canlandıran bu resmin, gerek sanatsal gerekse tarihsel özellikleri bir ders niteliğindedir. Yaratılan tasvirin çok boyutluluğu, bir taraftan Aristocu anlamda “mimetik,” anlatısal bağlamda ise yadırgatıcı unsurlar taşımaktadır. Eserin belirgin ironisi bir bakıma sanatın ve resmetmenin doğasına yönelmişken diğer açıdan içinde bulunduğu çağın “surrealist,” “fütürist” ve “expresyonist” yaklaşımlarına yönelmiştir. Antonin Artoud'nunki gibi “kıyııcı dram” ya da “Marinetti'ninki gibi “savaşçı” olmaya gerek var mıdır ya da bu izlekler bir seçim sonucu mudur yoksa modern çağın dayattığı bir çıkmazın kaçınılmaz neticeleri midir? Bunu anlayabilmek için resme biraz daha yakından bakmak gerekir:

Resim 3: *Over the Top*, John Nash. Tuval üzerine yağlıboya; 79.4 x 107.3 cm.²¹

Savaş Propaganda biriminden (WPB) John Buchan tarafından resmî savaş ressamı olarak işe alınan John Nash'in savaşı konu alan en ünlü tablosu olan *Over the Top* (1918) Londra'da İmparatorluk Savaş Müzesi'nde sergilenmektedir.²² İlk incelememizde gözümüze çarpan hususlar şunlardır: Resimde karlı bir manzara görülüyor. Solda toprağa kazılmış siper çukurları. Görüş açısının bulunduğu noktadan perspektif boyunca uzayıp giden siperin tabanında ahşap ızgaralar. Buradan kızıl balçıklı toprağın yürümeyi zorlaştıracak derecede çamurlu ve yapışkan olduğunu anlıyoruz. Toprağın kızıl olması, bakır ve gümüş gibi metal madenlerce zengin olduğuna işaret olabilir ki metal, modern çağın bir alametifarikası olarak anlamlı. Yine siperin dibinde “yüzüstü” yatan ölmüş askerleri görüyoruz. Grubun çoğunluğu ise tam siperden fırlayıp taarruza geçme ânında resmedilmiş. Yapıtın adındaki ironi siperden çıkar çıkmaz yani zirveyi aşar aşmaz ölümle tanışmış yine yüzüstü yere kapaklanmış askerler ile “zirveyi aşıyor.” Burada,

²¹ “Copyright” sebebiyle resimler parçalı olarak verilmiştir.

²² Bkz. Ministry of Information Commission, Scheme 2.

“çukur”da duran için zeminin “zirve” olması ise bahs-i diğer. Sağda ilk patlamanın şiddetiyle ölmemiş ve hayatta kalmış olanlar başları önde geriye bakmadan ilerlerken görülüyor. Gökyüzü bulutlarla kapalı. Bu kurşuni, kapalı gökyüzünde de her an fırtına kopacak gibi. Dikkatle bakan göz, bu sis ve bulut tabakasının top atışları ve çeşitli mühimmat patlamalarıyla oluşmuş olduğunu görebilir.

Roderick Jones'un belirttiği gibi, *Over the Top* “acımasız, konsantre ve apokaliptik” bir görüntü sunmaktadır.²³ Nash'in hissedilen duygu yoğunluğu, eseri objektif gerçekçilik düzleminin ötesine taşıyarak “sembolik ve otantik bir gerçeklik temsili” düzeyine taşımakta ve gerçeği olanca yalınlığı ve çıplaklığıyla “retoriğe gerek duymadan” aktarmaktadır.²⁴ Gore, resmin yalın dolaysızlığı ve otantikliğinin Manet ve Zola'nın takdirini toplayacak güçte olduğunu belirtir.²⁵ Öte taraftan renk kullanımında ve ışık-gölge aktarımında gerçekçiliğin sınırlarına hapsolmediği, resmini yaparken ışığın, renklerin ve gölgelerin doğadaki ‘görüntüsüne’ odaklandığı söylenebilir. Fırça darbeleri yakından incelendiğinde, bütün gerçekçi havasına rağmen yer yer savruk, esrik, geçirgen belirsizlikler göze çarpar. Beyaz renk kullanım tekniğiyle birleştiğinde sıradışı kontrastlar yarattığı görülür. Eşen, empresyonistlerin açık havada sadece renkleri değil hareket halindeki nesnelere de incelediklerini belirtir.²⁶ Bu açıdan bakıldığında, Nash'in resmi taşıdığı “açık” öğelerle bir ışık, renk ve hareket deneyine dönüşür. Bunda onun sadece olayı değil, duyguyu resmetme çabasının da rolü vardır.

Seksen kişilik Artist Bölüğü'nün altmış sekizi daha siperlerinden çıktıkları andaki top ve gülle atışlarıyla ya hayatlarını kaybetmiş ya da ağır yaralanmıştır.²⁷ Hayatını kaybeden onca asker ve ağır yaralı dikkate alındığında sonuç gerçekten katastrofiktir. Simon Jones'a bakılırsa siperlerinden çıkan askerler ölüme gitmiştir. Hareketin “ölümcül” (fatalist) kimliği John Nash'in resmettiği istemsiz ve amaçsız figürleri bembeyaz karlar üzerinde etrafa saçılan Eliotvâri ya da Kafkaesk kara böceklere dönüştürmüştür. Temsil edilen sahne bir tür kapalı alandır. Resmedilen

²³ Roderick Jones a.g.e. s. 54.

²⁴ A.g.e., s. 54.

²⁵ A.g.e., ss. 54-55. Gerçi Nash ne tam anlamıyla naturalist ya da yeni gerçekçi, ne de post-empresyonist olmuştur. Kaldı ki Nash'in resim yaptığı dönemde dışavurumcu yaklaşımların dışında başka yeni arayışlar vardır. Nash'in resim ile ilgisi bu tür felsefi yaklaşımların ötesinde daha çok renk ve ışığın pratik kullanımları ile doğa hassasiyetinde yoğunlaşmıştır.

²⁶ Attila Cemal Eşen, *Resim Santı Tarihinde Devrimler ve Karşı Devrimler*. Kaynak Yayıncılık, İstanbul 2015, ss. 97-99.

²⁷ I. Dünya Savaşı'nın alametifarikalarından biri siper savaşıydı.

askerler kapana kısılmış fareler gibidir. Bu gerçekçi resim taşıdığı duygu yoğunluğu ile “kloströfobik” imalar taşır: “Kaçma ihtimali yok, geri dönüş yok, sadece ileri... Tehlikeye ve ölüme.”²⁸

Resimde askerlerin böceklerden farkı, adeta hayatta kalma içgüdüleri ile psikomotor refleksleri arasındaki bağın kopmuş olmasıdır. Aslına bakılırsa ilk sadmede hayatta kalan bu askerler ruhlarını teslim etmiş ve yoğun ateş altında deyim yerindeyse beyaz zemin üzerinde kara lekeler gibi belirgin açık hedeflere dönüşmüşlerdir.²⁹ I. Dünya Savaşı’nda eğitilmiş elit arasındaki ölümlerin yüzdesinin, eğitimsiz orta veya alt sınıflarınkinden daha yüksek olduğuna vurgu yapan Stemple da *Over the Top* hakkında konuşurken öne çıkan bir ayrıntıya işaret eder: Adamlar silahlarını ateş etmeyi düşünüyormuş gibi tutmamaktadır. Silahlar, ateş etmenin yararsızlığını kabul ediyormuş gibi cılız resmedilmiştir. Renk ve ışık kullanımında özellikle tüfeklerde belirginleşen hat kaybı gerçekçilik ile izlenimcilik arasındaki gel gitleri imlerken, tüfeklerin ve cesetlerin duruşu, omuzlar, yürüyüş, hepsi bir vazgeçişin dışı vurumu gibidir. İstemsiz ve durağan bir çabasızlığın yenik tablosudur görülen.

İstemsiz ve Durağan Hareket: Fütürizmin Kalıbı, Geleceğin Kaybı

Modern teknolojinin yeni ve görkemli dünyası olarak gördükleri fenomeni kucaklayan fütürizmin temel nosyonlarından biri “şiddet” “hareket” ve “hızın” yüceltilmesiydi.³⁰ Nash’in resmettiği asker figürlerinin beden dili de ilginçtir. Üzerlerinde anlaşılması oldukça zor bir ağırlık, içgüdüsel korunma refleksinden uzak bir sinmişlik, savaş meydanında olduğunu unutmuşcasına bir esriklik gözlenir.³¹

²⁸ Roderick Jones, a.g.e., s. 55.

²⁹ Nash’in Darracott’a yazdığı bir mektupta bundan bahsettiği görülür: “Aslına bakılırsa bu taarruz tam bir cinayetti. [It was in fact pure murder]. 15 Ocak 1974’teki mektuptan. op. cit. Aktaran: Simon Jones, a.g.e.

³⁰ Susie Hodge, *Elli Sanat Fikri*. Çev. Emre Gözgülü. Domingo, İstanbul 2016. ss.108-109.

³¹ Liz Rideal, resimlerle ilgili kitabının girişinde, resimlerin durağan olabileceğini, yine de başka yönlerden sarsıcı olabileceklerini belirtir. Bkz. *Resimler Nasıl Okunur? Anlam ve Yöntem Okuma Rehberi*, Yem Yayınları, İstanbul 2015, ss. 6-9.

Resimler 4. Çukur, vurulup çöken asker ve karşı taarruza (!) geçen geçen askerler³²

Kimi eleştirmenler Nash'in askerlerinin adeta kaderlerine teslim olmuş bir beden diline sahip olduklarını söyleseler de, bu figürlerin refleksten yoksun, donuk ve uyuşuk hallerinde bir teslimiyet duygusundan çok "anlamsızlık," bir "dürtü" eksikliği göze çarpmaktadır. Kolların yere sarkık olması ve tüfekleri tutuş biçimi açıkça bu "gönülsüzlüğü" ve "abesle iştil" duygusunu vermektedir. Tam bu noktada, özellikle tüfeklerin "amaçsız" savrukluğu, bir taraftan modern savaş araçlarını yadsırken diğer taraftan bu sanatçı-asker rollerinin karmaşasına ve içselleştirilememiş şaşkınlığına işaret etmektedir. Resmin en önemli özelliklerinden biri de budur zaten: Fütürizmi yapıbozuma uğratarcasına kotarılmış bu "hareket" resminde eksik olan baş unsur "hareket" ve "dinamizm"dir. Bembeyaz kar üzerine kara lekeler gibi saçılmış askerlerin bu "zombileşmiş" hali, kuşkusuz ressamı derinden etkilemiştir. Çünkü ressam bu resimde hem tarihsel anlatıcı, hem olayları bizzat yaşayan bir karakter, hem odaklayıcı/gözleyen hem de gözlenen pozisyonundadır. Resim aynı zamanda sembolik ve alegorik bir anlatıya dönüşmüştür.

Anlatı Olarak Resim: Homodiyetik Odaklayıcı

Savaş Dönemi resimleri içinde bir başyapıt olarak kabul edilen *Over the Top*'in ressamı John Nash'in bizzat resmedilen sahnede yer alan karakterlerden biri olması esere farklı bir boyut kazandırmıştır. Perspektif ve odak tarihsel yazara aittir ve bu durum resmin anlatısallığını ayrıca yeni tartışmalara açmaktadır. Bu görsel anlatıda anlatısal açıdan "intradiyetik" yani "dâhili anlatıcı" konumunda olan örtük ressamın³³ karakter odaklayıcı³⁴ olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Nash'in tarihsel bir vakayı canlandırın bu

³² © IWM (Art.IWM ART 1656)

³³ Implied Author (Varsayılan/Örtük Yazar olarak Ressam).

³⁴ Homodiegetic Narrator-Focalizer (Karakter Anlatıcı-Odaklayıcı).

resminde, kurgusal perspektif, gerçek öz deneyim³⁵ ile buluşturulmuştur.³⁶ Nash elbette bir Otto Dix değildir.³⁷ Nash'in Dix'ten farkı gerçekliği hiç abartmadan, bütün yalınlığıyla ortaya koymasındır. Aslına bakılırsa, gerçek bütün yalınlığıyla ortaya konduğunda zaten çarpıcı ve sarsıcıdır. Büyük Savaşta cephede savaştıktan sonra korkusuz –biraz da sansasyonel– bir savaş muhalifi olmuş Dix'in gerçeğe bakışı, yaptığı *Gazeteci Sylvia von Harden* portresinde; Bayan von Harden'ın gözlüğünde sembolize edilmiştir. Bu anlamda “odak”ın (deyim yerindeyse kameranın) arkasında kalmayı tercih eden Nash, daha yalın (nahif değil), daha görünmez (invisible) ve daha etkileyicidir. Doğrusu Nash, etkilemeyi ve sarsmayı, bunu da salt gerçekliği ortaya koyarak yapmayı hedefler. Nash'in resimlerinde post-empresyonist etkiler ve dışavurumcu bazı teknikler gerçekçi sınırlar içinde ama o kalıplara sıkışmamak için kullanılmıştır. Belki de bu özgürlüğünü mektepli değil alaylı bir ressam olmasına borçludur.

Resim 5. *Karşı Taarruz.* İlüstratif Suluboya. 252 mm x 341mm.³⁸

Adeta kasıtlı bir “tarafsızlık” var gibi görünse de ressam, parçası olduğu bu sahnedeki, “korunmasız saldırganlığın saçmalığını ve abes ölümün kesinliğini ortaya çıkarmayı başarmıştır. Salt çıplak gerçekçiliği aşarak, belleğe iz bırakan bir tablo sunmuştur. Bu noktada özellikle resmin en sağındaki bir ayrıntı dikkat çekmektedir:

³⁵ Nash, özellikle 1918’de yaptığı resimlerin (*Over the Top*’ın, *The Counter Attack* adında ilüstratif versiyonu da mevcuttur) daha tecrübî bir öze sahip olduğunu, söz gelişi II. Dünya Savaşı için yaptığı resimlerin nispeten görev kapsamında üretildiğini ve mezkûr sahihlikten ve duygu yoğunluğundan yoksun olduğunu belirtmiştir. Roderick Jones, a.g.e. s. 20-21.

³⁶ Bkz. Rideal, a.g.e., s. 72.

³⁷ Hatırlanabileceği üzere, Dix yaşadığı dönemde dejenere bir sanatçı damgasını yemiş ama kendini gerçekçi olarak tanımlayarak, bir şeyi resmetmek için görmek gerektiğinin altını çizmiştir.

³⁸ Katalog.Art.IWM ART 3908 © IWM. John Nash’in ‘*The Counter Attack*’ adlı çalışması. Imperial War Museum. <https://arthistoryunstuffed.com/john-nash-the-soldiers-war/>

Resim 6. *Over the Top*'tan ve *Oppy Wood*'dan bazı kesitler.

Resmin en sağında yerde, karlar üstünde yüzükoyun yatan yaralı ya da ölü bir askerin sadece bacakları çerçevenin içinde yer almaktadır. Tüfeği (muhtemelen Lewis marka) yerededir. Askerin bedeni tamamen resmedilmemiştir. Bu, bir yandan ölümün sıradanlaşmasına, bir yandan da insanın yani anlamın kaybına işaretler. Tıpkı *Oppy Wood*³⁹ ya da *Menin Road*'daki⁴⁰ kopmuş, başsız ağaçlar gibi resmedilmiştir insan bedeni.

Resim 7: *Oppy Wood* (John Nash) ve *Menin Road* (Paul Nash)

Over the Top'ta sanatçı askerlerin sapır sapır dökülmüş, vücut bütünlüğünü kaybetmiş şekilde temsili, sanatın da savaş gibi sorgulanmasıdır bir bakıma. Hiçbiri formel bir sanat eğitimi görmemiş olan John Nash'in içinde yaşadığı geçiş toplumunda, Camden Town Group'a takılırken avangard sanatçıların sergilerine katıldığını biliyoruz. Tasvir ettiği, ilk ateşten sağ çıkmış askerler birkaç saniye sonra makineli tüfek tarafından biçilecektir. Askerlerin kendi kaderlerine doğru yürüdükleri gerçeği resme trajik olduğu kadar da Rosenkrantz ve Guildenstern tarzı absürt bir dokunaklılık katmıştır.⁴¹ Ancak, yerde yüzüstü yatan ve "süngüsü düşmüş"

³⁹ Türkçesi "Oppy Ormanı."

⁴⁰ Türkçesi "Menin Yolu."

⁴¹ Rosencrantz ve Guildenstern Hamlet'teki kendi ölüm fermanlarını taşıyan iki trajikomik yan karakter.

sanatçı ve birazdan onun kaderini paylaşacak olan diğer askerler, Freudcu açıdan bir tür kastrasyon (castration) yaşamaktadır. Artık savaşamayacakları gibi sanatlarını da icra edemeyeceklerdir. Nash kurtulmayı başarsa da aslında o da muzdarip durumdadır çünkü bedeninin çerçeveye sığmaması aynı zamanda sanatçının sanatındaki bir “kırılmaya” işaretidir. Ne Mars ne de Minerva yanlarındadır. Ressamımız John Nash ise Arachne misali bir örümceğe dönüşmüşçesine resim yapmaya devam edecektir.

Epik’in ve Romantik İdeal’in Yapıbozumu

Mars’ın aynı zamanda “kızıl” renk ile özdeşleşmiş olması, resmin merkezinde yer alan siperin kızıl rengin aynı zamanda “makinalaşmak istiyorum” mottosunu bayraklaştırmış, tarihsel modernitenin çağrıştırdığı renklerden biri olmasıyla birlikte düşünüldüğünde daha da anlam kazanmaktadır. Çünkü trajik modun ironik moda evrildiğini gördüğümüz *Over the Top* bir kahramanlık hikâyesi anlatmamaktadır. Oysa anlı şanlı Artist Bölüğü’nün logosunda yer alan mitik gönderme ve epik imalar kahramanı olumlamaktadır. Logoda yer alan Mars ve Minerva, güç ile sanatın bulunduğu idealize edilmiş bir fikri temsil eder. Nash’in *Over the Top*’ı ise bu fikrin yapıbozumunu sunmaktadır. Bu dışavurumun sembolik ifadesi kana (kızıla) boyanmış ve bembeyaz karlar üzerine düşmüş —belki de o logoyu da üzerinde taşıyan— miğferlerde kendini bulmaktadır.

Resim 8. Siperdeki kahraman sanatçı ve Minerva.

Roma mitolojisinin önemli figürlerinden Minerva göndermesine gelince, bilgelik, tıp⁴², el sanatları ve şiir, kısacası genel olarak sanat tanrıçasıydı. Sanatın öncelikle barış ortamına ihtiyaç duyduğu dikkate alınırsa, Artist Bölüğü’nün temel felsefesinde aslında barış için mücadeleye katkı sunmak, savaşı dahi barış için yapmak vardı. Oysa Minerva, savaşçı ve mücadeleci karakteri ile aynı zamanda bir savaş tanrıçasıydı. Mantık,

⁴² Artist Bölüğü’nde doktorlar da yer alıyordu. Minerva’nın tıpla ilintisi bu bakımdan ayrıca kaydedeğer.

bilgelik ve saflığın ete kemiğe bürünmüş hali olarak anılan bu tanrıçanın, aynı zamanda “cengaverlerin koruyucusu” savaşçı bir tanrıça olarak⁴³ kabul edilmesini anlamak çok zor değil çünkü Romalılar'a göre savaş da bir sanattı; hatta zekâ, teknik ve yaratıcılığın bulunduğu en güzel sanattı savaş. Ancak modern dönemde yaşanan anlam krizi dikkate alındığında, *Over the Top*'ın hem durum ironisi hem de dramatik ironi barındırdığını söylemek yanlış olmaz. Durum ironisidir çünkü Mars ile Minerva'yı bir araya getirmiştir. Dramatik ironidir çünkü izleyenin gözünden ortada ne kahramanlık; ne anlamlı bir savaş; ne zekâ, strateji, teknik ve yaratıcılık barındıran bir sanat vardır. Tabloda görüldüğü üzere, sahnedekilerin “ayrıkısı” şaşkınlığı Mars'ı da Minerva'yı da deyim yerindeyse boşa düşürmüş, modern hikâyenin absürtlüğü mitik heyecanın üzerini örtmüştür.

Over the Top'ta dokuma sanatçısı Minerva hikâyesinin⁴⁴ ironisi de adeta bir yapıbozum formunda dolaylı olarak dışlaşmaktadır. Sanatçıların kendilerini dokuma ustası tanrıça Minerva ile özdeşleştirmeleri ve sanatlarını Mars'ın (güç, iktidar ve savaş) hizmetine vermeleri “yurtseverlik” bağlamından koparak bir “haddi aşma” durumuna dönüşmüş olur. Nitekim efsaneye dönersek, Arachne'nin günahı tanrılarla boy ölçüşmeye kalkması ve Minerva ile yarışma cüretini göstermesidir. Burada sanatçıların kendilerini Minerva ile değil Arachne ile özdeşleştirmeleri gerekirdi belki de; çünkü sonunda ölüme mahkûm olmuşlardır. *Over the Top* bu bakımdan Minerva efsanesini yapıbozumuna uğratmaktadır. Asırlar boyunca tanrısal

⁴³ Roma'daki Capitoline Müze'sini ziyaret edenler Minerva'nın en güzel temsillerinden biriyle karşılaşır. Asil ve korkusuz tanrıçayı temsil eden en güzel yapıttır bu. Tanrıçanın 3 metre yüksekliğindeki heykelinin, M.Ö. 2. yüzyıla ait olduğu belirtilmektedir. Sağ elinde şiiir, sol elinde kalkan ile Artist Bölüğü'ndekileri anıştırmaktadır. Boynunda Medusa gerdanlığı ve başında Korintli kaskıyla Minerva, Pheidias'ın M.Ö. 5. Yüzyılda Parthenon'a yaptırdığı devasa Athena heykeline çok benzemektedir.

⁴⁴ Minerva, Ovid'in *Metamorphoses*'da anlattığı ünlü hikâyelerden birinin kahramanıdır. Bu hikâyeye göre, Arachne adında Lidyalı bir kız, dokuma becerilerinin Minerva'ninkinden bile daha iyi olduğunu iddia ederek ona meydan okur. Konu halk arasında konuşulmaya başlanınca büyük tanrıça, bu söylentilerden rahatsız olur ve yaşlı bir kadın kılığında onu ziyaret ederek Minerva'dan özür dilemesini ister. Kız reddedince onu bir nevi düelloya çağırır. İki kadın da [tabii biri tanrıça] tezgâhlarının başına geçerek rakibini gölgede bırakacak harika bir duvar halısı dokumak için işe koyulur. Minerva'nın dokuduğu halı tam bir başyapıttır. Gel gör ki, Arachne'ninki de en az onunki kadar güzeldir. İşin daha da kötüsü, Arachne'nin dokuduğu halıda tanrıların fenalıklarını anlatmaktadır. İyice çılgına dönen Minerva kızın dokuduğu halıyı parçalamakla kalmaz, kafasına da elindeki mekikle vurur. Daha sonra üzüntüden kendini asan kıza acıyan Minerva onu bir örümceğe dönüştürür. Bkz. Ovid, *Metamorphoses*, Çev. Rolf Humphries. Indiana University Press, Indiana 1983, Böl. 6 ss.129-139.

bir tonlamayla aktarılagelen kahramanlık miti, Minerva'nın dokuduğu mükemmel duvar halısına benzetilebilir. *Over the Top* ise Arachne'nin ördüğü müstehcen dokuma gibidir çünkü ölmüş, yaralanmış, her anlamda “süngüsü düşmüş” travmatik askerleri canlandırmaktadır. Bu aynı zamanda kendi travmasına da bir gönderme sayılmalıdır.

Travma ve Sanat

1918'de Ministry of Information tarafından bu resim sipariş edilmemiş olsaydı da muhtemelen Nash bu tabloyu yapacaktı çünkü yaşadığı travmadan çıkması mümkün değildi. Bu açıdan bakılırsa, Nash'in yaptığı resim aynı zamanda bizzat kendisinin yaşadığı travmatik olayla yüzleşme çabasının da bir ürünü sayılmalıdır. İngiliz ressam Adrian Hill'in özellikle savaşa katılan askerlerin psikolojik durumlarını göz önüne alarak altını çizdiği “resim terapisi” bu bağlamda söz konusu edilebilir.⁴⁵ Gerçi Hill'in dikkat çektiği resim terapisi eserden ziyade “bizzat yaratma edimiyle” alakalıdır. Oysa Nash için terapetik etki salt yönetsel bir olgu ve amaç değildir. Burada terapi ve sağaltım belki bir sonuç olarak düşünülebilir. Nitekim Nash'in daha sonra “counter attack” adıyla paylaştığı keçeli kalemle çizip suluboya ile renklendirdiği ilüstratif çalışmasından resmin hazırlığını önceden yaptığını anlıyoruz.

Over the Top dönemin tarih anlatılarına çok önemli bir katkı yapmış, kendisi gerek tarih, gerek yerel tarih gerekse biyografik tarih açısından görsel bir belgeye dönüşmüştür. Eserle ilgili yazmış olduğu makalesinde Simon Jones, Nash'in kendi anlatımına atıfla canlandırılan sahneyi “pure murder” yani “saf cinayet” olarak tanımlar.⁴⁶ Buradaki “saf” sözcüğünün çok anlamlılığı üzerinde durmak gerekir çünkü Jones'un da ima ettiği üzere süngü takılı tüfeklerle ölüme sürüklenmiş üniforma içindeki bu “zoraki” askerlerin yaşadığı aynı zamanda “varoluşsal” bir travmadır. Bir anlam yüklenemeyen ölüm çukurlarındaki bu aykırı “var bulunuş” (varoluş değil) ya da deyim yerindeyse “var kılınış” manevi değeri olan bir ölümden çok gerek literal gerekse figüratif anlamda bir cinayeti anıştırmaktadır.

Over the Top, travmatik bir olguya işaret etmesi bakımından da önemlidir. 1. Artist Bölüğü'nün siperlerinden çıkarak Cambrai yakınlarındaki Marcoing'e doğru ilerlediği saldırıyı tasvir eden *Over the Top*'ın ressamı (tarihsel anlatıcı) seksen kişiden nerdeyse tamamının daha ilk birkaç dakika içinde vurularak yere düştüğüne tanık olmuştur.⁴⁷ Aynı bölükte

⁴⁵ Eric Grzymkowski. *Sanat 101*. Çev. Orhan Düz. Say Yayınları, İstanbul 2015. s. 18.

⁴⁶ Simon Jones, a.g.e.

⁴⁷ John Lewis-Stemple ülkeyi yeniçağa hazırlayacak olan onca eğitilmiş insanın savaşlarda kaybedildiğini aktarır ve ilginç istatistikler sunar. Lewis-Stemple'a göre,

birlikte savaştığı arkadaşlarının gözü önünde yaşadığı trajediye şahit olan ressamın yaşadığı travma, ömür boyu peşini bırakacak gibi değildir. Hafızasında kalmış bu sahne, yaptığı resimler içinde en dokunaklı olarak kabul edilir çünkü sadece bir olayı değil, duyguyu da yansıtmaktadır. Öngörülemezlik, yakınlık, tanıklık ve absürtlük hepsi birden yansıtılır *Over the Top*'ta. Travmatik yıkımın arka planında var olan en önemli üç öge yani öngörülemezlik, tanıklık ya da yakınlık ve anlamsızlık⁴⁸ bu resimde dışlaşmakta ve temsil edilmektedir. Dolayısıyla gerek resmedilen karakterler gerekse ressam açısından yaşanan travmanın boyutları üzerinde ayrıca düşünülebilir. *Over the Top*'ın dramatik etkisi en çok da bu travmatik geçmiş temsiline dayanır belki.

Over the Top sadece can kaybına ilişkin bir travmadan söz açmaz. Canlandırdığı “cinayet” aynı zamanda savaş dolayımında doğanın katledilmesidir. Ekokritik bir yaklaşımla anlayabileceğimiz bir doğa kıyımıdır savaş. Nitekim doğayı ve ağaçları resmetmeye tutkun Nash'in bu tablosunda tek bir ağaç görünmez. Sadece kesilip çukurlarda yürüyüş ızgarası ve tüfeklerin kabzasında görürüz ağacı, dönüştürülmüş ve dejenere edilmiş biçimde. Nash'in bu resmi nerdeyse mekanize bir savaşın acımasız taleplerinin ağaçları tüm doğadan giderek silmesi olarak mı okumalı? Çünkü savaş bir yandan tahrip ediyor, bir yandan da uzun siperler ve diğer lojistik alanlar çok ciddi ağaç tüketiyordu. Kilometrelerce uzunluktaki siperler ve bunları destekleyen istihkâm çalışmaları devasa miktarlarda oduna gereksinim duyuyor ayrıca toprağı zehirliyordu. Çocukluğundan beri bir doğa ressamı olan ve doğayı resmetmeye meraklı Nash'in siperi, düzgün bir şekilde tasarlanmış doğrusal bir hat olarak değil, yaralı yeryüzünün böğründe açılmış bir yırtık ya da yarık gibi çizmesi, doğayı tecavüz edilen ve kardan gelinliği yırtılmış bir beden olarak tasavvur etmiş olması ilginçtir. Bu, romantik ve saf kış manzarasının biraz sürreel biraz da Artoudcu dürtülerle yeniden yorumlanmasıdır adeta. Ağabeyi Paul Nash'in John'u aktif savaştan kurtardığı bilinse de, savaş John'un belleğinde dip diridir. İngiliz savaş stratejisinin üstün Alman makinalılarına karşı iyi beslenmiş elit bedenleri cepheye sürmesi ve kırdırması, tarihsel modernizmin bir Pirus zaferidir belki.

Eton ve Edward gibi nitelikli devlet okullarından mezun nice genç eski dünyanın absürt savaşında can vermiştir. İşin daha da garibi, ölen tahsilli gençlerin oranı oldukça yüksektir. Stemple daha da ileri giderek şöyle diyor: “Eğitiminiz ne kadar ileri olursa, ölme olasılığınız o kadar yüksek olur.” Stemple'in mukayesede ne derecede haklı olduğu tartışılabilir ancak *Over the Top*'ta deyim yerindeyse telef olan elit askerler haklılık payı olduğunu gösteriyor. Bkz. Jeanette Willette, a.g.e. web.

⁴⁸ J. Bennett, “The Aesthetics of Sense-Memory: Theorizing Trauma through the Visual Arts” in *Regimes of Memory*. Eds. S. Radstone & K. Hodgkin. Routledge, New York 2003. pp. 27–39.

Sonuç

Artist Tüfekler'in 30 Aralık 1917 sabahı yaşadığı trajik olay ile John Nash'in bu olaya dayanan 1918 tarihli *Over the Top* adlı eseri, savaş döneminin kült yapıtlardan biridir. Tarihsel açıdan Batı dünyasındaki gelişmeler ve emperyal paylaşım hesaplarının odağında yer aldığı modern savaşların, klasik tabiriyle söylersek “sanat” olmaktan çıktığı ve “anlamdan” yoksun hale geldiği görülür. Gerek tarihsel gerekse sanatsal modernizmin içinde değerlendirilebilecek bu durum, savaş dönemi sanatçılarının işlediği asal konular arasındadır. Nash'in savaş resimleri içinde en çok *Over the Top*'ta derin ve sarsıcı sanat duygusuna erişmeyi başardığı ve tarihe önemli bir not düştüğü söylenmelidir.

Doğaya karşı büyük bir sevgisi ve doğa-insan bütünlüğüne saygısı olan John Nash, dönem ressamlarıyla ilişki içinde olmuş, döneminin sanat yaklaşımları ve resim teknikleriyle ilgilenmiş; insana dair güçlü ve hassas düşünceleri iletmek içinse sıklıkla doğayı kullanmıştır. Resimlerine uzaktan bakıldığında bâriz olan gerçekçiliğin, eserler ve fırça darbeleri yakından incelendiğinde esnediği anlaşılır. Nash'in gerçekçiliğinin çerçevesi kendine özgü izlenimsel ve dışavurumsal imalarla genişletilmiştir.

Over the Top'ın modern çağın anlamsız ölüm çukurlarındaki aykırı “var bulunuş”u yadsıyan yalın anlatımı doğanın bir parçası olarak yaşam ve ölümü konu edinmiştir. Böylece Nash bu eserinde sanatsal modernizmin en temel ilkelerinden biri olan bireysel tecrübeyi evrensel plana taşıma ilkesini takip etmiştir. *Over the Top*'ta tuvale aktardığı ölümün saflığı ya da katıksızlığı ona göre absürt olmasına ve tevil edilemeyeşine ironik ve kışkırtıcı bir göndermedir aslında. Eserin yalınlığı, deneyim ve gerçekçi doğa temsili ile buluşur ve içinde bulunduğu çağı sorgulayıcı bir tavrı ortaya koyar. Bu bağlamda *Over the Top*, modernite sonrası dönemde kahramanlığın ve romantik ideallerin altının oyulduğunu gösteren yapıbozumsal bir ifşadır.

Ekokritik okumalara da kapı aralayan *Over the Top* sadece can kaybına ilişkin bir travmadan söz açmaz. Canlandırdığı cinayet aynı zamanda savaş dolayımında doğanın katledilmesidir. Nash, her ne kadar modern sanatın sorunlarına çok az ilgi göstermiş olsa da, *Over the Top*'ta gerçekçi bir yadırgatıcılıkla tasvir ettiği ânın apansızlığı, onu kullandığı teknik özelinde olmasa da felsefi açıdan modernist bir ressam yapmıştır.

KAYNAKÇA

BENNETT, J., "The Aesthetics of Sense-Memory: Theorizing Trauma through the Visual Arts," In: S. Radstone & K. Hodgkin, eds. *Regimes of Memory*. Routledge, New York 2003.

BURRAGE, A. M., *War is War*, Ash Tree Press, Londra 2010.

ÇIRAKLI, Mustafa Zeki, "Moderniteye Karşı Modernist Muhafazakârlık: T. S. Eliot'ın Sanat Anlayışı," *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Cilt 9, Sayı 33-34, 2012.

DARRACOTT, J.C., "Söyleşiler" [D. Brown ile], Imperial War Museum Catalogue, 1974.

EŞEN, Attila Cemal, *Resim Sanatı Tarihinde Devrimler ve Karşı Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015.

GRZYMKOWSKI, Eric, *Sanat 101*. Çev. Orhan Düz, Say Yayınları, İstanbul 2015.

HODGE, Susie, *Elli Sanat Fikri*. Çev. Emre Gözgülü, Domingo Yayınları, İstanbul 2016.

JONES, Roderick, *John Nash: Paintings and Watercolours*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sheffield Hallam University, Sheffield 1979.

JONES, Simon, "Pure Murder: John Nash's *Over the Top*." Web. <https://simonjoneshistorian.com/over-the-top/>

LEE, Reginald Alfred, "Artists' Rifles Gazette" Ocak 1935.

MILES, Captain Wilfrid, *Military Operations France and Belgium 1917*, vol. 3, Londra 1948.

NASH, John, "Over the Top: 1st Artists' Rifles at Marcoing, 30th December 1917." Katalog. © IWM Art.IWM ART Collection.

OVID, *Metamorphoses*, Çev. Rolfe Humphries. Indiana University Press, Indiana 1983.

RIDEAL, Liz, *Resimler Nasıl Okunur? Anlam ve Yöntem Okuma Rehberi*, Yem Yayın, İstanbul 2015.

ROTHENSTEIN, Sir John, *John Nash*, MacDonald Press, Londra 1983.

WILLETTE, Jeanne, "John Nash: The Soldier's War. 'Dispatches from the Trenches'." Web. <https://arthistoryunstuffed.com/john-nash-the-soldiers-war/>

UK National Archives WO363. Web.

<http://www.bbc.co.uk/guides/zgmq7ty>

Imperial War Museum [GB],
<https://www.iwm.org.uk/learning/resources/british-art-of-the-first-world-war>
web.

National Portrait Gallery, Creative Commons licence. Web.

SAVAŞ KARŞITI BİR İNGİLİZ ASKERİNİN GÖZÜNDEN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SIEGFRIED SASSOON

Nazan YILDIZ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde en etkili ülkelerden biri olan İngiltere, başta Kanal, Suriye ve Filistin, Irak ve Çanakkale cepheleri olmak üzere birçok cephede ona karşı savaşmıştır. Savaştan en kârlı çıkan ülke olarak kabul edilen İngiltere sadece Çanakkale cephesinde iki yüz binin üzerinde askerini kaybetmiş ve ülke savaş yanlıları ve karşıtları şeklinde ikiye bölünmüştür. Bu büyük ayrımı ve İngiltere'nin içinde bulunduğu keşmekeşi kendileri de birebir savaşa katılan İngiliz şairleri şiirlerinde dile getirmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'na katılan İngiliz şairler Rupert Brooke (1887-1915), Wilfred Owen (1893-1918) ve Siegfried Sassoon (1886-1967) yazdıkları savaş şiirleri dolayısıyla “Savaş Şairleri” olarak adlandırılır. Bu şairlerden Sassoon; Brooke ve Owen'in aksine savaştan sağ çıkmış ve savaşı gerçekçi betimlemelerle anlatan savaş karşıtı şiirler yazmıştır. Savaş sona erdiğinde İngiliz ordusu aralarında Sassoon'un da bulunduğu askerlerin savaş travmasıyla mücadele etmek durumunda kalmıştır. İngiltere'nin savaşa girdiği gün birliğine katılan Sassoon, Batı Cephesi'nde savaşmış ve madalya almış bir asker olmasına rağmen, savaşın acı yüzünü görmesi üzerine savaştan savaş karşıtı bir İngiliz olarak ayrılmıştır. Savaşın gerçek yüzünü gün ışığına çıkaran, siperlerde yaşam mücadelesi veren askerlerin yaşadığı dehşeti kendi deneyimleri üzerinden resmeden, dönemin savaş destekçilerini, general ve politikacılarını eleştiren Sassoon, şiirlerini 1918 yılında yayımlanan *Karşı Saldırı ve Diğer Şiirler* (*Counter-Attack and Other Poems*) adlı şiir kitabında toplamıştır. Bu bağlamda bu metnin amacı Siegfried Sassoon'un savaş karşıtı bir asker olma yolundaki hikâyesini ve “Saldırı” (“Attack”), “Ölüm Döşegi” (“The Dead Bed”), “Ne Fark Eder?” (“Does it Matter?”), “General” (“The General”) ve “Kadınların Övünmesi” (“Glory of Women”) adlı şiirlerini inceleyerek İngilizler'in bakış açısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın acı yüzünü yansıtmaktır.¹

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, nyildiz@ktu.edu.tr

¹ Bu yazıdaki bütün çeviriler yazara aittir.

Her ne kadar büyük yazarları William Shakespeare “Dost olun artık siz İngiliz aptalları, Fransızlarla yeterince savaştık” (*King Henry the Fifth* 4.1 179-180)² diye milletine öğüt verse de, İngiltere Birinci Dünya Savaşı'nın en büyük aktörlerinden biri olmaktan geri kalmamıştır. Birinci Dünya Savaşı toplamda 70 milyona ulaşan ölü sayısı ile eşi görülmemiş bir kayıba şahitlik etmiş, İngilizlerin kaybı toplamda 1 milyonu geçmiştir. Ayrıca bu savaş İngilizlerin cansız bedenleri bulunsa da bulunmasa da savaşta hayatını kaybedenleri ulusal savaş anıtında teker teker abideleştirdiği ilk savaş olma özelliğini taşımaktadır.³ Bu merhametsiz savaş İngiltere'nin bir neslinin yok olmasına, Fransa'nın asker çağına gelmiş nüfusunun %20'sini, Almanya'nın ise %13'ünü kaybetmesine sebep olmuştur.⁴ Hynes'a göre,⁵ İngiltere'nin bu büyük kaybı adeta zamanda bir çatlak yaratmış ve bugün ve geçmişi birbirinden ayırmıştır.

İngiltere'de savaşın ilk günlerinde hüküm süren kahramanlık ve iyimserlik havası daha sonra yerini umutsuzluk ve kötümserliğe bırakmıştır. Ateşkes'ten çok önce, hatta savaşın birinci yılı bile sona ermeden savaşın yılbaşından önce bitmeyeceği kesinleşince İngilizler hayal kırıklığına uğramışlardı. İngiliz ordusu büyük çaplı ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmasa da, müttefikleri büyük ayaklanmalarla karşı karşıydılar ve kısa zaman içinde yorgunluk ve çaresizlik İngiliz ordusuna, özellikle Batı Cephe'sinin siperlerine yayıldı. Askere katılımların devamlılığını sağlamak için İngiltere cephedeki askerlerin gerçekte yaşadıklarından çok uzakta olan vatanseverlik ve kahramanlık üzerine kurulu politik propogandalarla dolup taşıtı. Bu büyük propogandalara rağmen savaşa gönüllü katılmak isteyenlerin sayısı kayıpları karşılamayınca 1916 yılında zorunlu askerlik çağrısı yapılmak durumunda kalındı ve Askerlik Yasa'sı çıkarıldı. Bu yasanın önerilmesi bile birçok kişi tarafından İngilizliğe aykırı bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda insanların vatanseverliğe olan inancını da sarstı. İnsanları kendilerini ülkeleri için feda etmeye zorlama, bu fedakârlığın şanına leke sürmüş olacaktı.⁶

² William Shakespeare, *The Life of King Henry the Fifth*, New York 2012, s. 179-180.

³ Mandy S. Morris, “Gardens ‘for ever England’: Landscape, Identity and the First World War British Cemeteries on the Western Front”, *Ecumene*, Sayı 4, 1997, s. 412.

⁴ George Parsons, “Historians and the First World War”, *Australian Quarterly*, Sayı 82, s. 37.

⁵ S. Hynes, *The Soldiers' Tale. Bearing Witness to Modern War*, New York 1997, s. xiii.

⁶ Susanne Christine Puissant, *Irony and the Poetry of the First World War*, Chippenham 2009, s. 1.

Zaman içinde yapılan propogandalar gençleri askere yazılmaya ikna etmeye çalışmaktan çok birliklerin ülkeleri için nasıl fedakârlık yaptıklarına, cesaretleri ve çektikleri zorluklara odaklandı.⁷ Fakat özellikle tanklar ve gazlar kullanılmaya başlanınca cephede savaşı tecrübe edenlerin savaş algısı hem bu çizilmek istenen portreden hem de önceki savaşlardan beklenilebileceklerden tamamen farklı oldu. Batı cephesinin sadece müttefikler üzerindeki tarafı bile Kuzey Denizi'nden Alplere uzanan 12.000 milin üzerinde siperi kapsıyordu. Havadan bakıldığında siperler uçsuz bucaksız bir labirenti andırıyordu. Aslında savaşın iki farklı yüzü vardı. Bir taraftan bu büyük savaş yirminci yüzyılın en büyük trajedisi olarak adlandırılırken, diğer taraftan kısmende olsa bir yenilenme ve özgürleşme aracı olarak coşkuyla karşılanmıştı. Barındırdığı abartıya rağmen Julian Grenfell'in Ekim 1914'te sarfettiği sözler bu coşkunun göstergesiydi: “*Savaşa tapıyorum. Piknik amacı olmayan kocaman bir piknik gibi. Hiç bu kadar iyi ve mutlu olmamıştım*”.⁸ Bu bakış açısı çok yaygın olmasa da, özellikle savaşı avlanma ve diğer popüler vakit geçirme aktiviteleriyle karşılaştıranların bakış açısıyla bakıldığında, benzerleri de yok değildi. Savaşın getirdiği değişim rüzgârına birçok önde gelen savaş şairiyle beraber orta sınıfa mensup pek çok genç kapıldı ve İngiltere'yi yeniden yaratmakta görev alabilmek için askere yazılmaya koştu.⁹

İngilizlerin savaşın başındaki bu çelişkili tutumlarının altında yatan ana sebep aralarında Rupert Brooke, Robert Graves ve Siegfried Sassoon gibi savaştan önce en bilinen okullarda eğitim görenlerin çoğunun savaş öncesi yıllardaki hayatlarından son derece sıkılmalarıydı. Savaşı uzun zamandır beklenen bir değişim olarak kucakladılar.¹⁰ Bu bağlamda savaş savaş öncesi yılların çöküşünü ve boşluğunu tamamlayacaktı. Böylelikle, barış, savaşın karşısında bir kavram olmaktan öte aklın iç barışını sağlayacaktı. Geçmişin ölümünün hem İngiltere ve sanat için hem de sanatçıyı eskinin dar bakışlı geleneklerinden kurtarmak için yeni bir geleceğe atılması gereken bir basamak olduğuna inanılıyordu. Savaş medeniyetin sonu olarak değil de, medeniyetin sorunlarının sonu olarak hoş karşılandı. Savaşın getirdiği tehlike vatanseverlikle birleşmiş kendini İngiltere topraklarına duyulan sevgide gösteriyordu ve savaşta kendini haklı bir sebep uğruna feda etme bir insanın hayatına en istenilen şekilde son

⁷ D. Hibberd, “Attitudes to Germany in the Work of Wilfred Owen and Other British Poets of the First World War”, *Intimate Enemies. English and German Literary Reactions to the Great War 1914–1918*, Ed. F. K. Stanzel, M. Löschnigg, Martin, Heidelberg, 1993, s.230.

⁸ Puissant, s. 2.

⁹ A.g.e., s. 2.

¹⁰ Hynes, s. 12,19.

verme biçimi olarak görülüyordu. İngiliz ordusu her zaman İmparatorlukla özdeşleştiriliyor ve Almanya'nın silahlanmasının ve büyüyen ordusunun ülkenin kalbini hedef aldığı kabul ediliyordu. Almanya'nın Schlieffen planı doğrultusunda Belçika'ya ilerlemesi bütün tarafsız ülkelere bir hakaret olarak algılandı. Sonuç olarak, 4 Ağustos 1914 tarihinde İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi nüfusun çoğunluğu tarafından desteklendi.¹¹ Böylece, endüstri çağına makinalarıyla silahlanan vatansever gençler 1914'ün yazında savaşmak için yola çıktılar. Ağustos ayının sıcak havasında Kırım'dan, Amerikan İç Savaş'ından ve Boer Savaşı'ndan alınan dersleri unutarak yollarına devam ettiler. Zamanlarının iyimserlik ve kahramanlık rüzgârıyla Avrupa'nın imperial sevdasını ateşleyen mucizevi teknolojinin onları aydınlık ve eşitliğe çıkaracağından hiç şüphe etmeksizin yol aldılar. Savaşın ilk haftalarının vahşeti bütün bu düşünceleri sildi. Avrupa'nın kayıp nesli, kendilerini politikacılar tarafından vaadedilen çabuk ve kolay savaşın yerine farelerin istila ettiği çamurlu deliklerde kim olduğu meçhul düşmanlarını beklerken buldular.¹²

Aslında İngiltere genellikle düşünüldüğünün aksine savaş öncesinde çalkantılı bir dönemden geçiyordu. 1912 yılında madenciler uzun ve ekonomik açıdan çok yıkıcı olan bir grev başlattılar, bu grevi okul, inşaat sektörü ve taşımacılıktaki grevler izledi. Militan oy hakkı savunucularının kampanyaları ve İrlanda'daki özerklik krizi dışarıdan görünen istikrarı içerden tehdit eden etkenlerdi. Savaş öncesi İngiltere'nin üzerinde kara bulutların dolaştığı ve bir iç savaşın bile mümkün olabileceği söylenebilirdi. Bu zamanlarda sanatta da modernizm fırtınası kopuyordu. İngilizlerin cebelleştirdiği modernizm Almanlarla özdeşleştiriliyor ve Almanya'ya karşı olan savaş aynı zamanda modernizme karşı olan bir savaşa dönüşüyordu. Bütün bu karışıklıklara rağmen İngilizlerin çoğu çatışan politik grupların bir araya geleceği ve toplumlarının bir bütün olacağına inanıyordu. Bütün bu gelişmeler üzerine Birinci Dünya Savaşının bir yandan şok edici öte yandan etkileyici deneyimi eklenince ironik ve eleştirel bir söylemin şekillendirdiği siperlerde günlük yaşamın koşullarını ele alan şiirler furyası başladı.¹³ Savaşın dehşeti, özellikle Batı Cephesi'nde, şairleri önceden daha "farklı ve düşünceli" bir söylem kullanmaya yöneltti.¹⁴ Hem alışılmadık kelimeler

¹¹ Puissant, s. 3.

¹² Paul S. Saks, *Words Are Never Enough: The Processing of Traumatic Experience and the Creation of Narratives - The War Poetry of Siegfried Sassoon and Wilfred Owen*, Adelphi University Institute of Advanced Psychological Studies, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Adelphi 2008, s. 7.

¹³ Puissant, s. 3.

¹⁴ P. Bridgewater, "German and English Poetry of the First World War. A Comparative View", *Sprachkunst*, Sayı 18, 1987, s. 224.

hem de şiir tarzları şimdiye kadar bilinen herşeyi geride bırakan cephedeki deneyimi anlatmaya yetersiz kalmıştı. Herşeyin ötesinde, savaş, ondokuzuncu yüzyılda İngiliz benliğine hükmeden ilerleme düşüncesini de ters yüz etmişti. Savaş, birçok yazarı aşına olunan yöntemleri bırakıp bu yeni duruma ayak uydurmaya zorlamıştı. Şairler, tezatlarla dolu bu savaşın anlamsızlığını dile getirebilmek için ironi, iğneleme, hiciv ve parodi aracılığıyla kapalı bir dil kullandılar. Savaşa karşı bireysel tutumları yansıtarak cephede karşılaşılan gerilim, korku ve kederi resmettiler. Savaş zamanında hem ev hem de cephede olan birçok şair kalan diğer seçenek olan sessiz kalmayı tercih ederken, onlar seslerini yükselterek o zamanlar farkında olmasalar bile politik bir duruş sergilediler. Böylelikle, savaş şiiri ve modern edebiyat ondokuzuncu yüzyılın ilerleme ve mutluluğa olan inancını yok eden savaşın şiddetini ve sebep olduğu kayıpları dile getirdiler.¹⁵ Bu şairler arasında, Birinci Dünya Savaşı'na katılan İngiliz şairler Rupert Brooke (1887-1915), Wilfred Owen (1893-1918) ve Siegfried Sassoon (1886-1967) başı çektiler ve daha önce belirtildiği gibi yazdıkları savaş şiirleriyle “Savaş Şairleri” olarak adlandırıldı. Schaefer’in vurguladığı gibi bu şairlerin şiirleri İngilizlerin savaş deneyimleriyle özdeşleşti.¹⁶

Bir Savaş Şairi: Siegfried Sassoon

Bu savaş şairleri arasından Sassoon savaştan sağ çıkmış, savaş sonrası çoğu askerin yaşadığı savaş travmasından nasibini almış ve savaşı en gerçekçi yönleriyle resmeden şiirler yazmıştır. Sassoon Batı Cephesi'nde savaştan madalya almış bir asker olmasına rağmen, savaşın gerçek yüzünü görmesi üzerine önceden yazdığı vatansever savaş taraftarı şiirlerini terk etmiş ve savaştan savaş karşıtı bir İngiliz olarak ayrılmıştır. Annesi çok başarılı bir heykeltıraş olan Sassoon,¹⁷ 1886 yılında Kent'te zengin bir Yahudi alesinde doğdu. Savaş öncesi iki önemli ilgi alanı olan şiir ve tilki avıyla zamanını geçirdiği rahat bir yaşam sürdü. İlk eserlerini 1906-1916 yılları arasında şair John Masefield'in etkisi altında verdi. İki önemli edebi kişilik Edmund Gosse ve Edward Marsh onu edebiyat dünyasıyla tanıştırdı.¹⁸ Eğitimini özel tutulan hocalardan alan Sassoon, Marlborough'daki elit bir

¹⁵ Puissant, s. 3.

¹⁶ Nicholas John Schaefer, *For King and Country: Reconsidering the Great War Soldier in Britain, 1914-1945*, The University of Southern Mississippi, Yayınlanmamış Master Tezi, Mississippi 2017, s. 2.

¹⁷ Gerald V. Baillargeon, *A Re-evaluation of The War Poetry of Siegfried Sassoon*, The University of Windsor Windsor, Yayınlanmamış Master Tezi 1973, s. 3.

¹⁸ Harold Bloom, *Poets of World War I Rupert Brooke & Siegfried Sassoon*, Chelsea 2003, s. 43.

yatılı okuldan sonra eğitimine Cambridge'deki Clare Kolejinde devam etti.¹⁹ Clare Koleji'nde tarih ve hukuk okudu ama diplomasını alamadan okulu bıraktı. Aslında atları çok seven ve savaş öncesi hayatı kriket, tilki avı, kitap koleksiyonculuğu ve şiirden ibaret olan Sassoon'un savaş karşıtı bir sözcü olacağına dair savaş hayatından önceki hayatında hiçbir gösterge yoktur.²⁰ Yani savaş Sassoon'un hayatını tamamen değiştirmiştir. Onu önce savaş taraftarı bir kahramana, daha sonra da savaş karşıtı, otoriteye başkaldıran bir şaire dönüştürmüştür. Hemmings'e göre her ne kadar kendisi kabul etmese de savaş sonrası yaşadığı travma da savaş sonrası yazdıklarına ve İkinci Dünya Savaşı'na bakış açısına çok etki etmiştir.²¹

Sassoon şiirlerini yayımlamaya 20'li yaşlarında başladı. 1913'te yayımladığı John Masefield'in gerçekçi anlatılarının bir parodisi olan *Nergis Katili (The Daffodil Murderer)*'nden sonra savaş şiirlerini iki kısım halinde yayımladı. İlk kısmı *Eski Avcı ve Diğer Şiirler (The Old Huntsman, and Other Poems)* başlığıyla 1917'de yayımlayan Sassoon, ikinci sefer Batı Cephesi'ne dönmeyen önce yazdığı ikinci kısmı ise *Karşı Saldırı ve Diğer Şiirler (Counter Attack, and Other Poems)* başlığıyla 1918 yılında yayımlamıştır.²² Sassoon diğer şiirlerinin yanında en fazla Birinci Dünya Savaşı'nı eleştiren öfke dolu şiirleriyle tanınmaktadır. Sassoon, şiirlerinde siperlerdeki yürek burkan vahşeti dile getirirken, yetersizlikleri ve savaşı körü körüne savunmaları sebebiyle çok sert bir şekilde generalleri, politikacıları ve din adamlarını suçlamıştır. Bazı okuyucular Sassoon'un şiirlerinde vatanseverliğe pek yer vermediğini eleştirirken, bazıları ise savaşı insanı şok edecek kadar gerçekçi bir şekilde resmetmesini aşırı fazla bulmuştur. Bazı barış yanlısı arkadaşları bile şiirlerindeki şiddet içeren detayları eleştirmiştir. Bu eleştirilere rağmen insanlar Sassoon'un kitaplarını satın aldılar çünkü şiirleri siperlerdeki atmosferi ve İngiliz askerlerinin bıkkınlığını yansıtabiliyordu. *Karşı Saldırı ve Diğer Şiirler* yayımlandığı zaman halk onun söylemek zorunda olduklarını duymaya hazırды.²³ Bu şiirlerden örneklere geçmeden önce şiirlerini daha iyi anlayabilmek adına Sassoon'un askere alınma hikâyesini, savaşın gerçeklerini gördükten sonra geçirdiği değişimi ve savaş sonrası yaşadığı travmayı ele almak yerinde olacaktır.

¹⁹ Avi Matalon, "Difference at War: Siegfried Sassoon, Isaac Rosenberg, U. Z. Grinberg, and Poetry of the First World War", *Shofar*, Sayı 21, 2002, s. 27.

²⁰ Norma Ruth Compton Leadingham, *Propaganda and Poetry during the Great War*, East Tennessee State University, Yayınlanmamış Master Tezi, Tennessee 2008, s. 60.

²¹ Robert Hemmings, *Modern Nostalgia Siegfried Sassoon, Trauma and The Second World War*, Edinburgh 2008, s. 1.

²² Baillargeon, s. 1.

²³ Bloom, s. 44.

1916 yılında ölü ve yaralı askerleri büyük bir kahramanlık örneği gösterip siperlere geri taşıyarak cesaret madalyası kazanan Sassoon, arkadaşı Robert Graves'le beraber Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz ordusunda görev alan genç bir subaydı.²⁴ İngiltere'nin savaş ilanından iki gün önce orduya yazılmıştı. Sassoon Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde yirmi yedi yaşındaydı. Savaşı kendine bir yaşam kurabilmek için fırsat olarak gördü. Savaş öncesi yazar olma yolunda ilerliyordu.²⁵ Robert Graves'in dile getirdiği üzere Sassoon'un savaş deneyimleri onun şiir tarzında büyük değişimler getirdi.²⁶ Sassoon'un 1914 ve 1915'in başlarında yazdığı ilk savaş şiirleri Rupert Brooke ve Thomas Hardy tadında romantik bir yaklaşımla askerliği yücelten yapıtlardı. Örneğin "Günah Çıkarma" ("Absolution") adlı şiirinde savaşı felaket olarak tanımlamasına rağmen insanlığı daha akıllı ve özgür yaptığından ve onların özgürlükleri için savaştıklarından bahseder. "Fransa" ("France") şiirinde Fransa'yı savaş ortamında askerlere neşe getiren bir kadın olarak resmeder. "Barış" ("Peace") adlı şiirinde savaşın İngiliz gençlerine yön ve amaç verdiğinden ve onları uykularından uyandırdığından bahseder ve bunun için Tanrı'ya şükreder. "Bir Vasiyetname" ("A Testament") ve "Zafere" ("To Victory") adlı şiirleri de benzer şekilde ana teması vatanseverlik olan şiirlerdir. Fakat Batı Cephesi'nde savaşın gerçek yüzüyle karşılaşınca şiirinde de kendisindeki bu değişimin etkileri görülür.²⁷ O vatansever şairin yerini savaş karşıtı bir asker almıştır. Bu değişimde savaşta kaybettiklerinin rolü de kesinlikle yadsınamaz. Çanakkale'de kardeşinin öldüğünü öğrenmesi üzerine Sassoon'un vatanseverlikle dolu kahramanlık şiirlerinin yerini Batı Cephesi'nde yüzleştiği savaşın gerçekleri ve travmatik deneyimler alır. Kardeşini kaybetmesinin travmasını "Kardeşime" ("To my Brother") adlı şiirinde ele alır. Arkadaşları David Thomas ve Robert Graves'in ölümü de şairde derin yaralar açar. Sassoon savaştan umduğunu bulamamış ve bu kanlı savaştan yaralar ve travmalarla ayrılmıştır. Sevdiklerini kaybetmek Sassoon'da çok farklı bir değişime de sebep oldu ve ileride değineceğimiz travmasını tetikledi. 1916'nın baharında günlüğüne yazdığı satırlarda sevdiklerinin ölümüyle karşı karşıya kaldığı içindeki düşmandan ve değişiminden şu şekilde söz eder: *"Bu savaşta kimseyi öldüremeyeceğimi söyledim; fakat Tommy'i öldürdüklerinden bu yana bir Alman'ı gönül*

²⁴ Helen McPhail ve Philip Guest, *Graves and Sassoon: On the Trail of the Poets of the Great War*, Barnsley 2009, s. 21.

²⁵ A.g.e., s.24.

²⁶ Timberly A. Ackels, *Lest We Forget: Exploring Collective Memory in Interwar Britain*, Southern Methodist University, Yayınlanmamış Master Tezi, Dallas 2009, s. 99.

²⁷ Ackels, s. 99.

rahatlığıyla süngüden geçirebilirim".²⁸ Günlüğünde benzer şekilde birini "öldürme arzusu"ndan ve "kafasını ezme" isteğinden bahseder. Sassoon bu beklenmedik güçlü duygularını ve içindeki düşmanı günlüğüne yazdığı fakat yayımlamadığı "Barış" ("Peace") adlı şiirinde şöyle dile getirir:

Kalbimde yapılması gereken zalim bir savaş var
İnlemeler ve kanayan bedenlerle dolu iğrenç bir karanlıkta
Kemirgen bir açlık beni esir alır, bastırılması gerekecek kadar vahşi
Şiddetli bir arzu içimde utanmadan kıkırdar durur.²⁹

İçindeki düşman bu şiddetli arzudur ve onun kalan barışçıl içgüdüleriyle çelişir. Satırlarından anlaşılacağı gibi Sassoon bu düşmandan kurtulmak ister, ona sahip olmak onun için utanç verici birşeydir, fakat bu düşman içten içe onu kemirip durur. Sassoon'un ne kadar süreceğini bilemediğini yazdığı³⁰ içindeki savaş karşıtı ve savaş yanlısı duyguları arasındaki çekişme travmasını tetikleyen en önemli etkenlerden biri olarak alınabilir.

Savaş, Sassoon gibi birçok askerin ruhunda yaralar açmıştı. Birçok asker savaş sonrası ruhsal bunalımlarla mücadele etmek zorunda kaldı. Saks'a göre siperdeki askerlerden psikolojik olarak çökenlerin sayısının fazlalığı askeri otoriteleri şoke etmişti. Bu askerler istemsizce hareket ediyor, çılgılık atıp ağlıyorlardı. Bazısı donmuş bir şekilde hareket edemiyor, bazıları duyularını kaybetmiş, bazılarının ağzını bıçak açmıyor, bazıları ise ne savaş zamanını ne de savaş öncesi hayatlarını hatırlayabiliyorlardı. Savaş sonrası askerlerin yaşadığı bu travma daha sonra savaş sonrası stres bozukluğu olarak adlandırıldı. Bu bozukluğun ana belirtilerinden bazıları şunlardı: Savaş hakkında konuşamama, savaşı hatırlatacak konular hakkında konuşmaktan kaçınma, kontrolü yitirip insanlara zarar vermekten korkma, uyku bozuklukları ve iş hayatında ve diğer ilişkilerinde sorunlar yaşama.³¹ Sassoon belki de savaş sonrası travma yaşayan askerlerin en bilineniydi.

Sassoon'un Değişimi ve Savaş Protestosu

Savaşta yitirdikleri ve önceden de belirtildiği gibi her ne kadar kendisi kabul etmese de yaşadığı travma, vatanseverlikle dolu olan Sassoon'u savaşı en ağır şekilde protesto eden bir askere dönüştürmüştü. Kralı ve ülkesi için savaşmaya dair ideallerini yitirmiş, ülkesinin gençlerini ölüme göndermekte çok istekli olan hükümeti ve generalleri açıkça eleştirmeye başlamıştı. 1917'nin Nisan ayında omzundan yaralanan Sassoon,

²⁸ Hemmings, s. 40.

²⁹ A.g.e., s.40.

³⁰ A.g.e., s.40.

³¹ Saks, s. 28.

hastanede iyileşme sürecindeyken geçirdiği uykusuz geceleri günlüğünde bir korku filmini hatırlatırcasına şöyle anlatır:

[...] korkular yerde sürünerek geliyorlardı, yer parsel parsel ölü et ve kemiklerle doluydu, bazılarının yüzü tavana bazılarının ise yere dönük, elleri boyunlarında veya karınlarında. Yatağımın köşesinde öfkeyle sırtan dikenini andıran bıyıklarıyla gözlerini bana dikmiş bakan bir yüz, elleri çarşafımda. Fakat bu sabah hiç kan izine rastlamadım. Bana zarar vermeyi düşündüklerini hiç sanmıyorum. Buraya beni korkutmak için gelmediler. Bana kınayarak bakıyorlardı çünkü ben şanslıyım. Yaram iyileşiyordu. Savaş emrine hazır bekleyen bir delikanlı yatağımın dibinde acı içinde elleri ve dizlerinin üstünde sürünüyordu, cebinden bir mektup çıkartıyordu, tam mektubu bana vermek için uzanırken kafası yana düşüyor ve yere çöküp öylece kalıyordu. Çenesinde bir delik vardı ve kan bütünüyle beyaz yüzüne mürekkebin kâğıt üzerine dökülmesi gibi yayılmıştı. Keşke uyuyabilseydim.³²

Bu tip halisünasyonlar savaş sonrası travmanın yaygın belirtilerindendi.³³ Sassoon, omuzundan aldığı bu yara yüzünden savaştan ayrıldığı sırada John Middleton Murry ve Bernard Russell gibi önde gelen barış yanlılarıyla tanışma fırsatı da buldu. Cepheden dönen birçok askerin yaşadığı gibi savaşın gerçek deneyimleriyle sivil halkın tutumları arasındaki uçurumun farkına vardı. En yakınları bile yaşadıklarını anlayamıyordu.³⁴ 1917 yılında savaşı desteklemediğini dile getiren ve savaşı gereğinden fazla uzattıkları için İngiliz hükümetini suçlayan aşağıdaki bildiriyi yayımladı:

Bu açıklamayı askeri otoriteye meydan okumak amacıyla yapıyorum çünkü savaşın onu sona erdirecek gücü elinde bulduranlar tarafından kasıtlı olarak uzatıldığına inanıyorum. Bütün askerler adına hareket ettiğini düşünen bir askerim. Savunma amaçlı ve özgürlük adına girdiğim bu savaşın bir taarruz ve fetih savaşına dönüştüğüne inanıyorum [. . .]. Askerlerin acılarını gördüm ve bunlara tahammül ettim, kötü ve adaletsiz olduğuna inandığım amaçlar için bu acıları devam ettirmenin daha fazla bir parçası olmak istemiyorum. Protesto ettiğim nokta savaşın idaresi değil askerlerin uğruna feda edildiği politik hatalar ve samimiyetsizliktir. Bütün acı çekenler adına onların bu şekilde kandırılmasını protesto ediyorum. Ayrıca inanıyorum ki bu protestoyla evdeki savaşa katılmayan çoğunluğun paylaşmadıkları ve anlamakta yetersiz kalacakları bu acılara karşı olan duyarsızlığım da yok etmeye yardımcı olabilirim.³⁵

³² Daniel W. Hipp, *Expressions of War Experience: Shell Shock, Poetic Identity and Psychological Healing in the Work of Owen, Gurney and Sassoon*, Graduate School of Vanderbilt University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tennessee 1998, s. 214.

³³ Yener Özen, “Psikolojik Travmanın İnsanlık Kadar Eski Tarihi”, *TJSS*, Sayı 2, 2017, ss. 103-109.

³⁴ Saks, s. 72.

³⁵ A.g.e., s. 73.

Askerlerin ve politikacıların eline geçmeden önce Sassoon bildirisini eve dönen askerlerin bilincinde bir değişiklik yapması için yaydı. Günlüğünde yazdığına göre konuyla ilgili birlik komutanına şöyle söylemişti: “*Kendimi neyin içine soktuğumun gayet farkındayım*”.³⁶ Sassoon’la benzer tecrübelere sahip olan hiç kimse daha önce savaşı bu kadar açık bir şekilde eleştirmemişti. Sassoon’un bildirisini Avam Kamarası’nda da okundu. *The Times* ve *Daily Mail*’de yayımlandı. Fakat bildiri savaşı destekleyen insanlar üzerinde pek bir etki yaratmadı, savaşı desteklemeye devam ettiler. Askerler ve politikacıların Sassoon hakkında bir karar vermeleri lazımdı.³⁷ O zaman hayatta olan ve Sassoon’un savaş sonrası travma yaşadığı ve tedaviye ihtiyacı olduğunu savunan arkadaşı şair Robert Graves duruma müdahale eder³⁸ ve askeri mahkemeye gönderilmek yerine, sağlık kuruluna sevkedilen Sassoon buradan da savaş sonrası travma teşhisiyle tedavi edilmek üzere İskoçya’ya Craiglockhart Hastanesi’ne gönderilir.³⁹ Böyle bir karar bildirinin verdiği zararı en aza indirmek için alınmıştı, bu sadece savaş sonrası travma geçiren bir askerin bildirisiydi. Sassoon’un hikâyesiyle savaş sonrası travmalar politik bir boyut da kazanmış oldu.⁴⁰ Ekim 1917’de hastaneye varan Sassoon’u doktor W. H. R. Rivers tedavi eder. Tedavisi sırasında diğer hastalardan biri olan ünlü savaş şairi Wilfred Owen’la tanışır. Şiire olan ortak sevgileri ve savaşa karşı tutumları iki şairin yakın arkadaş olmasını sağlar. Hastanede beraber geçirdikleri zaman zarfında, bu iki önemli savaş şairi birbirlerinin yazdıklarını etkilerler ve yirminci yüzyıl savaş şiirlerinin en önemlilerini üretirler.⁴¹ Sassoon hastanede daha sonra *Karşı Saldırı ve Diğer Şiirler*’de yerini alacak birçok şiir yazdı. Bu dönemde yazdığı şiirler ölümcül bir şekilde kutuplara ayrılmış ve yerle bir olmuş gördüğü dünyaya karşı acımasız ve alaycı bir tutum içeriyordu. İroni ve öfke içeren bu şiirler en güzel şiirlerinin belirleyici özelliklerini taşıyorlardı. Önceki şiirlerinin belirleyici özellikleri olan vatanseverlik ve iyimserliğin yerini sarsıcı bir gerçeklik ve çok derinlerde yatan bir acımasızlık almıştı. Travmanın yaptığı etkiyle savaş öncesinde varolan kişi ceset yığınlarının arasında tamamen yok olmuştu sanki. Siperlerde duygularını anlatacak tek kelime bulamazken, Sassoon, terapinin de etkisiyle savaş deneyimlerini yazmaya başlamıştı. Tedavisini yürüten Rivers onun için müşfik bir baba figürü haline gelmişti.

³⁶ Hipp, s. 198.

³⁷ A.g.e., s. 198.

³⁸ Bloom, s. 44.

³⁹ Schaefer, s. 21.

⁴⁰ Andrew Kunka, *The Inward Scream: Shell-Shock Narratives in Twentieth Century British Culture*, Purdue University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Purdue 2001, s. 82.

⁴¹ Ackels, s. 99.

Sassoon her ne kadar savaş sonrası travma yaşadığını kabul etmese de, Rivers'ın tedavisini kabul etmiş ve bu tedavi daha sonra onun hayatında ve yazdıklarında büyük etkiler bırakmıştı. Hastalığını kabul etmemesine rağmen savaş zamanı ve sonrası günlüklerine yazdıkları, sinirleri hakkında ne kadar endişeli olduğunu gösteriyordu. Rivers adeta onun hayatını yönlendiren bir ışık haline gelmişti.⁴² Sassoon Rivers'a hayatının geri kalanında yakasını bırakmayan kâbusları, halisünasyonları ve yaşadığı panik atakları anlatıyordu. Rivers, Sassoon'un yazmasını terapiyi olumlu etkileyeceğine inandığı için destekliyordu.⁴³ Aslında Sassoon'un travması tam bir yılan hikâyesine dönüşmüştü. Bazılarına göre Sassoon hiçbir zaman bir savaş travması geçirmemişti. Örneğin Showalter'a göre, Sassoon sınıfının ayrıcalıklarından yararlanmış ve mahkeme yerine hastahaneye gönderilmişti. Onun yerinde benzer bir protestoyu yapan başka biri olsaydı gerçekten hasta olduğuna kimse inanmayacaktı.⁴⁴

Sassoon hastaneden çıktıktan sonra günlüğüne şöyle yazar: *“Craiglockhart'ta geçen son altı ayın gerginliği ve mutsuzluğundan sonra savaşın anlamsızlığı hakkında kara düşünmekten vazgeçecektim ve bunun yerine gamsız bir aptallık ve huzur âlemine dalacaktım. Tamamen çökmeden cephenin korkularıyla yüzleşebilmemin tek yolu buydu”*.⁴⁵ Bu kararlılığına rağmen tamamen çökme korkusu hep içindeydi ve Batı Cephesine dönmeyi düşünürken kararı belliydi: *“Delirmeyeceğim”*.⁴⁶ Edmund Blenden, Robert Graves ve T. E. Lawrence'a benzer şekilde birçok arkadaşı gibi Sassoon da delirmekten korkuyordu. Beş ay sonra, Mayıs 1918'de yaşadığının gerçekten bir sinir bozukluğu olduğunu kabullendi ve günlüğüne şöyle yazdı: *“Rivers'ı asla unutmamalıyım. Eğer tekrar bunalıma girsem beni kurtaracak tek kişi odur”*.⁴⁷ Rivers gerçekten de Sassoon'a deliliği ve içindeki düşmanı kendisinden uzak tutacak bir strateji öğretmişti. Sassoon en sonunda protestosunun onu cephede savaşan arkadaşlarından uzaklaştırmaktan başka hiçbir işe yaramadığına inanmaya başlar. İyileştikten sonra cephede sorumlulukları olduğu inancıyla tekrar askere dönmek için başvurur. Craiglockhart'ta altı ay geçirdikten sonra önce Filistin'e oradan da Fransa'ya geçer. Aktif hizmeti 1918'in temmuz ayında kafasına aldığı yarayla sona erer. Böylelikle savaşa geri dönen Sassoon, 1918 yazındaki bu yaralanması üzerine gönderildiği hastanedeyken savaş biter.⁴⁸ Sassoon 12

⁴² Hemmings, s.10, 12.

⁴³ Saks, s. 75-76.

⁴⁴ Hipp, s. 199.

⁴⁵ Hemmings, s. 41.

⁴⁶ A.g.e., s. 41.

⁴⁷ Hemmings, s.41.

⁴⁸ Schaefer, s. 21.

Mart 1919'da ordudan emekli olur ve sivil hayata titreyen eller ve peşini bırakmayan kâbuslarla döner. Savaş sonrası sivil hayata alışması çok zor olur, savaşın zeminini hazırlayan bu dünyayla barışmak Sassoon için hiç kolay olmayacaktır. Sassoon bu çabasını savaş sonrası şiirlerine de yansıtır.⁴⁹ Sassoon savaş sonrasında İşçi Partisi'nde politikaya atılır, barış yanlısı konuşmalar yapar ve yazmaya devam eder. Bu dönemdeki en başarılı eseri 1928-1936 yılları arasında kaleme aldığı *George Sherston'ın Anıları* (*The Memoirs of George Sherston*) adlı otobiyografik roman üçlemesidir. Bu romanlarda isimler haricinde pek değişiklik yapmadan savaş deneyimlerini anlatır ve bu deneyimlerle savaş öncesi zamanlarını karşılaştırır ve aynı zamanda barış yanlısı duygularının nasıl arttığını dile getirir. 1933 yılı aralık ayında Hester Gatty'le evlenir. Çift mutlu olamaz ve 10 yıl sonra ayrılır. 1957 yılında Katolik olan Sassoon'un bir dönem şiirlerinde dini temalar ön plana çıksa da bu şiirleri pek ses getirmez.⁵⁰ Hayatının geri kalanını şiir ve anılarını yazmakla geçiren Sassoon, 1967 yılında 80 yaşındayken uykusunda hayata veda eder.⁵¹

Savaşın bitmesiyle yurda dönen askerlerin çoğu ömürleri boyunca savaşa gitmelerinin gerekli olduğuna inandılar⁵² ve bu askerlerin çoğu İkinci Dünya Savaşı çıkınca savaşa katılabilmeyen yollarını aradılar. Bazıları savaşa döndü ve ülkeleri için savaşmaya devam ettiler. Bazıları ülkelerinde sivil savunmada farklı görevler aldılar.⁵³ Leed'e göre savaş deneyimi askerlerin savaş öncesi kimliklerini derinden sarsmıştı ve onları savaş zamanına bağlı kalarak asker kimlikleriyle yeni bir kimlik yaratmaya zorlamıştı.⁵⁴ Kanlı savaşın getirdiği yıkımla vatanseverlikle dolu İngilizler'in savaşa bakış açılarında yine de bir değişim söz konusuydu ve acı dolu bir hayal kırıklığı içerisindeydiler. Devlet destekli anma törenleri özellikle savaşın ilk yıllarında tersini desteklemeye çalışsa da, savaşın ilerleyen yıllarında savaşı betimleyen çok sayıda anlatı İngilizlerin savaşa olan inançlarında sarsılmaya sebep oldu. Böylelikle, İngiliz toplumu savaş sonrasında iki farklı kutup arasında kaldı. 1919 yılında barışın gelmesiyle savaşın dehşetine tanık olanlar bu travmatik deneyimle başetmeye çalıştılar. İngiliz hükümeti ve halkı savaşın bitmesiyle bu büyük felaketin ölümcül

⁴⁹ Finley Lawrence Mullally, *A Reluctant Modernist: Reassessing the Modernist Elements in Siegfried Sassoon's War Writing*, Graduate Studies of the Royal Military College of Canada, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kingston 2012, s. 7.

⁵⁰ Bloom, s. 44.

⁵¹ Saks, s. 77.

⁵² Adrian Gregory, *The Last Great War: British Society and the First World War*, New York 2008, s. 2.

⁵³ Schaefer, s.3.

⁵⁴ Eric J. Leed, *No Man's Land: Combat and Identity in World War I*, New York 1979, s. 2.

ekonomik ve psikolojik boyutlarıyla karşı karşıya kaldılar. Bütün bu acılara rağmen 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda İngilizler yine en önemli aktörler olmuşlardır.⁵⁵ Bu savaşa olan tepkisini Sassoon günlüğünde şu sözlerle dile getirir: “*Keşke temmuz 1918'deki kurşun beni öldürseydi. Şimdi bu kabusa katlanmaktan başka hiçbirşey yapamıyorum*”.⁵⁶ Bu sözlerle yeni bir savaşı kâbus olarak niteleyen Sassoon, bu günleri görmek yerine ölmeyi tercih ettiğini belirtir.

Sassoon'un Savaş Karşıtı Şiirleri

Savaşın acı yüzünü görünce vatansever savaş taraftarı bir askerden savaş karşıtı ve savaşı şiddetle protesto eden bir askere dönüşen Sassoon'un bu değişimini yansıtan savaş karşıtı şiirleri daha önce belirtildiği gibi 1918 yılında yayımladığı *Karşı Saldırı ve Diğer Şiirler (Counter Attack, and Other Poems)* adlı şiir kitabında yer almaktadır. Sassoon kitabında 39 şiire yer vermiştir. Bu çalışma sırasıyla bu şiirlerden en öne çıkanlardan ve onun savaşa bakış açısını farklı yönlerden en açık biçimde dile getiren “Saldırı” (“Attack”), “Ölüm Döşeği” (“The Dead Bed”), “Ne Fark Eder ?” (“Does it Matter ?”), “General” (“The General”) ve “Kadınların Övünmesi” (“Glory of Women”) adlı şiirlerini ele alacaktır. Sassoon'un savaş şiirlerini Winston Churchill hayranlıkla okumuş ve bazılarını ezberlemiştir. Bu şiirleri savaş karşıtı bir propoganda olarak görmekten ziyade onları askerlerin cephede çektiklerini sivil halka gösterme aracı olarak görmüştür. Şiirlerin kalitesi içerdikleri duygu yoğunluğundan kaynaklanmaktaydı.⁵⁷ Bu şiirlerin en önde gelenlerinden biri şairin Ekim 1917'de yazdığı 13 dizeden oluşan “Saldırı” (“Attack”) adlı şiiridir. Diğer şiirleri gibi savaşın gerçeklerini gözler önüne seren bu şiir, bir saldırının başlangıç zamanı olan sabah saatlerinin tasviriyle başlar ve daha sonra savaş alanının tasvirine geçer:

Şafak vakti dağ sırtı boz rengiyle yığılmış
Gözünü dikmiş bize bakan güneşin vahşi mor renginde
Başboş için için yanan duman
Tehditkâr hasarlı yamacı gizlerken, teker teker
Tanklar düşecek gibi yana yatarak hareket eder
Yaylım ateşi kükreresine yükselir.
Daha sonra bombalar, silahlar, kürekler, savaş takımları⁵⁸

Görüldüğü gibi şiirine sakin güneşli bir sabah tasviriyle başlayan Sassoon, şiirinin üçüncü dizesinde bu ortamı bozan büyük ihtimalle bombalardan kaynaklanan dumanlar ve yükselen silah sesleriyle tam bir

⁵⁵ Ackels, ss. 125,128.

⁵⁶ John Stuart Roberts, *Siegfried Sassoon: 1886-1967*, London 1999, s. 257.

⁵⁷ Bloom, s.44.

⁵⁸ Siegfried Sassoon, *Collected Poems*, New York 1949, s. 71.

savaş alanını anlatmaya başlar. Saldırı başlamıştır. Şiirin devamında Sassoon korku içinde olan yıkıntılar arasındaki askerleri şöyle tasvir eder:

Adamlar sürünerek, tırmanarak yükselen ateşe ulaşırlar
Korkuyla maskelenmiş homurdanan gri yüzler
Siperlerini bırakıp yukarı koşuştururlar

Askerler ellerinde silahlarla siperlerini terkedip ateşe, adeta ölüme koşarlar. Askerlerin gri yüzleri ölümü çağırıştırır. Sassoon şiirinin son dizelerinde askerlerin duygularına yönelir:

Bileklerindeki saat boşa işlerken
Şüpheli gözleri ve kavuşan yumruklarıyla
Çamur içinde debelenirken umut ederler
Ey İsa savaşı durdur!

Sassoon askerlerin bileklerindeki boşa işleyen saatlerine gönderme yaparken zamanın onlar için bir anlamı olmadığını, zamanın saldırı zamanında askerler için adeta durduğunu ve askerlerin zaman kavramını yitirdiklerini vurgular. Debelenmek anlamının yanısıra dilbalığı anlamına da gelen “flounder” kelimesiyle Sassoon askerleri aynı zamanda çamurda debelenen balıklara benzeterek ne kadar zor bir durumda olduklarının altını çizer. Nasıl balıklar çamur içinde hayatta kalamazlarsa, askerlerin de bu savaştan sağ çıkmaları pek olası görünmemektedir. Askerler her saldırılarında ölüme koşmaktadırlar. Çamurun içinde debelenen askerler şiirin son dizesinde son bir umutla dine sarılırlar ve adeta yalvararak Hz. İsa'dan savaşı bitirmesini dilerler. Bu son satırla Sassoon askerlerin içerisinde bulunmak istemedikleri ve belki de karşıtı oldukları bir savaşın baş aktörleri olma durumunda kaldıklarını dile getirmiş olur. Sassoon bu kısa şiirinde askerlerin saldırı anında yaşadıklarını en gerçekçi biçimde resmeder.

“Saldırı” şiirinde askerleri ölüme koşarken resmeden Sassoon “Ölüm Döşegi” (“The Dead Bed”) adlı şiirinde hastane yatağında acılar içinde son zamanlarını yaşayan yaralı bir askeri resmeder:

Uyukluyordu etrafında yığılan sessizliğin farkında olarak
Yıkılmayan duvarlar gibi sabit
Sarı ışığın havada uçuşan ışınları gibi
Uykunun kanatlarında havada süzülüyor, titriyordu.
Sessizlik ve emniyet ve onun fani sahili
İçten gelen aysız ölüm dalgaları tarafından öpülüyordu.⁵⁹

Sassoon satırlarında hasta yatağında uyuklayan askeri ölüm sessizliğinde betimler. Bir duvar gibi hareketsiz, kendinden geçmiştir ve ölüm etrafında kol gezmektedir. İçinde bulunduğu uyku, ölüm uykusudur.

⁵⁹ Sassoon, s. 34.

Fani yaşamı ölümle sonuçlanacaktır. Bir yandan ölüm sessizliğinde bir yandan da hastanenin emniyetli kollarındadır. Emniyet de sessizlikle beraber ölümle özdeşleştirilebilir. Artık ölüme yakındır ve savaşın kanlı kollarından kurtulmuştur. Sassoon satırlarına şöyle devam eder:

Birisi ağzına su tutuyordu
 Dirençsizce yudumladı, inledi
 Kan kırmızı kederden karanlığa düştü
 Ve unuttu uyku ilacını, sızlayan yarasını
 Su- sakin, eşiğin üzerinden yeşile kayan
 Su- kayığı için yol gösteren gökyüzü ışığı
 Kuş sesli, çiçeklerle bezenmiş
 Yazın renklerinde: aşağı sürüklendi,
 Küreklerini düşürdü, iç çekti ve uykuya daldı.

Sassoon bu dizelerinde ölümün çevrelediği yaralı askeri anlatmaya devam eder. Asker zar zor içirilen suyu yarı bilinçsiz bir şekilde yudumladıktan sonra uykuya dalar ve bir taraftan ölüm karanlığına düşerken diğer taraftan da güzel rüyalara dalar. Artık bir ölüm uykusuna dalmıştır. İçtiği suyla daldığı uykuda yarasını ve acısını unutmuştur. Uykuya dalmasında büyük ihtimalle acıdan uyuyamadığı için verilen uyku ilacının da etkisi vardır. İç çekerek daldığı uykusunda kuş sesleri ve çiçeklerle dolu bir yaz gününde, cennetimsi bir ortamda bulur kendini. Asker belki de sadece uykusunda böyle bir güzellikle karşı karşıyadır, savaşın vahşetinden uzak rüyalarındadır. Uykuyu ölümle eş tutarsak, Sassoon'un askerin sadece ölmesi koşuluyla savaş cehenneminden kurtulup belki de cennete ulaşabileceğini vurguladığını savunabiliriz. Sassoon şiirin devam eden iki kıtasında sırasıyla geceyi ve yağmuru resmeder. Yaralı asker gecenin, gündüzün, yıldızların farkında değildir ve karanlık içinde bir melodi edasında hışırdayan yağmuru duyar, yağmur ona yavaşça huzuru, ölümü getirecektir. Böylelikle şair ölümü huzurla ilişkilendirir. Şiirin devamı şu şekildedir:

Kımıldandı ve sonra acı
 Av peşinde koşan canavar gibi sızdırdı
 Onu şefkatle okşayan düşlerini kavradı
 Ve onları öğüten pençeleri ve dişleriyle parçaladı
 Fakat yanında biri vardı. Sonunda titreyerek uzanmıştı
 Çünkü o kötü şey artık geçmişti
 Ona yavaşça ölüm durdu ve gözlerini üstüne dikti.

Sassoon satırlarının devamında acıyla güzel rüyalarından uyanan askeri betimler. Derin uykusundan uyanmış kımıldamaya başlamıştır. Çektiği acıları, peşini bırakmayan bir canavara benzetir. Bu acılar Sassoon'un kendisinde de olduğu gibi fiziksel acılardan öte belki de savaşın ruhunda yarattığı yaralardan kaynaklanmaktadır. Titreyerek hasta yatağında

yatan yaralı askerin yanında biri vardır. Bu birisi Sassoon'un kişileştirdiği ölümden başkası değildir. Ama artık o kötü şey, savaş geçmiştir ve onu bu savaştan kurtaracak ölüm yanibaşında dikilmiştir. Bu satırlarda Sassoon ölümü kötü bir olgu olmaktan ziyade askerleri rahata kavuşturacak bir kurtarıcı olarak resmetmiştir. Sassoon şiirinin devamında hastanın ağırlaşmasıyla yaşanan telaş ve çevresindekilerin tutumunu yansıtır. Herkes yatağının etrafına toplanmıştır. Onunla konuşmaya, onu ölümün elinden kurtarmaya çalışırlar. Zaten çok gençtir ve savaştan nefret eder, nasıl ölebilir ki böyle biri? Fakat ölüm onu seçmiştir:

Fakat ölüm cevap verdi: “Ben onu seçtim.”
 Böylelikle o gitti ve yaz gecesine sessizlik çöktü.
 Sessizlik ve emniyet ve ölümün örtüleri.
 Ve sonra tabanca sesleri çok uzaklarda kaldı.

Sassoon şiirinin son kıtasında ölümün gelip yaralı askeri aldığı dile getirir. Yaz gecesi ölüm sessizliğine bürünmüştür. Ölüm tekrardan sessizlikle beraber emniyette olmakla özdeşleştirilmiştir. Ölüm askerin acılarını dindirmiş, savaşın vahşetinden uzaklaştırmıştır, o artık ölümün kollarında, savaştan uzak emniyettedir. Böylelikle Sassoon şiirinin sonunda bir anlamda savaşa geri dönmektense ölümü yeğ tutmuş ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kendisinin de içinde bulunacağı durumu önceden bu şiirinde dile getirmiştir.

Sassoon “Ne Fark Eder?” (“Does it Matter?”) adlı şiirinde ise savaştan dönen gazilerin durumunu ironik bir dille ele alırken sivil, savaş görmeyen insanlarla savaşı deneyimlemiş gaziler arasındaki uçurumu şu dizelerle gösterir:

Ne fark eder – kaybetsen bacaklarını?
 Zira hep kibar olacak insanlar sana karşı.
 Bunu dert ettiğini belli etmen gerekmez ki,
 Onlar avdan dönüp
 Yalayıp yutarken çörekleri, yumurtaları.⁶⁰

İnsanlar hiçbir şey olmamış gibi hayatlarına devam ederken, savaş gazisi bacaklarından yoksun, kendini anlayamayan insanların arasında, acı içinde yaşamını devam ettirmeye çalışmaktadır. Devam eden kıtada Sassoon bu sefer savaş sonrası görme yetisini kaybeden bir askerin durumunu anlatmaktadır:

Ne fark eder – kaybetsen gözlerini?
 Körler için öyle güzel işler var ki.
 Hem hep kibar olacak insanlar sana karşı,

⁶⁰ Sassoon, s. 76.

Sen terasta oturmuş hatırlarken olanları
Ve ışığa çevirirken suratını.

Sassoon ironik bir şekilde savaşta gözlerini kaybetmenin çok önemli olmadığını ve körler için pek çok iş imkânı olduğunu belirtir. Bir savaş gazisi olduğu için etrafındaki insanların ona karşı hep kibar olacağını bu dizede de ironik bir şekilde tekrar eder. Sassoon aynı zamanda gazinin olanları hatırlayacağını söylerken savaşın getirdiklerinin asla unutulmayacağını da altını çizerek. Sassoon'un bu ironi dolu şiirinin son dizesi şöyledir:

Ne fark eder – çukurdaki rüyalar?
İçebilirsin, unutabilirsin ve memnun olabilirsin,
İnsanlar delirmiş bu demezler;
Çünkü onlar biliyorlar ki sen vatanın için savaştın,
Ve bu yüzden zerre kadar dertlenmeyecek hiçbiri.”

Savaşın psikolojik etkilerini de ele aldığı şiirinin son dizelerinde daha önce irdelemiş olduğumuz savaş travmasına ve askerlerin kurtulamadığı kâbuslara vurgu yapar ve bu kâbusları, yaşanan savaş deneyimleriyle beraber “çukurdaki rüyalar” olarak tanımlar. Çukur kelimesiyle aynı zamanda siperlerde yaşananlara gönderme yapılmıştır. Yine ironik bir şekilde savaş günlerini akıllarından çıkaramayan gazilerin unutabileceğini, yemeğe içmeye geri dönüp hayatlarına eskisi gibi devam edebileceklerini söyler. Son olarak yine savaştan bihaber olan insanlara yine ironik bir şekilde gönderme yaparak onların gazilere karşı her zaman anlayışlı olduklarını ama her ne kadar böyle anlayışlı gözükseler de (çünkü gaziler vatan için savaşmıştırlar), gerçekte gazilerin durumlarıyla belkide hiç ilgilenmediklerini ve onların içinde oldukları sıkıntılara karşı duyarsız olduklarını belirtir. Şair şiirinde genel anlamda savaşın anlamsızlığını ironik bir şekilde dile getirirken, savaşa dâhil olmayanları savaşa ve gazilere karşı tutumlarını sorgulamaya sevk eder. Okuyucu savaşın ihtişamlı tarafını bir kenara bırakıp, şiirin her satırında savaşın gerçek yüzü, acı gerçekleriyle yüzleşmek zorunda kalır.

Sassoon “General” (“The General”) adlı şiirinde şiirin isminden anlaşılacağı gibi öfkesini savaştaki kayıplardan sorumlu tuttuğu generallere yöneltir. Sadece 7 satırdan oluşan bu şiir general’in askerleri sabah günaydın diyerek selamlamasıyla başlar. Bu günaydın bile ironiktir çünkü siperlerde askerlere gün aydın olmaz ve genellikle sabahları düşmana saldırı vakti olduğu için askerlerin siperlerden çıkıp sıcak savaşa katılma zamanıdır:

“Günaydın, günaydın !” dedi general

Geçen hafta sınıra giderken ona rastladığımızda⁶¹

Fakat generalin selam verdiği askerlerin çoğu belki de o gün cephede hayatını kaybetmiştir, hem de generalin ve adamlarının beceriksiz idareleri ve savaş planları yüzünden:

Şimdi gülümsediği askerlerin çoğu ölü
Ve biz adamlarına beddualar ediyoruz
beceriksiz idareleri yüzünden
“Yaşlı şamatacı adam” diye homurdandı Harry Jack’e
Tüfek ve çıkınlarıyla Arras’a ilerlerken,
Fakat o yaptığı saldırı planıyla ikisini de öldürdü.

Böylelikle sıcak savaşa katılmayan ama yaptığı beceriksiz planlar yüzünden askerlerini ölüme gönderen bir generali ve onun şahsında bütün İngiliz ordusunu ve hükümetini eleştirir Sassoon. Ele alacağımız son şiir olan “Kadınların Övünmesi” (“Glory of Women”)’nde Sassoon’un bu seferki hedefi evde, ülkelerinde askere gönderdikleri erkeklerini bekleyen kadınlardır. Sassoon şiirinde kadınların adeta savaştan zevk almalarını ve savaşan askerlerle övünmelerini eleştirir:

Siz bizleri kahramanken, evden ayrılırken seversiniz
Veya söylenebilir bir yerimizden yara aldığımızda⁶²

Kadınları erkeklerini kafalarında kurdukları kahramanlık kavramına uydukları sürece sevip kıymet vermekle suçlar Sassoon. Hatta aldıkları yaraların yeri bile önemlidir bu sevgiye sahip olabilmeleri için. Bu durumda kadınlarla ilgili bir çeşit ikiyüzlülük de söz konusudur.

Madalyalara taparsınız
Ve kahramanlığın savaşın rezilliğini örttüğüne inanırsınız

Sassoon bu satırlarda da kadınların savaşın sadece kahramanlık ve ödüllendirme yönüne odaklandığını ve altında yatan rezilliği görmediklerini söyler. Sassoon dizelerine şöyle devam eder:

Bizlere mermiler yaparsınız. Sevinç ve heyecan içinde
Kirli ve tehlikeli hikâyelerimizi dinlersiniz.
Savaşırken çabamızı taçlandırırsınız
Öldüğümüzde süslü hatıralarımıza yas tutarsınız
Cehennemin son korkusu üzerlerine düşüpde kaçtıkları zaman
Kandan kör olmuş bir şekilde dehşet verici ölü bedenleri çiğnerken
İngiliz birliklerinin geri çekildiğine inanamazsınız

⁶¹ Sassoon, s. 75.

⁶² Sassoon, s. 79.

Bu satırlarda Sassoon askerler için mermi yaparak kadınların da savaş dehşetine katkıda bulduklarını dile getirir. Çünkü savaş onların gözünde kutsaldır ve kahramanlar ülkeleri için savaşmaktadırlar. Savaş, kadınlar için adeta bir oyundur ve askerlerin hikâyelerini hayranlık içerisinde dinlerler. Bu oyunda onların görevi bellidir; kahramanken askerleri övmek ve öldüklerinde arkalarından yas tutmak. Fakat savaşın gerçek yüzünde kahramanlıktan öte, kan içinde cesetlerin üzerini çiğneyerek geriye çekilmek vardır. Kadınlar savaşın bu gibi gerçek yüzlerinden tamamen habersizdirler. Sassoon şiirinin son dizelerinde dikkatini İngiliz kadınlardan, Alman bir anneye çevirir:

Oh ! Ateş başında hayaller kuran Alman anne

Sen oğluna göndermek için çorap örerken

Sassoon son dizelerini Alman bir anneye ayırarak kadınların savaşa bakış açılarının evrenselliğine dikkat çeker. Onları kendi rüya âlemlerinde savaşı sadece kahramanlık ve vatanseverlikle özdeşleştirip, savaşın acı ve gerçek yönünden bihaber olmakla suçlar. Belki de birçok insan tarafından böyle görünmesinde onların da payı vardır. Böylelikle Sassoon, kadınları da savaşa katılmadıkları için savaş dehşetini görmemiş ve savaşa katılan askerleri anlayamayanlar grubuna dâhil eder.

Sonuç

Sayırsız insan kaybına sebep olan Birinci Dünya Savaşı'ndan İngilizler 1 milyonu aşkın kayıpla çıkmıştır. Bazıları savaşı bir değişim ve özgürleşme aracı olarak görse de savaşın ilk zamanlarında hâkim olan iyimserlik ve kahramanlık havası, zamanla umutsuzluk ve kötümserliğe dönüşmüştür. Wilfred Owen ve Siegfried Sassoon'un başı çektiği İngiliz şairler savaşın acımasızlığını, vahşetini, saldırdığı korku ve kederi resmeden şiirler yazmışlardır. Sassoon diğer çağdaşlarının aksine savaştan sağ çıkmış, savaş sonrası çoğu askerin yaşadığı savaş travmasını birebir yaşamış ve savaşı en gerçekçi kesitlerle satırlara dökmüştür. Savaş öncesi ve savaşın ilk yıllarında kahramanlık ve vatanseverlik temalarıyla savaşı öven şiirler yazan Sassoon, savaşın gerçek yüzünü görüp sevdiklerini savaşa kurban verince savaşı protesto eden bir askere dönüşmüştür. Savaşın acı gerçeklerini deneyimlemesinin yanı sıra, savaş travmasıyla da mücadele etmek zorunda kalan Sassoon, hayatının kalanını uykusuz geceler ve kâbuslarla devam ettirmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nı da kâbus olarak nitelemiştir. Sassoon diğer eserlerinin yanında en çokda savaşın acımasız gerçeklerini yansıttığı öfke, şiddet ve eleştiri dolu şiirleriyle tanınmaktadır. Bu şiirlerinin en güzellerini *Karşı Saldırı ve Diğer Şiirler (Counter Attack, and Other Poems)* adlı şiir kitabında toplamıştır. Bu şiirlerden en öne çıkanların arasında "Saldırı" ("Attack"), "Ölüm Döşeği" ("The Dead Bed"), "Ne Fark Eder ?"

(“Does it Matter ?”), “General” (“The General”) ve “Kadınların Övünmesi” (“Glory of Women”) adlı şiirleri yer almaktadır. İlk elden savaşı deneyimleyen bir asker olan Sassoon bu şiirlerinde savaşan askerlerin duygu ve düşüncelerini, içinde buldukları ruhsal sıkıntıları ve sivil hayat ve savaş meydanı arasındaki farkları otoriteleri eleştirerek resmetmiştir.

KAYNAKÇA

ACKELS, Timberly A., *Lest We Forget: Exploring Collective Memory in Interwar Britain*, Southern Methodist University, Yayınlanmamış Master Tezi, Dallas 2009.

BAILLARGEON, Gerald V., *A Re-evaluation of The War Poetry of Siegfried Sassoon*, The University of Windsor, Yayınlanmamış Master Tezi, Windsor 1973.

BLOOM, Harold, *Poets of World War I Rupert Brooke & Siegfried Sassoon*, Chealsea 2003.

BRIDGEWATER, P., "German and English Poetry of the First World War. A Comparative View", *Sprachkunst*, Sayı 18, 1987, ss. 208-226.

GREGORY, Adrian, *The Last Great War: British Society and the First World War*, New York 2008.

HEMMINGS, Robert, *Modern Nostalgia Siegfried Sassoon, Trauma and The Second World War*, Edinburgh 2008.

HIBBERD, D., "Attitudes to Germany in the Work of Wilfred Owen and Other British Poets of the First World War", *Intimate Enemies. English and German Literary Reactions to the Great War 1914–1918*, Ed. F. K. Stanzel, M. Löschnigg, Martin, Heidelberg, 1993, ss.223-234.

HIPP, Daniel W., *Expressions of War Experience: Shell Shock, Poetic Identity and Psychological Healing in the Work of Owen, Gurney and Sassoon*, Graduate School of Vanderbilt University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tennessee 1998.

HYNES, S., *The Soldiers' Tale. Bearing Witness to Modern War*, New York 1997.

KUNKA, Andrew, *The Inward Scream: Shell-Shock Narratives in Twentieth Century British Culture*, Purdue University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Purdue 2001.

LEADINGHAM, Norma Ruth Compton, *Propaganda and Poetry during the Great War*, East Tennessee State University, Yayınlanmamış Master Tezi, Tennessee 2008.

LEED, Eric J., *No Man's Land: Combat and Identity in World War I*, New York 1979.

MATALON, Avi, "Difference at War: Siegfried Sassoon, Isaac Rosenberg, U. Z. Grinberg, and Poetry of the First World War", *Shofar*, Sayı 21, 2002, ss. 25-43.

MCPHAIL, Helen ve GUEST, Philip, *Graves and Sassoon: On the Trail of the Poets of the Great War*, Barnsley 2009.

MORRIS, Mandy S., "Gardens 'for ever England': Landscape, Identity and the First World War British Cemeteries on the Western Front", *Ecumene*, Sayı 4, 1997, ss. 410-434.

MULLALLY, Finley Lawrence, *A Reluctant Modernist: Reassessing the Modernist Elements in Siegfried Sassoon's War Writing*, Graduate Studies of the Royal Military College of Canada, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kingston 2012.

PARSONS, George, "Historians and the First World War", *Australian Quarterly*, Sayı 82, 2010, ss. 37-39.

PUISSANT, Susanne Christine, *Irony and the Poetry of the First World War*, Chippenham 2009.

ROBERTS, John Stuart, *Siegfried Sassoon: 1886-1967*, London 1999.

SAKS, Paul S., *Words Are Never Enough: The Processing of Traumatic Experience and the Creation of Narratives - The War Poetry of Siegfried Sassoon and Wilfred Owen*, Adelphi University Institute of Advanced Psychological Studies, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adelphi 2008.

SASSOON, Siegfried, *Collected Poems*, New York 1949.

SCHAEFER, Nicholas, *For King and Country: Reconsidering the Great War Soldier in Britain, 1914-1945*, The University of Southern Mississippi, Yayınlanmamış Master Tezi, Mississippi 2017.

SHAKESPEARE, William, *The Life of King Henry the Fifth*, New York 2012.

YENER, Özer, "Psikolojik Travmanın İnsanlık Kadar Eski Tarihi", *TJSS*, Sayı 2, 2017, ss. 104-117.

MÜTAREKE DÖNEMİ ŞİİRLERİNDE “VATAN”A DAİR İSTIRAP METAFORLARI

Çiğdem USTA*

Ateş ve kanla siler, bir gün, ordumuz lekeyi,
Bu insanoğluna bir şeyn olan Mütareke’yi
Y. Kemal

Giriş

Bir anlam üretme veya aktarma unsuru olarak öne çıkan metafor, Grekçe “metapherein” sözcüğüne dayanmaktadır. Meta (öte) ve pherein (nakletmek) öğelerinden oluşan sözcük, “öteye aktarmak, transfer etmek” manasına gelmektedir¹. Genellikle tavsifinde kökenindeki bu özle öne çıkan metafor, önceleri yalnızca sözün tesirini arttırmaya, onu güzelleştirmeye yarayan bir araç olarak görülmüştür. Bu bakış açısı, bazı mecralarda önemsenme, bazı mecralarda ise küçümsenme ile sonuçlanmıştır. Nitekim *ikna etmeyi*, “*etkisi zayıf sözü etkili kılma*”yı öğretilerinin merkezine yerleştiren Sofistler için² metafor, mühim bir söz sanatıdır. Hakikati arayan söylemin temsilcilerinden Platon içinse, -doğrudan metafor üzerine konuşmasa da görüşlerinden anlaşıldığı üzere- felsefenin sınırlarına dâhil edilmemesi gereken, gerçeği bulanıklaştıran retorik öğelerdendir³. Retorik de “karşısındakinin çıkarlarını düşünmeden ruha hoş görünmeyi amaç edinerek iki ya da daha çoklarına karşı kullanılan bir çeşit dalkavukluktur⁴”.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, cigdemusta@hotmail.com

¹ Bk. American Heritage Dictionary,

<https://ahdictionary.com/word/search.html?q=metaphor&submit.x=53&submit.y=20>
(E. Tarihi: 10. 06. 2018)

² Aykar Sönmez, *Batı Retoriğinin Genel Terimleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2008.

³ A. Baki Güçlü vd., “Eğretileme”, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2002, s.458-459’dan aktaran Çiğdem Yılmaz, *Derrida’nın Metafor Kullanımı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 19-20.

⁴ Türkan Fırıncı, “Platon’da “Retorik” Kavramı”, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 4(2), 2011, s. 38.

Metafor, Platon'un olumsuz tutumuna karşın ondan önce olduğu gibi ondan sonra da felsefe dâhil birçok disiplinde kendine yer bulmuştur. Zira metafor, gerçekte yalnız sözü süslemeye yarayan, "bir kelimenin yerine başka bir kelime kullanmak" şeklinde basitçe tanımlanabilecek bir söz sanatı değildir. Aksine "anlatmak", zihinsel gerçekliği aslına yakın bir şekilde aktarmak için etkin bir yoldur. Bu nedenle Platon ve daha birçok filozof, kaçınılmaz biçimde metafora başvurmuştur. Metaforu "bir sözcüğe, kendi özel anlamının dışında bir anlam verilmesi⁵" şeklinde tanımlayan, ustaca mecaz üretmeyi dehanın belirtisi gören⁶ Aristo, devlete dair düşüncelerini belirtirken demokrasi ve oligarşi arasındaki tezdâd somutlaştırmak için kuzey ve güney rüzgârları benzetmesine başvurmuştur⁷. "Augustinus (m. 354-430), *La Cité de Dieu* adlı eserinde, bir milleti teşkil eden fertlerin bir alfabedeki harfler gibi olduğunu söylemiştir⁸." Gazali, felsefe kitaplarını irdelemek istemeyenlere bunun gerekliliğini "hacamat şişesi-bal" metaforu ile izah etmeye çalışmıştır:

"(Âlim) baldan hacamat şişesinde görse bile- tiksizmez. Düşünür ki şişe balın kendisini bozamaz. Nefsin ondan iğrenmesi cehilden ileri gelir. Esasen şişe pis kan için yapılmıştır. Cahil zanneder ki kan şişede olduğu için pis olmuştur. Bilmiyor ki kan kendinde mevcut bir sıfattan dolayı pistir. Balda bu sıfat olmayınca mücerret o şişede olması, ona o hali vermez ve pis olmasına sebep olmaz⁹"

Anlaşılması zor olan herhangi bir nesne, konu ve görüşün anlatılmaya, öğretilmeye çalışıldığı durumlarda metafordan faydalanılması neredeyse zarurettir. Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi*'de düşüncelerini "anlatabilmek" için pek çok metafora başvurmuştur. İnsandaki nefsanî isteklerin zararlı tarafını *malı yulana*, *mevkiyi ejderhaya*, *nefsi doymak bilmez bir öküze* benzeterek ifade etmiştir. Tasavvuf felsefesinde önemli yeri olan müminin dünyada acı çekerek olgunlaşmasının mantığını "porsuk" benzetmesi ile anlatmıştır¹⁰.

⁵ Aristoteles, *Poetika*, (Çev. İ.Tunalı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s.59-60.

⁶ Aristoteles, s. 68.

⁷ Nihat Keklik, "Felsefe Bakımından Metafor", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı 25, 1984, s.19.

⁸ Nihat Keklik, "Mevlana'da Metafor Yoluyla Felsefe", İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi, Sayı 26, 1987, s. 27.

⁹ Mehmet Harmancı, *İslam Felsefesinde Metaforik Üslup (İbn Tufeyl (Ö.581/1185)'in "Hay İbn Yakzân" Eseri Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2007, s. 94-95.

¹⁰ Nejdî Durak, "Mesnevi'de Metaforik Anlatımlarda Kullanılan Hayvan Motifleri ve Felsefi Değerlendirmesi", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyumu Bildirileri*, Çanakkale 2006, s. 165.

“Bir hayvan vardır ki adına porsuk derler... Dayak yedikçe şişmanlar, semirir, semirir. Ona sopayı vurdukça iyileşir. Sopa vuruldukça semirir, büyür... İşte müminin canı da hakikatten bir porsuktur, o da zahmet ve meşakkatlerle kuvvetlenir, semirir.”

Metaforun soyut olanı somutlaştırmadaki rolü, örneklerin işaret ettiği gibi gerçekte çok eski zamanlardan beri bilinmektedir ancak bu özelliğin tekrarlanagelen “söz sanatı” etiketinin önüne geçmesi öncülleri olmakla birlikte Lakoff ve Johnson sayesinde olmuştur. 1980 tarihli “Metaphors We Live By” adlı eserleriyle çağdaş bir teori kuran Lakoff ve Johnson’a göre metafor “poetik muhayyile ve retorik gösteriş hilesi” veya “olağan dışı dille ilgili bir sorun” değildir. Kavramsallaştırma sürecini yöneten bir düşünme şeklidir. Dolayısıyla, “bir kelime sorunu değil bir kavram sorunudur. Bu nedenle metafordan ziyade, kavramsal metafordan söz etmek gerekir. İnsanlar metaforik düşünme aracılığıyla, yani kavramsal metaforlar sayesinde gündelik gerçeklikleri tanımlayabilir, daha somut olan bir kavram alanını görece soyut olan bir kavram alanına göre anlamlandırabilir. Yani metafor özde bir tür şeyin başka bir şeye göre anlaşılması ve tecrübe edilmesidir¹¹.”

Çağdaş metafor teorisinde, bir ögenin başka bir öge yerine kullanılmasından ziyade bir ögenin başka bir öge aracılığıyla kavramlaştırılması üzerinde durulur. Bu yapılandırma kaynak (A) ve hedef (B) şeklinde iki kutup arasındaki ilişki söz konusudur. A’nın kurucu kavramsal öğeleri ile B’nin kurucu kavramsal öğeleri arasında benzerliğe dayalı bir eşleme yapılır. Bir çeşit haritalama olan bu eşleme sayesinde B, A aracılığıyla inşa edilir¹². Haritalama şu şekilde örneklendirilebilir¹³:

¹¹ George Lakoff-Mark Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, (Çev. Gökhan Y. Demir), İthaki Yayınları, İstanbul 2015.

¹² Çağdaş metafor teorisi ve metaforik haritalama konusunda daha geniş bilgi için bk. Çiğdem Usta, “Göç ve Metafor”, *Zamanın İzleri: İşgal, Göç ve Muhacirlik*, (Ed. A. Köksal), 2016.

¹³ George Lakoff, "The Contemporary Theory of Metaphor", *Metaphor and Thought*, Andrew Ortony (Ed.), Cambridge, England: Cambridge UP, 1993; Zoltán Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford University Press, New York 2010.

Sosyal örgütler, bitkilerdir.

Kaynak	Hedef
Bitki	Sosyal Örgüt
bir bütün olarak bitki	bir bütün olarak örgüt
bitkinin bir parçası	örgütün bir parçası
bitkinin gelişimi	örgütün gelişimi
bitkinin bir parçasının budanması	örgütün bir bölümünün kaldırılması
bitkinin kökü	örgütün kökeni
çiçeklenme	en iyi, en başarılı devre
meyve veya ürün	faydalı sonuçlar

Mütareke Dönemine Bakış

Osmanlı Devleti, kaybedilen toprakları geri alma umuduyla dâhil olduğu 1. Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Mondros Mütarekesi savaşı sonlandırmıştır. Akabinde “gazetelerin mütareke haberiyle çıktığı 31 Ekim 1918'den¹⁴” 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'na kadar sürecek olan Mütareke dönemi başlamıştır. Mondros Antlaşması'ndan sonra İstanbul'da resmi ve sivil çevrelerde Osmanlı topraklarının işgal edilmeyeceğine dair iyimser bir hava oluşmuştur. Antlaşmayı imzalayan heyetin başkanı Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, “İstanbul basınına yapmış olduğu açıklamada Mütarekeden memnuniyetini şu sözlerle bildirmiştir:”

“...Saniyen memleketimizin zannedildiğine muhalif olarak işgal altına alınmayacağını gördüm. Sizi temin ederim ki İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır. Tabii ki birkaç zabıt şurada burada görülebilecektir...¹⁵”

Ancak beklentiler gerçekleşmemiş, İstanbul dâhil yurdun birçok yeri peşi sıra işgal edilmiştir. Yalnız itilaf devletlerinin değil yerli ve azınlıklarca oluşturulan çetelerin de saldırılarıyla halkın can ve mal güvenliği kalmamıştır. İstanbul hükümeti sağlıklı kararlar almaktan uzaktır, işgal devletlerinin uydusu haline gelmiştir. Bu çaresizlikte Mustafa Kemal'in başlattığı milli mücadele hareketi bir umut olmuştur. İstanbul Hükümeti tarafından onaylanmayan bu hareket milli cemiyetlerle, örgütlenmelerle desteklenmiştir.

Bağımsızlık hareketinin anlaşılmasında rol oynayan önemli paydaşlardan biri de “İstiklalci” basın olmuştur. “*Kuyucu Murat Paşa, Celâliilere*

¹⁴ Tamer Erdoğan, *Türk Romanında Mütareke İstanbul'u*, Everest Yayınları, İstanbul 2012.

¹⁵ İhsan Sabri Balkaya, “Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 41, 2008, s. 18.

*nasıl muamele etmişse, Kuvayı Milliye 'ye de öyle muamele edilmelidir.*¹⁶” diyen, himayeyi tek kurtuluş gören Ali Kemallerin karşısına vatanın birçok yerinde bu yayın organları çıkmıştır. İstanbul’un bazı gazetelerinde, “*Mustafa Kemal Paşa'yla Mülakat*”, “*Milli Hareketin Maksadı, Gayesi, İcraatı*”, “*Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu'da Milli Harekat Nasıl Başladı?*” gibi başlıklarla, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı hareketin mahiyeti sansüre rağmen kamuoyuna aktarılmaya çalışılmıştır.¹⁷” Gazete ve dergilerde yer alan sayısız şiir, milli mücadeleye doğrudan veya dolaylı katkı sağlamıştır. Bu şiirlerden bazılarında, özellikle Mütarekenin ilk zamanlarındaki şiirlerde vatanın durumuna dair ıstırapın, umutsuzluğun, eskiye özlemin işlendiği görülmektedir. Bu şiirlerdeki metaforlarla yaratılan duygular da bir ateşleyici ruh hali oluşturarak milli mücadelenin üstüne inşa edildiği fikri, hissi zeminde önemli yer tutmuştur.

Mütareke Dönemi Şiirlerinde “Vatan” a Dair İstirap Metaforları

Uzun zamandır toprak kaybedilmesine rağmen ilk kez “vatan” denecek bir yerin kalmayacağı endişesi, Mütareke döneminin ilk senelerine hâkim olmuştur. Bu nedenle dönem şiirlerinde “vatan” vurgusu öne çıkmıştır. Vatan, bir milletin üzerinde yaşadığı toprak parçası olması hasebiyle gerçekte somut bir varlıktır. Ancak kavram, yüklendiği soyut mefhumlar ve duygu değerleri ile “toprak parçası” tanımlamasından çok öte bir manaya karşılık gelir. Bu yönleriyle “vatan” kelimesinin kavramsallaştırılması, metaforlar yoluyla olmaktadır. Ortaokul öğrencileriyle gerçekleştirilen iki farklı çalışmada, “vatan” mefhumunun ekseriyetle “yuva (ev, aile)” kavramıyla eşleştirildiği görülmektedir¹⁸. Bu, belki de “*vatan*, (huzur, güven, neşe dolu) bir *yuvadır*” metaforunun genellenmesine imkân sağlayabilir. Bu anlamda Mütareke şiirlerinde de vatanın sıkça bir çeşit “yuva” olarak telakki edilmesi şaşırtıcı değildir.¹⁹ Bir sığınak, barınak, korunak olarak öne çıkan bu

¹⁶ Ali Kemal, Peyamı Sabah, 5 Ağustos 1920,

<http://www.bakisarikal.com/M%C3%9CTAREKE%20BASINI.pdf>, (Erişim Tarihi: 10. 11. 2018)

¹⁷ Salih Tunç, “Mütareke Döneminde İstanbul Basımında Gündeme Gelen “İstiklalci-lik” Fikirleri (Mayıs-Eylül 1919)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.11, 2000, s. 579.

¹⁸ Mehmet Nuri Gömlüksiz, “Ortaokul Öğrencilerinin Vatan Kavramına İlişkin Metaforik Algıları”, *Turkish Studies*; Hafize Er Türküresin, “Ortaokul Öğrencilerinin Vatan Kavramına İlişkin Algılarının Metaforlar Yoluyla Belirlenmesi”, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 10, 2018.

¹⁹ Çalışmada yer alan Mütareke şiirleri için bk. Fatma Füsün Kiroğlu, *Mütareke Devri Türk Basımında Milli İstirab ve Milli Mücadele ile İlgili Şiirler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

yuvanın savaş sonrası, eskisi gibi güvenli, huzurlu, neşeli bir yer olmadığı metaforlarla ortaya konur.

“Bir gizli matemın gölgeleri var
Bu eski konağın kafeslerinde

...

Bir fırtına geçmiş kadar perişan
Yedi veren güller gibi bahçesi
Kalmamış o eski günlerden nişan
Yolmuş çiçekleri ölü pençesi”

Yusuf Ziya'nın “Kara Gün” şiirinden alınan yukarıdaki mısralarda vatanın savaştan önceki ve sonraki durumu “yuva/konak” metaforundan beslenen anlatımlarla ortaya konulmaya çalışılmıştır. İhtişamlı bir konağın bahçesinin tarumar edilmesi, vatanın savaşta parçalanışıyla eşleştirilmiştir. “Bir gülün ölü pençesiyle koparılması” görüntüsü, zihinlerde vatanın işgal edilmesini can yakıcı bir resme kavuşturmuştur.

“Yeller esmiş hep dağılmış yuvalar
Yokmuş ili kurtaracak bir bozkurt
Zulm altında inler iken ovalar-Alp Tekin”

“Siyah-gun-i elemdir sahaif-i eyyam
Kitab-ı ömrümüzün metni hep gam ey bülbül- M. Muhyiddin”

“Her tarafta ölüm sesi, ölüm musikisi var-Halide Nusret”

“Bu ıssız aşyanlar bir zaman gayet muazzezdi
Bu damlar böyle baykuş seslerinden çın çın ötmezdi.
Şu kurbağalar seken vadide ceylanlar gezdi
Şu coşmuş ağlayan ırmak ve handan gölgeler sezdi
Fakat bir bad-ı nekbet ansızın hep kırdı, hep ezdi-Mehmet Akif”

“Giryeden sesler boğulmuş, ötmüyor kuşlar bile
Çekmede matem bakışlı kızları şarkın çile
Yaslı gülşenlerde artık gezmiyor mahbubeler
Ağlıyor evladının hüsrana hep türbeler-Abdurrahman Hamid”

“Gölgeler inerek ziyalar bitti
Yamaçlardan bütün sürüler gitti
Bulutlar renkleri emip eritti-Safvet Örfi”

“Vaktiyle hep insan sesi kaynaşan
Bu ellerde niçin matem nefesi

Niye sevinç yerine gam, matem, kan
Niçin sükût taşıyor her kafesi-Haluk Nihad”

Vatan, kimi şiirlerde yuvayı temsil eden kapalı bir mekân yerine, aynı eylemlerin aralıksız yinelendiği, aynı görüntülerin sürekliliğini koruduğu bir açık alan olarak da metaforlaştırılmıştır. Bu alanda geçmişin canlılığı, renkliliği, neşesi, sağlamlığı yerini sessizliğe, karanlığa, mateme ve yıkıma bırakmıştır. Bu temel metaforun kurulması için başka metaforlara başvurulmuştur. Bunun için özellikle karanlık, matem ve yıkımı vurgulayan kavramlardan faydalanılmıştır:

<u><i>karanlık</i></u>	<u><i>matem</i></u>	<u><i>yıkım</i></u>
kara kapkara kuytu muzlim	bedbaht gıryan ıssız kimsesiz mağmum mahzun matem melül melil pür-matem tenha	biçare dağınık harabi perişan safkı çökmüş ser-nigun viran virane yanık yıkık
karanlık leyl siyah siyeh şeb zulmet zalam	dert elem keder onulmayan dert teessür üzüntü yas yaş feryat figan enin samt sessizlik sükut sükun vaveyl	alev bozgun bora fırtına hezimet kıyamet memat ölüm sademat sadme satvet tezelzül yangın
fanusu sön- meşalesi kırıl-	ağla- derde düş-	çözül- devir-

	hıçkır- haykır- inle- seda çıkma- ses kesil- sus- sızla-	döv- ez- kavur- öl- sarar- sars- sol- sön- yan- yıkıl- yorul- zedele-
--	--	--

Savaştan önceki döneme özlem, eski-yeni karşılaştırması, başka metaforlarda da yer bulmuştur. Aşağıdaki ilk alıntıda kayıplar sonrası kalanlar, mukaddes ateşten kalan soğumuş küllerle denkleştirilmiştir. Diğerinde ise Osmanlı Devleti'nin sonu, şanlı bir koçun kurban edilmesine benzetilmiştir.

“Eski mukaddes ateşten bize kalmış yadigâr
Hiçbir âha ser vermeyen bir yığın soğumuş kül –Halide Nusret”

“Bükük boynuzları, iri cüssesi,
Gözleri korkutan şanlı bir koçtu
Bir yıldırım gibi gürleyen sesi
Boşlukta akisler yaparak koştu

Elleri bağlandı, gözü bağlandı
Bir çukur önüne yattı dev gibi
Ateşte muattar tütsüler yandı
Bıçaklar parladı bir alev gibi

Ansızın tülbentin altından bakan
Hummalı sesleri sislendi, söndü
Fışkırdı boynundan dalda dalga kan
Toprağı eşerek kıvrıldı döndü-Yusuf Ziya”

Vatanın canlı bir varlık, özellikle bir insan olarak metaforlaştırılması da şiirlerde sıkça görülmektedir. Aşağıdaki alıntıda vatan, nazlı bir güzelken darbelerle hırpalanan, yorulan ve nihayetinde ölen bir biçare olarak resmedilmiştir. Bu tür metaforlar, bir imparatorluğun yıkılışının yaşattığı travmayı, hayal kırıklığını başarılı şekilde aktarmaktadır.

“Biçare vatan, söyle mukadder mi mematın
 Kim derdi ki en nazlı yerinden vurulurdun
 Yıllarca, asırlarca bu müdhiş sadematın
 Her nevini gördün, fakat en sonra yoruldu
 Düşmanlara müşfik bize kahhar emelinde
 Öldün ve ne avare ölüş, sen ne diyorsun?-İskeçeli Mehmed Sıtkı”

Sonuç

Metafor, zihinsel gerçekliğin aktarılması ve bir kavramın bir başkasına göre yapılandırılmasında çok eski zamanlardan bu yana, günlük hayatta ve birçok disiplinde kullanılmıştır. Anlamakta veya anlatmakta güçlük çekilen *soyut, diğerine göre daha soyut, bilinmeyen, diğerine göre az bilinen kavramları inşa*da metafor, önemli bir yol olmuştur. Bu minvalde dili metafordan bağımsız düşünmek mümkün değildir²⁰.

Şiir dilinde metaforun genellikle sözü güzelleştiren bir sanat olarak incelendiği görülmektedir. Oysa şairlerin metaforu bir düşünme biçimi olarak da kullandıkları, kendi zihinsel gerçekliklerini nakletmek veya arzu ettikleri bir algıyı oluşturmak için de bu mekanizmaya başvurdukları görülmektedir. Nitekim Mütareke döneminden sonraki işgaller süresince yazılan şiirlerde şairler vatanın durumunu metaforik olarak ortaya koymuşlardır. Bu şiirlerde işgal öncesindeki vatan ile sonrası arasındaki keskin hat, metaforlarla çizilmiş; vatansızlığın yaratacağı durum resmedilmeye çalışılmıştır. Denebilir ki bu metaforlar, milli mücadelenin gerekliliğini dimağlarda pekiştirerek milli mücadelenin fikri ve hissi zemininin oluşmasında etkili olmuştur.

²⁰ Kerim Demirci, “Metafor: Bir Anlatım ve Üretim Mekanizması”, *Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat*, Ed. M. Sarıca ve B. Sarıca, Ankara 2016.

KAYNAKÇA

ARİSTOTELES, *Poetika*, (Çev. İ.Tunalı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

BALKAYA, İhsan Sabri, "Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 41, 2008, ss. 17-34.

DEMİRCİ, Kerim, "Metafor: Bir Anlatım ve Üretim Mekanizması", *Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat*, (Ed. M. Sarıca ve B. Sarıca), Ankara 2016, ss. 330-343.

DURAK, Nejdet, *Mesnevi'de Metaforik Anlatımlarda Kullanılan Hayvan Motifleri ve Felsefi Değerlendirmesi, Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyumu Bildirileri*, Çanakkale 2006, ss.155-165.

ERDOĞAN, Tamer, *Türk Romanında Mütareke İstanbul'u*, Everest Yayınları, İstanbul 2012.

FIRINCI, Türkan, "Platon'da "Retorik" Kavramı", *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 2011, 4(2), ss. 31-46.

GÖMLEKSİZ, Mehmet Nuri, "Ortaokul Öğrencilerinin Vatan Kavramına İlişkin Metaforik Algıları", *Turkish Studies*, ss. 1409-1420.

GÜÇLÜ, A. Baki vd., "Eğretileme", *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2002.

HARMANCI, Mehmet, *İslam Felsefesinde Metaforik Üslup (İbn Tufeyl (Ö.581/1185)'in "Hay İbn Yakzân" Eseri Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2007.

KEKLİK, Nihat, "Felsefe Bakımından Metafor", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı 25, 1984, ss.17-36.

_____, "Mevlana'da Metafor Yoluyla Felsefe", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, 1987, Sayı 26, ss. 19-55.

KIROĞLU, Fatma Füsün, "Mütareke Devri Türk Basınında Milli İz-tirab ve Milli Mücadele ile İlgili Şiirler", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

KÖVECES, Zoltán, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford University Press, New York 2010.

LAKOFF, George, "The Contemporary Theory of Metaphor", *Metaphor and Thought*, Andrew Ortony (Ed.), Cambridge 1993.

_____, ve JOHNSON, Mark, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, (Çev. Gökhan Y. Demir), İthaki Yayınları, İstanbul 2015.

SÖNMEZ, Aykar, *Batı Retoriğinin Genel Terimleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2008.

TUNÇ, Salih, “Mütareke Döneminde İstanbul Basınında Gündeme Gelen "İstiklalcilik" Fikirleri (Mayıs-Eylül 1919)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 11, 2000, ss. 575-613.

TÜRKÜRESİN, Hafize Er, “Ortaokul Öğrencilerinin Vatan Kavramına İlişkin Algılarının Metaforlar Yoluyla Belirlenmesi”, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 10, 2018, ss. 30-41.

USTA, Çiğdem, “Göç ve Metafor”, *Zamanın İzleri: İşgal, Göç ve Muhacirlik*, (Ed. A. Köksal), 2016, ss. 161-173.

YILMAZ, Çiğdem, *Derrida'nın Metafor Kullanımı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Ali Kemal, Peyamı Sabah, 5 Ağustos 1920, <http://www.bakisarissakal.com/M%C3%9CTAREKE%20BASINI.pdf>, (Erişim Tarihi: 10. 11. 2018)

American Heritage Dictionary,
<https://ahdictionary.com/word/search.html?q=metaphor&submit.x=53&submit.y=20>, (E. Tarihi: 10. 06. 2018)

KONAKTAN SELAMLİĞA YENİDEN DOĞUŞ: ESİR ŞEHRİN İNSANLARI

Elif ÖKSÜZ GÜNEŞ*

Giriş

Edebi eser reel dünyadan hareketle oluşturulan, kendine özgü gerçekliği bulunan kurgudur. Edebi türler arasında önemli yer tutan romanda gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi mümkün olaylar sanatlı bir dille kişi, zaman ve mekân belirterek anlatılır. Bilimkurgu, ütopya, modern, postmodern, polisiye, tarihsel gibi türleri bulunur. Bunların arasında tarihsel roman, herhangi bir tarihsel dönemi veya olayı gerçeğe yakın ama sanatsal biçimde aktarır. “Lukacs, tarihsel romanın oluşum-gelişim sürecinde ‘aydınlanma kavramını ön plana çıkarı[r]. Aydınlanma devrinin tarih yazıcılığının, Fransız devriminin ideolojik alt yapısını oluşturduğu tezini ortaya at[ar].”¹Tarihi olaylar edebi eserlerde olay örgüsünde doğrudan ya da arka-plan şeklinde yer alır. “Walter Scott, fiksiyonun tarihsel romanda nasıl kullanılması gerektiği yolunda iki seçenek sun[ar]. (...) birincisi (...) tarihsel olayın içerisine kurmaca öykü monte ed[ilmesi]. İkincisi ise yine bilinen bir tarihsel gerçeklik üzerinde kurulmasına rağmen bütünüyle kurmaca bir figür ve onun etrafında olup biten olayların anlatıl[masıdır].”² Yazar için önemli olan gerçekten yaşamış değil, yaşanması olanaklının tercih edilmesidir. Yazına konu edineceği tarihi sürecin tamamlanmış olmasını dikkate alması gereken yazar, tarihsel bilgileri yazın ölçütlerine uygun aktarmalıdır. Genellikle kriz niteliği taşıyan olay ya da dönemlere yönelen yazarın, daha önce edindiği bilgiler “buzdağının denizin altında kalan kısmı olmalıdır, göze batmamalıdır.”³ Eserin bir tarih kitabından ziyade kurgu olduğu unutulmamalıdır. Sanatkâr, bu tür aracılığıyla tarihi tamamlama ve onun bıraktığı boşlukları doldurma işlevine yönelmelidir.

Türk edebiyatında tarihi süreci eserlerinde malzeme olarak kullanan, gerçekleri kurgu ile bütünleştiren yazarlarından biri Kemal Tahir'dir. O, Osmanlı'nın kuruluş yıllarından itibaren Türk tarihinin çeşitli dönemlerini Devlet Ana, Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Yol Ayrımı, Kurt

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, elif.oksuz@hotmail.com

¹ Turgut Gögebakan, *Tarihsel Roman*, Ankara 2004, s. 19.

² Gögebakan, s. 24.

³ Gögebakan, s. 28.

Kanunu, Yorgun Savaşçı adlı eserlerinde konu edinir. Dönemin sosyal, siyasi, ekonomik arka planı hakkında bilgi verir.

Esir Şehrin İnsanları'nda 1876 I. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayıp 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına kadar geçen süreci de kapsayacak şekilde antlaşmanın genelde Osmanlı Devleti özelde İstanbul halkının yaşayışına etkileri işlenir. Mütarekenin İtilaf devletlerinin “güvenliklerini tehdit edebilecek durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir sevkülceys noktasını işgal hakkına haiz olacaktır.”⁴ hükmüne (7. maddesine) dayanarak gerçekleştirilen İstanbul'un işgali ve bu işgalin yansımaları aktarılır. Dönemin hem siyasi hem sosyal olayları anlatıyla bütünleştirilerek Akdeniz'de İngilizlerden kaçıp Çanakkale'ye sığınan Alman gemileri Goben ve Breslav'ın Yavuz ve Midilli adlarıyla Osmanlı sancağını takmaları, Karadeniz'deki Rus limanları topa tutmaları sonucu Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girmesi; Osmanlı'nın Sarıkamış'ta doksan bin kişilik orduyu kaybetmesi; Kutül-Ammare'de İngilizleri yenip generallerinin esir alınması; 1917'de Rusya'da meydana gelen devrim sonucu Çarlık Rusya'sının yıkılışı, buradan kaçan Ruslar'ın (Beyaz Ruslar) İstanbul'a gelmesi; Osmanlı'nın 1918 yılında Mondros Mütarekesini imzalaması; sonrasında İngiliz, Fransız, Rus generallerin İstanbul'da sergilediği tavırlar, onlara yardımcı olan ve onlarla çatışan Türklerin eylemleri anlatılır.

Çanakkale'de Kafkasya'da Filistin'de savaşan askerler tüm çabalarına rağmen milletin içine düştüğü çıkmaz karşısında bunalıma girer; vatan uğruna savaşırken ölmediklerine hayıflanırlar. Mütareke sonrasında düşman çizmesinin altında kalan toprakları ve özellikle bu çizmeye yardım eden, yol gösteren ya da onlar yokmuş gibi eğlenen halkı gördüklerinde ölmeyi tercih ederler. Romanda üsteğmen M. Ali, Albay Şevket Bey'e yazdığı mektupta intihar sebebini vatanın içinde bulunduğu durum olarak belirtir:

Sevgili komutanım, artık hayatı bırakmak, ölüme sığınmak gerekiyor. (...) zavallı Türkler düşman çizmelerinin altına düştükten sonra yaşamak bana önce zor gelmeye başlamıştı. Sonra imkânsızlaştı. Arkadaşım, savaşta gösterdiğimiz atılganlığın, ölümü hiçe saymamızın aptallık olduğunu delilleriyle sayıp döktü. Hiçbir yararlı ödev yapmadan ölüme teslim olduğum için sizden utaniyorum. Yaşamayı göze alan silah arkadaşlarımın benden daha güçlü olmalarını Tanrı'dan dilerim. (...) Beni bağışlayın aziz komutanım, elveda! Bahtsız yaveriniz Üsteğmen M. Ali⁵

M. Ali, Marmara Denizi'nde İstanbul'a ulaşınca şehrin önemli noktalarını ele geçiren İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan gemilerini görür.

⁴ Zekeriya Türkmen, “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşken Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış”, s. 619.

⁵ Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, İstanbul 2015, s. 23.

Haydarpaşa'dan Eskişehir'e kadar olan tren yoluna İngilizler; İzmir hattını Fransızlar; Konya'ya kadar İtalyanlar alır. Çünkü demiryolları Mütareke'nin 15. maddesiyle müttefiklerin kontrolüne bırakılır. Bu durum karşısında M. Ali "Demiryolu bir memleketin can damarıdır. Can damarımızı kestiler demek"⁶ der. Komutana bıraktığı defterinde sokaklarda gördüğü bel soğukluğu, frengi ve cinsel hastalıklar için önerilen ilaçlar ve fiyatları ahlaki çöküntünün birer göstergesidir:

*Hastalık tedavi edilmesin denemez! Ama rezilliğin de bir gizliliği olmalı değil mi? Bağışlanmaz suçumuzu sormuştum size geçenlerde. İşte suçumuz! Suçların en büyüğü en bağışlanmazı: UTANMAZLIK!*⁷

Vatana ihanet içindekilerin mükâfatlandırılmasına şaşırırken vatan uğruna ölenlerin değersizleştirilmesine anlam veremez. Vatani kurtarmak için çabalayanların "ciğeri metelik etmez"⁸ şeklinde değerlendirilen devirde düşmanla işbirliği içindekilerin, İstanbul sosyetesinin eğlencesi devam eder. Tepebaşı ve Şehzadebaşı tiyatrolarında yerli ve yabancı oyunlar oynanır; Beyoğlu ve Nişantaşı canlılığını korur. Buralarda yerli halk yabancı/düşman subaylarla iş birliği yapmaktan çekinmez; vatana rağmen kendi çıkarları çerçevesinde hareket ederler. Bunlardan biri başkışı Kamil Bey'in eşi Neriman Hanım'ın halasının ailesidir. Halanın eşi Müteahhit İbrahim Bey, Edirne'den ötesini bilmediği halde Avrupa'nın önemli şirketlerinin Osmanlı'daki temsilciliğini yapan, pırlanta yüzük takan, altın kösteğinin ucunda platinden mason nişanı bulunduran yozlaşmış tiplerdendir. Mütarekenin getirdiği sıkıntılardan, dayatmalardan hiçbir şikâyeti yoktur. Değerlerinin kendisinin de farkında olmadığı antika ve kıymetli eşyalarla dolu konaklarında Batılı hayata özenirler. Ancak eşyaların birbiriyle uyumsuzluğu, incelik ve zarafetten yoksunluğu onların öze/kendilerine yabancılaşmalarının nesne düzlemindeki göstergeleri olmaktan öteye geçemez. Kamil Bey buraya ilk geldiğinde "buna dayalı döşeli denmez, düpedüz antika deposu denir"⁹ sözleriyle evde yaşayanların kendilik değerlerinin bilincinden uzaklıklarını dile getirir. Batılı eşyaların düzensiz ve birbiriyle uyumsuz şekilde doldurulduğu evin misafirleri de eşyalar gibi yabancıdır. Politikacılar, hariciyeciler, yabancı subaylar, elçilik yüksek memurları ve onlar aracılığıyla bireysel çıkarlarını düşünenler bu konağın müdavimleridir. Kişisel çıkarlarını korumak adına İngiliz Dostları Derneği'ni kurarlar; üyelerine sağında Osmanlı sancağı, solunda İngiliz bayrağı olan kimlik kartı verirler. Böylece işgal polisinden kolaylık görürken Türk polisiyle de çatışmaktan kurtulurlar. Böylece, medenileşme yolunda

⁶ Kemal Tahir, s. 24.

⁷ Kemal Tahir, s. 28.

⁸ Kemal Tahir, s. 29.

⁹ Kemal Tahir, s. 34.

adım attıklarını düşünürler. Bu “insan yaşamını maddi unsurlara indirgeyen bir yaklaşıma işaret eder. (..) medenilik insanın ontolojik vasıflarından biri olsa da *medeniyet* siyaset ve sosyoloji ile ilgili bir kavramdır ve insanın yaşadığı toplumda refah seviyesinin yükselmesi demektir. Asayiş ve refah bakımından yükselip kendini emniyette hisseden, yaşamını tehdit eden herhangi bir dış etkenden korkmayan insan kendini gerçekleştirmeye başla[r].”¹⁰ İbrahim Bey ve evinin müdavimleri medenileşme türünden uzaktır. Onlar sadece eşya ve maddi güç aracılığıyla medenileşmeye çalışırlar. Kamil Bey antika deposu olarak adlandırdığı bu evde kimsenin otantikliği yakalayamayacağını farkındadır.

Başkışı Kamil Bey, II. Abdülhamit'in en zengin vezirlerinden Selim Paşa'nın tek çocuğudur. Batının eğitim tarzıyla yetişen, Galatasaray Lisesi mezunu, İspanya'daki konsoloslukta çalışan tercümandır. 1914'te Osmanlı'nın savaşa girmeyeceğini düşündüğünden İspanya'ya gider. Uzun yıllar ülkeden uzak kaldığı için onun bazı gerçeklerine de yabancısıdır. Savaşa girildiği haberini dostu İspanyol prensin şatosunda alır. Madrid büyükelçiliğinde tercümanlık yapan başkışı Osmanlı'nın ekonomik anlamda çöktüğünü öğrenince devletten ücret almaz. Bu nedenle kendi maddi durumu kötüleşir, babadan kalan mirasın kirası ve karısının mücevheriyle geçinmeye çalışır. Osmanlı'nın durumunu ve savaşın gidişatını elçilikte takip eden Kamil Bey, İspanya'da geçinemeyeceğinin farkına varınca İstanbul'a dönüp eşi Neriman'ın halasının konağında kalırlar. Kamil Bey, devletin çöken, yoksullaşan, yitimlere uğrayan varlığı karşısında konağın yükselişini, zenginleşmesini, kazançlarını hayretle karşılar. Davetlerin birinde İbrahim Bey ve kızı Sabriye'nin Musul'daki topraklarını İngilizlere satması hususundaki ısrarlarının yanı sıra Sabriye'nin kendisine ahlaki boyutları aşan ilgisinden rahatsız olur. Bu ilgiden ve sözlü tacizlerden Neriman'a bahsetmez; ancak evden ayrılmak istediğini anlatır. Nişantaşı'ndaki konaktan ayrılır, Bağlarbaşı'nda annesinden kalan köşkü görmeye gider. Böylece onun medenileşme, otantikleşme, kendi olma yolculuğu başlar. Köşkün oturulmayacak durumu karşısında hayal kırıklığına uğrasa da köşkün anahtarını almak üzere komşuları Mahir Paşa'nın kapısını çalar. Kapıyı paşanın oğlu Fuat Bey açar. Kamil Bey Galatasaray Lisesi'nden arkadaşı olan, ava giden, boks yapan, şiirle/edebiyatla ilgilenen, İstanbul'daki İtalyan Büyükelçiliği müsteşarının kızıyla evlenen Fuat Bey'i “*başında kara taç,*

¹⁰ Ahmet Karaçavuş, “Temeddünden Medeniyete (Civilisation): Osmanlı'nın İnsan Toplum ve Devlet Anlayışının Değişimi Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 37, Ankara Üniversitesi Basımevi 2015, s. 139-140

*kara sarık, sırtında kara cüppe, belinde kara taşlı kemer[le]*¹¹ bir Kadiri dervişi giyiminde görünce şaşırır.

Fuat Bey’le birlikte köşke giderken köşkün durumu hakkında konuşmaları sırasında *“bakalım on beş yıldır ne kadar değişmiş... Aslında bu değişimle kendi değişmemizi de madde olarak görmüş olacağız”*¹² demeleri dikkate değerdir. Çünkü eserde Osmanlı Devleti ile özdeşleştirilebilecek köşkün eskime, bozulma, küflenme ve ötekileştirilme/yalnızlaştırılma/terk edilme süreci anlatı kişilerinin yaşam öyküleri ile kesişir. İki yıllık fakir Kamil Bey ve iki yıllık derviş Fuat Bey köşke girdiklerinde en ufak hayat kırıntısı göremezler. Çocukluklarını ve ilk gençlik hatıralarını barındıran köşk bilinçaltını yansıtan bir işlev yüklenir:

Çifte merdivenin mermer basamaklarından birkaçı çatlamış, kapıyı örten renkli camların çoğu kırılmıştı. Paslı kilit anahtara epey direndi, rezeler gıcırdadı.

Alt kat insanın nefesini tıkayacak kadar küf kokuyordu. Bağlarbaşı’nın yüksekliğinde bu küf kokusu, ancak damın akmasıyla açıklanabilirdi. Odalar tamtakırdı. Sıvalar dökülüp bağdadiler ölü iskeletleri gibi meydana çıkmış, sarkan tavan tahtaları gibi döşemelerde yer yer çürümüştü. Karanlık hamam aralığından kapısı kaykılmış kiler odasına kedi kadar fareler koşuyordu. Birinci katın merdivenlerini yarisına kadar çıkabildiler. Basamaklar her adımda beşik gibi sallanıyordu. Trabzanların aralarını örümcek ağları silme kaplamıştı.

*Burayı baştan aşağı yıkıp yerine yeni bir bina yapmaktan başka çare olmadığını anlayınca kapıyı kapatmayı bile gerekli görmeden bahçeye indiler*¹³

Kapılar ve pencereler/camlar içeri ile dışarının kesiştiği eşik noktalarındadır. Varlığı keşfetmeye atılan adım, içeriye girmek isteyen kişinin düşlerinin ilk mekânıdır. İçeri ile ilk bağlantıyı kuran renkli camlar köşkün/haremin mahremiyetini simgeler. Renkli, şaşaalı hayata girişin renkli kapı camlarıyla imlenen köşkün camları artık kırıktır. Dolayısıyla içeri, hem dışardan gelebilecek tehlikelere açık hem de hem de evin özel yaşamı dışardaki tarafından denetlenebilir haldedir. Dış güçlerin bina/Osmanlı üzerindeki denetleme, yönlendirme fiillerine gönderme yapan, içerdekinin dışardakine sızdırıldığı ve güvensiz ortamı imleyen kırık camlar yine de içerisi hakkında kesin bilgi vermez. Bu nedenle Kâmil ve Fuat Bey kırık camlar aracılığıyla içeri hakkında fikir sahibi olsalar da bütünüyle göremezler. Kapıyı açarak orası hakkında tamamen bilgi sahibi olmak isterler. Ancak karşılırlarına çıkan paslı kapı onların içeriye girmelerine

¹¹ Kemal Tahir, s. 67.

¹² Kemal Tahir, s. 61.

¹³ Kemal Tahir, s. 61-62.

hemen izin vermez. Eserde zorlayarak açılan kapı İbrahim Bey'in evinden kurtulma hayalleriyle buraya gelen başkışiyi ümitsizliğe iter. Aslında on beş yıl önce babasının sağlığında bile harap olan köşkün selamlığının onarılıp onarılmadığı hakkında emin olamadan geldiği, yüksek bir konumda bulunmasına rağmen küf kokan bu yerin, odaları boş, sıvası dökük, döşemeleri çürüktür. Öykü zamanı 1920'li yılları kapsayan eserde Osmanlı'nın simgesi konumundaki köşkün Kamil Bey tarafından şimdiki halinin betimlemesi devletin içinde bulunduğu durum ile paralellik gösterir. II. Abdülhamit'in önemli vezirlerinden biri olan babasının yaşadığı muhtemel tarihler 1800'lü yılların sonu ve 1900'lü yılların başıdır. Tanzimat'la hız kazanan yenileşme ve Batılılaşma sürecine denk gelen bu zamanda önceden dünyanın sayılı devletlerinden biri olan Osmanlı kendi yüceliğini, yüksekliğini koruma çabalarına girer. Bu nedenle ordu, yönetim, eğitim gibi çeşitli alanlarda ıslahatlar yapar. Ancak yine de harabelikten ve yıkımdan kurtulamaz. Eserde hala yüksekte/Bağlarbaşı'nda olan bu köşk damın akması nedeniyle küf kokar. Dam, bir yapının en üstünde bulunan, o yapıyı koruyan, zarar görmesini engelleyen kısımdır. Damdaki çatlak onun içeriği dışarıya karşı yeterince korumasına engel olur. Köşkün damının çatlağının binaya zarar veriş gibi devletin damındakiler/üst yapıya ait eksiklikler de devlette yozlaşmaya, bozulmaya yol açar. Devletin birimlerinin her birindeki yetenekli devlet adamları, bürokrasiden önemli kişiler, saygın ve bilgili memurlar vs boşalır. Nicelik bakımından varlıkları olsa da nitelik bakımından vücut bulamazlar. Devleti görkemli hale getiren unsurlar/sıvalar dökülmeye başlar. Devletin üzerine inşa edildiği zeminde/halk tabakasında da çürümeler başlar. Üst yapıyı ifade eden hukuki-siyasal (hukuk, devlet) ve ideolojik (dini, ahlaki, hukuksal, siyasal vs farklı ideolojiler)¹⁴ alanlardaki çöküş gibi alt yapının¹⁵ anlam bulduğu, devleti yaşatan, yeşerten ekonomik alanda da çöküş başlar. Çöküşü hızlandıranlar “karanlık hamam aralığından kapısı kaykılmış kiler odasına kedi kadar fareler”¹⁶dir. “Hamam aralığı” ve “kiler” arasındaki gidip gelen fareler, bedensel hazları ve karınlarını doyurma dışında gayeleri olmayan, ahlaki bakımdan çöken insanları simgeler.

Her adımda beşik gibi sallanan şartlar altında birinci katın merdivenin yarısına kadar çıkabilen Kamil Bey köşkü yıkıp yerine yeni bir bina yapmaktan başka çare olmadığını anlayınca kapıyı kapatmaya gerek görmeden bahçeye iner. Aralık bırakılan kapı muhtemel geri dönüşü imlediği gibi bir yerden ümidi kesmenin, içinde değerli hiçbir şeyin

¹⁴ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları ile Birlikte Yeniden-Üretim Üzerine*, İstanbul 2005, s. 93.

¹⁵ Althusser, s. 93.

¹⁶ Kemal Tahir, s. 61.

kalmamasını da işaret eder. Romanda barınılmayacak kadar değersiz görülen köşke dönüş, selamlığın tadilatı sırasında bazı parçaların temini sırasında gerçekleştirilecektir.

Kamil Bey, köşkün çok eskidiğini, küf kokan, farelerin mesken tuttuğu bu yerde Neriman'ı/hayat arkadaşını ve eserde geleceğin simgesi kızını yaşamaya ikna edemeyeceğini, yeniden yaptırmanın da çok pahalı olacağını belirtir. Bunun üzerine Fuat Bey, köşkün selamlığında oturabileceklerini, burayı onarmanın daha az zaman alacağını ve ucuz olacağını belirtir. Çünkü selamlık “saray, köşk veya konaklarda erkeklerin bulunduğu ve erkek konukların alındığı bölüm”¹⁷dür. Evin asıl kısmı olan haremlik, aile hayatına ayrılan kısımdır. “Tanzimat’a kadar Osmanlı konaklarının aynı zamanda iş yerleri olduğu, bu tarihten sonra saray ve konakların dışında devlet işlerinin görüldüğü kamu binalarının yapıldığı bilin[ir]. Dolayısıyla konaklarda erkeğin devlet işlerine baktığı, ziyaretçi kabul ettiği yer selamlık,”¹⁸ erkeğin evdeki üstünlüğünü ve toplumdaki statüsünü simgelediğinden haremnden daha düzenlidir. Buraya geldiklerinde selamlığı umduğu kadar sağlam bulmaz. Alt kat taşlığı kapkaranlık, oda kapıları bakımsız, köşelerinde süprüntü yığınları duran, üst katın girişten aydınlık olmadığı¹⁹ bir yerle karşılaşır. Köşeler “varlığa özgü değerlerin ilkinin, hareketsizliği sağlayan,”²⁰ düş kurmak isteyenlerin kendi içine çekildiği loş sığınaklarıdır. Geçmişle yüzleşme fırsatı yaratan köşeler Kamil Bey’in ailesinden kalan selamlıkta süprüntü yığınlarını barındırır. Değersiz ve işe yaramaz demek olan süprüntü aynı zamanda temizlik yapıldığında toplanan toz²¹ anlamındadır. Dolayısıyla selamlık köşke/hareme oranla daha düzenlenebilir, Kamil Bey’in kendisiyle yüzleşmesine, geçmişle hesaplaşmasına, gelecek hakkında düş kurmasına olanak sağlayabilecek durumdadır. Eserde aydın bilince sahip din adamının temsilcisi durumundaki Fuat Bey’in, köşkün sağlam malzemelerinin de kullanılabileceğini söylemesi üzerine atıl bırakılan selamlığa işlev kazandırılmaya çalışılır. Böylece devletin ıslahatlarla eski haline, hatta barınmaya uygun hale getirilemeyeceğinin sembollerle anlatıldığı metinde Kamil Bey’in bireysel serüveninin, ontolojik varlığını kurma gayretindeki yeni insanın yanı sıra yeni bir devlet ve yönetim şekline işaret edilir. Babasının zamanında harap olan köşkün selamlık kısmının onarılıp onarılmadığından emin olmadan buraya gelen Kamil Bey, aslında “*ister misiniz söküp götürmüşler, köşk değil*

¹⁷ Türkçe Sözlük, s. 1725.

¹⁸ Deniz Demirarslan (aktaran), “Osmanlı Barınma Kültüründe Harem Olgusu ve Mekân Tasarımına Etkileri”, s. 224.

¹⁹ Kemal Tahir, s. 62

²⁰ Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, İstanbul 2008, s. 208.

²¹ Türkçe Sözlük, s. 1828-1829.

kümes bile kalmamış olsun"²² diye düşünmesi onun buradaki yaşamdan umudunu yitirdiğini gösterir. Ancak tadilatla en azından barınılacak bir mekâna sahip olabilme fırsatı karşısında sevinir. Fuat Bey, köşkün selamlığının onarılması için Dülger Cemil Usta'yı çağırır, tamiratın ne zaman ve ne kadar tutacağını konuşurlar. Cemil Usta Kamil Bey'in tahmin ettiğinden çok ucuz bir fiyat söylemesine rağmen onu da ödemekte zorlanacağını düşünür. Yıllarca bakımsız kalan köşkün büyük bahçesini korkunç bulan Kamil Bey, altı yaşındaki kızı Ayşe'nin buradan korkacağını belirtir. Köşkün bahçesinin düzenlenmesini bizzat üstlenen Fuat Bey, dergâhtan arkadaşı Laleci Zülfü'yle her gün gelir; ilahiler eşliğinde çalışırken gören Kamil Bey onlara katılır. Ayşe'nin muhtemel korkularını sonlandırma çabaları aslında yeni neslin korkmadan yaşayabileceği ortam hazırlama gayretini imler. Bu sırada köşkün selamlığı tamir edilir. Böylece harem kavramının konutlardan kalkarak ev sahibi ile misafirlerin aynı çatı altında toplandığı döneme geçiş yapılır. Köşkün/haremlığın ortadan kaldırılması ve devlet işlerinin görüldüğü selamlık bölümünde oturulmaya karar verilmesi, Kamil Bey'in devlet işleriyle yakından ilgilendiği yeni hayatına geçişinde sembolik düzlemde önem arz eder. Çünkü Kamil Bey doğrudan devlet işleriyle uğraşan, elçiliklerde tercümanlık yapan biri olmasına rağmen ülke gerçeklerine yabancı kişilerdendir. Bir vezir oğlu olmasına rağmen memleketin bir savaşa katılmayacağını düşündüğünden İspanya'ya gider, devletin savaşa katılma haberini de buradan alır. Önceden ülkenin gerçeklerine yabancı kalan Kamil Bey, selamlıkta Dülger Cemil Usta'dan 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından beri fiilen son bulan Osmanlı'nın başkenti İstanbul'un işgal edildiğini öğrenir; devletin içinde bulunduğu durumdan haberdar olur. Buraya taşınca da Kuvayı Milliye'ye yardım eden, vatanın içinde bulunduğu durumu asıl derdi edinen kişiye dönüşür. Kendini hayat ve dava adamı görür:

*Nermin bavulları taşıttıktan sonra eve girmiş, bahçeyle hiç ilgilenmemişti. Burasını ilk defa görüyordu. Üstünkörü dolaştı, yağlı boya, taze kereste kokan evi rabatalı buldu. Salon, eski eşyalara küçük parçalar katılarak zevkle döşenmişti. Kocasının, burasını, böyle oturulur hale getirebilmek için ne kadar didindiğini fark etmediği gibi, başarı karşısında 'Hayat adamı oldum' diye ne kadar sevindiğini de sezemiyordu. Sanki yazlığa kiralamışlardı, birkaç ay için*²³

Eşi Nermin Hanım, Kamil Bey'in buraya taşınmasını tasvip etmese de buraya yerleşir ve haremin izole edilen dünyasından sıyrılarak gerçek hayatla karşılaşır. Daha önce hiç alış-veriş yapmamış olan Kamil Bey, Nermin Hanım'ın istediklerini almak üzere çarşıya çıkınca bu talepleri

²² Kemal Tahir, s. 55.

²³ Kemal Tahir, s. 90.

karşılacak parasının bulunmamasına üzüldür. Burası Kamil Bey'i Ötekisi²⁴ ile tanıştıran mekândır. O, daha önce Selim Paşa'nın oğlu olan Kamil'e acır. Ona karşı "yüreğini parçalayan bir acıma"²⁵ duygusu hisseder. İlk defa alışveriş yapan Kamil Bey böylece halkın dünyasına ilk adımı atar. Köşkların ve konakların eğlenceli, canlı, hareketli yerlerinde yetişen Kamil Bey, onarttığı selamlık bölümünde bu eğlencelere uzaktır ve devletin durumunu düşündükçe önceki hayatın şaşaasını anlamsız bulur. Alışkanlıklarındaki değişim düşüncelerine de yansır. Burada eski alışkanlıkla resim yapan, çeviri faaliyetleriyle uğraşan Kamil sıkılır ve mahalle kahvesine gitmeye başlar. Halkın diline, milletin asıl acılarına; ülkenin öteki yüzüne şahit olur:

Kısa bir zaman sonra Kamil Bey için, gerçek sandığı birçok şeyler tepetaklak oldu. Şimdiye kadar, polisin, jandarmanın, memurun, işgal kuvvetlerine var güçleriyle çalıştıklarına emindi. Oysa yanıldığını anlıyordu. Kuvayı Milliyecilerden birisini tutmaya gelmiş İngiliz polislerine yardım eder görünen şu yorgun polis, belki aynı gece, Anadolu'ya geçen kalabalık bir takıma kılavuzluk edecekti.²⁶

Mahalleye berber ülke gerçeklerini de öğrenmeye başlayan Kamil Bey, avukatıyla gittiği adliyeden dönerken okul arkadaşı Ahmet'le karşılaşır. Onunla yine okuldan arkadaşları İhsan hakkında konuşurlar. Nazik, kız kadar güzel olduğu için okuldaki piyeslerde kadın rollerini oynaması nedeniyle "Kız İhsan" denilen arkadaşları yedek subay göreviyle savaşa katılır; yararlılık gösterir, esir düşer. Esaretten kurtulunca Kuvayı Milliye'yi desteklediği gerekçesiyle tutuklanır. Ahmet, İhsan'ın başından geçenleri Kamil Bey'e anlatır ve İhsan'ın eşi Nedime Hanım'ın Karadayı dergisini çıkarmasına yardımcı olmasını ister. Kamil Bey bu teklifi kabul eder; böylece işgal güçlerine karşı tavrı düşünsel boyuttan eylemsel düzleme taşınır. Taşındığı yeni evin sorumluluğu sonraki aşamada ona vatanın sorumluluğunu üstlenme cesaretini, gücünü verir. Köşkün selamlığına taşındığından beri Kamil Bey'in erginlenme, olgunlaşma, bilinçlenme, sorumluluk alma sürecini hızlandırır. Burası salt mekândan ziyade "bireyi kuran, tamamlayan, yansıtan norm karakter"²⁷ niteliği taşır.

²⁴ Abdulkadir Güçlü ve diğerleri, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s. 1103

²⁵ Kemal Tahir, s. 97.

²⁶ Kemal Tahir, s. 110.

²⁷ Ülkü Eliuz, "Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar Romanında Mekân", *Romanda Mekân*, Ed. Ramazan Korkmaz- Veysel Şahin, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 209.

Mondros Ateşkesinin 12. ve 13. maddelerine/telli telsiz muharebe vasıtaları ile deniz ve kara ordusuna ait malzemelerin tahrip edilmesine²⁸ dayanarak haberleşme araçları İtilaf devletlerinin denetimine geçer. Bu nedenle vatanseverler arasındaki iletişim gizli bir şekilde sürdürülür. Karadayı dergisi bu haberleşmenin sağlandığı organlardan biridir. Bu nedenle Kamil Bey bu derginin çıkmasına yardım ederek bireysel geleceğini tehlikeye sokan adımlar atar. Dolayısıyla hem can hem de mal güvenliklerinin olmadığı gerekçesiyle eşi Nermin Hanım'la arası açılır. Neriman Hanım halası ve eniştesi gibi İtilaf devletlerinin tarafını tutup sadece kendilerini ve refahlarını düşünür. Selamlık Kamil Bey'in ontolojik varlığını kurduğu yer iken Neriman Hanım için dar ve labirent nitelikler taşır. Tadilat sırasında asıl köşk/haremlığın daha önce hiç olmamış gibi dümdüz yapılması aslında Kamil Bey'in eşiyle özel hayatının ve önceki Kamil Bey'in düşünce yapısının son bulacağını da işaret eder. Kamil Bey selamlığa geçtikten sonra aşamalı olarak evden uzaklaşır; dış dünyaya, devlet işlerine, eril yaşama açılır. Mütareke şartlarında yer alan "İtilaf devletleri kendi güvenliklerini tehlikede gördüklerinde stratejik yerleri işgal edebilecekler" maddesine dayanarak işgal edilen İstanbul'da vatanperver insanlar hem bedenlen hem ruhen esaret altında tutulmaya çalışılır. Ancak Neriman Hanım'ın halasının evinden çıkana kadar yabancı kaldığı dünya başkışıye kapılarını aralamaya başlar. O, vatani sadece duygusal anlamda sevmekle yetinmez. Karadayı dergisinde görev almakla eylemsel düzleme taşır, vatan için çalışanlarla aynı kaderi yaşar. Gazeteye hizmet edenlerden biri olan Ahmet, Ararat vapuruyla taşınacak cephanenin Fransız bir şirkete ait olan Mösyö Rozalti vapuru tarafından engellendiğini dergidekilere haber verir. Kamil Bey ve İzmirli Niyazi Bey engelleme işini gerçekleştiren şirketin yöneticisi ile görüşür, engeli kaldırır. Kamil Bey'in yeni yaşamından ve yaptıklarından rahatsızlık duyan Nermin Hanım onun dergi işini bırakması, İtilaf devletlerinin yanında olması hususunda telkinlerde bulunur. Eskisi gibi eğlenceli, maddi belirsizlik yaşamadan, güven içinde kalmak ister. Kamil Bey'in adımlarının milletin özgürlüğü ve güvenini sağlamak adına atıldığının bilincinde değildir. Hiçbir riske girmeden gücünün yanında durarak güven ve mutluluğu yakalayabileceğini zanneden Neriman Hanım kendisine, kimliksizleşmeye evrilen bir yön tayin eder. Ancak yıktırdığı köşk/haremlik gibi önceki hayatına da son veren, kendine yeni, eril bir kimlik edinmeye çalışan Kamil Bey, filizlenme edimlerine devam eder. O, karısının aksine işgal güçleriyle uyumsuzluk yaşamamanın korkusunu değil uyum sağlamanın imkânsızlığından yanadır. Mütarekeyle fiilen işgal edilen ülkede güvensiz koşullarda yaşamak ya da ötekine, yabancıya dönüşmek yerine kendi sınırlarını aşma gayreti içerisine girer.

²⁸ Zekeriya Türkmen, s. 617.

Nedime Hanım'dan Yunan işgaline dair gizli belgelerin Gülcemal vapuruna ulaştırılması gerektiğini öğrenince Nedime Hanım'ın itirazlarına rağmen kendisi götürür. Elindekileri vapurun kahvecisi Ramiz Efendi'ye verirken yakalanır ve ikisi de tutuklanır. Onlardan “*Kendini ateşe atsan da Nedime denilen karıyı kurtaramazsın. Biz Nedime'nin elebaşı olduğunu biliyoruz. Bari siz kendinizi kurtarın*”²⁹ diyerek Nedime Hanım'ı ihbar etmeye zorlarlar. Aksi halde Şeytan Adası'nda yirmi yıl kürek cezasına mahkûmiyetle tehdit ederler. Yüzbaşı, Şeytan Adası hakkında çok kitap okuyan başkışının korktuğunu anlar. Sesini yumuşatarak konuşmaya devam eder:

Biz de vatanımızı, milletimizi, dinimizi, padişahımızı seviyoruz! Vatanın bugünkü haline vallaha bizim de yüreğimiz kan ağlıyor. Benim ölmemle vatan kurtulacak olsa kendimi denize atmazsam namerdim! Askerlik şerefim üzerine söylüyorum. Lakin bugünkü gün boğuşmak divaneliktir. Üçbuçuk baldırı çıplak eşkiya, Almanya İmparatorluğu'nu yenen devletlere karşı durabilir mi? Zaten Anadolu'daki haydutlar başkaldırmamış olsaydılar, hükümetimiz İngiltere'yle anlaşıp işleri kolayca düzelterekti. Amerika ne demiş? Geçen gün gazeteler yazdı, 'İçinizi düzeltiniz. Sizi mandamın altına alayım!' demiş. Gavurdan iyilik de anca bu kadar olur. Mustafa Kemal dedikleri herifi siz tanıyor musunuz?

-Hayır!

*'Sarhoşun biridir. Eğer elinden bir iş gelseydi yarım milyonluk ordularımızı çöllerde esir vermezdi. Osmanlı ordusu bugüne kadar onun gibi yeteneksiz bir başka kumandan yetiştirmemiştir. (...)Bir avuç serseriyle dünyaya meydan okumasından belli*³⁰

Önüne uzatılan kâğıda asıl suçluyu/Nedime Hanım'ı yazmalarını isterler. Zaten diğer arkadaşlarının suçlunun bu kadın olduğunu itiraf ettiklerini belirtirler. Bir an ümitsizliğe ve korkuya düşen Kamil Bey acı çeken diğer yoldaşlarının vatani kurtarma gayretlerinin, kendisiyle aynı sıkıntılarla boğuştuğunun farkındadır. Bu nedenle Nedime Hanım'ı ihbar etmez, hapse gönderilir. Arkadaşlarına yapılan işkenceleri ve onların Nedime Hanım hakkında konuşma ihtimallerini düşündükçe kendisinin işkencelere dayanamayıp itirafta bulunacağı korkusunu yaşar. Ancak sonraları tarih, destan, trajedi yapan insanlarla beraber bulunmanın gururunu yaşar:

Zaferden sonra 'Anadolu'ya taraftar olduğundan tutuklananlar' diye bir cins adam yaşayacaktı elbette... Bu adamlar harp sakatlarına bile

²⁹ Kemal Tahir, s. 283.

³⁰ Kemal Tahir, s. 285.

*benzemeyeceklerdi. 'Tutuklandığımızı Ankara'ya çoktan bildirmişlerdir' diye keyifle düşündü.*³¹

Duruşmalar neticesinde asıl suçluyu saklamak, devletin güvenliğini tehlikeye sokmak gerekçesiyle on yıl kürek cezası verilir. Ancak ailesinin devlete ve padişaha yaptığı hizmetleri kendisinin bir zamanlar millete para almaksızın hizmeti nedeniyle cezası yedi yıla indirilir. Kamil Bey “*yarı karanlık yeraltı odasını birden doldurup soluklarını kesen umutsuz yalnızlığın ortasında*”³² kalır.

Sonuç

Türk edebiyatının önemli isimlerinden olan Kemal Tahir toplumcu-gerçekçi anlayışla eser veren sanatçılardandır. İçinde yaşadığı toplumun sadece bugününün değil geçmişinin de bilincindedir. Eserlerinde insan ve tarih kavramlarının birbirini şekillendiren unsurlar olarak görür. Tarihle/geçmişle bir kalıba sokulan insan aynı zamanda tarihe yön verme gücüne sahiptir.

Esir Şehrin İnsanları romanında II. Abdülhamit'in vezirlerinden birinin oğlu Kamil Bey, saray ve çevresinde, halkın mücadelesine yabancı yetişir; sarayda, konaklarda büyür. 1918'de Osmanlı Devleti'nin imzaladığı mütareke neticesinde devletin fiilen son bulduğunun henüz farkında değildir. İspanya'da tercümanlık yapar, Osmanlı'nın ekonomik altyapısının yetersizliğini öğrenince ücretsiz çalışır, kendi mal varlığını satarak geçinir. Ekonomik anlamda burada hayatını devam ettiremeyeceğini anlayınca İstanbul'a döner. Burada eşi Neriman Hanım'ın işgalcilerle işbirliği halindeki halası ve eniştesinin konağında yaşamaya başlar. İngiliz, Fransız ve Rus subayların sık sık davet edildiği bu evde rahatsız olur ve annesinden kalan köşke taşınmaya karar verir. Ancak köşkün yıllarca bakımsız kalması nedeniyle burayı tamir ettirecek maddi gücü kendinde bulamaz. Köşkü yıktırır, selamlık kısmına taşınır. Eserde köşkün yıkılarak selamlıkta oturmaya başlayışla Mondros Mütarekesi ile birlikte fiili varlığı son bulan Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişin simgesel anlatıma geçilir. Bu yıkımla beraber hem yeni bir devlet, yönetim şekli hem de yeni bir insan tipi doğacaktır. Başkışı Kamil Bey'in köşkten buraya düşüşü mal varlığını yitirmesi, ekonomik, psikolojik anlamda ölümüne dayanır. Ancak bir düşüş gibi görünen durum aslında onun bireyleşme ve kendi olma adına dirilmeyi sağlar. Tıpkı bakımsız, sadece maddi varlıktan ibaret kalan köşkün yıkımı gibi eski Kamil Bey'i de yıkar/ öldürür ve Devlet işleriyle uğraşan, vatani kurtarmak üzere eylemsel tavır sergileyen, gerek aile işlerini idare gerek vatanla ilgili durumları yakından takip eden kişiye dönüşür. Neticede

³¹ Kemal Tahir, s. 325.

³² Kemal Tahir, s. 437.

eylemleri yüzünden işgal döneminde yabancı kuvvetlere boyun eğmek istemeyen kişilere yapılan işkencelere ve esirliğe o da maruz kalır. Fuat Bey, İhsan Bey, Nedime Hanım, Ramiz Efendi, Fatma Hanım ve Ahmet kendi olmak, milli bağımsızlığı kazanmak uğruna İstanbul'da ya da Anadolu'ya geçerek mücadele ederler. Gerçek anlamda medenileşme, bağımsızlaşma yolunda adım atarlar.

Esir şehrin insanlarını/İstanbul halkını konu edinen eserde şehrin bütün insanları esir değildir. İşgalcilere yardım eden içerdekiler rahat bir hayat yaşarlar. Bunların arasında Kamil Bey'in mücadelesini ve davasını anlamsız bulan eşi Neriman Hanım ve halasının ailesi bulunur. Onlar Osmanlı'nın başkenti İstanbul'un içinde bulunduğu esareti önemsemeyen, milli kaygılardan uzak, bireysel menfaatlerini düşünenlerin simge isimleridir.

KAYNAKÇA

ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları ile Birlikte Yeniden-Üretim Üzerine*, İthaki Yayınları, İstanbul 2005.

BACHELARD, Gaston, *Mekânın Poetikası*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008.

DEMİRARSLAN, Deniz “Osmanlı Barınma Kültüründe Harem Olgusu ve Mekân Tasarımına Etkileri”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni, Cilt 1, 2011, s. 221-234; <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/dem%20ararslan-deniz-osmanli-barinma-k%20c3%9c%20l%20t%20c3%9c%20r%20c3%9c%20nde-harem-olgusu-ve-mek%20c3%82n-tasarimina-etk%20c4%b0ler%20c4%b0.pdf>

ELİÜZ, Ülkü, “Oğuz Atay’ın Tutunamayanlar Romanında Mekân”, *Romanda Mekân*, Ed. Ramazan Korkmaz-Veysel Şahin, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, s. 207-225.

GÜÇLÜ, Abdulkadir ve diğerleri, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003.

KARAÇAVUŞ, Ahmet “Temeddünden Medeniyete (Civilisation): Osmanlı’nın İnsan Toplum ve Devlet Anlayışının Değişimi Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, s. 37, Ankara Üniversitesi Basımevi 2015, s. 87-180.

KEMAL TAHİR, *Esir Şehrin İnsanları*, İthaki Yayınları, İstanbul 2015.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

TÜRKMEN, Zekeriya “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşken Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (OTAM)*, S. 11, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2000, s. 615-632; <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14583.pdf>

SIEGFRIED SASSOON VE ROBERT GRAVES'İN ŞİİRLERİNDE SAVAŞ VE TRAVMA

Öznur YEMEZ*

*Askerler hayalperesttir; silahlar ateş almaya başladığında
Sıcacık evleri, temiz yatakları ve eşlerini düşünürler.*

Sassoon, Hayalperest

İnsan savaşın ne olduğunu ancak bittiği zaman anlar.

H. N. Brailsford

Giriş

Savaşlar, tarihin akışını değiştirdiği gibi sanatın, özellikle edebiyatın, içeriğini de etkilemiştir. Bu bağlamda, savaş yazınının İngiliz edebiyatındaki temsilcilerinden Robert Graves'in (1895-1985) "Öldürüldüğümde (When I'm Killed)" ve Sassoon'un (1886- 1967) "Kolsuz Adamlar (Arms and the Man)" adlı şiirleri savaşın psikolojik etkileri, organ kaybı ve savaş sonrası uyum sorunu açısından karşılaştırmalı olarak irdelenebilir. Bu çalışma, I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu fiziksel tahribat ve ruhsal yıkımı, savaşa bizzat tanıklık etmiş mezkûr iki şairin kaleme aldığı iki şiire atıfla "travma" kavramı üzerinden analiz edecektir. Nitekim, bu şairlerin şiirlerinde anlatılanlar biyografik tanıklık hükmündedir. Savaşın patlak vermesiyle gönüllü olarak orduya yazılan İngiliz şair Robert Graves, cephede Siegfried Sassoon'la tanışır ve arkadaşlıkları savaşın tam da ortasında filizlenmeye başlar. Gözü karalığı dolayısıyla cephede Deli Jack olarak anılan Siegfried Sassoon yaralandıktan ve kardeşini de aynı savaşta kaybettikten sonra bunalım geçirerek savaşın anlamını sorgulamaya başlar ve bu durum eserlerinde de etkisini gösterir. Graves ise savaş sırasında ciddi bir şekilde yaralanır ve ardından uzun yıllar boyunca yakasını bırakmayan ağır bir depresyonun kurbanı olur. Şahit olduğu korkunç anları eserlerinde dile getirir. Ne Sassoon ne de Graves savaşın etkilerinden tamamen kurtulabilir ve bu durum, özel hayatlarını da olumsuz etkiler. Bu bakımdan iki metnin temsil ettiği travmanın kalıcı semptomlar yarattığı ve ortak bir desen oluşturduğu görülmektedir.

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, oznuryemez@gmail.com

Travma ve Stres Bozukluğu

Travma terimi psikiyatri literatürüne 1980'lerde girmesine rağmen¹ çok daha öncesinde de etkilerinden bahsedilmekteydi ancak sistematik olarak henüz tanımlanmamıştı. Travma basit bir ifadeyle kaygı uyandıran bir olaya ya da duruma maruz kalma /tanık olma sonucunda yaşanan ruhsal yıkım ve fiziksel tahribat olarak tanımlanabilir. Travmanın tanımı ve deneyimi bireysel değişkenlikler gösterdiğinden², travmanın kökeninde anlam inşası olduğu fark edilebilir. Bir olayın ne derece travmatik olduğunu; ona yüklediğiniz anlamın derinliği, duygusal yakınlığınız ve ruhsal tepkileriniz belirler. Eylemin oluş hızı, yani apansızlığı da travmanın etkisini yönetebilir³. Mental olarak hazır olma süreci bu açıdan önem arz eder. Bütün bunlar bireysel travma deneyiminizi yönetirken bir de doğal afetler ve savaş gibi kitlesel olarak maruz kalınan ve katastrofik sonuçlara yol açan toplumsal travmalar vardır. Bireysel ya da kitlesel olsun, iç içe ya da birbirinden bağımsız yaşansın, her travmanın; doğurduğu fiziksel tahribatların yanında ruhsal bütünlüğü yıkıma uğratan ve travmanın özünü oluşturan psikolojik etkileri vardır. Amerikan Psikiyatri Birliği (APA)⁴ tarafından yayımlanan DSM-V⁵ travma ve stres kaynaklı bozukluklar genel başlığı altında topladığı bu ruhsal tepkiler kaygı ve duygu durum bozuklukları olarak iki ana grupta kategorize edilebilir. Anksiyete bozuklukları “kaygı, panik, fobiler, travma sonrası stres bozuklukları”⁶ duygu durum bozuklukları ise “depresyon, iki uçlu bozukluk, intihar”⁷ alt başlıkları altında toplanabilir. Doğrudan travmatik bir duruma maruz kalma sonucunda yaşanan kaygı bozuklukları da travma mağdurunun yaşına göre değişkenlik göstermektedir. DSM-V, altı yaşından büyük bireylerde baş gösteren travma kökenli kaygı bozukluklarını üç ana grupta ele alır: Travma

¹ Travma terimi ilk kez American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders Third Edition*, American Psychiatric Publishing, Washington 1980'de ele alınmıştır.

² Yanı başında ölen bir insana duyarsız kalmayı başaran kişiler olduğu gibi, evcil hayvanın kaybıyla derinden sarsılan insanlar da olabilmektedir.

³ Yıllarca kanser hastalığıyla mücadele eden bir yakınınızın ve hiçbir sorunu yokken kalp durması sebebiyle hayattan kopan arkadaşınızın vefatlarına vereceğiniz tepkiler de aynı olmaz.

⁴ American Psychiatric Association.

⁵ American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition*, American Psychiatric Publishing, Washington 2013.

⁶ Adrian Furnham, *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Psikoloji Fikri*, Çev. Sumru Ağırürüyen, Domingo Yayınevi, 2014, s. 4.

⁷ A.g.e., s. 4

sonrası stres bozukluğu (PTSD)⁸, akut stres bozukluğu ve uyum sorunları. Travma sonrası stres bozukluğu, “gerçek ya da olası ölüm, ağır yaralanma, cinsel taciz durumlarına maruz kalma” olarak tanımlanmakta ve bu durumun dört ana biçimde ortaya çıktığını belirtilmektedir: a) “travmatik olaya doğrudan maruz kalma b) başkalarının maruz kalmasına tanık olma c) olayın aile içinden ya da yakın arkadaşlardan birinin başına geldiği bilgisini alma (gerçek ya da olası ölüm olaylarında travmanın saldırı ya da kaza sonucu olması gerekmektedir) ya da d) tekrarlayan ve aşırı şekilde gerçekleşen travmatik olay detaylarına maruz kalma (sürekli olarak çocuk istismarı olaylarına maruz kalan polis memurları örneğinde olduğu gibi)”⁹. PTSD, belirtilen maddelerden bir ya da birkaçının yaşanmasını takiben ortaya çıkmaktadır ve çeşitli semptomlar göstermektedir. Bu semptomlar; “travmanın tekrarlayan, üzücü anımsamaları; tekrarlayan üzücü rüyalar, kabuslar ve uykusuzluk (insomnia); geri dönmeler (flashback)”¹⁰ ve “travmatik olayın kendisi ya da bir boyutunu anımsatan iç ya da dış uyarıcılara maruz kalındığında verilen aşırı yoğun stres ya da fizyolojik tepkiler”¹¹ dir.

Travmatik olaya maruz kalan ya da tanık olan kimse travma uyarıcılarından kaçınmak için yoğun bir çaba sarf eder ve bu uyarıcılar iki kategoride ele alınır: “Ruhsal uyarıcılar; travmatik olayla alakalı anılar, düşünceler ve hisler ile bu anılar, düşünceler ve hisleri uyandıran dış uyarıcılar (insanlar, mekanlar, konuşmalar, eylemler, nesnelere ve durumlar)”¹². Travmanın bireyde bilişsel ve ruhsal olumsuz tepkiler uyardığı göz ardı edilemez bir gerçektir. Bu tepkiler “dissosiyatif amnezi (olayın önemli bir boyutunu hatırlayamama), delüzyonlar, dış dünyadan ve bireyin kendinden beklentilerinin negatif bir hale dönüşmesi (kimseye güvenilmez, insanlar kötü) olayın neden ya da sonuçlarıyla ilgili sanrıya kapılarak geliştirilen suçluluk duygusu, süregelen kaygı hali, dış dünyaya ilginin azalması, yabancılaşma ve hissizlik”¹³ olarak sıralanabilir. Bir diğer uyarılma tepkileri de “yüksek uyarılma ile ilgili olan tepkilerdir”¹⁴ ve “uykuya dalmakta ya da uykuda kalmakta zorluk, sinirlilik ve öfke patlamaları, konsantrasyon ve hafıza ile ilgili zorluklar, dikkat artımı ve kendiniz veya başkalarının güvenliğiyle ilgili abartılı endişeler, abartılı

⁸ Post-Traumatic Stress Disorder

⁹ DSM-V, s. 271

¹⁰ Claudia Herbert, *Travma Sonrası Psikolojik Etkileri Anlamak*, Çev. Nihan Azizerli ve Remzi Güneş, Psikonet Yayınları, İstanbul 2016, s. 26-30.

¹¹ DSM-V, s. 271.

¹² A.g.e., s. 271.

¹³ A.g.e., s. 271-272.

¹⁴ Herbert, s. 33.

irkilme tepkileri ve size travmanızı anımsatan durumlara karşılık verdiğiniz bedensel tepkiler”¹⁵ olarak ele alınmaktadır. Bütün bu semptomların travmatik olayı takip eden ilk üç ay içinde başlaması gerekmektedir; travma kökenli kaygı bozukluğunun başlangıcı ve süreci tanıyı da çeşitlendirmektedir. Olaydan üç gün sonra başlayıp bir aya dek devam eden duruma Akut Stres Bozukluğu adı verilmektedir. Maruz kalınan olaydan bir ay sonra Akut Stres Bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğuna evrilir. Travma sonrası stres bozukluğuna depersonalizasyon ve derealizasyon gibi dissosiyatif tepkiler de eşlik edebilir ve uyum sorunlarını beraberinde getirir. Travma mağdurunun karşılaştığı önemli uyum sorunlarından biri de travma temelli öfkeyi benliğine kanalize etmesidir çünkü birey “travmayı yaratan kişi/kişilere veya olaylara karşı hissettiği öfkeyi kendisine yönlendiriyor”¹⁶. Aslında bu, tehlikeli bir sürecin başlangıcıdır ve bireyin kendisiyle ve kişiler arası ilişkilerini olumsuz olarak etkilemektedir. Bu süreçte travmatize olmuş birey; “a) sık sık kendini cezalandırma davranışı b) sık sık kendine fiziksel olarak zarar verme (kesme, yakma gibi) c) ilişkilerde tutarsızlık d) sağlıklı ilişkiler kuramama e) ikili ilişkilerde aşırı samimi olma, sınır tanımama f) ikili ilişkilerde aşırı soğuk davranma ve aşırı mesafeli olma”¹⁷ gibi davranışlar sergiler. Savaş travmasına maruz kalan bireylerde bahsedilen belirtilerden çoğu eşzamanlı olarak ortaya çıkar.

Travmatik Bir Deneyim Olarak Savaş

Muhakkak ki savaş, en yıkıcı toplumsal travmalardan biridir ve Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte travma kavramının evrensel bir farkındalık kazanmasına yol açmıştır. Milyonlarca insanın katliyle sonuçlanan bu savaş, sağ kalmayı başarabilmiş kişilerde tamiri mümkün olmayan psikolojik etkiler bırakmıştır. Bu durum kendini, hem savaş meydanında aktif olarak görev alan hem de cephe dışında yaşam mücadelesi vermeye çalışan insanlarda açığa vurmuştur. Herman, savaşın askerlerde sebep olduğu psikolojik yıkımı,

siper savaşının dehşetine fasılasız maruz kalma koşulları altında, şaşırtıcı sayıda insan ruhen sarsılmaya başladı. Mahsur kalmış, çaresizlik, sürekli yok olma tehdidi altında, kurtulma ümidi olmaksızın silah arkadaşlarının ölmesine ve yaralanmasına tanık olmaya zorlanan pek çok asker, histerik kadınlar gibi davranmaya başladı. Kontrolsüz bir şekilde feryat ediyor ve gözyaşı döküyorlardı. Donup kalıyor, hareket edemiyorlardı. Konuşmuyor

¹⁵ A.g.e., s. 34-37.

¹⁶ İlkin Öz, *Travma Çağı*, Martı Yayınevi, İstanbul 2017, s. 44.

¹⁷ A.g.e., s. 44.

ve hiçbir tepki vermiyorlardı. Hafızalarını ve hissetme yeteneklerini kaybetmişlerdi¹⁸.

sözleriyle anlatmaktadır. Gerçekten de savaş, ölmekten korkan fakat sürekli ölümle yüz yüze gelen, gözlerinin önünde pek çok katliama tanık olan askerleri ruhsal olarak tamamen kötürüm bırakmıştır. Kısır bir döngü içerisinde durmaksızın tekrarlanan travmatik olaylar ve anlar, savaş bittiğinde bile hayatta kalmayı becerebilen bu askerlerin zihinlerinde silinmesi mümkün olmayan kalıcı ve yıkıcı imgeler bırakmıştır. Ancak yaşanan bu psikolojik değişiminin tanımlanması da belli bir süre almıştır. Askerlerin yaşadıkları bu şoku başta fiziksel sebeplere bağlayan psikolog Charles Myers “gördüğü semptomları patlayan bombaların etkisine atfetti ve sinir bozukluğuyla sonuçlanan “bomba şoku” adını verdi”¹⁹. *Shell shock* denilen bomba şokunun aslında fiziksel olarak zarar görmemiş askerlerde de yaşandığı fark edilmiştir. Zamanla psikologlar yaşanan ruhsal tepkilerin psikolojik yıkım sonucu olduğunu kabul ettiler. Tabii bu durum dönemin otoritelerinin, savaşın anlamsızlığı yerine askerlerin karakterlerini sorgulamaya açmalarına yol açmış ve “travmatik bir nevroz geliştiren asker, en iyisinden bünyesel olarak zayıf bir insan, en kötüsünden hastalık numaracısı ve korkaktır”²⁰ algısının oluşturulmaya çalışılmasına da sebep olmuştur. *Shell shock* ve savaş nevrozu gibi isimlerle anılan savaş travması aslında Travma Sonrası Stres Bozukluğudur ve en iyi şekilde savaşa bizzat katılmış şair ve yazarların eserlerinde temsil edilmiştir. Savaş edebiyatı da dediğimiz bu yazınsal ürünlerin Amerikan edebiyatındaki en önemli temsilcisi Ernest Hemingway, İngiliz edebiyatında ise Wilfred Owen’dır. Savaşın travmatik etkilerini eserlerinde ele alan diğer yazarlar da savaş bittikten yıllar sonra bile travmayı içlerinden atamayan ve eserlerine edebi suje yapmaya devam eden Siegfried Sassoon ve cephe arkadaşı Robert Graves’tir.

Sassoon ve “Kolsuz Adamlar (Arms and the Man)”²¹

Genç Croesus uzatmak için iznini
Caxton Hall'a, heyete gitti
Gerçi yaraları kapanmış, iyileşmişti
Yine de Albay Sawbones'u görecekti

Bekleme odası karanlık ve çıplaktı...
Tam şöminenin üstünde herkes görsün diye

¹⁸ Judith Herman, *Travma ve İyileşme*, Çev. Tamer Tosun, Literatür Yayınları, İstanbul 2015, s.25.

¹⁹ A.g.e., s. 25.

²⁰ A.g.e., s. 26.

²¹ Çeviri için Doç. Dr. Mustafa Zeki Çıraklı'ya teşekkür ederim.

Çerçevelenmiş bir fiyat listesi asılıydı
Hatırlatan savaşa giden kahramanlara
Şereften bahseden sözlerle,
Bir kolun, ya da bir bacağın fiyatını,
Ve nasıl bedava bir protez alacaklarını!

Dirsek veya omuz, kalça veya diz,
İki kol, iki ayak, belki hepsi kaybedilmiş,
“Gazilerimize bedava protez verelim!”
Diye düşünürken göründü kapıda sekreter kız,
Yüzbaşı Croesus, buyrun efendim.’

Sassoon'un “Kolsuz Adamlar” (Arms and the Man²²) adlı şiiri savaşın korkunç yüzünü ve sebep olduğu bedensel ve ruhsal yıkımı, sade fakat tüm çıplaklığıyla yansıtmayı açısından önem arz eder. Örtük ve tarihsel yazarın²³ aynı kişiyi, Sassoon'u işaret ettiği eserde savaş travması ve yol açtığı felaketler ironik bir biçimde ele alınmıştır, tıpkı savaşın sebep olduğu stres bozukluğunun otoritelerce ironiye alınması gibi. Şiir savaşta yaralanmış ve tedavisi neredeyse bitmiş olan genç asker Croesus'un²⁴, Albay Sawbones'u²⁵ ziyaret etmesiyle başlar. Askerin amacı iznini uzatabilmektir²⁶ ve sıranın ona gelmesini beklemeye koyulur. Zihni ruhsal uyarıcılardan (iç dünyası) kopup dış uyarıcılara (bekleme odasına) odaklanmaya başlayınca, hafızada geri dönüş (flashback) yaşayarak savaşın korkunç yönüyle tekrar

²² *Arms*, İngilizcede aynı zamanda silah anlamına da gelmektedir. Ancak şiirin ironisini belirtmek için başlık “Kolsuz Adamlar” olarak çevrilmiştir. Başlığın; George Bernard Shaw'un 1894'te sahnelenen *Arms and The Man* (Silahlar ve Adamlar)'a gönderme yaptığı da bilinmektedir. Oyun, savaşın anlamsızlığı ve aptallığını konu edinmektedir.

²³ Anlatıbilimsel ve anlatıcılarla ilgili terimler için bkz. Mustafa Zeki Çıraklı, *Anlatıbilim: Kuramsal Okumalar*, Hece Yayınları, Ankara 2015.

²⁴ Croesus, mitolojik göndermeleri olan bir isimdir. Lidya kralı olan Croesus efsaneye göre oldukça zenginmiş. Tapınağa gidip Pers İmparatorluğuna karşı savaşa girip girmemesi gerektiğini sorunca “Savaşa girersen koca bir imparatorluğu yok edersin” cevabını almıştır. Aldığı cevaptan memnun olan Croesus savaşa girince Pers yerine kendi imparatorluğunu yok etmiştir. Esir düşen Croesus'un eşi de intihar etmiştir. Croesus'un hatası elbette söylenen sözleri yanlış yorumlamaktır. Bu ayrıca savaşın asıl amacını yitirmesine de ince bir gönderme olarak okunabilir.

²⁵ Sassoon'un acı ironik modu henüz şiirin başında, albayın isminde kendini ele verir. Sawbones, “Kemik(ler) gören” anlamına gelmektedir. Savaş katliamının birinci elden tanığı hekimin ta kendisidir.

²⁶ İznini uzatmak istemesinin asıl sebebi cepheye geri dönmek istememesi olarak yorumlanabilir. Graves'in de savaştan kurtulmak için kasten yaralanmaya çalıştığı söylentiler arasındadır.

yüz yüze gelir. Bekleme odası yer olmaktan çıkıp uzama²⁷ dönüşür; travmatik deneyim örtük yazarın zihnini kavrar ve nekahet döneminde ara verilmiş olan savaş meydanına tekrar dönülür. Cephe gibi “karanlık ve çıplak” olan odada bir ilan gözüne çarpar. İlan metninde, savaşta ayaklarını ve kollarını yitiren askerlere²⁸, şişirilmiş kahramanlık sözleriyle protezlerini nereden ücretsiz temin edebilecekleri yazar; üstelik protezlerin fiyatları da verilir. Böylece, kollarını ve bacaklarını kahramanlık sözleriyle teskin edilerek yitiren, daha doğrusu feda eden askerlere, kaybettikleri her uzvun fiyatı ödenmektedir; her uzuv yeniden temin edilmektedir. Bir bakıma askerlerini savaşmaya gönderenler, yapılan kahramanlığı karşılıksız bırakmamışlardır. “Dirsek veya omuz, kalça veya diz” savaş meydanında ne yitirilirse yitirilsin ne feda edilirse edilsin, iadesi hemen sağlanmaktadır; üstelik tek kuruş ödemedi. Bütün bu düşünceler hekim tarafından çağırılıncaya dek, örtük yazarın travmatize edilmiş beynini kuşatır. Öncelikle, bunca insanı bedenlen yok eden, sağ kalanların da ruhlarını çalan korkunç bir savaşın sıradan ve olağan bir konuymuş gibi anlatılması dikkat çekicidir. Aslında bu savaşa bizzat katılıp mücadele etmeyen ve durumu masa başında yönetenlerin savaşı nasıl algıladıklarını göstermektedir: basit ve sıradan bir konu. Bu hem örtük hem de tarihsel yazarın ortak fikridir. Sassoon, *Finished With War: A Soldier's Declaration*'da²⁹ şöyle yazar:

Bu beyanı askeri otoritenin kasti ve bilinçli bir meydan okuması olarak yapıyorum çünkü savaşın, onu bitirecek güce sahip olanlar tarafından kasıtlı olarak uzatıldığına inanıyorum. Ben, asker adına hareket ettiğime ikna olmuş bir askerim. Savunma ve kurtuluş savaşı olarak girdiğim savaşın artık bir saldırganlık ve işgal savaşı haline geldiğine inanıyorum. Ben ve diğer cephe arkadaşlarımın bu savaşa girme sebepleri en başından çok net bir biçimde ifade edilmeliydi. Müzakereyle elde edilecek şeyler için savaşa sokulduk.

Sassoon'un dönemin otoritelerine bu kadar açık ve korkusuzca meydan okuması muhakkak ki başına iş açabilirdi, ancak cephe arkadaşı Graves onun

²⁷ Doç. Dr. Mustafa Zeki Çıraklı, uzam (space) ve yer (place) in farklı anlamlar taşıdığını belirtmiştir. Uzam deneyimsel, yer ise boyutsaldır. Uzam bu açıdan anlamlı ve fonksiyoneldir. Bkz. “Theory of Postromantic Education in the Postmodernist Era,” *International Journal of Narrative and Language Studies (NALANS)*, Volume VI. Issue 11, December 2018 [Yayın Aşamasında].

²⁸ Sassoon şiirde er anlamına gelen *soldier* kelimesi yerine rütbeli asker anlamına gelen *officer* kelimesini kullanmıştır. Protezleri bedava alabilecek olanlar sadece rütbesi olan askerlerdir. Savaşa katılıp uzvunu yitirenler arasında bile bir rütbe ve sınıf ayrımı yapılmaktadır. Yani bir bakıma fedakârlığın derecesi rütbeyle ölçülmektedir.

²⁹ Sassoon'un 6 Temmuz 1917'de Bertrand Russel ve John Middleton Murry'den yardım alarak komutanına yazdığı ve savaşa geri dönmeyeceğini belirten mektubu.

sinirsel bir buhran geçirdiğini söyleyerek hastaneye yatırılmasını sağladı, böylece “onun savaş karşıtı beyanı psikolojik bir çöküşe atfedildi”³⁰.

Sassoon hem kendinin hem de arkadaşlarının savaşın gerçekte ne olduğundan bihaber kişiler tarafından kuklalaştırıldıklarını ve aldatıldıklarını düşünmektedir. Bir bakıma nesneleştirilmişlerdir ve amaç, sanıldığı gibi özgürlük değildir. Savaş, özgürlük için bir araç olmaktan çıkıp amacın ta kendisi olmuştur. Savaşı devam ettirmek isteyenlerin asıl amacı eldeki toprakları korumak değil; başka ulusların topraklarını ele geçirmektir. Özünde vatansever olan Sassoon'un yaşadığı ilk büyük travma aslında budur; anlam yüklediği imgeler zihninde yerle bir olmuştur. Büyük mücadelenin sanıldığı gibi kutsal amaçlar için yapılmadığının ve çıkarlara alet edildiğinin farkına vardığı an kendini, konumunu, savaşın anlamını ve otoriteyi sorgulayan bir tutum içine girmiş ve iç dünyasıyla sınırlayamadığı bir çatışma yaşamıştır. Sassoon'un bir asker olarak savaşı sorgulamaya hakkı yoktur; ancak savaş travmasının onda bıraktığı kalıcı izlerden sonra bir entelektüel ve bir yazar olarak savaşı ve otoriteyi sorgulamaya başlar. Sassoon'un erkek kardeşi Hamo da 1915 yılında savaşta öldürülünce, kaybın ve yasın şekillendirdiği bu bireysel travmayla yazarın hayata, ölüme ve savaşa bakış açısında dönüşümler başlar ve toplumsal ve bireysel travmaları eşzamanlı yaşar. Cepheye her gün tanık olduğu ölümler, kopan bacaklar ve kollar, yaralılar ve ardı arkası kesilmeyen çığlıklar yazarın yaşam üslubunu geri dönüşü olmayacak şekilde etkiler. Savaşı, romantize ve idealize etmek yerine realist bir bakış açısıyla değerlendirmeye başlar. Belleğinden sonsuza dek silemeyeceği kanlı görüntüler, kendine, bedenine, ruhuna ve diğer insanlara yabancılaşmasına yol açmıştır. Savaş öncesinde normal olan bireylerin hepsi ruhlarını travmatize eden savaştan sonra anormalleşmiştir ve önceki hallerine dönmenin imkânı da kalmamıştır. Anlamını yitiren artık sadece savaş ve kahramanlık değildir; ruh ve beden, mantık ve his, ölüm ve hayat, geçmiş ve gelecektir. Ontolojik olarak hayata değer katan şey de ölümdür; ancak savaşta ölümün varlığı ve bu derece yakınlığı hayatı değersizleştirmiştir. Hayatı yaşanılır kılan şey uğruna ölünecek değerlerdir, ancak Sassoon bu değerlerin aslında başından beri olmadığını fark etmiş ve bundan sonra da ölümle yaşam arasında bir fark olmadığını anlamıştır. Savaş özneyle nesnenin yer değiştirmesine sebep olmuştur; insan özne olmaktan çıkmıştır, savaşın olduğu yerde o sadece nesnedir. Sassoon, hastaneden çıkınca savaş karşıtı fikirlerini değiştirmemesine rağmen cepheye geri döner, çünkü savaş hayatını çoktan çalmıştır. Ölümden korkar ancak hayatına da devam edemez hale gelmiştir. Cephedeki arkadaşlarını düşünen yazar suçluluk duygusunun da tetiklediği buhran içerisinde savaşın yarım bıraktığı işi devam etmesini umarak, bir

³⁰ Herman, s. 27.

yandan da ölesiye korkarak cepheye tekrar döner. Sonunda Büyük Savaş'tan sağ çıkmayı başarır; ancak “pek çok muharebe nevrozlu mağdur gibi hayatının geri kalanında savaşı tekrar tekrar yaşamaya mahkûm”³¹ olur.

Sassoon'un metin içerisinde kopan uzuvlardan bahsetmesi aynı zamanda erkeğin savaş yüzünden kastrasyona uğradığına da işaret etmektedir. Korkmak, kaygılanmak ve buhran geçirmek erkekçe özellikler değildir, kadınca zaaflardır. Ancak savaş erkeklerin “histerik kadınlar gibi”³² davranmasına yol açmıştır. Bu da dolaylı olarak toplumsal cinsiyet rollerinin değişimine ve erkeklik kavramının sorgulanmasına neden olmuştur. Burada iki türlü baskı mevcuttur: Savaşın yol açtığı travma ve toplumun neden olduğu psikolojik baskı. Savaşın, dolayısıyla ölümden korktuğu için hasta rolü yaptığına inanılan erkek. Bu toplum dışına itilme durumu, erkeğin/askerin başkalarına yöneltmediği öfkeyi kendi benliğine kanalize etmesine de yol açmıştır. Bu bağlamda travmatik etki katlanarak artmış ve egoda bölünme yaşanmıştır. Savaş özneyi savaştan önce ve sonrası diye ikiye bölmüştür. Bu bölünme öznenin dile yabancılaşmasını ve dile bağıni koparmasına da sebep olmuştur. Artık unutma ve hatırlama arasında gidip gelen bellekte sadece kötü anılar/anlar sonsuz bir döngüde tekrarlanıp durmaktadır. Travmatik an/olay geçicidir, ancak travmatik etki/deneyim kalıcıdır. Bu etki bireyin geçmişe nostaljik bir hisle bakmasına da engel teşkil eder. Geçmiş sadece acı vericidir ve tekrar yaşanması/duyulması/konuşulması istenmez. Ne tamamen baskılanabilir ne de rahatça dile getirilebilir. Dile getirildikçe travmatik an tekrar tekrar yaşanılır, bu da dilin kaygı-ceza mekanizması olarak işlemesine neden olur. Bu açıdan savaş travması bireyi suskunluğa mahkûm edecektir. Örtük yazarın şiirde tek kelime etmemesi de bundandır. Olan biteni tarihsel yazar anlatıcı olarak hikâye eder. Tarihsel yazarın da dile bağıni devam ettirmesini sağlayan şey sanat/edebiyat/şiirdir. Şiir aracılığıyla süregelen travmatik etkiden bahseder, onun üzerine yazarak/konuşarak terapi olmaya çalışır. Bu bağlamda şiir terapötik etki sağlar, ancak tarihsel yazarın travmayı aşması mümkün değildir. Travma içselleştirilmiştir ve asla çözüme kavuşturulamaz; sadece şiir aracılığıyla dil düzleminde yönetilebilir. Travma artık öznenin kimliğinin bir parçası olmuştur.

Robert Graves ve “Öldürüldüğümde (When I'm Killed)”

Öldürüldüğümde, düşünmeyin beni.
Orada Cambrin Wood'da gömüldü deyin geçin...
Ya da Saf İyilik'le birlikte,
Çoktan Zion'da öldüğümü farz edin.

³¹ Herman, s. 28.

³² A.g.e., s. 25.

Emin olduğum bir şey var:
Gerçekten lanetlenmişimdir,
Eğer gidersem cehenneme.

Öldüğümde, beni beklemeyin.
Loş koridorlarda bensiz yürürken;
Beklemeyin beni, beklemeyin beni, beni beklemeyin!
Cennette ya da Cehennemde!
Toprak altında bir yerlerde...
Yaşayan bir ölü şu dizelerde.

Öldüğüm zaman, benim için yas tutmayın.
Vuruldu, dersiniz, genç ve cesurdu zavallı delikanlı
Öldü ve gitti – medet ummayın yastan.
Dudaklarınızda takılı hayatım:
Ey dost, ey sevgili, belki sen kurtarabilirsin
Oyun arkadaşını...
...mezardan.

Sassoon gibi idealist bir ailede yetişen Graves, savaş patlak verince gönüllü olarak orduya yazılır. Savaştan önce romantize edilmiş kahramanlık mitleriyle yetişen şair, aslında cephede hiçbir şeyin anlatıldığı gibi olmadığını fark eder³³. Bu durum savaşa karşı tavrının realist bir seyir takip etmesini sağlarken aynı zamanda kendi dünyasında yaşadığı ilk büyük çatışmadır. Zamanla travmaya evrilen bu deneyim, yazar kimliğini de olumsuz olarak etkiler ve bu süreçte çoğunlukla savaşı konu edinen şiirler kaleme almaya başlar. Artık anlatılagelen kahramanlık, savaş, cesaret ve fedakârlık söylemlerinin içi boş hikâyeler olduğunu o da kabullenmiştir. Ancak bu da, travmatize olan Graves ve diğerlerinin savaş sonrasında normal bir hayat sürmelerini kolaylaştırmaz, çünkü “Sassoon ve diğer gaziler için savaş cepheden çekilmekle bitmemiştir”³⁴. Şahit olduğu onca ölüm ve aldığı yaralar; Sassoon, Hemingway, Wilfred Owen ve diğerlerinde olduğu gibi, Graves’te de bir tür savaş nevrozuna yol açmıştır. Bu nevroz “savaştan ve cesur görünmeye çalışırken aslında ölesiye korkuyor olmaktan dehşete düşmelerine neden olurken savaşı bir hayatta da yabancılaşmalarına”³⁵ yol açmıştır. Graves savaş sona erdiğinde içine

³³ Graves’in kendisi de savaşta ağır bir biçimde yaralanmış ve ölümden dönmüştür.

³⁴ Robert Hemmings, *Modern Nostalgia: Siegfried Sassoon, Trauma and the Second World War*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2008, s. 30.

³⁵ Frank L. Kernowski, *The Early Poetry of Robert Graves*, University of Texas Press, Austin 2002, s. xii

düştüğü bu kaotik ruh durumunun görece düzelebileceğine ve “rüyalarında tekrar tekrar şiddet ve korkuyu yaşayan askerlerin durumunun savaş tehdidi ortadan kalkınca iyileşeceğine ve savaşın bitişiyle birlikte daha önceki gibi sükunet içerisinde olacaklarına inanıyordu. Ancak yanılmışlardı. Graves’in de yaşadığı gibi, travma sonrası stres bozukluğunun belirtileri uzun yıllar boyunca devam edecek hatta tüm hayatlarına etki edecekti”³⁶.

Gerçekten de Graves travmayı içselleştirmiş ve savaş bittikten sonra bile “ölenlerin hayaletlerini görmeye devam etmişti”³⁷. Bu bir bakıma “Graves’in savaştan fiziksel olarak değil de ruhsal olarak çok ağır bir darbe aldığını”³⁸ göstermekteydi. “Öldürüldüğümde (When I’m Killed)” şiiri de savaş döneminde yaşadığı travmanın dikkat çeken bir örneğidir. Öncelikle başlık Graves’in savaşa olan negatif tavrını yansıtmaktadır: haksız ve gereksiz. Bu sebepten şair, cephede yaşamını yitirirse eğer, ölen değil öldürülen/ ölüme kasten gönderilen olacaktır. Savaş amacını yitirdiğinden (daha ziyade bir işgal politikasına dönmüştür) ölümü de değersizleştirmiş; ölen asker şehit değil katledilen / kendi iradesi ve isteği dışında ölüme zorlanan olacaktır. Bu sebepten de sonraki hayatta ödüllendirileceğine dair beklentisi de kalmamıştır. Cennete gideceğine olan inancının sarsılmasında savaşın asıl maksadını kaybetmesinin de kuşkusuz büyük etkisi vardır. Sassoon’un şiirin aksine bu eserde örtük yazarın sessizliğe mahkûm edilmediğini, dille bağını tamamen koparmadığını ancak sadece travma ve pathos üzerine konuşabildiğini anlamaktayız. Tarihsel ve örtük yazarın aynı kişiyi işaret ettiği şiirde, ölüm korkusuyla felç olmuş karakterin haykırışları dile getirilmektedir. Şiirin ilk ve son kelimeleri, “Ne zaman” (when) ve “mezar” (grave), tam olarak örtük yazarın zihnine dair fikir elde etmemizi sağlamaktadır. Saplantılı bir biçimde ölümün kendisini ne zaman bulacağını düşünen örtük yazar, bunun sebep olduğu kaygıyı üçüncü şahıslara, savaştan sorumlu olanlara ve böyle çaresizce ölümü beklemesine neden olanlara yöneltmektedir. Öldükten sonra ardından dizilen boş övgülere ihtiyacı olmadığını ve fedakarlığının/yaşamının kefareti olarak da cennete gideceğine inanmadığını belirten örtük yazar, kaleme aldığı bu şiirde canlı canlı gömüldüğünü³⁹ özellikle vurgular. Metin içerisine hapsolan acı, kayıp, keder ve travma her okunuşta hem tarihsel hem de örtük okuyucunun zihninde/ belleğinde yeniden canlanacaktır. Hem örtük ve tarihsel okuyucu hem de

³⁶ A.g.e., s.18.

³⁷ A.g.e., s. 50.

³⁸ Kernowski, 50.

³⁹ Bu ifade şu şekilde okunabilir: Bedenim ölse de ruhum Dante’nin Araf’ta kalmış gezginleri gibi bu dizelerde dolaşacaktır. Bu şiir şairin bir bakıma Araf’ı olmuştur; cehenneme gitmek istememektedir ancak böyle anlamsız ve haksız bir savaşta öldürülürse lanetlenecek ve cehenneme gitmesi kesinleşecektir.

tarihsel ve örtük yazar nostaljik bir bakış açısıyla geçmişe bakmak istemeyecektir çünkü geride tekrar birleşme arzusu duyulacak bir geçmiş yoktur. Geçmiş sadece hatırlanması ve konuşulması travmatik etki bırakan bir olgudur. Daha kötüsü de anıları yeniden yazmaya ve düzenlemeye çalışmak mümkün değildir.

Örtük ve tarihsel yazarın zaman algısı; kimlikleri/benlikleri gibi parçalanmış, şimdide ve gelecekte sadece geçmiş hüküm sürmüştür/sürecektir. Ölümünden sonra yasının tutulmasını istemediğini vurgulayıp⁴⁰ “oyun arkadaşınızı mezardan kurtarabilirsiniz” derken de savaşı oyun gibi algılayan ve yöneten ideolojiyi (Fromm'un tabiriyle otoriter vicdanı) hicvetmektedir. Gerçekten de o artık bir yazar/birey/asker değil sadece oyun arkadaşıdır. “Dudaklarınızda takılı hayatım” derken örtük yazar savaşı durdurabileceklerini ve bunun dudaklarının arasından çıkacak tek bir söze bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, bu şiir okunduğu (okuyucunun dudaklarından çıktığı sürece) ve yazar hatırlandığı müddetçe, cehenneme gitmekten kurtulmuş olacağını da ima/ümit etmektedir. Yine de şiir bir bütün olarak henüz hayatta olan biri için yazılmış bir ağıttır. Tarihsel yazar, henüz gerçekleşmemiş olan kaybından (ölümünden) kaynaklı kara melankoli içine girmiştir. Kendi yasını kendi tutmaktadır. Travma onu tam anlamıyla canlı cenazeye çevirmiştir, dizeler de mezarına dönüşmüştür. Ölümü mukadder olan askerler için bu şiir bir mezar taşı yazısı gibi okunabilir, tıpkı Thomas Gray'in “The Epitaph” şiiri gibi.

Sonuç

Savaş travmasını konu edinen bu iki şiire baktığımızda, travmatik an sona erse bile travmatik deneyimin süregeldiğini ve travmatik anın/olayın bellekte öykü ya da anlatı formunda değil, daha ziyade imgesel (görsel aşan imge) ve duygu olarak muhafaza edildiğini fark etmekteyiz. Bu muhafaza yeniden yazılmaya müsait olmayan kompakt, parçalanmayan somut bir nesneyi barındırmaktadır. Bir başka deyişle, tecrübe olarak muhafaza edildiğinde onu yeniden yazmak, revize etmek, değiştirmek hatta neredeyse silmek mümkünken travmatik imge ve duygu adeta suyun dibine çökmüş bir çökelti gibi orada bekleyip yapılan her müdahalede su yüzeyine çıkar, karışır ve varlığını hissettirir. Bir çökelti kadar (metaforik konuşursak) gereksiz ve rahatsız edici olmasına rağmen hafıza kabının dibinde durur. Travmatikler için zaman/saat durmuştur; daha doğrusu, bir yerde takılı kalmıştır. Travmatiklerin toplumsallaşamamalarının nedenlerden biri de zamanla kurdukları/kuramadıkları bu sorunlu ilişkidir. Bellekleri travmatik an/zamanda takıldığı gibi sanat eserleri de hep bir konuda takılı kalmıştır:

⁴⁰ Örtük yazar aslında bilerek ölüme gönderdiğiniz birinin yasını tutmanıza gerek yok demek istemektedir.

savaş. Bu da zihin bölünmesine işaret etmektedir. Her iki metin de travmatik anıların /anların bastırılmaya çalışıldığının ama bu çabaların başarısızlıkla sonuçlandığının göstergeleridir. Bastırılmaya ve baskılanmaya çalışılan travma üzerine konuşulmaya devam edilmektedir; bu durum dilin kaygı-ceza mekanizmasına dönüşmesine yol açmaktadır, çünkü dille bağı devam ettiren/yok eden tek şey travmadır. Bireyin gerçek yaşamda dille bağı kesmesine sebep olan travma yazar olarak bu bağı devamını sağlamaktadır. Bir yandan da travmatik etkinin daima bilinç yüzeyinde yer almasına sebep olmaktadır. Yaşanılan travmatik deneyim tarihsel ve örtük yazarla sınırlı kalmamış, okuyucuya da aktarılmıştır. Bu açıdan okuyucuda “empatik travma”⁴¹ uyandırılmıştır. Yazarın bilinç yüzeyinde yer alan travma, göstergeler ve imgeler aracılığıyla okuyucunun bilinçaltına kanalize edilmiştir.

⁴¹ Öz, s. 27.

KAYNAKÇA

AMERICAN Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition*, American Psychiatric Publishing, Washington 2013.

ÇIRAKLI, Mustafa Zeki, "Theory of Postromantic Education in the Postmodernist Era," *International Journal of Narrative and Language Studies (NALANS)*, Volume VI. Issue 11, December 2018 [Yayın Aşamasında].

ÇIRAKLI, Mustafa Zeki, *Anlatıbilim: Kuramsal Okumalar*, Hece Yayınevi, Ankara 2015.

FURNHAM, Adrian, *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Psikoloji Fikri*, Çev. Sumru Ağırürüyen, Domingo Yayınevi, 2014.

GRAVES, Robert, *Fairies and Fusiliers*, A.A. Knopf, New York 1918, Bartleby.com, 1999. www.bartleby.com/120/. [Date of Printout].

HEMMINGS, Robert, *Modern Nostalgia: Siegfried Sassoon, Trauma and the Second World War*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2008.

HERBERT, Claudia, *Travma Sonrası Psikolojik Etkileri Anlamak*, Çev. Nihan Azizerli ve Remzi Güneş, Psikonet Yayınları, İstanbul 2016.

HERMAN, Judith, *Travma ve İyileşme*, Çev. Tamer Tosun, Literatür Yayınları, İstanbul 2015.

KERNOWSKI, Frank L, *The Early Poetry of Robert Graves*, University of Texas Press, Austin 2002.

ÖZ, İlkin, *Travma Çağı*, Martı Yayınevi, İstanbul 2017.

SASSOON, Siegfried, *The Old Huntsman and Other Poems*, E. P. Dutton & Company, New York 1918, Bartleby.com, 1999. www.bartleby.com/135/. [Date of Printout].

ZAMAN BİLİNCİ VE MODERNLEŞME BAĞLAMINDA RUSYA'NIN GREGORYEN TAKVİMİNE GEÇİŞİ

Hüseyin YADİGAROĞLU*

*Öd tengri yaşar. Kişi oğlu kopölgeli törümiş
(Zamanı Tanrı yaşar. İnsan oğlu hep ölmek için türemiş)¹*

Kül Tigin Yazıtı

Giriş

Takvim, tarih boyunca sosyal ve iktisadî hayatı düzenlemek amacıyla kullanılan temel araçlardan biridir. İptidai ve modern öncesi toplumlarda ay ve güneşin hareketlerini takip ederek doğanın değişimini öngörebilme amacıyla takvim kullanılırken modernleşmeyle birlikte takvim daha çok sosyal hayatı düzenlemek için kullanılmıştır. Böylece toplumlar her tarihsel süreç içerisinde sahip oldukları sosyo-kültürel ve bilimsel değerler neticesinde kendi takvimini düzenlemiştir. Bu bağlamda takvim, hem geleneksel hem de modern toplumlarda farklı amaçlara yönelik unsurları ortaya koysa da her iki toplumda da temel hedef zamanı planlama eylemi olarak görülür. Bununla birlikte toplumların yaşam deneyimleri onların zaman bilincini değiştirmiştir. Rönesans, reform, aydınlanma, sekülerleşme ve rasyonelleşme süreçleri zaman olgusunun geleneksel dönemlerdeki anlayışını değiştirmiştir. Böylelikle modern öncesi toplumlardaki nitel zaman bilinci, yerini modern toplumlarda nicel zaman bilincine bırakmıştır. Neticede pozitivist mantıktan hareketle mekân-zaman ayrışması ve zamanın soyutlaşması modernleşmenin bir getirisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rusya'nın 18. Yüzyılla birlikte Avrupa ile siyasi, askerî ve iktisadi ilişkileri neticesinde Avrupa merkezli modernleşmeyle tanıştığını söylemek mümkündür. Bu süreç, 20. yüzyılda geçirdiği siyasi ve toplumsal hareketlerle modernleşme sürecine hızlı bir şekilde entegre olma biçiminde şekillenmiştir. Rusya'nın Batı tarzı modernleşme sürecine entegre olduğunu gösteren önemli somut göstergelerden biri 1 Şubat 1918'de Gregoryen takvime geçiştir. Rusya'nın Gregoryen takvimini kabulü, hem diğer Avrupa toplumlarıyla bütünleşme hem de kendi iç sosyal ve siyasi dinamiklerini

* Dr., yadigarogluh@hotmail.com.

¹ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Hisar, 2003, <https://www.altayli.net/wp-content/uploads/2016/06/ORHUN-%C3%82B%C4%B0DELER%C4%B0.pdf> (ET. 13.12.18), s. 21.

örgütlenme yolunda atılan önemli bir adımdır. Bu takvim değişikliğindeki temel amaç, sosyal ve iktisadî hayatta modernleşmeyi gerçekleştirmeye dair istektir. Bu noktada Rusya'nın Gregoryen takvimine geçişi bu çalışmada konu edilmektedir. Söz konusu takvim değişikliği modernleşme yolunda atılan somut adımlardan biridir. Böylelikle Bolşevik Devrimi'yle (Ekim 1917) birlikte Vladimir İ. Lenin'in öncülüğünde Rusya, Batı merkezli modernleşme sürecine entegre olmayı temel amaç olarak görürken aynı zamanda sosyalist devrimin temellerini sağlamlaştırmayı amaçlamıştır. Bu bakımdan Gregoryen takvimin, sosyalist toplum oluşturma sürecinin inşasına yönelik olarak hem proletaryanın çalışma saatlerinin belirlenmesi hem de emek sürecinin planlanmasıyla birlikte proletarya bilincinin oluşturulmasına da katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Ancak önemle belirtilmesi gerekir ki tüm bu gelişmelerle birlikte sadece proletarya değil; Leninizm düşüncesi üzerinde şekillendirilmeye çalışılan tüm Rus toplumunun da ortak zaman bilincine sahip olması hedeflenmiştir. Bu kapsamda zamanı bölümlere ayırma ve planlamanın temel aracı olan takvimi konu edinen bu çalışmada takvimin tarihi, modernleşme öncesi ve modernleşme süreciyle değişen zaman bilincine ve Gregoryen takvimine geçiş süreci irdelenmiştir.

1. Modernleşme Kavramı

“Modern” kavramı uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Kavramın Latince kökeni “modernus” ilk kez MS. 5. yüzyılda Roma İmparatorluğu içindeki mevcut Hristiyanlık düşüncesini imparatorluğun Pagan geçmişinden ayırt etmek için kullanılmıştır. Değişen içeriğe sahip olan “modern” terimi, eskiden yeniye geçişin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir bilinci ifade etmektedir.² Bununla birlikte modern terimi Latince “modernus” kavramından gelmektedir. “Modernus” ise “yakın zamanlar (recently)” ve “biraz önce (just now)” anlamına gelen “modo”dan türemiştir. “Modo” kavramı, geç Latin döneminde, Latince “bugün” anlamını taşıyan ve “hodie”den gelen “hodiernus” kelimesinden türetilen bir kavramdır. Modernus kavramı ilk olarak MS. 5. yüzyılın sonunda “antiquus”un (Latince eski demek) karşıt anlamı olarak kullanıldı. 10. yüzyıldan sonra “modernitas (modern dönemler)” ve “moderni (bugünün insanı)” kelimeleri ise özellikle kullanılmaya başlanmıştır. Bu sebeple modernite Hristiyan Ortaçağ'ın bir icadı olarak görülür.³

² Jürgen Habermas ve Seyla Ben-Habib, “Modernity versus Postmodernity”, *New German Critique*, Sayı 22, 1981, s. 3.

³ Krishan Kumar, *From Post – Industrial to Post – Modern Society*, Second Edition, Blackwell Publishing, USA 2005, s. 91.

Modern kelimesi 16. yüzyıl Avrupası'nda "çağcıl" olan her şeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Modernleşme düşüncesi ise 19. yüzyıla kadar "yozlaşma" olarak kabul edilmiştir.⁴ Modernleşmeyi S. N. Einsenstadt şu şekilde tanımlamıştır:

Tarihsel olarak modernleşme, on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde meydana gelen değişimin bir ürünü olarak gelişen, sonra diğer Avrupa ülkelerine, ardından da on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılan bir süreçtir.⁵

Einsenstadt'ın bu sözlerinden hareketle onun modernleşmeyi Batı'nın sosyal, kültürel ve ekonomik gelişim süreci olarak gördüğünü ve bu sürecin merkez olarak Batı'dan diğer coğrafyalara yayıldığına dair bir fikre sahip olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Yine onun tanımından da anlaşılacağı üzere modernleşme, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da başlayan çok yönlü ve girift bir süreci ifade etmektedir. Kısacası modernleşme, "geçen yüzyıllarda kristalize olmuş, bugünkü yaşam tarzımızı şekillendirmiş ve bizi hala belirli bir yöne sevkeden, birbirleriyle iç içe geçmiş yapısal, kültürel, psişik ve fizik değişimlerin karmaşasını dile getirmektedir".⁶

Klasik sosyologlar modernleşmeyi farklı açılardan değerlendirir ve farklı olgular üzerinden okurlar. Ferdinand Tönnies modernleşmeyi cemaat (gemeinschaft) toplumundan cemiyet (gesellschaft) toplumuna geçiş olarak ifade eder. Tönnies cemaat toplumu ile şunu kastetmektedir:

[H]erkesin yerini bildiği, statünün atfedildiği, toplumsal ve coğrafi hareketliliğin sınırlı olduğu ve tüm hayat tarzının homojen bir kültüre, örgütlü dine dayandığı ve iki temel sosyal kontrol birimi – aile ve kilise – tarafından desteklenen kesin bir değerler ve ahlak kuralları tarafından düzenlendiği geleneksel köy topluluklarını.⁷

Cemiyet toplumu "kişisellikten uzak, yapay ve geçici ilişkiler"nin olduğu, "duygu ve yakınlığa" yer olmayan, "dinamik", "rekabetçi" ve hızlı hayat akışının olduğu, ortak bir kültür yerine farklı kültürlerin bir arada yer aldığı bir toplum türünü ifade eder.⁸ Böylelikle Tönnies, Batı'daki

⁴ Anthony Giddens ve Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, Çev. Ali Esgin, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014, s. 28.

⁵ Shmuel Noah Einsenstadt, *Modernleşme - Başkaldırı ve Değişim*, Çev. Ufuk Coşkun, 2. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014, s.11.

⁶ Hans Van Der Loo ve Willem Van Reijen, *Modernleşmenin Paradoksları*, Çev. Kadir Canatan, 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s. 14.

⁷ Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Hzl. Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, 3. Baskı, Sentez Yayıncılık, Bursa 2010, s. 59-60.

⁸ Slattery, s. 60.

modernleşme sürecini cemaat tipi toplumsal yapıdan cemiyet tipi toplumsal yapıya yönelik bir değişim olarak görür.

Benzer şekilde Émile Durkheim modernleşmeyi “mekanik dayanışmadan” “organik dayanışmaya” geçiş süreci üzerinden açıklar. Ona göre, mekanik dayanışmada bireyler birbirlerine benzerken organik dayanışmada birbirlerinden farklıdırlar. Benzerlikten doğan mekanik dayanışmada ortak bilinç insanların bilincini belirler. Bu nedenle kişilikler silinir ve insanlar “ortaklaşa bir varlık” olurlar. Mekanik dayanışmanın olduğu toplumlarda “birey kendinin sahibi değildir; tam anlamıyla toplumun istediği gibi kullandığı bir nesnedir”.⁹ Bu bağlamda Durkheim’a göre, “mekanik dayanışmanın uygun düştüğü belli nitelikte bir toplumsal yapı vardır. Bu toplumsal yapının tanıtıcı özelliği, kendi aralarında türdeş ve benzer olan parçalardan kurulu bir dizge oluşudur”.¹⁰ Organik dayanışmanın baskın olduğu toplumlar ise, “benzer ve türdeş parçaların birbirine eklenmesi olmayıp, her biri özel bir role sahip olan kendileri de farklı parçalardan oluşan farklı organlar dizgesi niteliğindedirler”. Bu toplumlarda bireyler soy ilişkilerinden ziyade yaptıkları toplumsal etkinlik veya mesleklerine göre konum sahibi olurlar. Kısacası “her bireyin yerini belirleyen, artık gerçek ya da sanal kan bağı değil, yerine getirdiği işlevdir”.¹¹ Durkheim mekanik ve organik dayanışma ayrımını geleneksellik ve modernlik üzerinden kurgular. Onun organik toplum yapısı farklılaşmayı ifade eder. Farklılaşma aynı zamanda bir bütünleşmenin nasıl gerçekleşeceği sorusuna cevap niteliğindedir. Durkheim’ın bu düşünceleri fonksiyonel bütünleşmenin modern toplumların kaçınılmaz bir gerçekliği olarak kabul gördüğüne işaret eder.

Georg Simmel, modernleşmeyi artan bireysellik üzerinden değerlendirmektedir. Ona göre “ilkel insanın *maddi* varoluşunu sürdürebilmek için doğayla giriştiği savaş, bu modern form altında en son şeklini almıştır”.¹² Simmel söz konusu olan bu modern formun bireyselliği getirdiğine inanır. Bireysellik hem “geniş ve akışkan bir toplumsal ortamdan gelen özgürlük ve kendi kendinden sorumlu olma hali” hem de “niteliksel” yani “tek insanın kendini tüm diğerlerinden ayırt etmesi” anlamlarına sahiptir.¹³

⁹ Émile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, Çev. Özer Ozankaya, 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 2006, s.163.

¹⁰ Durkheim, *Toplumsal*, s. 220.

¹¹ Durkheim, *Toplumsal*, s. 221.

¹² Georg Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, Çev. T. Bora vd. 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 93.

¹³ Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, Çev. Tuncay Birkan, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 248.

Rasyonelleşmeyi modernleşmenin temel ölçüsü olarak kabul eden Max Weber'e göre, rasyonelleşmenin iki türü vardır. Bunlardan ilki biçimsel rasyonellik diğeri özsel rasyonelliktir. Biçimsel rasyonellik "teknik olarak mümkün ve gerçekten uygulanan nicel hesaplamanın derecesini isimlendirmek için"¹⁴ kullanılmaktadır. Dolayısıyla biçimsel rasyonelikte gerekli olan ihtiyaçların rakamsal olarak hesaplanabilir olması söz konusudur. Diğer yandan Weber, özsel rasyonelliğin belirsizlikler içerdiğini söyler. Özsel rasyonellik, "en yeterli metotlarla yapılan hedef yönelimli rasyonel hesaplamaya dayalı" ve değerlerin ölçek olarak kabul edildiği bir rasyonellik türüdür.¹⁵ Weber, dünyanın büyüden arındırılmasını (entzauberung) rasyonelleşme ve modernleşmenin göstergesi olarak kabul etmektedir. Dünyanın büyüden arındırılması (disenchantment of the world), Batı rasyonelliğinin ve insanlığının kurtuluşu için din ve büyüün reddedilmesi ve akılcılığın önemini artırmasıdır. Bu bağlamda büyüden arınma (disenchantment) insan eyleminin kurtuluşsal (veya soteriolojik) öneminin sekülerleşmesi anlamını da taşır.¹⁶ Kısacası Weber, sekülerleşme ile beraber dinin insanlık zihni üzerindeki ve toplumsal alandaki belirleyici rolünün azaldığını söyler. Aynı zamanda o, rasyonellik eğilimlerinin modern toplumun temel özelliklerinden biri olduğunu vurgular.

Klasik sosyologlar insanlık tarihinin modernleşmeye giden sürecini açıklarken evrimci bir perspektif kullanırlar. Örneğin sosyolojinin kurucusu Auguste Comte, modernleşme sürecine giden yolu teolojik, metafizik ve pozitivist dönem olarak açıklar. Onun modernleşmeyle ilişkilendirdiği çağ, pozitivist çağdır. Comte'dan daha önce İbn Haldun bedevilikten hazariliğe geçişi modernleşme olarak betimlenebilecek şekilde değerlendirmiştir. Giambattista Vico tanrılar, kahramanlar ve insanlar çağı üzerinden bu sürece yaklaşırken Herbert Spencer savaşı toplumlardan endüstriyel toplumlara doğru gerçekleşen evrimsel bir süreç olarak konuya yaklaşır. Genel olarak sosyologlar modernleşmeyi dinsel unsurların etkisinin azaldığı ve aklın ön plana çıktığı bir toplumsal düzen üzerinden okumaktadırlar. Böylelikle aydınlanma düşüncesiyle birlikte modernleşme sürecine giden yolda dinin toplumsal hayattaki etkisinin azaldığını söyleyebiliriz. Klasik sosyologlar bu süreç sonucunda toplumla ilgili düşüncelerini izah ederken hareket noktaları bilim ve akla dayalı bir toplum inşa etmek ve dinin toplumsal hayattaki etkisini yitirdiğini ve hatta bazılarının bilim ve akla dayalı modernleşmeyle ilişkili yeni bir din inşa etmeye çalıştıklarını dahi söylemek mümkündür.

¹⁴ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, Cilt 1, Çev. Latif Boyacı, 1. Baskı, Yarın Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 199.

¹⁵ Weber, *Ekonomi*, s. 200.

¹⁶ Anthony J. Carroll, "Disenchantment, Rationality and the Modernity of Max Weber", *Forum Philosophicum*, Special Issue, 2011, s. 120.

Bütün bu süreçler aydınlanma düşüncesinin arzuladığı toplum yapısını vurgulamaktadır.

1.1. Modernleşme ve Zaman Bilinci

Rönesans, reform, sekülerleşme, aydınlanma düşüncesi, rasyonelleşme ve sanayi devrimi gibi uzun bir tarihsel dönemi kapsayan dönüşümler modernleşmeyi inşa eden süreci ortaya koyar. Bu dönüşümlerle birlikte geleneksel toplumsal yapıdaki zaman bilinci önemini yitirmiştir. Dolayısıyla ilkel veya modern öncesi toplumlarda metafizik veya teolojik unsurlar üzerinden anlam kazanan zaman bilinci hâkim iken modern toplumlarda rasyonelleşme ile birlikte hesaplanabilir zaman bilincinin hâkim olmaya başladığı görülmektedir. Bu değişimin sonucu olarak “geleneksel toplumlarda zamanın nitel ölçülmesi veya belirlenmesi söz konusu”¹⁷ iken modern toplumlarda “ölçülebilir” yani “az çok değerli ve piyasada alınıp satılan bir mal olan zaman”¹⁸ anlayışı ortaya çıkmıştır.

Doğanın ritmine göre hayatı düzenleyen geleneksel toplumların aksine modern toplumlar Rönesans, reform, aydınlanma düşüncesi, sekülerleşme ve rasyonelleşme gibi bir dizi değişim ve dönüşüm sürecini içinde barındırmaktadır. Modernleşmenin temel fikrî dayanaklarından biri olan Rönesans ifadesi, “yaklaşık olarak 14. yüzyıl başıyla 16. yüzyıl sonu arasında Avrupa sanatı ve bilimin serpilip gelişmesi için kullanılan bir isimdir”.¹⁹ Bilim ve sanatta söz konusu olan bu değişim düşüncede özgürlüğü getirmesinin yanı sıra sanat, bilim ve teknolojinin bağınaz fikirlerin boyunduruğundan kurtulmasına da olanak tanımıştır. Bu nedenle Rönesans hareketi, “yenileme” ve “yenilik yapma” anlamlarına da gelmektedir.²⁰ Bu anlamda Rönesans, zihinsel bir dönüşüm sağlayarak din ve dinî otoritenin etkisini kırmış ve deney ve gözleme dayanan, metafizik boyuttan sıyrılan bilginin önünü açmıştır.

Rönesans hareketi ve dinî otoriteye karşı biriken nefretin etkisiyle birlikte Avrupa’da din reforme edilmiştir. Reform hareketleri, “ruhani hiyerarşi ve rahiplik kurumu yardımıyla sömürü düzeni kuran kiliseye karşı oluşan belirgin hoşnutsuzluğun bir ifadesi olarak tanımlanabilir”.²¹ Stephen

¹⁷ Ejder Okumuş, *Zamanın Toplumsal Gerçekliği*, Ark Kitapları, İstanbul 2011, s. 81.

¹⁸ Matei Calinescu, *Modernliğin Beş Yüzü*, Çev. Sabri Gürses, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2017, s. 13.

¹⁹ John M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, İnkılap Kitabevi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul 2010, s. 271.

²⁰ Peter Burke, *Avrupa’da Rönesans Merkezler ve Çeperler*, Çev. Uygur Abacı, Literatür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 2.

²¹ Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, Çev. Ertürk Demirel, 4. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara 2012, s. 20.

J. Lee reform hareketinin 16. Yüzyılda gerçekleşmesini üç faktörle açıklar. İlk faktör papalığa karşı toplumda biriken nefretin 15. Yüzyıl sonunda doruk noktasına ulaşmasıdır. İkincisi, matbaanın keşfiyle birlikte hem iletişim olanaklarının artması hem de Rönesans döneminde kilisenin ciddi eleştirilere maruz kalmasıdır. Son olarak da milliyetçilik akımları ve ulusal devlet fikri karşısında kilisenin otoritesi gittikçe zayıflamıştır.²² Rönesans ve reform hareketleriyle birlikte dinin toplumsal alandaki etkisi zayıflayarak bunun yerine bilimin ve aklın etkin olduğu bir toplumsal düzen anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde kilisenin otoritesinin zayıflamasıyla birlikte zaman ve zamanı ölçme konusunda esas alınan ölçütlerde değişimin gerçekleşmesi de söz konusu olmuştur. Böylelikle kilisenin takvimler üzerindeki tek yetkili kurum gibi belirleyiciliği de kırılmaya başlamıştır.²³

Reformasyon hareketi “evrensel Hristiyan düzeni fikrini yıktı ve seküler Avrupa nosyonunun doğması için bir alan”²⁴ yaratmıştır. Sekülerleşme ile birlikte dinin siyaset, ekonomi, hukuk, eğitim ve toplumsal ilişkiler gibi alt sistemler üzerindeki belirleyiciliği kaybolmuştur. Bu cümleden hareketle sekülerleşme; “eskinin her şeyi kapsayan aşkın dinî sistemlerinin, işlevsel anlamda farklılaşmış modern toplumlarda diğer alt-sistemlerle birlikte onlar gibi bir alt-sisteme hapsedildikleri ve bu esnada söz konusu diğer alt-sistemler üzerindeki hâkimiyetlerini kaybettikleri bir süreç”²⁵ olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde sekülerleşme kuramının öngörüsü, özellikle devlet, ekonomi ve bilimin dinî alandan işlevsel olarak farklılaşma ve bağımsızlaşmasıdır. Yani metafizik boyuttan dünyevileşme alanına doğru bir dönüşümü içermektedir. Bu bağlamda sekülerleşmenin modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz.²⁶ Bu söylemden hareketle sekülerleşmeyi “özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inançların, pratiklerin ve kurumların

²² Lee, s. 21.

²³ Kilisenin takvim üzerindeki belirleyiciliğine verilebilecek en güzel örneklerden biri Jülyen takvimindeki gün hesaplamalarındaki yanlışın Papa Gregory XIII tarafından 5 Ekim 1582’de düzeltilmesidir. “The Gregorian Calendar”, *Scientific American*, Cilt 76, Sayı 15, 1897, s. 228; David Braverman, *The Mathematics of the Gregorian Calendar*, Xlibris, United States of America 2010.

²⁴ Gerard Delanty, *Avrupanın İcadı*, Çev. Hüsamettin İnaç, 4. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2014, s. 160.

²⁵ Karel Dobbelaere, “Sekülerleşmenin Anlamı ve Kapsamı”, *Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler*, Drl. Peter B. Clarke, Çev. Mehmet Süheyl Ünal, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s.13.

²⁶ Jose Casanova, *Modern Dünyada Kamusal Dinler*, Çev. Mehmet Murat Şahin, 1. Baskı, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya 2014, s. 27.

toplumsal önemlerini yitirdikleri bir süreç”²⁷ şeklinde tanımlamak mümkündür. Aynı zamanda sekülerleşme tezi, “modernleşme ile birlikte hem toplumsal hem de ferdi bilinç düzeyinde dinin gerileyeceğini ve zamanla yer küreden tamamen silineceğini”²⁸ de öngörmektedir. Sekülerleşmeyle birlikte dinin, bireysel ve toplumsal bilinç düzeylerinde belirleyiciliğinin değer kaybetmesi ve dinin toplumsal yapının bir alt sistemi olarak kavramsallaştırılması nitel zaman anlayışının yerine nesnel ölçütlerle hesaplanabilir nicel zaman anlayışına bırakmıştır. Bu bağlamda dini referans olarak anlam kazanan zaman ve bu zamanı düzenleyen takvimler değer kaybetmiştir.

Modernleşme hareketinin temel dayanaklarından biri aydınlanma felsefesidir. Aydınlanma felsefesi tabiri 18. Yüzyıl felsefesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Aydınlanma ifadesiyle, “insanın kendisi” ve “insan hayatının anlam ve düzeni”ni metafizik ve bilimsel olmayan düşüncelerden kurtarma kastedilmektedir. Bu bağlamda aydınlanma, “insanın düşünme ve değerlemede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup kendi aklı, kendi görgüleri ile hayatını aydınlatmaya girişmesidir”.²⁹

Aydınlanma felsefesinin en önemli filozoflarından biri olan Immanuel Kant “aydınlanma nedir?” sorusuna şu cevabı vermektedir:

Aydınlanma insanın kendi kendisini vesayete maruz bırakmaktan kurtulmasıdır. Vesayet bir insanın bir başka insanın nezareti olmaksızın kendini idrak kabiliyetini (understanding) kullanamama iktidarsızlığıdır. Bu vesayet, vesayetin sebebi akıldan mahrumiyette değil, aklı bir başkasının nezareti (direction) (talimatı) olmadan kullanma karar ve cesaretinin yokluğunda, insanın kendi kendisini maruz bıraktığı bir vesayettir. *Sapare aude!* ‘Kendi aklını kullanma cesaretini göster!’ aydınlanmanın düsturudur.³⁰

Akla dair aydınlanma felsefesindeki bu düstur, modernliğin düşünsel kaynaklarından biridir. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte “doğüstünün doğalla, dinin bilimle, tanrısal buyruğun doğa yasasıyla ve din adamlarının filozoflarla yer değiştirmesi söz konusuydu”.³¹ Bu bağlamda aydınlanma

²⁷ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 645.

²⁸ Ali Köse, “Sunuş”, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, Hzl. Ali Köse, Ufuk Kitapları, İstanbul 2002, s. 7.

²⁹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 16. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 289.

³⁰ Immanuel Kant, “Aydınlanma Nedir?”, Çev. Atilla Yayla, *Liberal Düşünce*, Cilt 10, Sayı 38-39, 2005, s. 225.

³¹ Robert Bierstedt, “18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce”, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Hzl. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, Çev. Uğur Kocabaşoğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara 2002, s. 19.

düşüncesinin rasyonel ve ampirik bilginin önünü açtığını söylemek mümkündür. Ampirik bilgiyle birlikte, zamanın hesaplanması ve ölçülmesinde deney ve gözlem tekniklerinin kullanılması pozitivist zaman bilincini ortaya çıkarmıştır.

Modern toplumların ve bireylerin zaman bilinci, tüm bu fikrîsel ve eylemsel dönüşüm süreçleri üzerinde inşa edilmiştir. Bu inşayla birlikte “modernlik düşüncesinin sadece belli bir zaman farkındalığı, yani çizgisel ve geri çevrilmez, karşı konulmaz biçimde ileri akan tarihsel zaman çerçevesinde kavranabileceği açıktır”.³² Bu bağlamda modern toplumlarda doğrusal (linear), nicel ve hesaplanabilir pozitivist zaman anlayışının etkin olduğunu söylemek mümkündür.

Modern öncesi toplumlarda ortak bir zaman bilinci yoktur. Çünkü her birey için zaman farklı anlamlar taşır. Örneğin ibadetini yapan bir dindarla çiftçilik yapan birey için zaman benzer anlamlar taşımaz. Dindar için zaman, ibadetini yerine getirme teması bağlamında anlamlıyken çiftçi için ürünleri yetiştirme ve bunların takip edilmesi bakımından anlamlıdır. Yine modern öncesi toplumlarda zaman olgusunun, gündelik hayat içinde kendisine atfedilen anlamlara göre var olduğunu da söylemek mümkündür. Bu söylemden hareketle, geleneksel toplumlarda zamanın sübjektif bir anlam üzerinden değer kazanırken, modern toplumlarda daha çok objektif bir süreç üzerinden değer kazandığını söylemek mümkündür. Böylelikle;

geleneksel toplumlarda zamanın nitel ölçümü veya belirlenmesi söz konusudur. Takvim bu toplumlarda soyut olmayan, unsurları tek biçimli ve dakik olmayan, hesaba konu olmayan bir zamanı belirler. Ayrıca geleneksel toplumlarda zaman dini takvimlere, doğal referans noktalarına ve belli bir toplum için önemli olan olaylara atıfta bulunur.³³

Nitel zaman algısında mekânlar önemlidir. Bireysel veya toplumsal eylemler yerine getirildikleri hem zaman hem de mekân içinde anlamlıdır. Dolayısıyla geleneksel toplumlarda zaman-mekân birliğinden bahsetmek mümkündür. Zaman bilinci ve zaman-mekân ilişkisiyle ilgili olarak Le Goff Ortaçağ'daki durumu şu şekilde ifade etmektedir³⁴:

Günlük yaşamlarında Ortaçağ insanların kullandıkları kimi zamandizinsel nişanlar farklı toplumsal ve zamansal evrenlerden alınarak çeşitli ekonomik ve toplumsal kalıplarla kendilerine dayatılmıştır. Gerçekten de hiçbir şey, Ortaçağ toplum yapısını, ölçüm olaylarından ve bu olayların çevresinde somutlaşan çatışmalardan daha iyi açıklayamaz. Zaman ve mekân ölçümleri olağanüstü öneme sahip bir toplumsal egemenlik aracıdır. Kimin elindeyse,

³² Calinescu, s. 21.

³³ Okumuş, s. 81.

³⁴ Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Çev. Hanife Güven ve Uğur Güven, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015, s. 189.

garip bir biçimde toplumun üzerinde erk kurar. (...) Yazı gibi, zaman kıstası da Ortaçağın uzun bir döneminde güçlülerin tekelinde, güçlerinin bir unsuru olarak kalır. Halk kitlelerinin kendine ait bir zamanı yoktur, hatta onu belirleyecek gücü de yoktur. Çanların, borazanların ve av borularının dayattığı zamana boyun eğler.

Dolayısıyla Le Goff Ortaçağ'da zamanın geleneksel yapının sürdürülmesini sağlayan ritüeller ve sosyal örüntüler noktasında bireye dayatıldığını ve mekân ve zamanın ölçülmesinin egemenlik kaynağı olduğunu vurgular. Bu bağlamda ona göre, "Ortaçağ'da zaman, öncelikle bir tarımsal zamandır". Bu açıdan toprağa dayalı olan bu geleneksel kırsal toplum tipinde zaman anlayışı daha çok tarımsal faaliyetler üzerinden şekillenmektedir.³⁵

Geleneksel toplum olarak ifade edilen tarihsel dönemde insan, sahip olduğu zaman anlayışının "olgusal olmadığından, tarihleme gereksinimi duymaz ya da daha doğrusu tarihleri doğanın ritmine göre yavaş yavaş değişir. Çünkü kırsal zaman doğanın zamanıdır".³⁶ Buradan hareketle "geleneksel insan zamanı doğrusal olarak ilerleyen bir olgu olarak" düşünmez ve onun "çevrimsel bir zaman anlayışına sahip"³⁷ olduğu söylenebilir.

2. Sosyolojik Teoride "Zaman" Olgusu

Zaman olgusu hem klasik sosyoloji hem de modern sosyoloji düşüncesinde ele alınan konulardan biridir. Öyle ki, sosyoloji biliminin bir alt dalı olarak zaman sosyolojisinden bahsetmek de mümkündür. Zaman sosyolojisi; zaman olgusunun hem bireysel hem de toplumsal düzeylerde sembolize ettiği anlamları ve zaman bilincinin toplumsal yaşantı ve pratiklerin düzenlenmesini nasıl etkilediğini irdelemektedir.

Toplumu ahlakî bir bütünlük olarak gören klasik sosyologlardan Émile Durkheim'a göre, toplumun tüm üyeleri ortak bir bilinci paylaşır ve zaman bir sosyal düşünce kategorisidir (a social category of thought) ve toplumun ürünüdür.³⁸ Durkheim'a göre,

...zaman kavramı, yalnız geçmiş yaşamımızın bir bölümünü ya da tümünü anımsamakla sınırlı değildir. Öyle kişisel olmayan ve soyut bir çerçevedir ki, yalnız bizim bireysel varlığımızı değil, bütün insanlığın varlığını kapsar. Bu tıpkı, bütün akışı düşüncenin gözünde cereyan eden ve olanaklı bütün olayların kimi sabit ve belirli işaret noktalarına göre içine yerleştirilebildiği, sınırları olmayan bir tabloya benzer. Böylece örgütlenmiş olan *benim*

³⁵ Le Goff, s. 189.

³⁶ Le Goff, s. 190.

³⁷ Van Der Loo ve Willem Van Reijen, s. 59.

³⁸ John Hassard, "Introduction: Sociological Study of Time", *The Sociology of Time*, Ed. John Hassard, Palgrave Macmillan, New York 1990, s. 3.

zamanım değildir; aynı uygarlığın içindeki bütün insanların nesnel olarak düşündükleri zamandır. Yalnız başına bu, böyle bir örgütlendirmenin ortaklaşa olması gerektiğini anlatmaya yeter. Gerçekten de gözlemler, her şeyin zaman açısından sınıflandırılmasında kullanılan bu işaret noktalarının toplumsal yaşamdan alındığını ortaya koyuyor. Günler, haftalar, aylar, yıllar vb. bölmeler, dinsel törenlerin, bayramların, kamusal törenlerin belli aralıklarla yapılmakta oluşunu gösterirler. Bir takvim, bir toplumsal etkinliğin düzenli olarak yerine getirilmesini sağlama işlevi gördüğü kadar, onun aralık düzenini (ritim) de anlatır.³⁹

Durkheim'ın bu görüşünden hareketle zaman olgusunu kolektif bilincin bir ürünü olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Böylelikle zaman, belirli bir toplumun ortak düşünce ve pratiklerini içinde barındıran kültür dünyasıyla ilişkilidir. Bireylerin ortak düşünme ve davranış göstermelerini sağlayan kültür dünyası, zamanın hangi anlamları taşıyacağını da belirler. Bu nedenle hem geleneksel hem de modern toplumlarda her sosyo-kültürel sistemin kendine özgü ortak değerler üzerinden bir zaman bilincini inşa ettiğini söylemek mümkündür. Bu ortak zaman anlayışı onun organik toplumsal sistemden inorganik toplumsal sisteme geçişte toplumsal bütünlüğü ifade etmek için kullandığı fonksiyonel bütünlüğün önemli bir boyutunu da ortaya koyar. Dolayısıyla Durkheim zaman olgusunun toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklı anlamlar kazanabileceğini de belirtir.

Durkheim'ı takip eden Maurice Halbwachs ise zamanın bölünmesi ve sürelerle ayrılmasının kolektif bir irade ve gelenekten kaynaklandığını ve zamanın evrelere ayrılmasının toplumsal yaşamdaki düzeni sağlama işlevine sahip olduğunu düşünmektedir.⁴⁰ Halbwachs “toplumsal faaliyetlerdeki bölünme, insanlar kümesini aynı mekanik faaliyet zincirine sürükler: Bölünme ilerledikçe bizi daha kesin olmaya zorlar”.⁴¹ Bu bağlamda Halbwachs, toplumsal bütünlüğün zaman üzerinden nasıl şekillendiğini ortaya koyar.

Georg Simmel, modern toplumu açıklarken metropol kent yaşantısını konu edinir. Metropol hayatı insanların çeşitli ve karmaşık işleri deneyimlediği girift bir yapıya sahiptir. Böylesi bir yapı içinde mevcut ilişkilerin ve hizmetlerin yerine getirilmesi ve kaosun önüne geçilmesi kesinliğin sağlanmasıyla mümkün olur. Söz konusu kesinliği sağlamanın yolu, zamanın saatlerle birlikte takip edilmesi ve hesaplanmasıyla

³⁹ Émile Durkheim, *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, Çev. Özer Ozankaya, 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 2010, s. 33.

⁴⁰ Maurice Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, Çev. Banu Barış, Heretik, Ankara 2017, s. 89.

⁴¹ Halbwachs, s. 90.

mümkündür. Simmel bu durumu verdiği şu örnekle açıklar: “Berlin’deki bütün saatler ansızın farklı zamanları gösterecek olsa, bütün iktisadi hayat ve iletişim alt üst olur”.⁴² Ona göre, “bütün etkinlikler ve ilişkiler, sabit ve gayri şahsi bir zaman çizelgesinde kesin bir biçimde bütünleştirilmezse metropol hayatının tekniği düşünülemez”.⁴³ Simmel de tıpkı Durkheim gibi modern toplumlardaki fonksiyonel bütünleşmenin zaman üzerinden nasıl sağlanacağını belirtir.

Kapitalist toplumu ekonomik sistem ve üretim ilişkileri çerçevesinde analiz eden Karl Marx’a göre “bir metanın değeri, onun üretimi sırasında harcanmış emek miktarı” ile belirlenir.⁴⁴ Marx, emek-zaman teorisine göre “belirli miktarlardaki ürünler, artık, bir saatlik, iki saatlik, bir günlük toplumsal emeğin maddeleşmiş biçimlerinden başka bir şey değildir”.⁴⁵ Marx artık değerın “... nicel bir emek fazlalığının, aynı emek sürecinin süresinin uzatılmasının ürünü”⁴⁶ olduğunu söyler.

Modernleşmeyi dinin toplumsal yapı üzerindeki etkisinin kırılmasıyla açıklayan ve kapitalizmin Batı’daki gelişimini Protestanlık mezhebine bağlı olarak ortaya çıkan iktisadi tutuma bağlayan Weber, zaman olgusunu da yine çalışıp üretmek için kullanılması gereken sermaye olarak değerlendirir. Weber’e göre,

zamanı boşa harcama bütün günahlar içinde ilk ve ilkece en ağır olanıdır. İnsanın kendi mesleğini ‘kesinleştireceği’ yaşam süresi çok kısa ve değerlidir. Toplumsal yaşam içinde zaman kaybı, ‘boş konuşma’ lüks, sağlık için yeterli olanından fazla uyku, ... ahlaki açıdan mutlak olarak itiraz edilecek konulardır. (...) zaman sonsuz derecede değerlidir, çünkü kaybedilen her saat tanırının şanını artırma hizmetindeki çalışmadan çalınmıştır.⁴⁷

Weber’in bu söyleminden hareketle, onun zamanı üretim açısından önemli bir unsur olarak gördüğünü ve kapitalizmin gelişmesinde zamanın üretim açısından en verimli şekilde kullanılmasının gerekliliğine vurgu yaptığını söylemek mümkündür.

Pitirim Sorokin’e göre zaman, mekân, sayı ve nedensellik insan düşüncesinin temel kategorileridir. Tüm bu kategoriler her kültürde farklı

⁴² Simmel, *Modern Kültürde*, s. 97.

⁴³ Simmel, *Modern Kültürde*, s. 97- 98.

⁴⁴ Karl Marx, *Kapital- Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, Cilt 1, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, 10. Baskı, Yordam Kitap Basın ve Yayımları, İstanbul 2017, s. 52.

⁴⁵ Marx, *Kapital*, s. 192.

⁴⁶ Marx, *Kapital*, s. 199.

⁴⁷ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, Çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara 2005, s. 122-123.

anlamlar taşır.⁴⁸ Sorokin'in bu görüşü antropolojik okullardan Amerikan tarihselci okulun önemli temsilcisi olan Franz Boas'ın görüşlerine paralellik arz eder. Boas'ın da belirttiği gibi her sosyo-kültürel sistem kendi değerleri üzerinden kendi sistemini üretir ve bu sistem üzerinden anlamlandırmasını yapar. Sorokin'in temel söyleminde zaman, mekân, sayı vb. kategorilerin her kültürde hatta her coğrafyada kendine özgü anlamlar taşıyacağını belirtir. Sorokin ve Robert Merton ortak bir yayımlarında hem modern hem de ilkel toplumlarda nitel zamanın (qualitative time) önemli olduğunu göstermişlerdir. Onlara göre sosyal zaman niteldir ve sadece nicel değildir. Bu nitelikler de grubun ortak inanç ve geleneklerinden kaynaklanır. Söz konusu olan bu ortak inanç ve gelenekler, içinde buldukları toplumların ritimlerini (rhythms), titreşimlerini (pulsations) ve vuruşlarını (beats) ortaya koyar.⁴⁹

Sosyal inşacılık kuramının en önemli temsilcileri olan Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, zaman kavramını gündelik hayatın gerçekliği bağlamında ele almaktadır. Onlara göre,

gündelik hayat gerçekliği, bedenimin 'buradalığı' ve mevcudiyetimin 'şimdiliği' etrafında düzenlenmiştir. Bu 'burada ve şimdi' ('here and now'), gündelik hayatın gerçekliğine dönük dikkatimin odağıdır. 'Burada ve şimdi'yi bana gündelik hayatta sunan şey, bilincimin realissimum'udur (gerçekliğidir).⁵⁰

Berger ve Luckmann'ın bu ifadelerinden hareketle gündelik hayatın insanlar arası karşılıklı etkileşimle inşa edilirken bedenin şimdiki zaman içindeki varlığının önemine yaptıkları vurguyu görmek mümkündür. Bu bağlamda zamanın etkileşim sürecinde inşa edilen bir anlam formu olmasının yanı sıra benlik, kimlik ve beden ile ilişkisinin varlığından da bahsetmek mümkündür. Bedenin şimdiki zamandaki varlığı ile benliğin dün ve bugün arasında geçen süredeki inşası zamanı tüm etkileşim ve etkinliklerin ontolojik mekânı yapmaktadır.

John Urry, zaman olgusunun geleneksel ve modern toplumlardaki durumunu şu şekilde ifade etmiştir:

Modern toplumların genellikle, modern-öncesi toplumlara göre saat-zamanına daha çok güvendikleri gözlenir. Modern toplumlarda zaman çoğunlukla toplumsal etkinlikler açısından yapılandırılmaz. Saat-zamanı,

⁴⁸ Pitirim Sorokin, *Social & Cultural Dynamics*, 2. Baskı, Extending Horizons Books, Boston 1970, s. 388.

⁴⁹ Pitirim Sorokin ve Robert K. Merton, "Social Time: A Methodological and Functional Analysis", *American Journal of Sociology*, Cilt 42, Sayı 5, 1937, s. 623.

⁵⁰ Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası- Bir bilgi sosyolojisi incelemesi*, Çev. Vefa Saygın Öğütle, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 35.

modern toplumların ve onların kurucu toplumsal etkinliklerinin örgütlenmesinde merkezi bir önem taşımaktadır. Bu tür toplumlar, zamanın (ve mekanın) boşaltılması ve zamanın soyut, bölünebilir ve evrensel olarak ölçülebilir bir şekilde hesaplanmasının gelişimi çerçevesinde konumlanmışlardır. Modern makine uygarlığının ilk ayırt edici özelliğinin, buharlı makineden pek çok bakımdan çok daha önemli bir buluş olan saat aracılığıyla örgütlenmiş zamansal düzenlilik olduğu açıktır.⁵¹

Urry bu açıklamalarla geleneksel ve modern toplumlardaki zaman bilincini karşılaştırmakta ve geleneksel toplumların aksine modern toplumlarda özel olarak saatlerin genel olarak da zamanın toplumsal etkinliklerin düzenlenmesinde ne kadar önemli olduğu üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda Urry, modern toplumlardaki nicel zaman bilincinin üretim teknikleri gibi bu toplumları geleneksel toplumlardan ayıran temel niteliklerden biri olduğunu belirtir. Bu bağlamda zaman ve uzamın modern toplumlarda farklılaştığını ve bu farklılaşmayla birlikte zamanın soyutlaştığını da iddia etmektedir.

Çağdaş düşünür Anthony Giddens, modernliğin sonuçlarından biri olarak mekân ve zaman ayrışmasını görmektedir. Ona göre mekanik saatle birlikte ölçü birliğine varılması ve takvimin dünya çapında standartlaşması, herkesin aynı tarih ölçüsünü kullanmasına imkân tanımıştır. Bu imkân modernleşmenin yayılmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Giddens bu süreci küreselleşmenin siyasî, ekonomik ve kültürel bir sonucu olarak görmektedir. Bu bağlamda Giddens, geleneksel ve modern toplumların zaman algısını şu şekilde açıklamıştır:

Bütün modernlik öncesi kültürler zamanı hesaplama tarzlarına sahipti. Örneğin, takvim, yazının bulunuşu gibi tarıma dayalı devletlerin ayırt edici bir özelliğiydi. fakat gündelik yaşamın, kuşkusuz toplumun çoğunluğu için temelini oluşturan zaman hesabı, zamanı daima uzama bağlıyordu ve genellikle kesinlikten uzak ve değişken oluyordu. Kimse o günün tarihini diğer toplumsal ve bölgesel işaretlere bakmadan söyleyemezdi; 'Ne zaman', hemen hemen evrensel olarak, ya 'Nerede'yle ilişkilendirildi ya da düzenli doğal olaylarla tanımlanırdı. Mekanik saatin icadı ve nüfusun neredeyse tamamına yayılması (başlangıcı, on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar uzanan bir olgudur) zamanın uzamdan ayrılmasında çok önemli bir olaydı.⁵²

Hem Giddens hem Urry geleneksel ve modern toplumlardaki zaman bilinci arasındaki farklılıkları vurgulamaktadır. Bu vurguyu Giddens zaman

⁵¹ John Urry, *Mekânları Tüketmek*, Çev. Rahmi G. Öğdül, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s. 16-17.

⁵² Anthony Giddens, *Modernleşmenin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, 6. Baskı, İstanbul 2014, s. 24.

ve mekân ayrışması üzerinden yaparken Urry, saatin araçsallaştırılarak toplumsal etkinliklerinin nasıl düzenlendiği üzerinden yapmaktadır.

Sosyolojinin isim babası olan ve pozitivist fikirler üzerinden toplumu şekillendirmeye çalışan Auguste Comte ise pozitivist ilkelerden hareketle bir takvim tasarlamıştır. Bu tasarımın amacı onun üç hal yasasında insanlığın evrimsel gelişimini metafizik, teolojik ve pozitivist bir düzleme oturtmuştur. Pozitivist aşamada metafizik unsurlar önemini yitirmiş, deney ve gözlemin etkin olduğu, aklın ön plana çıktığı, tanrının yerini insanın aldığı bir düşünce ortaya koymuştur. Bu açıdan Comte, metafizik ve teolojik fikirlerin önemini yitirdiği pozitivist aşamada toplumsal ilişkilerin düzenlenmesine yön veren yeni bir din, insanlık dinini ortaya koyduğu gibi bu toplumsal sürecin devamlılığını sağlayacak bir pozitivist takvim de tasarlamıştır. Bu pozitivist takvim insanlık dinini düzenleyen önemli araçlardan biridir. Çünkü günlerin zamanının hesaplanması takvimin kullanımıyla mümkün olur. Bu takvim yılın uygun bölünmesinden ortaya çıkan mükemmel bir simetriyle gerçekleşir. Pozitivist yıl, Hristiyan yılının başlangıcı ve sonuyla birlikte, 28 günlük 13 aya bölünür. Tüm aylar 4 haftadan oluşur. Bu düzenleme 13 ayın sonunu takip eden tamamlayıcı bir gün ve bunu takip eden iki yıl içinde ek bir gün bırakır. Bu günlerin adı yoktur. Pazar günlerinin tüm ayların 7. 14. 21. ve 28. günlerine denk düşmesine rağmen yıl içindeki her yıl ve her ay pazartesi günüyle başlar. Bununla birlikte bu düzenlemede günler, Hristiyan haftası içindeki her günle uyumu sağlıyor ve pozitivist pazar gününün birkaç yıl içinde Hristiyan pazar gününe denk gelmesi hesaplanmıştır.⁵³ Comte ayların isimlerini “Musa”, “Homer”, “Aristoteles”, “Arşimet”, “Sezar”, “Saint Paul”, “Charlemagne”, “Dante”, “Gutenberg”, “Shakespeare”, “Descartes”, “Frederick” ve “Bichat” olarak adlandırmıştır.

Comte’un görüşlerini özetleyecek olursak onun insanlığın geçirdiği bunalımdan kurtulmanın yolu olarak insanlık dinini gördüğünü söylemek mümkündür. O, insanlık dinini “ilke (principe) olarak aşk; temel olarak düzen (order), amaç olarak ilerleme (progres)” şeklinde özetlemektedir. Comte “insanlık” ifadesiyle gelmiş geçmiş ve yaşayacak insanların tümünü kastetmektedir.⁵⁴ Pozitivist takvimle Comte insanlığın törenler, ibadetler, dinlenme ve çalışmayı ne zaman yapacağını ana hatları belirtmiştir. Böylelikle Comte pozitivist takvim örneği ile toplum tasarımı ve zaman bilinci arasındaki ilişkinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

⁵³ Henry Edger, *The Positivist Calendar: Or, Transitional System Of Public Commemoration Instituted By Augustus Comte ... With A Brief Exposition Of Religious Positivism*, Urner & Co, New York 1856, s. 37.

⁵⁴ Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002, s. 158.

3. Tarihsel Süreçte Takvim ve Gregoryen Takvimi

Takvim, “zamanı yıllara, aylara ve günlere ayıran yöntem”⁵⁵dir. Bu yöntem tarihsel süreçte farklı şekillerde uygulanmıştır. Örneğin ay takvimi, ayın dünya çevresindeki dönüşüne dair gözlemler ve hesaplamalardan yola çıkılarak hazırlanırken güneş takvimi, dünyanın güneş etrafındaki dönüşü esas alınarak hazırlanmıştır. Zamanın hesaplanma şekli farklı olsa da tüm takvimlerin iki temel işlevi vardır: “Zamanı düzene koymak ve ölçmek”.⁵⁶

Tarihte bilinen ilk takvimler ay takvimleridir. Ayın hareketlerini takip ederek hazırlanan bu takvimlerde 1 yıl, 12 ay ve 354 günlük bir süreci kapsar. Mezopotamya, Mısır, Eski Yunan, Roma ve Çin’de öncelikle ay takvimleri kullanılmıştır. Ay takvimi kullanan toplumlardan biri de Asurlulardır. Yeni Asur metinlerinde kullanılan bu takvim hakkında bilgilere rastlamak mümkündür. Buna göre ay yılına dayalı olarak kullanılan takvimde aylar 29 ve 30 gün çekmektedir. 12 aydan oluşan 1 yıl toplamda 354 günden oluşmaktadır. Asurlular, aylara “Nisannu, Ayearu, Simanu, Du’uzu, Ābu, Ulūlu, Tašritu, Arahsamna, Kislimu, Tebetu, Šabātu, Addaru” isimlerini vermiştir.⁵⁷

En bilinen ay takvimi Müslümanların Hicri takvimidir. İbadet zamanının planlanması ayın hareketlerine endekslidir.634’te kullanılmaya başlayan bu takvim 30 ve 29 gün çeken 12 aydan oluşmaktadır. Bu takvimde normal yıllar 354 gün artık yıllar ise 355 gün çeker. Bu nedenle Müslüman takvimiyle Gregoryen takvimi 34 yılda bir yeniden birbirleriyle uyum gösterirler. Dolayısıyla Müslümanların Hicri takvimiyle Gregoryen takvim arasında 11 günlük bir fark vardır.⁵⁸

Maya ve Mısırlılar tarafından kullanılan güneş takvimi ise, güneşin devinimini temel alarak hazırlanmıştır. Mayaların kullandığı güneş takvimi 20 günlük 18 bölüme ayrılmıştır. Mısırlıların güneş takviminde ise 1 yıl 30’ar günlük 12 aydan oluşmaktadır. Aynı zamanda yıla belirli bir aya ait olmayan artı 5 gün daha eklenmiştir. 5 gün eklenen yıllar artık yıllardır. Ancak Mısırlıların hesaplamalarında yıl “çeyrek günlük aşırı bir kısalık gösterdiğinden, mevsimlerle uyum sağlanamıyordu”. Bu uyum Roma istilası sonrasında Mısır takviminin Caesar takvimine uyarlanmasıyla sağlandı.

⁵⁵

“Takvim”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bc74c874ad4b2.85811256, (ET: 17.10.2018).

⁵⁶ Jacqueline De Bourgoing, *Takvim Zamanın Efendisi midir?*, Çev. Orçun Türkay, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 14.

⁵⁷ H. Hande Duymuş Florioti, “Yeni Asur Metinlerinde Geçen Ay İsimleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 27, Sayı 2, 2012, s. 359.

⁵⁸ De Bourgoing, s. 18.

Gregoryen takvimle birlikte İsa'nın doğum günü tarihin başlangıcı olarak kabul edildi ve 365 gün 6 saatlik zaman dilimi 1 yıl olarak hesaplandı.⁵⁹ Gregoryen takvimi kendinden önceki bu takvimlerin ve hesaplamaların mirasçısıdır. Gregoryen takvimi ay ve güneşim hareketlerine dayalı olarak zamanı planlayan bu takvimlerin eksiklerinin fark edildiği ve matematiksel hesaplamaların daha doğru yapıldığı bir dönemde şekillenmiştir.

Tarihsel olarak bugünün modern takvimi Eski Roma takviminden türemiştir. Eski Roma takvimi Julius Caesar (MÖ. 46), Augustus Caesar (M. Ö. 8) ve Papa Gregory XIII (MS. 1582) tarafından değiştirilmiştir. Roma takvimi ay ve güneş hareketlerine göre düzenlenen ay-gün takvimidir (luni-solar calendar). Bu takvimde aylar, aydaki değişiklikleri takip ediyorken yıllar, güneşin hareketlerine bağlı olarak ortaya çıkan mevsimleri takip eder.⁶⁰

Başlangıçta Roma takviminde 10 ay bulunuyordu: “Martius”, “Aprilis”, “Maius”, “Iunius”, “Quintilis”, “Sextilis”, “September”, “October”, “November” ve “December”. Ayların isimleri ve kökenleri farklı anlamlar taşır. İlk ay olan Martius, savaş tanrısı Mars'ın adıyla anılmıştır. Aprilis, “doğanın canlandığı, bitkilerin çiçek açtığı bu ay, ‘açmak’ anlamındaki aperire fiilinden gelen bu sıfatla adlandırılmış”tır. Maius, adını yaşlılardan (maïrose) veya İtalya tanrıçası olan Maia'dan aldığı düşünülmektedir. Iunius ayının adı gençlerden (iuvenes) veya tanrıça Iuno'dan gelmiştir. Diğer altı ayın adlandırılmasında ilk ay olan Martius'a olan uzaklıkları göz önüne alınarak sıra sayı sıfatları kullanılmıştır. Buna göre aylar “Quintilis”, “Sextilis”, “September”, “October”, “November” ve “December” biçiminde adlandırılmıştır.⁶¹

Yunan gökbilimciler MÖ. 5. yüzyıldan beri güneş yılının uzunluğunu MÖ. 45 yılında Julius Caesar'a kadar sürekli düzeltmişlerdir. Caesar, kendi adıyla bilinen takvimi tanımış ve diğer devletler de bu bilgiden hareketle kendi takvimlerini hazırlamışlardır.⁶² Roma İmparatoru Julius Caesar MÖ 45'te yılbaşını 1 Ocak gününe almıştır. Bu düzenlemeyi kendi yaptığı için takvim Jülyen takvimi olarak adlandırılmıştır. Bu takvimdeki eksiklikler daha sonraki dönemlerde de düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu düzenlemelerden biri “en eski adı ‘Antigonya’ olup MÖ 310 yılından sonraki adı ‘Nicca’ ya da ‘Nikaia’ olan ‘İznik’ şehrinde 325 yılında toplanan

⁵⁹ De Bourgoing, s. 23-25.

⁶⁰ Arthur E. Kennelly, “Proposed Reforms of the Gregorian Calendar”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Cilt 75, Sayı 1, 1935, s. 72.

⁶¹ Ekin Öyken, “Fasti'nin Açtığı Pencereden Roma Takvimine Bakış”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2013, s. 195-196.

⁶² Agnes Kirsopp Michels, *Calendar of the Roman Republic*, Princeton Legacy Library, New Jersey 1967, s. 3.

ilk 'Hristiyan dini kongresi' yani 'Oecumenic council'⁶³ de yapılmıştır. Norbert Elias zaman üzerine ele aldığı eserinde takvimin tarihi ve Julian Caesar'ın takvime yaptığı katkılar hakkında şu bilgilere yer vermiştir:

Mısırlılar daha önceden Ay ve Güneş hareketlerine göre düzenledikleri zaman birimlerini birbirleriyle koordine etmiş, bir yılı 12 aya böldükten sonra, her bir ayı da 30 gün olarak tespit etmiş, sonra bu parçaları bir güneş yılı ile uyum içine sokabilmek için, her yılın önüne ya da arkasına 5 gün eklemeyi adet edinmişlerdi. Sezar ise bu çözümü benimsemek yerine, Şubat'tan bir gün çıkarmış ve altı fazla gün, tek sayılı aylara taksim etmişti. Modern takvimin düzenine işaret eden bir gelişmeydi bu. İmparatorun ölümünün ardından, doğum ayı olan temmuz, onun onuruna "Juli" olarak adlandırıldı.⁶⁴

Ancak yapılan bu düzeltmenin ardından gün ve ay hesaplamalarında sorunlar yaşandığı için Papa Gregory XIII takvimde düzeltmeler yapmaya karar vermiştir. Bu amaçla Papa fizik, astronomi ve kozmografya bilginlerinden oluşan bir kurulu 1582 yılında Roma'da toplamıştır. Toplantıda 325 yılından 1582 yılına kadar 10 günlük bir eksikliğin olduğu saptanmış ve bu eksikliği gidermek için 4 Ekim 1582 Perşembe günü doğrudan 15 Ekim 1583 Cuma günü yapılmıştır.⁶⁵ Bununla birlikte 24 Şubat 1582'de Papa Gregory XIII, Jülyen takviminin yerine Gregoryen takviminin resmi takvim olarak kabul edildiğini ilan etmiştir.⁶⁶ 5 Ekim 1582'de de bazı Katolik ülkeler Gregoryen takvimini kabul ettiğini açıklarken Fransa 10 Aralık 1582'de, İngiltere ise 1752'de bu takvimi kullanmaya başlamıştır. Gregoryen takvimine göre 1 yılın uzunluğu 365.2425 gündür. 365 günden artı kalan (.2425) zaman dilimi 100 yılda 24.25 ekstra gün etmektedir. Papa artık günün (leap day) 29 Şubat olabileceğine karar vermiştir. Jülyen takviminde olduğu gibi yıllar dörde bölünmüştür. Bu nedenle bir yüzyılda 24 artı gün ortaya çıkar.⁶⁷

⁶³ Neşet Çağatay, "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, 1978, s. 121; İznik konsilinde benimsenen ve yasa olarak kabul edilen birçok prensip vardır. Söz konusu olan bu prensipler ve konsil hakkında ayrıntılı bilgi elde etmek için bkz. Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

⁶⁴ Norbert Elias, *Zaman Üzerine*, Çev. Veysel Atayman, 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, s. 245.

⁶⁵ Çağatay, s. 122.

⁶⁶ Türk modernleşmesi bağlamında "din ve devlet işlerinin ayrılmasının örneklerinden biri de 1917'de Gregorian takvimine geçiştir". Paul Dumont, "The origins of Kemalist Ideology", *Atatürk and Modernization of Turkey*, Ed. Jacob M. Landau, Westview Press, Colorado 1984, s. 38.

⁶⁷ Braverman, s. 13.

4. Gregoryen Takvimin Kabulünün Rus Modernleşmesi'ne Etkisi

Rusya için 20. yüzyıl bir dönüm noktasıdır. Bu yüzyıl içinde Rusya, birçok devrim ve farklı siyasî sistemlerle karşı karşıya kalmıştır. 1905 Devrimi, I. Dünya Savaşı, 1917 Ekim Devrimi (Gregoryen takvimine göre Şubat Devrimi) ve 1991'de SSCB'nin yıkılması Rusya'nın 20. yüzyılda karşılaştığı büyük siyasi ve tarihi olaylardır. Tüm bu olayların neticesinde bugünkü Rusya Federasyonu kuruldu.

Ekim 1917 Devrimiyle birlikte Lenin liderliğindeki Bolşevikler iktidarı ele geçirmiştir. Çarlık rejimi, durağan kırsal ekonomik yapı, açlık, şiddet ve terör olayları gibi bir dizi siyasal ve toplumsal sorun, bu devrimin nedenlerini oluşturmaktadır. Tüm bu nedenler Lenin'in sosyalist toplum hedefini gerçekleştirebilme adına gereken motivasyonu sağlamıştır.

Haziran ayında gerçekleşen “Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi”nde Lenin Bolşeviklerin iktidarı almaya hazır olduğunu ilan etmiştir. Eylül ayı geldiğinde ise Lenin, “Geçici Hükümete” karşı “Bütün iktidar Sovyetlere” sloganını yüksek sesle söylemeye başlamıştır. 25 Ekim'de (Gregoryen takvimine göre 7 Kasım) fabrika işçilerinin çoğunluğu oluşturduğu grup “Kışlık Saray”a yürümüş ve “Geçici Hükümet” direnmeden devrilmiştir. Ertesi akşam yapılan “Tüm Rusya İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri İkinci Kongresi”nde Bolşevikler çoğunluğu ele geçirmiştir. Kongrede “Geçici Hükümet”in düştüğü ve Sovyetlerin iktidara geçtiği ilan edilmiştir. Bu gelişmelerin ardından öncelikle Lenin müzakere çağrısı yapmıştır. Bu çağrı “insanlığın en gelişmiş üç ülkesinin (Almanya, Fransa ve İngiltere) sınıf bilinçli işçilerine” yapılmıştır. Çağrının amacı, savaşın sona erdirilmesi için onlardan yardım istemeyi içermektedir. Yine Lenin tarafından önerilen bir önergede toprak ağalarının toprak mülkiyeti tazminatsız kaldırılarak toprağın özel mülkiyetinin kaldırıldığından bahsediliyordu. Kongre sonunda Lenin “Kendimizi Rusya'da proleter sosyalist devletin kurulmasına adanmışız” diye açıklama yapmıştır.⁶⁸ Lenin 25 Ekim günü halkın karşısına çıktığında hedefini “Rusya'da şimdi proleter bir sosyalist devlet inşa etmeye başlamamız gerekmektedir”⁶⁹ sözleriyle açıklamıştır.

Ekim Devrimi'yle birlikte parlamenter eğilimli sisteme dayalı Otokratik Çarlık rejimi yıkılmıştır. Bolşevikler, parlamenter eğilimli sistemin yerine “Sovyet demokrasisi ve proleterya diktatörlüğü”nü öneriyordu. Bu diktatörlük kapitalizme karşıydı ve burjuvazinin devrilmesini zorunlu görmekteydi. Söz konusu diktatörlüğü Lenin, “zenginler için demokrasi değil, ilk defa yoksullar için, halk için demokrasi haline gelen...”

⁶⁸ Edward Hallett Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929*, Çev. Levent Cinemre, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul 2013, s. 49-53.

⁶⁹ S. A. Smith, *Rus Devrimi*, Dost, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara 2010, s. 52.

demokrasinin bir genişlemesi” olarak ifade ediyor ve hatta bu rejimi “halkın büyük çoğunluğu için bir demokrasi olacak; yani halkı baskı altında tutanların zor kullanılarak ortadan kaldırılması, sömürücüler demokrasisinin yok edilmesi” olarak nitelendiriyordu. Kısacası burjuvazi diktatörlüğü yerini proletaryanın diktatörlüğüne dayalı bir egemenliğe sahip bir yönetim anlayışının önem kazandığı görülmüştür.⁷⁰

Bolşevik devriminden üç ay sonra 1 Şubat 1918’de Lenin Gregoryen takvimine geçiş nedenini şu sözlerle açıklamıştır: “Dünyanın bütün uygar ülkeleriyle uyum içinde olmak için”.⁷¹ Lenin bu söylemi birçok hedefi içinde barındırmaktadır. Öncelikle Lenin, dünyayla bütünleşmeyi hedeflerken ihtilal sonrası yeni kurulan toplumsal yapıdaki bütünleşmeyi de Gregoryen takvim üzerinden sağlamayı hedeflemektedir. Çünkü mekanik saatin icadı toplumların her katmanının zaman olgusunu bulunulan mekân, benimsenen inanç ve yaşanan kültür gibi zamana nitelik veren unsurlardan bağımsız olarak takip etme ve deneyimlemenin yolunu açmıştır. Mekanik saatle ulaşılan ölçü birliği takvimin dünya çapında standartlaşmasını ve herkesin aynı tarih bilincini yaşamasının önünü açmıştır. Zaman bilincindeki tüm bu gelişmeler modernleşmenin bir sonucu olarak yaşanmıştır.⁷²

Takvimin düzenlenmesi, sosyal kontrol ve toplumsal düzeni sağlamanın bir yolu; Gregoryen takviminin kabulü modernleşme stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernleşme gibi küresel neden ve sonuçları içinde barındıran bir süreçte böylesine bir yol ve stratejinin hem bireysel hem de toplumsal sonuçları vardır. Bireysel ya da toplumsal tüm bu sonuçlar birlikte düşünüldüğünde Lenin’in esas olarak kapitalist Batılı ülkeler gibi Rusya’yı uygar toplumlar seviyesine taşımayı hedeflediğini söylemek mümkündür.

⁷⁰ Marcel Liebman, *Rus Devrimi*, Çev. Samih Tiryakioğlu, 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, s. 360-361.

⁷¹ Samuel L. Macey, *The Dynamics of Progress Time, Method, And Measure*, University of Georgia Press, Athens & London 2010, s. 36. Burada önemle belirtilmesi gerekir ki Rusya, 1918’den 1923’e kadar Gregoryen takvimini kullandı. 1923’ten 1931’e kadar haftayı beş gün kabul eden Rus Devrim takvimi dikkate alındı. 1931’den 1940’a kadar bir haftayı altı gün kabul eden Rus takvimine geçildi. 1940’tan itibaren de resmi olarak Rusya, bir haftayı yedi gün kabul eden Gregoryen takvimini kullandı ve Pazar gününü dinlenme günü olarak belirledi. Bu son düzenlemeyle birlikte hükümet, Lenin’in fikirlerine geri döndü ve Rusya bir kez daha dünyanın tüm medeni ülkeleri gibi aynı takvimi kullanmaya başladı. Elisabeth Achelis, “Russia's Difficulties”, <http://myweb.ecu.edu/mccartyr/Russia.html>. (ET: 20.11.2018).

⁷² Giddens, *Modernliğin*, s. 25.

Gregoryen takviminin kabulü, devrim ve devrime bağlı sonuçların sadece burjuva veya yönetici sınıfında değil; proletarya başta olmak üzere, fikirsel veya eylemsel düzeylerde devrime destek veren ve dolaylı olarak devrimin sonuçlarından etkilenenleri de kapsayacak şekilde hissedilmesinin yolunu açmıştır. Buradaki temel hedef, toplumsal yapıdaki değişim ve dönüşümün hareket noktası olarak toplumun tüm kesimini kapsamasıdır. Çünkü “toplumsal devrimler, bir toplumun devlet ve sınıf yapısının hızlı, temelden dönüşümüdür ve toplumsal devrimler tabandan gelen, sınıf temelli ayaklanmalar aracılığıyla başarılı ya da bir ölçüde onlarca taşınır”.⁷³ Dolayısıyla Bolşevik İhtilali, toplumun alt tabakasının desteği alınarak yapılan halk hareketi olduğu için başarılı olmuştur. Böylelikle sosyalist toplum hedefi, toplumun tümü tarafından deneyimlenecek şekilde tasarlanmıştır. Bu tasarımın kaynağı; rasyonelleşme, sekülerleşme ve aydınlanmanın bir sonucu olarak varılan modernleşme arzudur.

Modernleşme arzusu sadece kapitalist sisteme geçişle sınırlı değildir. Çünkü hem kapitalizm hem de modernleşme farklı anlamlara sahiptir. Bu bağlamda kapitalizm bir örgütlenme biçimiyken modernlik çok yönlü bir dönüşüm ve değişim sürecini ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle “kapitalizm ve modernlik bir toplumsal konfigürasyonda aynı anda var olan ama analitik anlamda farklı özellikler içeren olgular olarak analiz edilebilir”.⁷⁴ Bu nedenle modernleşme, sadece kapitalist örgütlenmenin sağlanmasıyla mümkün olmamaktadır. Sosyalizm gibi farklı örgütlenme türleri de toplumları modernleştirmenin bir yöntemi olabilmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın aydınlanma, sanayileşme, sekülerleşme ve rasyonellik gibi toplumsal süreçleri benimseyerek sosyalizm üzerinden toplumu tasarlaması da bir modernleşme projesidir.

Sonuç

Rusya'nın 20. yüzyıldaki sosyo-politik tasarımını Bolşevik Devrimi'nden bağımsız düşünmek imkânsızdır. Bu devrim I. Dünya Savaşı'nın siyasî, askerî, iktisadî ve sosyal düzeylerde neden olduğu değişimler ve sonuçların yanı sıra Rus halkının kolektif hafızasında biriken yoksulluk, yoksunluk, geri kalmışlık, baskı ve şiddetin ürettiği zihinsel dünyanın dönüşümünün de izlerini taşımaktadır. Bu bağlamda Bolşevik Devrimi, modernleşme ve sanayileşme gibi makro dönüşüm süreçlerini ve bu süreçlerle bağlantılı hukukî ve siyasî yapılara sahip uygar ülkeler karşısındaki geri kalmışlığa verilen toplumsal bir tepkidir. Bu metinde

⁷³ Theda Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, Çev. S. Erdem Türközü, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 25.

⁷⁴ Peter Wagner, *Deneyim ve Yorum Olarak Modernlik- Modernliğin Yeni Sosyolojisi*, Çev. İbrahim Kaya, Pegem Akademi, 1. Baskı, Ankara 2013, s.79.

Bolşevik Devriminin hemen ardından Gregoryen Takvime geçiş, bir modernleşme stratejisi olarak açıklanmıştır. Takvimin geçirdiği evrim süreci içinde kullanımı ve amaçları değiştiği gibi nitelikleri de değişmiştir. Bu bağlamda Gregoryen takvimi astronomi, coğrafya, kozmoğrafya ve matematik gibi farklı disiplinlerin ortak çalışma ve birikimlerinin bir ürünüdür. Bu takvim, hem ay hem de güneş hareketlerine göre hazırlanmış olan bir ay-gün (luni-solar) takvimidir.

Gregoryen takvimi ay ve güneş takvimlerinden farklı olarak hem ayın evrelerini hem de dünyanın güneşin etrafında dönüşü ve güneşe göre konumundan yola çıkarak gün, ay ve yılların hesaplandığı bir takvim türüdür. Dolayısıyla zamanın takip edilmesi, gün, ay, yıl ve mevsim gibi bölümlere ayrılmasında hem uzun bir tarihsel birikimin hem de bilimsel hesaplamaların bir arada kullanılması söz konusudur. Gregoryen takviminin kullanılmasıyla modern öncesi nitel zaman algısı yerini modern dönemdeki nicel zaman algısına bırakmıştır. Böylelikle zamanın taşıdığı anlam belirli din, ideoloji, coğrafya, uğraşı ve kültürel pratik gibi unsurlardan bağımsızlaşmış ve tüm bu unsurların dışında kalan soyut matematiksel hesaplamaların doğrultusunda varlık kazanmaya başlamıştır. Pozitivist ve doğrusal zaman anlayışının takvimde kullanımı yeni bir sosyal kontrol ve zamanın düzenlenmesi anlamına gelir ki, Gregoryen takvimle birlikte gün, hafta, ay, mevsim ve yıl gibi zamanın bölümleri toplumsallaşmıştır. Toplumsallaşan tüm bu bölümler, insanlar arası ve devletlerarası ilişkilerin temelini yerleşerek modern toplumların ortak bir zaman anlayışına doğru yönelmelerine sebep olmuştur. Bu yönelimin Rusya tarihindeki karşılığı 1 Şubat 1918'de Gregoryen takvimine geçiştir. İşte Lenin Rusya'yı modernleştirme noktasında atmış olduğu bu adımla birlikte, sadece toplumu örgütlemeyi değil; üretim ilişkilerini de çağın gereklerine uygun standartlara kavuşturmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Gregoryen takviminin kabulünü, din veya geleneksel değerlerin anlam kazandırdığı nitel zaman bilincinden kurtularak deney ve gözleme dayalı ampirik veriler doğrultusunda ulaşılan doğrusal ve nicel zaman bilincine geçişin ilanı olarak kabul edebiliriz. Dolayısıyla Rusya ve diğer modern toplumlar tarafından üzerinde hemfikir olunan ve kullanılan bu takvim birey, toplum ve toplumlar arası ilişkileri ortak bir irade (pozitivist zaman bilinci) etrafında şekillendirmeyi mümkün kılmıştır.

KAYNAKÇA

ACHELIS, Elisabeth, “Russia's Difficulties”, <http://myweb.ecu.edu/mccartyr/Russia.html>. (ET: 20.11.2018).

BERGER, Peter L. ve LUCKMAN, Thomas, *Gerçekliğin Sosyal İnşası- Bir bilgi sosyolojisi incelemesi*, Çev. Vefa Saygın Öğütle, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2008.

BIERSTEDT, Robert, “18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce”, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Hzl. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, Çev. Uğur Kocabaşoğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara 2002, ss.17-50.

BRAVERMAN, David, *The Mathematics of the Gregorian Calendar*, Xlibris, United States of America 2010.

BURKE, Peter, *Avrupa'da Rönesans Merkezler ve Çeperler*, Çev. Uygur Abacı, Literatür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2003.

CALINESCU, Matei, *Modernliğin Beş Yüzü*, Çev. Sabri Gürses, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2017.

CAROLL, Anthony J. “Disenchantment, Rationality and the Modernity of Max Weber”, *Forum Philosophicum*, Special Issue, 2011, ss. 117-137.

CARR, Edward Hallett, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929*, Çev. Levent Cinemre, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul 2013.

CASANOVA, Jose, *Modern Dünyada Kamusal Dinler*, Çev. Mehmet Murat Şahin, 1. Baskı, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya 2014.

ÇAĞATAY, Neşet, “Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, 1978, ss. 105-138.

DE BOURGOING, Jacqueline, *Takvim Zamanın Efendisi midir?*, Çev. Orçun Türkay, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

DELANTY, Gerard, *Avrupanın İcadi*, Çev. Hüsamettin İnaç, 4. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2014.

DER LOO, Hans Van ve REIJEN, Willem Van, *Modernleşmenin Paradoksları*, Çev. Kadir Canatan, 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2014.

DOBBELAERE, Karel, “Sekülerleşmenin Anlamı ve Kapsamı”, *Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler*, Drl. Peter B. Clarke, Çev. Mehmet Süheyl Ünal, İmge Kitabevi, Ankara 2012, ss. 11-36.

DUMONT, Paul, "The origins of Kemalist Ideology", *Atatürk and Modernization of Turkey*, Ed. Jacob M. Landau, Westview Press, Colorado 1984, ss. 25-44.

DURKHEIM, Émile, *Dinsel yaşamın İlk Biçimleri*, Çev. Özer Ozankaya, 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 2010.

_____, *Toplumsal İşbölümü*, Çev. Özer Ozankaya, 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 2006.

DUYMUŞ FLORIOTI, H. Hande, "Yeni Asur Metinlerinde Geçen Ay İsimleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 27, Sayı 2, ss. 359-379.

EDGER, Henry, *The Positivist Calendar: Or, Transitional System Of Public Commemoration Instituted By Augustus Comte ... With A Brief Exposition Of Religious Positivism*, Urner & Co, New York 1856.

EINSENSTADT, Shmuel Noah, *Modernleşme - Başkaldırı ve Değişim*, Çev. Ufuk Coşkun, 2. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014.

ELIAS, Norbert, *Zaman Üzerine*, Çev. Veysel Atayman, 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.

ERĞİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Hisar, 2003, <https://www.altayli.net/wp-content/uploads/2016/06/ORHUN-%C3%82B%C4%B0DELER%C4%B0.pdf> (ET. 13.12.18),

GIDDENS, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, 6. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.

_____, ve SUTTON, Philip W., *Sosyolojide Temel Kavramlar*, Çev. Ali Esgin, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014.

GÖKBERK, Macit, *Felsefe Tarihi*, 16. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.

HABERMAS, Jürgen ve BEN-HABİB, Seyla, "Modernity versus Postmodernity", *New German Critique*, Sayı 22, 1981, ss. 3-14.

HALBWACHS, Maurice, *Kolektif Hafıza*, Çev. Banu Barış, Heretik, Ankara 2017.

HASSARD, John, "Introduction: Sociological Study of Time", *The Sociology of Time*, Ed. John Hassard, Palgrave Macmillan, United States of America, 1990, ss. 1-20.

KAÇAR, Turhan, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

KANT, Immanuel, "Aydınlanma Nedir?", *Liberal Düşünce*, Çev. Atilla Yayla, Cilt 10, Sayı 38-39, 2005, ss. 225-230.

KENNELLY, Arthur, “Proposed Reforms of the Gregorian Calendar”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Cilt 75, Sayı 1, 1935, ss. 71-110.

KÖSE, Ali, “Sunuş”, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, Hzl. Ali köse, Ufuk Kitapları, İstanbul 2002, ss. 7-10.

KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.

KUMAR, Krishan, *From Post – Industrial to Post – Modern Society*, Second Edition, Blackwell Publishing, USA 2005.

LE GOFF, Jacques, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Çev. Hanife Güven ve Uğur Güven, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.

LEE, Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, Dost Kitabevi, Çev. Ertürk Demirel, 4. Baskı, Ankara 2012.

LIEBMAN, Marcel, *Rus Devrimi*, Çev. Samih Tiryakioğlu, 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017.

MACEY, Samuel L., *The Dynamics of Progress Time, Method, And Measure*, University of Georgia Press, Athens&London 2010.

MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

MARX, Karl, *Kapital- Ekonomi Politüğın Eleştirisi*, Cilt 1, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, 10. Baskı, Yordam Kitap Basın ve Yayım, İstanbul 2017.

MICHELS, Agnes, *Calendar of the Roman Republic*, Princeton Legacy Library, New Jersey 1967.

OKUMUŞ, Ejder, *Zamanın Toplumsal Gerçekliğı*, Ark Kitapları, İstanbul 2011.

ÖYKEN, Ekin, “Fasti’nin Açtığı Pencereden Roma Takvimine Bakış”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2013, ss. 191-212.

ROBERTS, John M., *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2010.

SCOKPOL, Theda, *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, Çev. S. Erdem Türközü, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

SIMMEL, Georg, *Bireysellik ve Kültür*, Çev. Tuncay Birkan, 2. Baskı, Metis Yayıncılık, İstanbul 2015.

_____, *Modern Kültürde Çatışma*, Çev. T. Bora vd., 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

SLATTERY, Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Hzl. Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, 3. Baskı, Sentez Yayıncılık, Bursa 2010.

SMITH, S. A., *Rus Devrimi*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Dost Yayınevi, Ankara 2010.

SOROKİN, Pitirim ve MERTON, Robert K. "Social Time: A Methodological and Functional Analysis", *American Journal of Sociology*, Cilt 42, Sayı 5, 1937, ss. 615-629.

SOROKİN, Pitirim, *Social & Cultural Dynamics*, 2. Baskı, Extending Horizons Books, Boston 1970.

"Takvim", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bc74c874ad4b2.85811256, (ET: 17.10.2018).

"The Gregorian Calendar", *Scientific American*, Cilt 76, Sayı 15, 1897, ss. 228.

URRY, John, *Mekânları Tüketmek*, Çev. Rahmi G. Öğdül, 2. Baskı, Ayrintı Yayınları, İstanbul 2015.

WAGNER, Peter, *Deneyim ve Yorum Olarak Modernlik- Modernliğin Yeni Sosyolojisi*, Çev. İbrahim Kaya, Pegem Akademi, 1. Baskı, Ankara 2013.

WEBER, Max, *Ekonomi ve Toplum*, Cilt 1, Çev. Latif Boyacı, 1. Baskı, Yarıncılık, İstanbul 2012.

_____, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara 2005.

1905 VE 1917 RUS DEVRİMLERİNİN KAFKASYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELERE ETKİSİ: BAĞIMSIZ AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ (1918-1920)

Serdal FİDAN*

Bir Kere Yükselen Bayrak Bir Daha İnmez!

İnsanlara Hürriyet, Milletlere İstiklal!

M. E. Resulzade

Giriş

Mitolojik ve etimolojik olarak “Azerbaycan” kelimesinin anlamına yönelik birçok söylem vardır. Bu söylemlerden biri eskiçağlarda bölgede yaygın olan *Mecusilik* dini ile ilgilidir. Bu mitolojik söyleme göre “od” anlamındaki “azer” ve “muhafız” anlamındaki “baygan” kelimelerinin birleşmesinden oluşan “ateşin muhafızı” anlamındaki “*Azerbaycan*” kelimesi sonradan “Azerbaycan” şeklini almıştır. Akçura’ya göre, “Azer” kelimesi bir kavim değil bir “totem” adını ifade eder. Bu totemin de “ateş” olduğunu belirtir.¹ Bir diğer kabul gören görüşe göre, Azerbaycan coğrafyasını fetheden *Büyük İskender’in* ölümünden sonra (M.Ö.323) buranın yönetimini komutanlarından *Atropates* üstlenmiş, bu kişinin adına ithafen de bölgeye *Atropatana* denilmeye başlanmıştır. Bu söylem, Sasaniler zamanında *Azurbazagan’a*, Arapların bölgeyle temaslarıyla birlikte Azerbaycan’a dönüşmüş, zamanla Türkler de bu ifadeyi benimsemişlerdir.² Azerbaycan adının etimolojisi yapılırken, bu bölgede egemenlik süren Kasar (Hazar) Türkeri’nin ismi de dikkate alınmalıdır.

Çar I. Petro ile Batılılaşma modelini benimseyen Rusya’nın bölgeye getirdiği idari, siyasi, ekonomik ve kültürel yeni anlayışlar bölgedeki Türkleri ve diğer halkları, doğrudan veya dolaylı olarak etkileyerek Rusya’da 1870 yılı sonrasında ciddi şekilde tarz ve yapı değişiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu değişim süreciyle birlikte ülkenin tarihsel seyri değişmiş, zihinsel bir dönüşüm ve değişim ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte özellikle Azerbaycan’da 1918’e kadar ulus olma sürecine yönelik bir

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Trabzon, serdalfidan@ktu.edu.tr.

¹ Yusuf Akçura, *Türkçülük*, Toker Yayınları, İstanbul 1990, s. 250-251.

² Hacer Göl, “Geçmişten Günümüze Azerbaycan”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2016, s. 153.

oluşum inşa edilirken, 1918-1920 döneminde bu inşa sürecinin katkılarıyla birlikte ulus devlet yapısı ortaya konulmuştur.³

Tüm Rusya Türkleri arasında yalnız Azerbaycan Türklerinin, Rusya'da meydana gelen 1905 Devrimi'yle kazanılan haklar ve akabinde gerçekleşen 1917'deki Bolşevik Devrimi'nden sonra oluşan yeni siyasi süreçte doğrudan bağımsızlık mücadelesi verdikleri görülmektedir. Rus coğrafyasındaki Türklerin (İdil-Ural ve Türkistan Türkleri) özerklik talepleri olmasına rağmen Azerbaycan Türklerinin dışında özerklik talepleri gerçekleşmemiştir. 20. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bölgede meydana gelen siyasi oluşumların etkisiyle Güney Kafkasya ülkeleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın Rusya'dan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmeleri sürecinde etkisi olduğu görülmektedir.⁴ 28 Mayıs 1918 - 28 Nisan 1920 yılları arasında bağımsız olan Azerbaycan Devleti ile Osmanlı Devleti arasında devlet zemininde ilişkiler kurulmuştur.

1. Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu ve Tarihsel Süreçte Azerbaycan

Azerbaycan'ın içinde bulunduğu Kafkasya bölgesi uygarlıkların ve imparatorlukların her dönemde mekânı olmakla birlikte, birçok kültür ve medeniyetin de sürekli geçiş yeri ve çatışma noktası konumu olma özelliğini ihtiva etmiştir. Genelde Kafkasya özelde Azerbaycan, tarihi ve coğrafi olarak Orta Doğu, Asya ve Avrupa arasında “köprü” rolünü oynaması, kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yolları üzerinde bulunması ve aynı zamanda yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olması bu bölgenin her tarihsel dönemde güçlü devletlerin dikkatini çeken bir merkez olmasına neden olmuştur.⁵ Merkezi Bakü şehri olan Azerbaycan'ın önemli kısmını ovalar meydana getirir. Güneyde İran Azerbaycan'ı ile sınırdadır. İran'la olan sınırını Aras Nehri belirler. Azerbaycan'ın batısında, Ermenistan bulunmaktadır. Kuzeyde Dağıstan ve Gürcistan ile komşudur. Doğusunda ise Azerbaycan'a can veren Hazar Denizi bulunmaktadır.⁶

Tarih boyunca Asur-Babil, Pers-Yunan, Partlar-Romalılar, Sasani-Bizans, Arap-Sasani, Arap-Bizans, Selçuklu-Bizans, Moğol-Selçuklu, Osmanlı-Rus, Rus-İran, İran-Osmanlı mücadeleleri, hep tarihi ipek yolu

³ Vügar İmanov, *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2003, s. 1.

⁴ Nesib L. Nesibli, *Kuzey Azerbaycan İstiklalden İkinci İşgale 1918-1920*, Altınordu Yayınları, Ankara 2018, s. 7-10.

⁵ Vugar Akifoğlu, “Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930)”, *DTCF Dergisi*, Cilt 57, Sayı 2, 2017, s. 778.

⁶ Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 119-120.

üzerinde bulunan Azerbaycan'ın içinde yer aldığı Kafkasya coğrafyası üzerinde gerçekleşmiştir. Bu topraklar aynı zamanda Orta Asya topraklarından Batı'ya doğru yönelen Türkmen ve Moğolların akınlarına da uğramıştır. Bu nedenle Azerbaycan tarihini Oğuzlardan başlayarak Türklerin, Selçukluların, Moğolların, Arapların, İranlıların, Osmanlıların, Çarlık Rusya, Sovyetler ve günümüz Rusya'sının tarihinden bağımsız incelemek olanaksızdır. Azerbaycan her ne kadar Hunlar, Göktürkler, Hazarlar zamanında Türklerin kontrolünde kalmışsa da Müslüman Oğuzlar bölgeye Selçuklu Devletinin kuruluşundan itibaren gelmeye başlamışlardır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın tarihsel süreçte Türkleşmesi başlıca üç önemli safha üzerinden açıklanabilir. Birincisi Selçuklu devri; Azerbaycan'ın Türkleşmeye başlaması safhasıdır. İkincisi Moğol devri, bu devirde Türkleşmenin inkişafı gerçekleşmiştir. Üçüncüsü Moğol devrinden sonraki devir; bu devir Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevilerin tarihini içine alır. Bu son devir, Türkleşme sürecinin tamamlanması safhasını teşkil eder.⁷

18. Yüzyıldan itibaren bölgenin Müslüman ve Türk unsurları üzerinde Osmanlı Devleti ve İran'ın nüfuz sağlaması daha kolay olurken; Rusya, Hristiyan unsurlar olan Gürcüler ve Ermeniler vasıtasıyla bölgede nüfuz elde etme mücadelesi vermiştir. 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan'daki Safevi egemenliğinin zayıflamasıyla birlikte çeşitli hanlıklar ortaya çıkmıştır. Azerbaycan Türkleri'nin hanlıklar şeklinde teşkilatlanmaları ve birbirleriyle mücadele etmeleri sebebiyle, aralarında birlik meydana getiremedikleri ve tek bir devlet olamadıkları görülmektedir. Azerbaycan'daki bu dağınık durum Osmanlı Devleti, İran ve Rusya'nın bölgeye müdahale etmelerine temel teşkil ederken; hanlıklar da bu büyük devletlerden birinin himayesi altında hareket etmeyi kendi politikalarına uygun bulmuşlardır.⁸

Çar Petro devrinin önemli siyasi anlayışlarından biri, genelde Kafkasya'nın özelde Azerbaycan'ın Rusya'nın siyasi ve ekonomik çıkarları açısından stratejik öneme sahip bir merkez olarak kabul görmesiydi. Rusya'nın bu bölgeye yönelik askeri ilgisinin nedeni, 1722 İran seferiyle varlık alanını Hint Okyanusu istikametinde genişletmekti. Buradaki temel amaç, Rusya'nın bu bölge üzerinden sıcak denizlere ulaşma arzusudur. Bu bölgede uzun yıllar süren savaşlar Azerbaycan'ın 18. Yüzyıl ortalarına doğru, yerel hanlıklar halinde parçalanması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Hanlıkların birbirleriyle olan mücadeleleri ve iç çekişmeleri neticesinde

⁷ Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası- Türkiye ve Türkiye Haricinde Yaşayan Türkler*, Acar Yayınları, İstanbul 1988, s.70.

⁸ Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II, (1575-1918), T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, No 9, Ankara 1993, s. 1.

siyasal ve ulusal birliğin oluşturulması engellenerek bağımsız bir devlet kurulamamıştır. Bu bağlamda parçalanmış bu siyasî durum, hanlıkların Rus istilasına kolayca uğramasına ve birer yerel eyalet olmalarına neden olmuştur.⁹

19. Yüzyılın başında Azerbaycan birçok hanlığa bölünmüş ve hatta bu hanlıklar aynı zamanda “mahal” denilen idari bölgelere ayrılmıştır. Bu durum siyasi olarak bir parçalanmayı göstermekteydi. Hanlıklardan bazılarının askeri bakımdan güçlenerek ve diğer hanlıkları kendilerine bağlayarak politik birlik kurmak istedikleri görülse de bu durum başarısız olmuştur. Azerbaycan'ın siyasi parçalanmışlık durumu Rusya'nın bu coğrafyayı işgalini kolaylaştırmıştır.¹⁰ Hanlıklar döneminde görülen parçalanmış siyasi yapı, “19. yüzyılın ilk yarısında Rusya'nın Kuzey Azerbaycan'ı işgali ile sona ermiş; bu durum 1917 Rus Bolşevik Devrimi'ne kadar devam etmiştir”.¹¹

Rusya'nın Hanlıklar üzerinde uyguladığı politikanın temel amacı, Azerbaycan'daki Türk devlet geleneğini yok ederek iktisadi ve sosyal bakımdan sömürülmelerinin önünü açmaktır. Bu bağlamda 1805'te Gence Hanlığı, 1806'da Kuba ve Baku Hanlıkları, 1809'da Taliş Hanlığı 1815'de Şeki Hanlığı, 1820'de Şirvan Hanlığı ve 1822'de Karabağ Hanlığı Rus hakimiyetine girmiştir. 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde Güney Kafkasya'da tasfiye edilen Türk hanlıklarının yerine yedi Rus vilayeti kurulmuştur. Bu vilayetler Bakü, Derbent, Şeki, Karabağ, Şirvan, Taliş ve Erivan'dır. Bu vilayetleri “naçalnik” denilen askeri yetkililer yönetmekteydi. Hanlıkların sınırları Rusya'nın kurduğu vilayetlerin sınırlarıyla aynıdır.¹²

Rusya'nın bölgedeki siyasal hâkimiyeti İran ile siyasi gerilimleri ortaya çıkararak Rus-İran savaşına sebep olmuştur. İranlıları yenen Ruslar 1813'te Taliş bölgesini de alarak Azerbaycan'ın önemli bir kısmına hâkim oldular. Rusların Kafkaslardaki yayılmasını tehlikeli bulan ve istemeyen Osmanlı Devleti, İran'ı teşvik ederek bu Müslüman topraklarının geri alınmasını tavsiye etmiştir. İran'ın uğradığı büyük kayıpları telafi etme arzusu, Ruslarla yeniden mücadele etmenin yolunu açsa da tekrar ağır bir şekilde mağlup olarak 1828 Türkmençay Antlaşması'nı zorunlu olarak imzalamasına neden olmuştur.¹³ Türkmençay Antlaşması'na göre, Rus orduları Azerbaycan'ın güney bölgelerinden çekilecek, Nahcivan ve Erivan

⁹ Saray, s. 74.

¹⁰ Ebulfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 29.

¹¹ Nazile Abbaslı, *Azerbaycan Özgürlük Mücadelesi*, Beyaz Balina Yayınları, Ankara 2001, s. 21.

¹² Süleymanlı, s. 30.

¹³ Saray, s. 74.

Hanlıkları da Rusya'ya verilecekti. Bunun sonucunda Azerbaycan, Rusya ile İran arasında güney ve kuzey olmak üzere ikiye bölünmüştür.¹⁴

Çarlık rejimi dağıldıktan sonra 1917 Ekim Devrimi ile iktidara gelen Bolşevikler, hâkimiyetlerini güçlendirmelerinin ardından, silah zoruyla işgallerini hem stratejik önemi hem de zengin petrol yataklarının bulunması nedeniyle Azerbaycan coğrafyasına yönelttiler. Başlatılan işgal hareketleri, kısa bir zaman içerisinde tamamlandıktan sonra Sovyet kültür emperyalizmini Azerbaycan üzerinde devreye soktular. Kültür emperyalizmi, belirli bir siyasi ve ideolojik değerlerin farklı siyasi ve ideolojik yapıya sahip olan insanlara dayatılmasıdır.¹⁵ Bu süreçte “Azeri”, “Azerbaycanlı”, “Azerbaycan Milleti” ve “Azerbaycan Dili” kavramları Sovyetlerin bölgeyi işgaline kadar bazı aydınlar arasında sadece tartışma konusu olmuş ve hiçbir zaman bir ulus kimliği tanımına dönüşmemiştir. Başta Müsavatçılar olmak üzere Bolşevik işgaline kadar Azerbaycan’daki Türk aydınları kendilerini Türk kimliği içerisinde tanımlamışlardır. Etnik tanım olarak “Azerbaycanlı” adı ancak Sovyetler döneminde yeniden ve bu defa hiç çıkmamak koşulu ile toplumun gündemine getirilmiştir.¹⁶

2. Bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyetine Giden Yolda 1905 ve 1917 Devrimlerinin Etkileri

Ulus devlet anlayışı ilk olarak Batı Avrupa coğrafyasında siyasi, iktisadi ve kültürel değişimler sonucu ortaya çıkmıştır. 1648 Vestfalya Antlaşması’yla biçim kazanan Avrupa devletler sistemi, birer “ülke devlet” oluşum sürecinde haklar kazanmayı elde ettiler. Modern anlamda devlet; hukuksal, nesnel, coğrafi ve sosyal unsurlar üzerinden tanımlamayı içerir. Bu bağlamda modern devlet, rasyonel ilkeler doğrultusunda şekillenmiş hukuksal bir yapıyı ihtiva ederken, nesnel olarak hem içerde hem de dışarıda egemen bir güce sahip olmayı içerir. Aynı zamanda coğrafi olarak sınırları kesin çizilmiş bir toprak parçasına ve sosyal açıdan üyelerinin tümünü kapsayan birlikteliğe işaret eder. Millet ise ortak dil, kültür ve tarihle şekillenmiş yani ortak tarihsel kökeni olan siyasi bir topluluğu ifade eder.¹⁷

Ulus devlet ilk olarak Vestfalya Anlaşması sonrası yaşanan siyasal değişimler ve dönüşümler sonucunda 18. Yüzyılın sonlarında Avrupa’da görülmesine rağmen küresel ölçekte 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren

¹⁴ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı 1905-1920*, Çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, Ankara 1988, s. 25.

¹⁵ Krishan Kumar, “Cultural Imperialism”, *The Cambridge of Sociology Dictionary*, Ed. Bryan S. Turner, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 107.

¹⁶ Süleymanlı, s.111.

¹⁷ Jürgen Habermas, *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak, Siyaset Kuramı Yazıları*, Çev. İlknur Aka, YKY, İstanbul 2002, s. 13-16.

yaygınlığa ulaşmıştır. Özellikle Avrupa'da cereyan eden milliyetçi hareketler ulus devletlerin temel dayanağını oluşturur.¹⁸ Batı Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi geleneksel toplum anlayışından modern topluma yönelik bir sürecin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumsal yapıdaki zihinsel değişimler doğal olarak siyasal alanda da etkisini göstererek modern toplumun ihtiyaçlarına yönelik bir devlet yapısının teşekkülünü ortaya çıkarmıştır.¹⁹ 20. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşanan siyasî, iktisadi ve kültürel süreçler milli kimlikleri etkileyerek bu kimliklerin erozyona uğraması sürecini hızlandırmıştır.²⁰ Azerbaycan'ın Rus İmparatorluğu tarafından işgali milli kimliklerin erozyona uğratılmasının bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç dâhilinde uzun yıllar Azerbaycan'ın bağımsızlığa giden yolu hem teorik hem de pratik anlamda olumsuz olarak etkilenmiştir.

19. ve 20. Yüzyıl dünyada birçok devlette olduğu gibi Rusya açısından da bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu süreçte Rusya, birçok devrim ve siyasi sistemlerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 1905 Devrimi'yle birlikte siyasal yapıdaki yeni oluşumun etkileri, Birinci Dünya Savaşı ve 1917 Bolşevik Devrimi, Rusya ve bölge halkları açısından yeni bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1905 Devrimi, Rus Çarlığı coğrafyasında uzun süreli yaşanan sosyal, siyasal ve iktisadi sorunların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa'da 1789 Fransız İhtilali ile birlikte başlayan ve 19. yüzyılın başlarından itibaren beliren liberal hareketler; bütün imparatorlukları etkilemesine rağmen bu yeni oluşumlar otoriter ve feodal siyasal rejimle yönetilen Rus toplumuna sirayet etmemiştir. Karşılaştığı sorunlarına çözüm üretmeyen Rusya'da ortaya çıkan iktisadi ve siyasi sorunlar günden güne toplumsal gerginliklerin artmasına neden olmuştur. Rus aydınları, ülkenin bu durumdan kurtulmasının çözümü olarak liberal politikaların uygulanması gerekliliğini ön görmekteydiler. Aydınlar bu durumun gerçekleşmesinin koşulu olarak, otokratik Çarlık yönetimine karşı başlatılacak hareketin ve aynı zamanda kurulacak düzenin temelini tüm toplumsal sistemin tabakalarını kapsayacak şekilde özellikle de üretim ilişkileri tarıma dayanan köylü halkın bu süreçte etkin olmasına bağladılar. 1861 yılında gerçekleştirilen toprak reformunun başarısızlığı Rus aydınlarını köylü ile direkt temasa yöneltmiştir. Bu durum sosyalist fikirler üzerinden beslenen "Halkçılık Hareketi" ve "Narodnik Hareketleri"nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu hareketler aynı zamanda komünist partinin de

¹⁸ Ronald Robertson, *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, Çev. Ü. H. Yolsal, Bilim Sanat Yayınları Ankara 1999, s. 98-99.

¹⁹ İsmail Coşkun, *Modern Devletin Doğuşu*, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 175.

²⁰ Celalettin Vatandaş, *Ulusal Kimlik, Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*, Açılım Kitap, İstanbul 2004, s. 2-3.

fikri temellerini oluşturmaktadır. Rusya’da yapılan 19. Yüzyıldaki sanayileşme hamleleri mevcut olan köylü sınıfın yanında işçi sınıfının da teşekkül etmesine neden olmuştur. Yoksul olan köylü, sanayileşmeyle birlikte şehirlere göç etmeye başlamış fakat bu durum köylü sınıfın sefaletini ortadan kaldırmamıştır. Fabrikalarda çalışan işçilerin çalışma şartları, yaşam koşulları ve ücretleri yeterli düzeyde değildi. Bu olumsuz şartlar aynı kaderi paylaşan işçiler arasında bir sınıf bilincinin doğmasına sebep olmuştur. Sınıf bilinci, kendine özgü bir yaşam tarzı ve kültürel faaliyetleri ortaya çıkarmıştır. Bu ortak unsurlar kolektif bir bilincin oluşmasını doğurur. Bu bağlamda sınıf bilinci, kendisini bir sınıfa mensup hisseden bireylerin paylaştığı ortak çıkar ve hedefler doğrultusundaki birlikteliği ifade eder. Sınıf bilinci kişilerden ziyade örgütlerin bir vasfı ve kolektif bir davranış kapasitesidir.²¹ Çarlık yönetimi, işçilerin örgütlenmesine ve grev yapmasına izin vermeyerek bu tür oluşumları önlemek için sert tedbirler almıştır. Sosyalist aydınlar tarafından desteklenen işçilerin karşı eylemleri Rusya’da halk ve işçi sınıfıyla Çarlık yönetimini karşı karşıya getirerek sosyal hareketlerin ortaya çıkmasına ve bir sınıf çatışmasının oluşmasına sebep olmuştur.²²

1800’lü yılların sonları ve 1900’lü yılların başlarında ekonomik yapısı tarım endüstrisine dayanan Rusya’da kuraklık baş göstermiştir. Bu durum bir köylü ülkesi olan Rusya’yı siyasal ve ekonomik olarak sarsmış ve fazlasıyla etkilemiştir. Şehirlerde kıtlık olmuş ve tarımsal faaliyetlerle geçimini sürdüren köylü halkın da bu durumdan olumsuz etkilenmesiyle sefalet artmıştır. Çünkü Rusya’nın Batı tipi güçlü iktisadi yapısı ve sanayisi yoktu. Bu durum ülkede iktisadi buhrana ve toplumsal çözülmeye neden olmuştur. Aynı zamanda bu süreç Rusya’da yer yer işçi ve köylü ayaklanmalarını ortaya çıkmıştır.²³

19. Yüzyılda Avrupa’da “gericiliğin kalesi” olan Rusya, otokrat yönetim²⁴ geleneklerinden hiçbir şekilde taviz vermeye yanaşmazken, Rusya’daki aydınların çoğulcu ve liberal yönetim talepleri toplumun bu yönde bir gelişmeye hazır olmadığı öne sürülerek sürekli geri çevrilmiştir. Burjuvazinin zayıf ve iktidara bağımlı olduğu ülkede, 1890’lardaki sanayileşme atağının bir çırpıda yarattığı Rus proletaryası, 1905 “burjuva demokrati” olarak nitelenecek devrimle birlikte tüm toplum katmanlarını

²¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 654.

²² Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 764-767.

²³ Tahir Sümbül, *Azerbaycan Dosyası*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Yayınları, Ankara 1990, s. 16.

²⁴ Otokrasi, “tek bir kişinin şahsında toplandığı bir rejim” türüdür. Marshall, s. 551.

arkasına alarak grev gibi tamamen kendine özgü başkaldırı yöntemini meydana getirmiştir.²⁵ 1905 Rus Devrimi, Lenin'in de işaret ettiği üzere burjuva sınıfının geri planda kaldığı, proletaryanın gayreti neticesinde kazanılan bir burjuva devrimiydi.

1905 Devrimi daha sonra oluşacak Bolşevik İhtilali'nin toplumsal ve siyasal provasını teşkil etmektedir.²⁶ Bu devrimde gerçekleşen olaylar geniş halk kitleleri tarafından desteklenerek, iktidarı bazı ödünler vermeye zorlayan, siyasi olarak bazı değişikliklere yol açan ve o güne kadar görülmemiş bir oranda Rus halkını politik yaşama dâhil eden bir harekettir. 1905 Devrimi, Rus İmparatorluğu çapında geniş halk kitlelerinde ve tüm Rusya halklarında yankı bulan kitlesel siyasi bir eylemdir. Bu süreçteki eylemler; işçi grevleri, köylü ayaklanmaları ve askeri isyanlar şeklinde gelişmiştir. Olaylar sonucunda anayasal monarşiye geçiş yapılmış ve Çarlık Duma'sı kurulmuş, çok partili seçimler yapılmış ve 1906 Anayasası oluşturulmuştur. Bazı bölgelerdeki bağımsızlık yönünde yapılan silahlı ayaklanma girişimleri başarısız olmuş ve bastırılmıştır²⁷. Çarlık Rusya'sı bu ayaklanmaları bastırmak için binlerce insanı öldürmüştür. Bu bağlamda 1905 Devrimi yalnızca 1917 Bolşevik Devrimi'nin "genel provası" olmakla yetinmeyerek aynı zamanda içinden Rus siyasal düşüncesinin şekillenmesine yön verecek bütün belli başlı grupların ortaya çıktığı ve Rus Marksizm'i içindeki bütün eğilim ve ayrışmaların biçimlendiği ya da belirdiği bir laboratuvar olmuştur.²⁸ Bu devrim, kentlerde başlamasına rağmen kısa sürede merkezden çevreye yani kırsal kesimin tamamına da yayılarak Çar'ın sınırsız iktidarına dayalı yönetim anlayışını meşruti idareye dönüştürmüştür.

Rusya'da meşruti monarşiye geçişin ilk önemli belgesi 17 Ekim 1905 manifestosudur. Bu manifesto başlıca özgürlükleri güvence altına alarak mutlak yetkiyi parlamentoya devretmiştir.²⁹ Böylelikle Rusya'daki halkların kendilerini anayasal ve parlamenter zemin üzerinden ifade etmeleri sağlanarak bazı haklar elde etmelerinin yolu açılmıştır.

²⁵ Esra Atalı, "1905 Rus Devrimi İle 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelemesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 228.

²⁶ Kezban Acar, "1905 Devriminin Genel Bir Değerlendirilmesi", *Divan*, Cilt 13, Sayı 24, 2008, s. 80.

²⁷ Acar, s. 97.

²⁸ Lev Trotskiy, *Rusya'da Sürekli Devrim - Sonuçlar ve Olasılıklar*, Kardelen Yayınları, İstanbul 1990, s. 115.

²⁹ Ayna Askeroğlu, "Çarlık Rusya'sında Meşruti İdarenin Yapısı" *Tarih Okulu*, Sayı 9, 2011, s. 65. http://www.johschool.com/Makaleler/1446766570_10-%20a.askeroglu.pdf (ET: 20.04.2017).

Çarlık Rus coğrafyasında meydana gelen bu siyasî, iktisadî ve içtimaî durum Bakü'de işçilerin hükümet aleyhine gösterilerini körüklemiş ve köylerde “kaçak hareketi” denilen eşkıyalığın ortaya çıkışına neden olmuştur. Bu kaçak hareketinin mensupları halktan sürekli yardım görerek toprak ağalarının mülklerine ve zaman zaman da merkezi otoriteyi temsil eden kurumsal yapılara yönelik saldırılar düzenleme gibi eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Hükümet ülke genelinde devam eden bu kargaşa durumundan kaynaklanan sorunlara çözüm bulmak yerine, özellikle Bakü gibi birçok etnik unsurun yaşadığı şehirlerde halklar arasında kavga ve çekişme çıkararak düzeni sağlama yolunu seçmiştir. Bu nedenle Ermeni Taşnaksütyun Partisi'ne destek verilerek Bakü'de başlayan Azeri ve Ermeniler arasındaki etnik çatışmaların kısa bir sürede Kafkasya'nın diğer bölgelerine de sıçramasına neden olmuştur. Böylece 1905-1906 yıllarında önce Bakü'de daha sonra ise Güney Kafkasya'nın diğer bölgelerinde Ermeni çetelerinin masum Müslüman Türk halkına karşı saldırıları karşısında Çar Hükümeti, Ermenilerin tarafını desteklemiş ve Müslüman Azerbaycan Türk halkını çaresiz bırakmıştır. Olayların büyüyerek yayılması üzerine tarafları barıştırmak isteyen Çar Hükümetinin Kafkasya Valisi Tiflis'te bir kongre yapılmasını kararlaştırdı. Fakat kongrede Ermenilerin uzlaşmadan uzak tutumları nedeniyle bir anlaşma sağlanamadı. Bunun üzerine Azerbaycanlı delegelerin bir kısmı, Ermeni terörüne karşı halkı savunacak millî bir örgütün kurulması yönünde ortak fikir üzerinde mutabık oldular.³⁰ Bu millî birliktelik, siyasî ve sosyal birçok özgürlüklerin elde edilmesinin ilk örneğini teşkil etmektedir.

Rusya'daki Batılılaşma hareketleri özellikle devlet yapısında önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu değişiklikler Rusya coğrafyasında yer alan bütün milletlerin feodal toplum anlayışında yavaş yavaş meydana gelen yeni oluşumların görülmesine neden olmuştur. Özellikle hanlıklar döneminde hükümdarın tanrısal kişilik hakları önem arz ederken, Batılılaşma eğilimi ve kapitalist süreçte bu durum önemini yitirmeye başlamıştır.³¹ Bu süreç, Azerbaycan'da hanlıklara bağlı (feodal) anlayış etkisini yitirerek zamanla halkın egemenliğinin öneminin artmasına ve milletleşme sürecinin ortaya çıkmasına yön vermiştir. Bu sürecin oluşumunda sadece siyasal alanda meydana gelen değişim ve dönüşümler tek başına belirleyici bir faktör olmamakla birlikte sürece iktisadî ve sosyal birçok faktörde etki etmiştir. Özellikle Bakü'deki zengin petrol yatakları kısa zaman içerisinde sermaye artışına zemin hazırlamış, bu durum burjuva sınıfının teşekkülüne

³⁰ Ramin Sadıgov, “Rus İhtilallerinin Azerbaycan'a Etkileri: Bağımsızlığa Giden Yol”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Ankara 2015, s. 167.

³¹ Michel Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*, Çev. Şehsuvar Aktaş, YKY, İstanbul 2002, s. 41.

imkân sağlamıştır. İktisadi zenginlik aynı zamanda geleneksel toplum yapısında çözümlere neden olmuştur. Bu durum siyasi, sosyal, zihinsel anlayışlarda değişimleri beraberinde getirmiştir. Bakü'de 19. yüzyılın sonunda sayısız "ticaret evleri" ortaya çıkmıştır. Bu ticaret evleri, kapitalist bir gelişim sürecinin ilk belirtilerinden biridir. Kapitalistleşme eğilimi Azerbaycan'ın sosyal yapısına para gücü, iktisadi verimlilik, kaynak değeri gibi birçok yeni yapılanmanın da eksenini oluşturmuştur. Sosyo-ekonomik hayatın alt düzeyde belirleyicisi olan bu ekonomik kurgular toplumun kimlik değerlerinin değişimine etki etmiştir. İşgücü, sermaye ve kitlesel sınıflaşma gibi yeni tanımlamalar yeni bir kimlikte Türk toplumunu ve bir sonraki aşamada Türk ulusunu ortaya çıkarmıştır. Sermaye artışı siyasî, iktisadî ve sosyal hayatı etkilemiş ve siyah görümlü petrol renkli bir hayatın varlığını ortaya çıkarmıştır.³²

Bilime ve akla dayalı Batı tarzı eğitim veren kurumların yaygınlaşması ve bu kurumların etkisiyle aydınların yetişmesine imkân sağlanmıştır. Bu aydınların fikirleri bağlamında ulus bilinci taşıyan bir toplum inşa edilmiştir. Aynı zamanda Kafkasya'daki etnik çatışmalar ve Rusların asimilasyon politikalarına karşı tepkiler daha çok kentli ve küçük burjuvanın etkisi doğrultusunda ulus bilincinin oluşmasına yön vermiştir. Ulusçuluk ideolojisi Azerbaycan'da ilkin M.F. Ahundov ve arkadaşlarının milli dil, eğitim, tarih alanında başlattıkları mücadele ile teşekkül etmiş, daha sonra bu duruma ek olarak Ali Bey Hüseyinzade ve arkadaşlarının milliyetçilik görüşleriyle birlikte gelişmiş ve sonunda M.E. Resulzade ile sosyolojik bir zemine oturmuştur. Ulus, vatan, milliyet kavramları bu süreçte felsefi, tarihî, kültürel ve sosyolojik yorumlara tabi tutularak öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda artan uluslaşma süreci dini kimlikten ulus kimliğe başka bir ifadeyle Müslüman cemaatten Türk ulusuna geçişin teşekkülünü oluşturmuştur.³³

Milli birlik ve özgürlükler bazında yeni bir uyanışın ortaya çıkması 1905 Devrimi'yle birlikte Çarlık idaresinin Azerbaycan Türkleri'ne karşı daha az baskıcı politikalar uygulamasına ve onlara bazı milli haklarını tanıması sonucunu doğurmuştur. Devrim öncesinde Türklerin okul açmasına, hayır cemiyetleri kurmasına, gazete ve dergi çıkarmak gibi en sıradan haklarına bile izin vermeyen, yenilik taraftarlarına karşı muhafazakâr tutum takınan Rus idaresi, 1905'ten sonra - bir müddet için olsun - bu sert tutumunu hafifletmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte Azerbaycan Türklerinin zihniyet dünyasında meydana gelen değişim ve dönüşümler küçük ölçüde de

³² Süleymanlı, s. 334-336.

³³ Süleymanlı, s. 337-339.

olsa siyasî, sosyal ve iktisadî düzeylerde bir takım gelişmeleri ortaya çıkarmıştır.³⁴

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da temelleri 1905 yılının akabinde elde edilen haklar ve bu haklar sonucunda oluşan siyasî çatışmalar bir takım siyasal ve sosyal kaos meydana getirmiş ve bu kaotik duruma ülkenin içinde bulunduğu kıtlık ve açlık durumu da eklenince Çar otoritesi zayıflamıştır. Çarlık rejiminin halk üzerindeki baskı ve şiddete dayalı yönetim anlayışı halkın bu rejime karşı olumsuz bir tavır benimsemesine neden olmuştur. Bu nedenlerden ötürü Ekim 1917 tarihinde baş gösteren ayaklanmalar sonucunda Çarlık rejimi yıkılmış ve yerine yeni bir siyasi idare tesis edilmiştir. Bu süreç, bir taraftan yeni rejime karşı sosyal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olurken diğer taraftan da birçok toplumun bağımsızlıklarını gerçekleştirmelerine yönelik olarak harekete geçmelerinin önünü de açmıştır. Bolşevik Devrimi'nden sonra Rusya'da Merkez Sovyet Hükümeti siyasetin temel prensibi olarak Rusya sınırlarının 1914'teki şekliyle korunmasını amaçlamaktaydı³⁵. Devrim sonrasında oluşan konjonktürel duruma bağlı olarak Trans Kafkasya (Maverayi) bölgesinin siyasî ve sosyal örgütleri 28 Kasım 1917'de merkezi Tiflis olmak üzere bir çeşit federasyon ve geçici hükümet olan "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti"³⁶ni kurarak Trans Kafkasya milletlerinin (Azeri, Gürcü, Ermeni) birlik oluşturmaları yönünde karar aldıkları görülmektedir. Böylece 15 Kasım 1917 tarihinde "Maverayi Kafkas Komiserliği" veya başka bir

³⁴ Ümit Akın, "Çarlık Döneminde Rus Azerbaycan'ında Eğitim", *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, 2018, s. 2203.

³⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 476.

³⁶ Başlangıçta "Maverayi Kafkas Komiserliği" adı altında kurulan "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti" Gürcü, Ermeni, Azerbaycan temsilciliklerinden oluşan bir çeşit "Federasyon"du. Merkezi Tiflis'te olan her toplumun yönetiminin kendi elinde olduğu bir hükümet oluşturulmuştu. Fakat Komiserlik (hükümet) ve Diyet Meclisinde (Seym), Gürcüler önder durumundaydılar. "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti" Sovyet Hükümeti'ni tanımadığını ilan etmekle beraber kendisini Büyük Rus Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak görüyordu. 18 Ocak 1918'de Petrograd'da toplanan "Kurucular Meclisi"ni zor kullanarak dağıtmaları üzerine "Maverayi Kafkas Komiserliği" merkezi hükümet ile ilişkilerini kesmişti. Aynı zamanda birliği oluşturanlar arasında bir çekişme vardı. Her biri kendi amaçları doğrultusunda ulusal örgütlerini kurarak çalışmalar yapıyordu. Her üçü de çıkarlarını gerçekleştirmek için kendilerini destekleyecek güçlü bir devlet arama yoluna girdiler. Ermeniler, Rusya ve İtilaf Devletleri'nin; Gürcüler, menfaatleri doğrultusunda Rusya, İngiltere ve Almanya'nın; Azeriler de Osmanlı Devleti'nin desteğini elde etmek niyetindeydiler. Bu bakımdan birlik çıkarlar doğrultusundan hareket ettiklerinden dolayı kısa süreli olmuştur. Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, Der Yayınları, İstanbul 2013, s. 632.

ifadeyle “Geçici Hükümet veya Komiserlik” kurulmuştur. Bu komiserlikte on bir bakanlığın üçü Azerbaycan’a verilmiştir. Aynı zamanda Maverayı Kafkas Konfederasyonu içinde her üç millet kendi iç işlerinde tamamıyla serbest oldukları yönünde karar almıştır.³⁷

1917 Bolşevik Devrimi, Kafkasya için yeni umut kapıları açmış ve hatta devrimden sonra iş başına geçen hükümet 20 Mart 1917 kararnamesi ile bütün vatandaşların eşit olduğunu ilan etmiştir. Lenin ve Stalin imzasıyla Devrim’den sonra yayımlanan “Rusya Milletlerinin Hakları Beyannamesi”nde “Rusya toplulukları kendi mukadderatlarına ve geleceklerine bizzat kendileri hâkim olacak ve istedikleri takdirde Rusya’dan tamamıyla ayrı bağımsız bir devlet kurabilecekler” hükmü tüm Rus halklarında bir heyecan yaratarak Azerbaycan Türklerine umut ışığı olmuştur. Kafkas halkları, Devrim’in ilk yılında bağımsızlık yolunda geleceklerini görüşmek üzere kongreler ve toplantılar yaptılar. Azerbaycan’da dönemin önde gelen komünist Türkçülerinden olan Sultan Galiyev ve Neriman Neriman(ov) gibi siyasetçiler bağımsızlığın Bolşevizm’e bağlı olduğunu düşünürken, Mehmet Emin Resulzade ve onu takip edenler tek kurtuluşun milli istiklâlden geçeceğini düşünmekteydiler.³⁸

Bolşevik Devrimi’yle birlikte meydana gelen siyasi değişiklikler sonucunda oluşan hürriyet ve bağımsızlık havası Rusya coğrafyası üzerindeki Müslümanların arasında siyasi faaliyetlerin birdenbire yoğunlaşmasını sağlamıştır. Ara ara kongreler toplanarak Rusya Müslümanlarını ilgilendiren birçok milli, kültürel ve siyasi problemler görüşülmüş ve kararlar alınmıştır.³⁹ Bu kongrelerden en önemlisi Bakü’de Nisan 1917 tarihinde gerçekleştirilen “Kafkasya Müslümanlarının Büyük Kongresi”dir. Bu kongrede Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’daki Türk ve Müslümanların temsilcileri bulunmaktaydı. Kongrenin temel amacı, Kafkasya Müslümanları’nın Devrim’den sonra siyasi tutumlarının nasıl olacağı ve Devrim’den neler beklediklerini belirlemektir. Bu kongrede Azerbaycan halkının siyasi görüşünü temsil eden iki parti ön plana çıkmıştır.

³⁷ Uçarol, s. 632.

³⁸ Akifoğlu, s. 780.

³⁹ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985, s. 130.

Bunlardan biri "Müsavat Partisi"⁴⁰ diğeri "Türk Adem-i Merkeziyet Partisi"dir.⁴¹ Müsavat Partisi'nin fikirlerine Mehmed Emin Resulzade, Türk Adem-i Merkeziyet Partisi'nin fikirlerine de Nasip Yusufbeyli tercüman olmaktadır. Ali Merdan Topçubaşı'nın dâhil olduğu liberaller de milliyetçi düşünce taraftarı idiler. Sosyalistleri, - sonradan Bolşeviklere katılan- "Himmet" partisinin başkanı Neriman Neriman(ov) temsil etmekteydi. Kongre sonucunda, Rusya'da mahalli federasyonlar esasına dayanan bir cumhuriyet sisteminin kurulması Müslüman toplulukların menfaatlerine uygun geleceğine dair karar alınmıştır.⁴²

Bolşevik iktidarını tanımayan fakat kendisini henüz Rusya'dan bağımsız göremeyen "Geçici Hükümet veya Komiserlik Hükümeti"nin ilk amacı Osmanlı Devleti ile temas kurarak bölgedeki savaş ve çatışmaların son bulmasına yönelik girişimde bulunmak olmuştur. Bu bağlamda 18 Aralık 1917'de Erzincan'da taraflar arasında bir mütareke imzalanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu mütarekedeki amacı Kafkas cephesinde güvenlik hattı oluşturmaktı. Osmanlı Devleti konfederasyonu oluşturan grupların Brest-Litovsk antlaşmasına katılmalarını istemiş ve görüşmelere katılmaları takdirinde Maverayı Kafkas Cumhuriyeti'nin tanınmasında yardım edeceğini beyan etmiştir. Fakat kendilerini tamamen Rusya'dan kopmuş saymayan bu hükümet, Rusya Kurucu Meclisi'nin izin vermesi halinde görüşmelere katılacaklarını belirtmiştir. 3 Mart 1918 tarihinde Sovyet Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile birlikte Ruslar, Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) topraklarından çekileceklerini beyan etmiştir. Fakat Rusların bu topraklardan çekilmesiyle Ermeniler Kars ve Ardahan'ı, Gürcüler ise Batum'u işgal ettiler. Osmanlı Devleti bu toprakların derhal boşaltılmasını istemesine rağmen Trans Kafkasya Hükümeti'nden bu yönde bir hareket gözlenmemiş ve hatta Ermeniler ve Gürcüler Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımadıklarını beyan etmişlerdir. Bu beyan üzerine askeri alanda Osmanlı Devleti bu bölgelerin

⁴⁰ Müsavat Halk Partisi 1911'de Sosyalist demokrat ve liberal sağ kanat mensuplarının bir araya gelmesiyle kurulmuştu. Azerbaycan'da ilk kurulan parti "Himmet" idi. Fakat 1907'de Ruslar tarafından kapatıldığı için görüşleri halk bazında etkili olamamıştır. Buna karşın Müsavat Halk Partisi kazanılmasında yardımcı olunması amaç edinilmişti. Dursun Çelik, "XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan" *Bilgi ve Kültür Dergisi*, Sayı 3, 1996, s. 68.kurulduğu günden 2000'li yıllara kadar Azerbaycan halkı için önemini muhafaza etmiş ve parti programına göre; Müslümanlar ile Ruslara eşit haklar verilmesi ve tüm Türk-İslam dünyasının istiklâlinin

⁴¹ Türk Adem-i Merkeziyet Partisi Şubat 1917 Devriminin akabinde kurulmuştur. Türkçülük esasına dayanan programları, Azerbaycan halkının çoğunluğu tarafından desteklenmiştir.

⁴² Aslıhan Akman, *Azerbaycan Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi*, İlke Yayınları, İstanbul 2005, s. 45; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin*, s. 269.

işgalden kurtarılması için harekete geçmiş ve soruna siyasi bir çözüm bulmak için Kafkasya temsilcilerini Trabzon'da görüşmelere davet etmiştir. Bu meclisteki Kafkas Müslümanlarının baskı ve istekleri Ermeni ve Gürcülerin Trabzon'daki görüşmelere katılmalarını sağlamıştır. Yani Ermeni ve Gürcülerin Trabzon'daki görüşmelere katılmaları üçlü ittifakın bir kolunu oluşturan Müslümanların baskısı sonucu gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti Brest-Litovsk Antlaşması'na dayanarak üç sancağın boşaltılmasını istemiş fakat Ermeniler ve Gürcüler, Brest-Litovsk Antlaşması onların iştiraki olmadan yapıldığı için kabul etmeyeceklerini ve savaş öncesi sınırların esas alınmasına yönelik görüş beyan ettiler. Ermeniler ve Gürcülerin tutumları nedeniyle görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Bu süreç Osmanlı'nın Kafkasya'ya dönük politikalarında sertleşmeyi ve askeri güç kullanmasını beraberinde getirmiştir. Kafkas Cephesi'nden çekilen Rusya'nın bıraktığı silahları ele geçiren Ermeni ve Gürcüler, Müslüman halka saldırmış ve zulüm uygulamıştır.⁴³

Maverayı Kafkasya Komiserliği'nin kurulmasından ardından "Kafkasya Kurucu Meclis" seçimleri yapılmıştır. Bu seçimin amacı, Ocak 1918 tarihinde toplanacak olan "Rusya Kurucu Meclisi" ne gidecek vekilleri tespit etmektir. Ancak Kafkasya'da yaşayan milletlerin çok şey beklediği Moskova'da toplanması öngörülen Kurucu Meclis, ilk toplantısında Bolşeviklere karşı sert tavrını ortaya koyması üzerine Lenin'in emriyle 18 Ocak 1918 tarihinde dağıtılmıştır. Bu tarih, Bolşevikler ile Kafkas milletlerinin kesin olarak ayrıldığı tarih olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurucu Meclis'in dağıtılması üzerine Maverayı Kafkas Komiserliği, Bolşeviklerin kurduğu hükümeti tanımamış ve Kurucu Meclis için Kafkasya'dan seçilmiş temsilcilerden oluşan bir "Maverayı Kafkas Seym"i kurularak hâkimiyet bu meclise verilmiştir. Bu mecliste Azerbaycan'dan kırk üye bulunmakta ve Azerbaycan grubunun başkanlığını Mehmet Emin Resulzade yapmaktaydı. Bütün bunlara rağmen farklı gayelerin zorunlu bir müttefikliği olarak meydana gelen Seym, yaklaşık bir ay işlerliğini devam ettirmiş ve içinde barındırdığı milletlerin aralarında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle bu birliktelik dağılmıştır.⁴⁴

1917 Bolşevik Devrimi'nin Kafkasya açısından yarattığı umut Gürcistan'da Menşevikler, Ermenistan'da Taşnak Hareketi, Azerbaycan'da "Musavat Partisi" önderliğinde 1918 yılında birbirini takip eden

⁴³ Mehman Ağayev, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 23-28.

⁴⁴ Sümbül, s. 81.

bağımsızlıklara giden yolun fikri temellerini atmıştır.⁴⁵ Bu devletlerin bağımsızlık dönemlerinde aralarında bazı problemlerin yaşandığı görülmektedir. Ermeniler, Karabağ Bölgesi'nde ve Gürcistan'da nüfus olarak çoğunlukta bulduklarını iddia ettikleri bölgelerin kendilerine ait olduğunu öne sürmekteydiler. Hatta Ermenistan yönetimi, 1 Haziran 1918'de yayımladığı bir bildiride, Gürcistan'da Ermenilerin yaşadığı bölgelerde Ermenistan hükümetini tek hâkim olarak ilan etti. Ermenistan'ın ilk fırsatta Karabağ başta olmak üzere bazı bölgelere gireceği öngörülmekteydi. Azerbaycan'ın bağımsızlık döneminde Ermeni silahlı birlikleri Karabağ, Zengezor, Nahçıvan ve Gence'de silahlı çeteler aracılığıyla katliamlarda bulunuyordu. Ermenistan, Osmanlı Devleti'ne karşı da uluslararası görüşmelere katılarak İngiltere ve ABD'nin desteğiyle Doğu Anadolu'da Büyük Ermenistan'ın kurulması için faaliyetlere katılıyordu.⁴⁶

Kafkasya Müslümanlarının bağımsızlık taleplerinin giderek artması üzerine, Stepan Şaumyan (Ermeni asıllı Rus ve Bolşevik Lider) 31 Mart 1918'de Bakü'de 14 bin Müslüman'ın katliamı ile neticelenen büyük bir soykırım eylemi gerçekleştirmiştir. Azerbaycan tarihine "Mart Kırğını" olarak geçen bu hadise, Kafkasya Müslümanları'nın kendi başlarına bağımsızlıklarını kazanmalarının mümkün olmadığını göstermiştir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın nasıl bir politika takip edeceği hususunda tereddütler yaşanmış ve Maverayı Kafkas Konfederasyonu ile siyasî beraberliğini devam ettirmek ya da Osmanlı ile ittifak yapmak seçeneklerinden birisini tercih etme durumuyla karşı karşıya kalmıştır.⁴⁷

Bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına yön veren önemli etkenler dönemin dünya konjonktürel yapısından kaynaklanmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sürecinde yıkılma aşamasına gelen Rus İmparatorluğu'nda Ekim 1917 yılında meydana gelen devrim neticesinde yaklaşık üç yüz yıl Rusya'da hâkim olan iktidar yıkılmıştır. Bu süreç neticesinde Rus İmparatorluğu himayesi altında bulunan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın siyasî, ekonomik ve kültürel istikrarlarını

⁴⁵ Enis Şahin, *Türkiye ve Maverayı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s. 595-606.

⁴⁶ Haluk Selvi, *Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü*, <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf> (ET: 10.12.2018).

⁴⁷ Selma Yel, "Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin Yardımları İlhak Amacına mı Yönelikti?", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 24, 1999, s. 566.

sürdürebilmek amacıyla bağımsızlığın ilk adımlarına yönelik eylemler ortaya koydukları görülmektedir.⁴⁸

Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlık mücadelesine destek veren Osmanlı Devleti, Gürcü ve Ermenilerin bağımsızlıklarını da desteklemiştir. Rusya ve Kafkasya'daki siyasi gelişmeler ve çekişmeler sonucunda 26 Mayıs 1918'de Seym'in son toplantısında Almanların desteğini alan Gürcüler ittifaktan çıkıp bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunu 28 Mayıs'ta Azerbaycan'ın ve 30 Mayıs'ta ise Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesi izlemiştir.⁴⁹

Azerbaycan Devleti'nin kuruluşu Trans Kafkasya Federasyonu'nun yıkılmasından sonra gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi Ekim 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi'nden sonra Müsavat Partisi ve Mehmet Emin Resulzade'nin liderliğinde kurulan "Azerbaycan Milli Şurası" öncülüğünde yürütülmüştür. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Milli Şurası, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kuruluşunu ilan etmiştir. Kurulan bu bağımsız cumhuriyet Türk-İslam dünyasının ilk demokratik ve seküler⁵⁰ devleti olarak dünya siyasi tarihinde kendine yer edinmeye çalışmıştır.⁵¹

Milli Şura'nın başına "Müsavat Partisi" lideri Mehmet Emin Resulzade seçilerek Bağımsız Azerbaycan'ın ilk kurucu devlet başkanı olmuştur. "Milli Şura" bağımsızlığın ilan edildiği altı maddelik beyanname yayımladı⁵²:

1. Bugünden itibaren Azerbaycan halkı egemenlik hakkına sahip olduğu gibi Güney-Doğu Maverayı Kafkasya'dan ibaret olan Azerbaycan, bağımsız bir hukuk devletidir.

2. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yönetim şekli Halk Cumhuriyetidir.

3. Azerbaycan Cumhuriyeti bütün milletler, özellikle de komşu millet ve devletlerle iyi ilişkiler kurmayı amaçlar.

⁴⁸ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920*, Çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, Ankara 1988, s. 172.

⁴⁹ Ağayev, s. 33-34.

⁵⁰ Sekülerleşme, "özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inançların, pratiklerin ve kurumların toplumsal önemlerini yitirdikleri bir süreç" olarak tanımlanabilir. Marshall, s. 645.

⁵¹ Yagup Mahmudlu, *Azerbaijan: Short History of Statehood*, Leaf Publications, Islamabad 2005, s. 19.

⁵² Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan: Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011, s. 25.

4. Azerbaycan Cumhuriyeti millet, mezhep, sınıf, meslek ve cins ayrımı gözetmeksizin sınırları içinde yaşayan bütün vatandaşlarına siyasi ve vatani haklar temin eder.

5. Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında yaşayan bütün milletlerin serbestçe gelişimi için geniş bir meydan bırakır.

6. Millet Meclisi toplanıncaya kadar Azerbaycan yönetiminin başında “Geçici Milli Şura” ve bu şuradan sorumlu “Geçici Hükümet” yer alır.

Milli şuranın ortaya koyduğu bu bağımsızlık bildirisi demokratik, sosyal, laik ve hukuk üzerinden hareket eden ve bu ulus devlet içinde bulunan herkese eşit değer atfeden bir halk cumhuriyetini nitelendirmektedir. Bağımsızlık sonrası emperyalist devletlerin Kafkasya’daki çıkarları doğrultusunda Ermeniler ve Rusların bölgedeki tutumları neticesinde Kafkasya Müslümanları Osmanlı Devleti’nde yardım talep etti. Bu bağlamda Azerbaycan Milli Meclisi’yle Osmanlı Devleti’i arasında 4 Haziran 1918’de imzalanan dostluk ve iş birliği antlaşması kapsamında Osmanlı kuvvetlerinin Azerbaycan’a gönderilmesini talep etti. Bölgeye Kafkas İslam Ordusu adında bir kuvvet gönderildi. Kafkas İslam Ordusu’na bağlı birlikler Bakü Muharebesi’ni kazanarak 15 Eylül 1918’de Bakü’ye girdi. 30 Eylülde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması neticesinde de Osmanlı Devleti’nin savaştan önceki sınırlarına çekilmesi gerekliliğinden dolayı Kafkas İslam Ordusu 15 Aralık 1918 tarihinde Azerbaycan coğrafyasından çekildi.⁵³ Kısa süren bu bağımsızlık sürecinde toplumsal ve politik alanda önemli gelişmeler yaşanarak milli kimliği temel alan bir bağımsız Azerbaycan idealinin temelleri atılmıştır. Bu zaman içerisinde parlamenter hükümet oluşturulmuş, milli ordu kurulmuş ve bütün Azerbaycan topraklarında devlet egemenliği sağlanmıştır.⁵⁴

23 ay süren Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Devleti, 1920’de Sovyet Ordusu’nun Bakü’yü işgal etmesiyle son bulmuş ve Azerbaycan Sovyet hâkimiyeti altına girmiştir. 1918-1920’li yıllar hem Azerbaycan halkının siyasi ve iktisadi bakımdan kendi kaderini tayin etme gücünün olduğunu ispatlamaya çalıştığı hem de dünyanın birçok büyük devletinin Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanıdığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu dönem, Türk- İslam Dünyasında ilk demokratik ve laik cumhuriyetin kurulduğu, siyasi kültürel ve iktisadi her

⁵³ Vasif, Qafarov, *Türkiye Rusya ilişkilerinde Azerbaycan Meselesi (1917-1922)*, Çev. Eldeniz Recebov, Teas Press Neşriyat Evi, İstanbul 2008. s. 227-266.

⁵⁴ *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II*, (1575-1918), T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, No 9, Ankara 1993, s.1.

faaliyet için ülkede koşulların oluştuğu, Güney Kafkasya'nın doğu ve güneyinin Azerbaycan toprakları olarak ilan edildiği, güçlü devlet olma yolunda geleceğe dönük planların yapıldığı yıllardır⁵⁵. Bu dönemde Rusya'da meydana gelen devrimler sonucu siyasal ve sosyal özgürlüklerin kazanılmasına yönelik süreç ortaya çıkmış ve bu durum ise yeni kurulan devletin izleyeceği politikaları belirlemiştir.

Sonuç

Toplumun süreklilik kabiliyetini kazanabilmesi için kültür, tarih, dil, vatan gibi ulusu besleyen kaynaklarda birlik olsa dahi, bir toplumun yapısını sürekli kılabilmesi için merkezî bir otoritenin varlığına ihtiyaç vardır. Azerbaycan'da 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Safevi egemenliğinin gücünü kaybetmesiyle birlikte merkezi otorite zayıflamış ve her biri kendi başına hareket eden birçok hanlıklar ortaya çıkmıştır. Bu süreç, ulusal birliğin önünde uzun yıllar bir engel teşkil ederek Azerbaycan'ın siyasi parçalanmışlığını ortaya çıkarmış ve bölgenin her dönemde güçlü devletler tarafından paylaşılmak istenen bir coğrafya olmasına sebep olmuş; en sonunda da Ruslar tarafından işgal edilmesinin önünü açmıştır. 18. Yüzyıl Rus modernleşme süreci, Rusya halkları bakımından uzun yıllar sürecek bir değişim ve dönüşümün gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu modernleşme sürecinde vaat edilen hakların yerine getirilmemesi halkın Çar otoritesine karşı sosyal hareketler ortaya koymasına neden olmakla birlikte bir takım değişimlerin oluşmasını sağlamıştır. 1905 Devrimi bu sosyal hareketlerin ilkidir. Devrimle birlikte parlamenter sisteme geçilmiş ve halk birçok hak elde etmiştir.

Özellikle Bolşevik Devrimi sonrası ülkede ve dünyada yaşanan olay ve süreçlerin etkisi Azerbaycan halkının millî toprak özerkliği ve millî istiklal mücadelesinin gerçekleşme sürecine doğrudan etki etmiştir. Rus Devrimleri sonucu oluşan özgürlükleri ön plana çıkaran yaklaşımlar adeta Kafkasya toplumlarının bağımsızlığa giden yolun önünü açmıştır. Bu süreçte Bakü başta olmak üzere, aydınlar tarafından bağımsızlık yanlısı söylemler dile getirilmeye başlanmıştır. Bu aydınların bağımsızlık, özgürlük ve milli değerler üzerinden ortaya koydukları fikirler yeni kurulacak cumhuriyetin ana şemasını teşkil etmiştir. Bu fikirler doğrultusunda birlikte hareket etmeye karar veren Azerbaycanlı, Gürcü ve Ermeni aydınları önce Kafkasya Ötesi Komiserliği, ardından Kafkasya Ötesi Seymi'ni kurarak bir konfederasyon şeklinde varlıklarını sürdürmeyi hedeflediler. Fakat bu birlikteliği oluşturan Ermeni, Gürcü ve Azeriler arasındaki coğrafya paylaşımı, büyük devletlerin bölgedeki çıkarları ve tarihsel sürecin etkileri neticesinde birliğin ömrü uzun sürmedi.

⁵⁵ Nesibli, s. 7-10.

Kafkasya'da kurulan Seym'in daha fazla devam edemeyeceğini anlayan taraflar, bağımsızlıklarını ilan etmek için hazırlıklar yaptılar ve sonuçta her millet kendi bağımsızlığını ilan etti. Bir asrı aşkın süredir Çarlık Rusya'sının baskısı altında yaşayan bir millet olan Azerbaycan, Türk-İslam Dünyası'nın ilk laik ve demokratik cumhuriyetini tesis etti. Bu cumhuriyeti ilk tanıyan Osmanlı Devleti olmuş ve sonrasında da birçok devlet Azerbaycan'ı tanımıştır. 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 23 ay gibi kısa bir zaman içinde bağımsızlığını sürdürmüş ve bölgedeki konjenktürel siyasal oluşumlar neticesinde 27 Nisan 1920'de Sovyet işgaline maruz kalarak hâkimiyet altına girmiştir. Yaklaşık 70 yıl boyunca Rusların baskısına ve şiddet içerikli yöntemlerine maruz kalan Azeri Türkleri 17 Kasım 1991'de kalıcı bağımsızlığa kavuşmuştur.

KAYNAKÇA

ABBASLI, Nazile, *Azerbaycan Özgürlük Mücadelesi*, Beyaz Balina Yayınları, Ankara 2001.

ACAR, Kezban, "1905 Devriminin Genel Bir Değerlendirilmesi", *Divan*, Cilt 13, Sayı 24, 2008, ss. 79-98.

AĞAYEV, Mehman, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

AKÇURA, Yusuf, *Türkçülük*, Toker Yayınları, İstanbul 1990.

AKIN, Ümit, "Çarlık Döneminde Rus Azerbaycan'ında Eğitim", *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt, 8, Sayı 15, 2018, ss. 2193-2215.

AKİFOĞLU, Vugar, "Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930)", *DTCF Dergisi*, Cilt 57, Sayı 2, 2017, ss. 776-795.

AKMAN, Aslıhan, *Azerbaycan Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi*, İlke Yayınları, İstanbul 2005.

ARMAOĞLU, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

ASKEROĞLU, Aleyna, "Çarlık Rusya'sında Meşruti İdarenin Yapısı" *Tarih Okulu*, Sayı 9, 2011, ss. 61-72 http://www.johschool.com/Makaleler/1446766570_10-%20a.askeroglu.pdf (ET: 20.04.2017).

ATALI, Esra, "1905 Rus Devrimi İle 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelemesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

COŞKUN, İsmail, *Modern Devletin Doğuşu*, Der Yayınları, İstanbul 1997.

ÇELİK, Dursun, "XIX ve XX. Yüzyıllarda Azerbaycan", *Bilgi ve Kültür Dergisi*, Sayı 3, 1996, ss. 60-79.

DEVLET, Nadir, *Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1989.

_____, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985.

FOUCAULT, Michel, *Toplumun Savunmak Gerekir*, Çev. Şehsuvar Aktaş, YKY, İstanbul 2002.

GÖL, Hacer, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2016, ss. 153-170.

HABERMAS, Jürgen, *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak, Siyaset Kuramı Yazıları*, Çev. İlnur Aka, YKY, İstanbul 2002.

IMANOV, Vügar, *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2003.

KUMAR, Krishan, “Cultural Imperialism”, *The Cambridge of Sociology Dictionary*, Ed. Bryan S. Turner, Cambridge University Press, Cambridge 2006, ss. 107-108.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

MAHMUDLU, Yagup, *Azerbaijan: Short History of Statehood*, Leaf Publications, Islamabad 2005.

MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

NESİBLİ, Nesib L., *Kuzey Azerbaycan İstiklalden İkinci İşgale 1918-1920*, Altınordu Yayınları, Ankara 2018.

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II, (1575-1918), T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, No 9, Ankara, 1993.

QAFAROV, Vasif, *Türkiye Rusya ilişkilerinde Azerbaycan Meselesi (1917-1922)*, Çev. Eldeniz Recebov, Teas Press Neşriyat Evi, İstanbul 2008.

ROBERTSON, Ronald, *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, Çev. Ü. H. Yolsal, Bilim Sanat Yayınları Ankara 1999.

SADIGOV, Ramin, “Rus İhtilallerinin Azerbaycan’a Etkileri: Bağımsızlığa Giden Yol”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Ankara 2015, ss. 165-185.

SARAY, Mehmet, *Atatürk ve Türk Dünyası, Türkiye ve Türkiye Haricinde Yaşayan Türkler*, Acar Yayınları, İstanbul, 1988.

SELVİ, Haluk, *Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü*, <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf> (ET: 10.12.2018).

SÜLEYMANLI, Ebulfez, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.

SÜMBÜL, Tahir, *Azerbaycan Dosyası*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Yayınları, Ankara 1990.

SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı 1905-1920*, Çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, Ankara 1988.

SWIETECHOWSKI, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920*, Çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, Ankara 1988.

ŞAHİN, Enis, *Türkiye ve Maverayı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, ss. 595-606.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Azerbaycan: Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011.

TROTSKIY, Lev, *Rusya'da Sürekli Devrim - Sonuçlar ve Olasılıklar*, Kardelen Yayınları, İstanbul 1990.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, Der Yayınları, İstanbul 2013.

VATANDAŞ, Celalettin, *Ulusal Kimlik, Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*, Açılım Kitap, İstanbul 2004.

YEL, Selma, "Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin Yardımları İlhak Amacına mı Yönelikti?", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 24, 1999, ss. 563-578.

MİLLİ MÜCADELE UĞRUNDA BİR FEDAKÂRLIK ABİDESİ: ANTEP DİRENİŞİ VE ŞEHİRDE YAŞAYANLAR

Volkan AKSOY*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 17. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren gözle görünür hale gelen güç kaybı, 19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın başında devlet için yıkıcı hale dönüşmüştür. Balkanlarda ortaya çıkan ayaklanmalar, uluslararası hale gelen Mısır meselesi, Rusya ile yapılan savaşlar ile bunun sonucu Kafkaslardan Anadolu'ya yapılan göçler, Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile akabinde devleti yıkılışa götüren I. Dünya Savaşı söz konusu olayların en önde gelenleri olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında önemli toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devleti, hemen hemen bugünkü sınırlarımıza yakın bir coğrafi alana çekilmek zorunda kalmıştır. Gelişen olaylar neticesi ateşkes istemek durumunda kalan devlet, yukarıda bahsedilen yıkılışın kilidini açacak olan ateşkes antlaşmasını 30 Ekim 1918 tarihinde imzalamak durumunda kalmıştır. Burada üzerinde durulması gereken bir husus, Anadolu'nun sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik önemdir. Zira Asya ile Avrupa arasında bir köprü konumunda olan Anadolu, ayrıca Kafkaslar, Ortadoğu, Balkanlar ve Akdeniz ile Karadeniz gibi stratejik bölgeleri de kontrol etme imkânını vermektedir.¹ Bunun bilincinde olan İtilaf Devletleri daha savaş sırasında kendi menfaatlerine uygun nüfuz alanlarını bir dizi gizli antlaşma ile belirlemiş ve bunu Mondros Ateşkes Antlaşması ile gerçekleştirmeye çalışmışlardır. İşte bir yandan ordunun terhisine diğer taraftan Boğazların ve Toros tünellerinin işgaline, özerk bölgeler oluşturulmasına, haberleşmenin teslimine ve keyfi şekilde yoruma açık işgal maddelerine dayalı antlaşma, özellikle İngiltere tarafından bu amaca yönelik hazırlanmış ve görüşme yapmak üzere Limni Adası'na giden Osmanlı heyetine dikte ettirilmiştir. Dolayısıyla Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanması ile birlikte geleceğine inanılan barış dönemine dair iyimser hava ve açıklamalar,² kısa sürede yerini Anadolu üzerinde başlayan işgallere bırakmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon, v_aksoy@ktu.edu.tr

¹ Mustafa Turan, *Milli Mücadele'de Siyasî Çözüm Arayışları (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)*, Ankara 2005, s. 2-3.

² Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, İstanbul 1991, s. 26-29.

Biz bu çalışmada ilk olarak Antep ve havalisinin işgaline, İngiltere ve Fransa'nın bölgeye yönelik düşünce ve eylemlerine yer vermeye çalıştık. Ardından konunun merkezini oluşturan Antep direnişine ve şehrin içinde bulunduğu şartlara değinmeye gayret ettik. Bu noktada Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, Kızılay Arşivi, hatıralar ve gazete haberlerinin yanı sıra özellikle yakın zamanda Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile Şehit Kamil Belediyesi'nin katkılarıyla gün ışığına çıkarılan ve Antep direnişinin temel kaynaklarından olan yayınlardaki³ belge ve yazışmalardan faydalandık. Ham halde bulunan bu belgeleri konu bütünlüğüne uygun şekilde çalışmamıza kazandırdığımız gibi akademik camia ile okuyucuların bilgisine sunmayı amaçladık.

Antep'in İşgali ve Büyük Devletlerin Amacı

Yukarıda bahsi geçen Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası ilk işgale uğrayan yerlerden birisi de Antep ve havalisi olmuştur. Ateşkesin diğer maddeleri olmasa bile tek başına sadece kendisinin yeterli olduğu meşhur 7. Madde,⁴ Türkler aleyhinde işletilmeye başlanmış ve Antep 17 Aralık 1918 tarihi itibarıyla İngilizler tarafından işgal edilmiştir.⁵ İngilizlerin amacı, Birinci Dünya Savaşı esnasında Fransızlarla imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması'na göre⁶ Fransa'ya bıraktığı ancak sonrasında kendisi için istediği Musul'daki durumunu kuvvetlendirmektir. İleride Fransa ile pazarlık konusu yaparak petrol açısından da zengin olan Musul'un İngiltere'ye bırakılmasıydı. Diğer taraftan İngilizler, savaşın Filistin, Irak ve Suriye cephelerindeki yükünü kendilerinin çektiğini düşünüyorlardı. Öyleyse Musul

³ *Gaziantep Savunması Hatıralar-Belgeler*, Haz. Halil İbrahim Yakar, Ankara 2015; *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat, Telgraf, Telefon, Tamim Defteri Sessizliğin Çılgılığı*, Haz. Halil İbrahim Yakar ve Gülsüm Yaprak Pusat, Şehitkâmil Belediyesi Kültür Yayını, Gaziantep 2017; *Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri Savunmanın Şifreleri*, Haz. Halil İbrahim Yakar ve Gülsüm Yaprak Pusat, Şehitkâmil Belediyesi Kültür Yayını, Gaziantep 2017; *Antep Savunması Askeri İşe Defterleri Açılığın Günlüğü*, Haz. Halil İbrahim Yakar ve Gülsüm Yaprak Pusat, Şehitkâmil Belediyesi Kültür Yayını, Gaziantep 2017.

⁴ Müttefiklerin kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması. Bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, Cilt I, Ankara 2000, s. 12.

⁵ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Cilt 4, Ankara 2009, s. 54; Bilgehan Pamuk, *Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması*, İstanbul 2009, s. 64.

⁶ İngiltere ve Fransa arasında yapılan ve Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarının paylaşıldığı adı geçen antlaşma hakkında geniş bilgi için bkz. David Fromkin, *Barişın Son Veren Bariş Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?*, İstanbul 2016, s. 159-168; İsmail Şahin, Cemile Şahin ve İsmail Şükür, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı 38, 2015, s. 241-262

onların hakkıydı.⁷ Nitekim İngiliz kuvvetleri, Amerikan Koleji'ni⁸ kendilerine merkez edinerek Antep Mutasarrıfı Celal Bey ile görüşmüşlerdir. Görüşme esnasında işgal amacı gütmediklerini, sadece kışı geçirmek amacıyla Halep'teki askeri yığılmadan dolayı bölgeye gelmek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.⁹ Ancak 15 Ocak 1919'da süvari tugayı, müfrezesi ve makinalı tüfek destekli birliklerle işgal gerçekleşir gerçekleşmez, İngilizler telgrafhaneye sansür koymuşlar, resmi ve gayri resmi her türlü haberleşmeyi sansüre tabi tutmuşlar, Türklerin elindeki silahları toplamışlardır.¹⁰ Dolayısıyla ifade edilen sözlere rağmen İngiliz işgali bir yıla yakın sürmüş, ardından yukarıda belirtilen hedefler ve Türklerin anavatanına ait bu toprakları hiçbir şekilde bırakmayacakları, Fransızları bu bölgede meşgul ederek dikkatlerinin Arap ülkeleri üzerinden

⁷ Pamuk, s. 88; Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Ankara 1999, s. 49-50; Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Ankara 1994, s. 53-54; Aydın Efe, "Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 53, 2015, s. 224. İngilizlerin Antep'i işgal etmesinin Türklere yönelik sebepleri ise şöyle ifade edilebilir. Öncelikle Türk nüfusunun yoğun olduğu bir bölgeyi işgal ederek Türkleri cezalandırmak, Türklere yenildiklerini kesin bir şekilde hissettirmek, onların başlarını bir daha kaldırmamalarını sağlamak ve son olarak kendisinin de Türkler üzerinde muvaffak olduğunu sömürgelerine göstermek. Bkz. Hale Şıvgın, "Antep'e Suriye Yönünden 86 Yıl Arayla Gelen İki İşgalin Mukayeseli Analizi", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013)*, Haz. Erdem Ünlen vd., Ankara 2015, s. 218

⁸ 1847 yılında Amerikalı misyoner Dr. Azariah Smith tarafından ilkökul olarak kuruldu. Sadece erkek öğrenci kabul ediliyordu. 1871 yılında rüştiye kısmı açıldı ve burada kız ve erkek aynı sınıfta eğitim gördü. Öğrenim süresi üç yıl, öğretim dili İngilizceydi. Ardından inşaatına 1875'te başlanan üç yıl süreli Amerikan İdadisi kuruldu ki, okulun kolej olarak anılması bu tarihten sonra oldu ve 1889 yılında idadi diğerlerinden ayrılarak Amerikan Erkek Koleji şeklinde eğitimine devam etti. Aralık 1922 tarihinden başlayarak Fransız kuvvetlerinin çekilmesi ve Ermeni nüfusun göç etmesiyle öğrenci potansiyeli ortadan kalkan Kolej 1924 yılında Antep'ten Halep'e taşınmıştır. Bkz. Faruk Taşkın, "Antep'te Bir Misyoner Üniversitesi: Merkezi Türkiye Koleji", *History Studies*, 4/4, 2012, p. 415-431; Halil Aytekin, "Antep'te Eğitim Kurumları (19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar)", *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep*, Gaziantep 1999, s. 191.

⁹ Pamuk, s. 74-75; İzzet Öztoprak, "Türkiye'nin İşgali ve Millî Direniş Hareketleri", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Cilt 15, Ankara 2002, s. 589; Efe, s. 224.

¹⁰ Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk'ün Kahramanlık Destanı Antep*, Ankara 2014, s. 33; Zeynep Kalyoncuoğlu, "Antep'te Kuvâ-yı Milliye'nin Oluşumu", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013)*, Haz. Erdem Ünlen vd., Ankara 2015, s. 764-765; Lohanizade M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, İstanbul 1989, s. 18-20.

dağılmasını sağlayacakları düşüncesiyle,¹¹ söz konusu bölge 15 Eylül 1919 tarihinde yapılan antlaşmayla Fransa'ya devredilmiştir.¹² İngiltere'nin bu noktada bir diğer hedefi ise 5 Kasım 1919 tarihinde ise bölgeden tamamen çekilen İngilizlerin yerini Fransız kuvvetleri almıştır.¹³

Fransızlar da gerçekleşen devir teslimin “karakol tebdili kabilinden” olduğunu, işgalin geçici mahiyette bulunduğunu beyan etmiş, bu doğrultuda Dâhiliye Nezareti vilayetleri ve gerekli kimseleri bilgilendirmiştir.¹⁴ Ancak işgalin geçici olacağı ifadelerinin üstünden çok geçmeden Fransız Generali Köer'den (Querette) Kilis Mutasarrıflığına bir telgraf gelmiştir. Telgrafta Antep, Maraş ve Urfa sancaklarının Fransızlarla Osmanlılar'ın müşterek idaresi altında bulunacağı ve durumun telgraflarla mutasarrıflara bildirildiği, maliyeyi kontrol için bir zabıt tayin olunacağı ifade edilmiştir. General ayrıca kendisinin Antep, Maraş ve Urfa umum kumandanı olduğunu; ona göre tertibat alınması gerektiğini söyleyerek yavaş yavaş yönetime el koyacakları sinyali vermiştir.¹⁵ Oysa Osmanlı Hükûmeti daha birkaç gün evvel işgalin geçiciliğinden bahsedecek kadar durumun vahametinin farkında değildir ya da olası bir direniş hareketine mani olmak, halkı teskin

¹¹ Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970, s. 24-25. İngilizlerin bu düşüncelerini İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral de Ro-beck'in Lord Curzon'a yolladığı rapor da teyit etmektedir. Bkz. Baytok, s. 25.

¹² Antlaşmaya göre İngiliz kuvvetleri 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren Kilikya ve Suriye'den çekilecek, Şam, Hama, Humus ve Halep Arap Devleti sınırları içinde kalacak, Sykes-Picot çizgisinin batısındaki garnizonlar Fransızlara teslim edilecekti. Bkz. Yavuz, s. 57. Fransızlarla İngiltere arasında yapılan Suriye İtilafnamesi hakkında geniş bilgi için bkz. Akbiyyık, s. 49-58; Süleyman Hatipoğlu, “Milli Mücadele'de Suriye İtilafnamesi'nin Yeri”, *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu* (25-27 Aralık 2013), Haz. Erdem Ünlen vd., Ankara 2015, s. 195-209. Fransızlarla İngilizler arasında yapılan ve Güney bölgelerini tamamen Fransa'ya bırakan bu anlaşmaya Erzurum'dan ve dönemin gazetesi Albayrak'tan büyük bir tepki gelmiştir. Ortaçağların düzenine benzetilen itilafname, Türklere karşı bir suikast tertibiyle Türkleri her türlü hak ve hürriyetten mahrum etmeye, kadim bir milletin imhasına bedel küçük Ermenistan vücuda getirmek arzusuna yönelik bir girişim olarak ifade edilmiştir. Bkz. Albayrak, 23 Teşrinisani 1335/1919, no: 46, s. 1-2.

¹³ Şehre ilk giren Fransız birlikleri; bir albay komutasında bir Ermeni taburu, bir Afrika avcı bölüğü ve bir Fransız bölüğünden ibaretti. Ermeniler, Fransızları İngilizlerden daha büyük bir gösteri ile karşıladı. Özellikle Fransız birlikleri arasında bir Ermeni taburunun bulunması onları ayrıca coşturmuştu. Bkz. *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s. 72.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti (DH). Şifre Kalemi (ŞFR), Dosya No: 105, Belge No: 80; Dosya No: 105, Belge No:89; BOA, Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), Dosya No: 4605, Gömlek No: 345360.

¹⁵ BOA, BEO, Dosya No: 4606, Gömlek No: 345405; BOA, Maliyeden Müdevver (MV), Dosya No: 217, Gömlek No: 184; Pamuk, s. 115-116.

etmek istemektedir. Hükûmetin benzer bir tutumu İzmir işgalinin hemen öncesinde de takındığı unutulmamalıdır. Sonuçta ilgili durum İstanbul Hükûmetinden sorulmuş ve böyle bir emrin ya da ortaklığın aslı esası olmadığına Fransız mümessillerine bildirilmesi istenmişse de başta Antep olmak üzere bölgede meydana gelecek Fransız işgali ve kontrolünün adımları atılmaya başlanmıştır.¹⁶

Fransızların başta Antep olmak üzere güney bölgelerinde işgali devralacağına duyulması üzerine, Antep'te yaklaşık otuz bin kişinin katıldığı bir miting düzenlenmiştir. Mitingde Belediye Başkanı Mehmet Lütfi Bey bir konuşma yapmıştır. Mehmet Lütfi Bey konuşmasında:

“Mütareke zamanında Ayıntab şehri hiçbir devlet tarafından işgal edilmemiş idi. Fakat İngilizlerin Halep'teki kuvvetlerini taht-ı emniyette bulundurmak için mütarekeden iki mah (ay) sonra livamıza bir miktar asker sevk etmişlerdi. Ahalimiz öteden beri kanunlara sâkit (bağlı) ve muî (itaatlı) olduklarını ve aramızda bulunan Hristiyan vatandaşlarımızın mal, can ve ırzını, kendi can ve ırzımız gibi muhafaza etmekte olduğumuzu İngilizler rey-ül ayn (kendi gözleri ile) müşahede etmişler bu kere Halep'teki kuvve-i askeriyelerini kaldırdıkları için, burada kuvvet bulundurulmasına lüzum kalmadığına kanat getirerek, yakında Ayıntab'dan çekilmeye karar verdiklerini işitiyoruz. İngilizlerin de istikbal ve meşru haklarımıza vuku bulan şu riayetlerden dolayı bütün mevcudiyetimizle teşekkür ederiz. İngilizleri de burada bulunduğu müddetçe dahi muahede ettikleri veçhile, Ayıntab livası nüfus-ı mevcudesinin yüzde doksanı ve bini mütecaviz karyeler (köyler) kâmilen Türk ve Müslümandır. Emlak ve arazinin hemen kâffesi (bütünü) dahi Müslümanlara aittir. Tarihen ve muhiten Suriye ile bir alakamız bulunmadığından Wilson Prensipleri mucibinde bizi kendi mukadderatımıza hâkim kılmak insaniyet ve vicdan nokta-i nazarından müttehî hükümetlerin borcudur. İngilizlerden sonra herhangi bir devlet işgale teşebbüs ederse izzet-i nefsimizi rencide edeceği cihetle, bu kabil işgali bütün mevcudiyetimizle reddeder ve katiyen kabul edemeyeceğimizi beyan ile beraber kârib bir atide (yakın bir zamanda) Paris'te taht-ı karara alınacak olan mukadderatımızın kayıtsız şartsız milli istiklalimizin muhafazasını, meşru haklarımızın müdafaasını, insaniyet ve

¹⁶ Fransız kumandanının ifade tarzından ve bu halin hükûmet emirlerine müdahaleye başlangıç teşkil edeceğinden bahisle Antep Mutasarrıflığınca hükûmetten talimat talebi yinelenmiştir. Meclis-i Vükelaca alınan karar şu şekildedir: “mütareke hükümleri malum ve bunun haricinde muamele yapılması mümkün olmadığından mütareke hükümleri hilafına müdahale ve teklif olduğunda hüsn-i suretle (iyi bir şekilde) müdafaa-i keyfiyetle beraber merkezi hükûmetin tebligat ve müsaadesi olmadıkça hod-be-hod (kendi başına) muamele ifasından mazur olduklarının mahalli memurlar tarafından tebeyyün ve birde gerek memurların ve gerek ahalinin harici kıskırtmalara kapılmamalarının temin edilmesi gerektiği.” Bkz. BOA, MV, Dosya No: 218, Gömlek No: 12.

medeniyet namına rica eyler ve iş bu milli arzumuzun sulh kongresine izahını istirham eyleriz” demiştir.¹⁷

Nitekim İngilizlerin işgal bölgelerinden ayrılarak yerlerini Fransızlara bırakacakları ile ilgili duyumların alınması üzerine, 13. Kolordu Kumandanlığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgraf ile İngiliz işgali altında olan Adana, Urfa, Antep, Maraş bölgesinin Fransızlar'a devir edileceğinin anlaşıldığı bildirilmiştir. Aynı günlerde Arapça çıkan gazetelerde Fransızların; Adana, Maraş, Urfa, Antep gibi şehirleri içerisine alan bölgede küçük bir Ermeni devleti kurmaya karar verdiklerini belirten kumandanlık, bu plan çerçevesinde Diyarbakır şehrini işgal edecekleriyle ilgili yazıların da çıktığını bildirerek herhangi bir işgale karşı acilen tedbir alınması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸

Gerek şehrin işgalinden dört gün evvel yapılan söz konusu konuşma ve miting, gerekse 13. Kolordu'nun yazısı sonucu değiştirmemiştir. Fakat şehrin Fransızlara devredilmesi ile birlikte Antep'te direniş yapılması lüzumuna dair fikirler yoğunluk kazanmıştır. Zira daha ılımlı ve halkın arzu ve isteklerini ön planda tuttuğu iddia edilen İngiliz hâkimiyetine karşı¹⁹

¹⁷ İrade-i Milliye, 27 Teşrinievvel 1335/1919, No: 9, s. 2; Ali Nadi Ünler, *Türkün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması*, İstanbul 1969, s. 176-177; Lohanizade, s. 22-23; İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Anadolu Basımında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Ankara 2005, s. 197-198. Güney bölgesinin Fransızlarca işgal edileceğini öğrenen Mardin halkı da heyecan içinde adı geçen işgali, İtilaf Devletleri ve Sadaret nezdinde protesto edici bir miting düzenlemişlerdir. Bkz. İrade-i Milliye, 3 Teşrinisanı 1335/1919, No: 10, s. 1. 16 Ekim 1919 tarihinde Maraş'ta bir miting düzenlenmiş ve sonuçları bir telgrafla padişaha, İtilaf Devletleri elçiliklerine ve İngiliz Kuvvetleri Umum Kumandanı General Allenby'ye gönderilmiştir. Benzer şekilde yurdun pek çok yerinde Güney'de gerçekleşmekte olan Fransız işgalini protesto edici mitinler yapılmıştır. Bkz. Akbıyık, s. 87-110.

¹⁸ Nermin Gümüşalan, “Milli Mücadelede Antep'in İşgalinin Anadolu Halkı ve Basımı Üzerindeki Yansımaları”, *Turkish Studies*, Vol. 10, Issue 13, Fall 2015, s. 295.

¹⁹ Aslında İngilizler işgallerinin ilk zamanlarında Türk halkına karşı sert bir tutum içerisinde oldu. İngilizlerle birlikte şehre çok sayıda Ermeni de gelmişti. Ne zamanki bölgenin Fransızlara bırakılması görüşmeleri hız kazandı, İngiltere'nin de tavrı değişti. İngilizler işgalin sonlarına doğru Türklere karşı baskılarını tamamen kaldırıp serbest bir yönetim takip etmeye başladılar. İngilizlerin böyle davranmasının sebebi burayı Fransızlara terk edecekleri anlaşılınca bir taktik olarak Fransızlardan daha iyi anılmalarını ve bölge üzerindeki en büyük rakipleri Fransızları, Antep halkının gözünde İngilizlerden daha kötü göstermekti. Hatta İngilizler yöreden çekilirken şehir eşrafını toplayarak silah ve cephaneye ihtiyaçları olup olmadığını sormuş eğer varsa yardımda bulunabileceklerini bile söylemişlerdi. Bkz. Şıvgın, s. 223-224. İngilizlerin işgaldeki olumsuz tavırlarına şunlar örnek verilebilir. 23 Ocak 1919'daki Antepli bazı ileri gelenlerin tutuklanması, 12 Mart'ta sıkıyönetim ilanı ve Türklerin elinde bulunan her türlü silah, cephanenin teslimi, aksi halde elinde silah bulunanların idam

Fransızlar, işgal kuvvetleri içerisinde Ermenileri de bulundurunca Antep'in Müslüman Türk ahali arasında huzursuzluk hat safhaya çıkmıştır.²⁰ Ardından işgal günü bir Ermeni tercümanla birlikte şehre inen bir Fransız subayının Akyol Karakolu'ndaki Türk bayrağını indirtmesi, Fransız işgal komutanlığının hiçbir resmi binaya Türk bayrağı çekilmemesini istemesi, 10 Kasım günü sokakta bir Türk kadınına yapılan tacizler, 30 Kasım'da işgal komutanlığının Türk jandarma ve polislerinin Fransız memurları emrine girmesini istemesi, 21 Ocak 1920'de annesini yine Fransız askerlerinin tacizinden korumak isteyen on iki yaşlarındaki Kâmil'in öldürülmesi direnişi ortaya çıkaran bir dizi gelişme olmuştur. Sonuçta, Ermenilerin Fransızların da göz yummasıyla birlikte şehrin Türk kesimine uygulamaya başladıkları tedhiş ve yıldırma hareketleri, bardağı taşıran son damla olmuş ve Anteplileri harekete geçirmiştir.²¹ Bu konuda işgal günlerini yaşamış Antep Askerlik Şubesi Reisi Yarbay İrfan Bey:

“Fransız kuvve-i işgaliyesi buraya gelip İngilizlerle devir yapmakta iken müştereken verdikleri beyannamede Fransızların da İngilizler gibi asayişin nigh-bâni (bekçisi) olacaklarını beyan ettikleri halde... buradaki Fransızların Türk bayrağına ve mukadderatına tecavüz suretiyle an'anat-ı milliye ve diniyeye taarruz birkaç şahsı katletmeleri yüzünden temin-i asayiş yerine ihlal-i asayişe müstakillen sebep olacakları anlaşılmış...

edileceği, zaman zaman bütün dükkân ve mağazaların, fırınlar hariç, kapatılması, Türklerin eşyalarına Ermeni eşyasıdır diye el konması. Bkz. Lohanizade, s. 18-20; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s. 54; Orhan Doğan, “Milli Mücadelede Sebül'ür-Reşâd Dergisi ve Eşref Edib'in “Maraş ve Ayntabluların Kahramanlıkları” İsimli Makalesi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 4, 2011, s. 1449; Öztoprak, s. 589.

²⁰ Ermenilerin Anadolu'nun güneyinde yaptıkları faaliyetler hakkında bkz. Erdal İlter, “Milli Mücadele De "Doğu Lejyonu" (Legion D'orient)'nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”, *Atatürk Yolu*, Sayı 3, 1989, s. 419-436; Ulvi Keser, “Doğu Lejyonu (Legion D'orient) ve Güney Bölgesindeki Ermeni Faaliyetleri (1918-1922)”, *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu* (25-27 Aralık 2013), Haz. Erdem Ünlen vd., Ankara 2015, s. 83-125; Süleyman Hatipoğlu, “Çukurova'da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1922)”, *Belleten*, Cilt 66, Sayı 247, Aralık 2002, s. 943-965; Erdiç Gülcü-Ahmet Gündüz, “Millî Mücadele Döneminde Kilis Ve Çevresinde Ermeniler”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 2009, s. 301-3015.

²¹ Ünler, s. 24-28; Lohanizade, s. 22-27; 37. Antep'in önde gelen kimseleri, daha Fransızların şehre gelişinden itibaren yerli Ermeniler'in Fransızlar'la işbirliği yapmasını önlemek için uğraşmışlardır. Kılıç Ali Bey de şehre geldiğinde ilk iş olarak Ermenilerin Fransızlarla birlikte hareket etmelerini engellemeye çalışmıştır. Ancak Ermeniler yapılan uyarıları dinlememiş ve Antep'te yürütülen Fransız harekâtının hemen her aşamasına destek vermiştir. Bkz. Ramazan Erhan Güllü, “Millî Mücadele'de Güney Cephesinde Kılıç Ali Bey'in Faaliyetleri”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt 16, Sayı 2, 2017, s. 498-500.

efrad-ı milletin kanına canına taarruz ve ırz ve namusuna tecavüz bu Fransız efradıyla kendi himayelerine alınıp şımartıkları Ermeni efradına karşı gene itidâli denilen hareket-i hemişe muhafaza etmek isteyen Ayıntap Müslümanları komşuları bulunan Maraş'ın hal-i hazırı elemi ve kendilerinin maruz kaldıkları dinî ve şahsî tecavüzatı rey-ül-ayn (kendi gözleriyle) gördüklerinden dolayı artık hissiyat-ı muhafazakârilerini kaybedebilmek..." şeklinde yaptığı açıklamalarıyla olayların seyrini gözler önüne sermiştir.²²

Ayrıca güney bölgelerinin Fransızlar tarafından işgaline, başta Heyet-i Temsiliye olmak üzere yurdun her köşesindeki mahallî teşkilat, cemiyet, kaza ve şehirlerden gerek İstanbul'daki hükûmete gerek basına protesto telgrafları gönderilmiş, işgal karşıtı mitingler yapılmıştır.²³ Bütün bu gelişmeler yaşanırken asayişin temini için Heyet-i Merkeziye'nin²⁴ 28 Şubat 1920 tarihinde Fransız Kumandanlığı'na bir dizi teklifi olmuştur. Heyetin amacı olayların önüne geçebilmek ve halkın normal yaşantısını sürdürebilecekleri bir ortam oluşturabilmektir. Heyet, verdikleri notada şu hususları öne çıkarmıştır:

- 1- Antep'te bulunan Ermeni asıllı birliklerin geri çekilmesi,
- 2- Mahallî Türk idaresine müdahale edilmeyeceğinin taahhüt edilmesi,
- 3- Antep'e yeniden takviye birliklerin getirilmemesi,
- 4- Asayişin muhafazası için iki Türk taburunun Antep'e getirilmesine müsaade edilmesi.

²² Efe, s. 246-247; *Gaziantep Savunması Hatıralar-Belgeler*, s. 352-353.

²³ Miting ve protesto telgrafları hakkında geniş bilgi için bkz. Gümüşalan, s. 289-302; Dursun Ali Akbulut, "Maraş, Urfa ve Antep'in İşgali Üzerine Erzurum'dan Çekilen Protesto Telgrafları", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, Mayıs 1990, s. 60-69.

²⁴ Heyet-i Merkeziye, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle yurdun birçok yerinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden birisidir. Başlangıçta Dr. Hamit, Tahrirat Müdürü Ragıp, Alay Kâtibi Avni, Telgraf Muhabere Memuru Mahir ve Hâkim Kuşçuzade Hamdi Beyler tarafından kurulan cemiyet, üye sayısının çoğalması ve gizli çalışması sebebiyle dışarıdan duyulma tehlikesini bertaraf edebilmek için Heyet-i Merkeziye adı altında toplanmayı ve alınan kararlardan üyeleri de haberdar etmeyi uygun bulmuştur. Bu merkezin görevi halkın yaptığı yardımları tahsildarlar vasıtasıyla teslim etmek, cephelede bulunan personel ve halk ile bunların geride bıraktıkları ailelerinin ihtiyacını karşılamak, savunma için gerekli bütün harp malzemesini sağlamak ve dağıtmak, işe işlerini düzene koymaktan ibaretti. Antep'te savaş başladığında Heyet-i Merkeziye: Hocazade Ferit, Hacıömerzade Mehmet Ali, Kepkepzade Abdürrezzak, Kahramanzade Hacı Mehmet, Mahmut Budeyri ve Hesap Memuru Avni Beylerden oluşmaktaydı. Bkz. Ünler, s. 17-19; Lohanizade, s. 29-33; Pamuk, s. 144-147.

Ancak bu istekler kabul edilmediği gibi Katma'daki İkinci Tümen Komutanlığı, Colonel (Albay) Andrea komutasında Antep'e büyük bir kuvvet göndermiştir.²⁵ Gelişen olaylar şehir dışında başlayan çarpışmaların yakın zamanda şehir içine de taşınacağına adeta habercisi olmuş ve 1 Nisan 1920 tarihinden itibaren Antep direnişi başlamıştır.

Antep Savunması ve Yaşanan Olaylar

Antepliler henüz daha savaş şehir kapılarına dayanmadan önce Mustafa Kemal Paşa'nın da teşvikiyle Heyet-i Merkeziye diye adlandırılan Müdafai-Hukuk Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye ile haberleşmek, millî teşkilâtın genişlemesine çalışmak, gelecekte yaşanması muhtemel savaşı sevk ve idare etmek, savaş için gerekli mühimmatı temin etmek gibi görevleri üstlenen Cemiyet, şehri semtlere ayırmak suretiyle ilk savunma tertibatını almaya çalışmıştır. Şehir yüz silahlı kişiden oluşan 27 semte ayrılmış ve her birinin başına semtlerin ileri gelen sayılır kişilerinden birer reis seçilmiştir.²⁶ Faaliyetler bu yönde hızlandırılırken nihayetinde cemiyet tarafından da öngörülen şehir içi çatışmalar, Fransız Albay Andrea'nın 1 Nisan 1920 tarihinde Kilis'e dönmek isterken Balaban civarında Kılıç Ali'nin²⁷ kuvvetleriyle karşılaşmasıyla ortaya çıkmıştır.²⁸ Gelişmeler Fransız karargâhına ulaşınca Amerikan

²⁵ Ünler, s. 37-38.

²⁶ Lohanizade, s. 29-33; Ünler, s. 17-21.

²⁷ 1890 yılında İstanbul'da doğan Kılıç Ali Bey'in asıl adı Emrullahzâde Asaf Tevfik'di. 1906 yılında astsubay olarak ordu hizmetine girmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde de bulunmuştu. 1918 yılında yüzbaşı rütbesiyle Kafkas İslam Ordusu'nda Nuri Paşa'nın yaverliğini yapmıştı. Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a dönmüş, 2 Nisan 1919'da da istifa ederek ordudan ayrılmıştı. Erzurum Kongresi'nin ardından Millî Mücadele'ye katılmak amacıyla Sivas'a gelmiş, Sivas'ta da Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetine girmişti. 12 Şubat 1920 tarihinde emrindeki kuvvetlerle Gaziantep'e gelmiş, 4 Haziran'da Yozgat'ta meydana gelen isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. 25 Temmuz 1920'de Mayıs ayında seçildiği Antep milletvekilliği görevi için meclise katılan Kılıç, 1939 tarihine kadar meclisteki yerini korumuştur. İstiklâl Mahkemesi üyeliği vazifesinde de bulunan Yüzbaşı Asaf Tevfik, Millî Mücadele dönemi boyunca Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine verdiği isimle "Kılıç Ali Bey" olarak anılmış, soyadı kanunu sonrası yine Mustafa Kemal'in isteğiyle Ali Kılıç adını almıştır. Bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi – Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Cilt III, Ankara 1995, s. 423-425; Güllü, s. 492.

²⁸ Kılıç Ali Bey'in Maraş ve Antep civarında görevlendirilmesinin esas nedeni, işgallere karşı bölgede başlatılan direniş hazırlıklarının ve kurulan çeşitli örgütlerin dağınık bir halde bulunmalarıydı. Doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas Kongresi kararları çerçevesinde oraya gönderilen Kılıç Ali Bey sayesinde bölgedeki

Koleji'ndeki toplarını ateşleyen Fransızlar'a Ermeniler de Türk mahallelerine ateş ederek katılmışlardır. Ardından belediye hanındaki cezaevinden kaçan mahkûmlara jandarmanın ateş etmesiyle birlikte halk arasında yaşanan panik, dükkânların kapanmasına ve direnişin şehir içinde başlamasına vesile olmuştur. Bunun üzerine savunma tedbirleri almaya başlayan Antepliler, çatışma olasılığı olan yerlerdeki yüksek binalara mazgallar açmış, top ve tüfek ateşinden korunabilmek için evden eve geçen kapalı yollar hazırlamış, Fransızların ilerleyişini yavaşlatmak ve ani baskınlar yapabilmek için yollara barikatlar kurmuş ve gerekli yerlere tahkimatlar yaptırmıştır.²⁹ Diğer taraftan telgraf ve telefon hatlarının kesilmesi dolayısıyla hâriçteki birlikler ve yetkili kişilerle görüşebilmek için fedai postaları oluşturulmuştur.³⁰ Böylece on aydan daha fazla sürecek Antep şehir savunması işlerlik kazanmıştır.³¹

İlk başta bu tedbirler alınırken plana göre şehir içindeki savunma organizasyonu ve mevziler ise şu şekilde gerçekleşmiştir. Şehri kuzeyden güneye ayıran Maarif Caddesi'nin doğusundaki binalar Türkler, batısındaki binalar Ermeni ve Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Kendirli Kilisesi'ne giden caddenin kuzey tarafı Çınarlı Camisi ve batısındaki Nikogosyan Mektebi Türkler tarafından, Kendirli Kilisesi ve güneyindeki evler Ermeni ve Fransızlar tarafından tutulmuştur. Yine Hürriyet Caddesi'yle İnönü caddesinin birleştiği yerden başlayıp bu caddenin batıya doğru Kozanlı Karakolu ve okuluyla Paşa Sokağı'nı ihtiva eden kısmı Türkler, kuzeydeki binalar ise Ermeniler tarafından elde edilmiştir.³² Antep'teki direnişçiler şehir savaşının sevk ve idaresi içinse yedi cephe oluşturmuştur. Bunlar: Tabakhane, Şeyh Camii, Mağarabaşı, Şhreküstü, Aydınbaba, Musullu ve Çınarlı Camii cepheleridir.³³ Kılıç Ali Bey ise 8 Nisan'da Antep'e gelmiş, semt efradından silahlı 15 kişi alarak bunlardan dörder bölüklü ve düzenli

tüm direniş güçlerinin Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye bağlanması sağlanmış olacaktır. Bkz. Güllü, s. 492.

²⁹ Pamuk, s. 190-192.

³⁰ Ünler, s. 100.

³¹ Antep halkının Milli Mücadele Dönemi'nde göstermiş olduğu kahramanlık ve fedakârlık hakkında geniş bilgi için şu kaynaklara bakılabilir. Lohanizade, s. 34-196; Ünler, s. 28-149; Pamuk, s. 163-302; Gömeç, s. 53-106; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s. 135-148; Ayhan Öztürk, "Milli Mücadele'de Gaziantep", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Cilt 15, Ankara 2002, s. 820-829; Reşit Yaşar Büyükoğlu, "Karayılan'ın Gaziantep Savunması'ndaki Faaliyetleri" *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu* (25-27 Aralık 2013), Haz. Erdem Ünlen vd., ATAM Yay., Ankara 2015, s. 267-283.

³² Ünler, s. 48.

³³ Pamuk, s. 196.

Yıldırım ve Şimşek Taburları'nı teşkil etmiştir.³⁴ Antep'teki savunma organizasyonunun en önemli parçalarından bir diğeri ise Heyet-i Merkeziye tarafından kurulan komisyon ve teşkilatlar olmuştur. Bu amaçla zahire ihtiyacı için "İşe Komisyonu", şehir içinde direnen milis güçlerinin geride bıraktığı ailelerine destek için "Asker Ailelerine Yardım Komisyonu", sıhhi ihtiyaç ve tedaviler için "Sağlık Teşkilâtı", siper, sığınak ve savunma tertibatı için "İstihkâm Teşkilâtı" ve son olarak mühimmat ihtiyacını bir nebze olsun giderebilmek için "Cephane ve Tamirhane İmalâthanesi" kurulmuştur.³⁵

Antep'te savunmanın ortaya çıkışıyla birlikte başlayan çatışmalar, hiçbir zaman eşit ya da en azından birbirine yakın kuvvetlerin mücadelesi şeklinde geçmemiştir. Gerek silah ve mühimmat gerek asker miktarı ve gerekse ekonomik yönden oldukça üstün kuvvetlere karşı şehir elde tutulmaya çalışılmıştır.³⁶ Özellikle yaz aylarında ve Kasım 1920-Şubat 1921 tarihleri arasında çok şiddetli çatışmalar olmuş, Fransızlarca büyük çaplı toplarla yapılan bombardımanların da tesiriyle Antep savunma kuvvetleri ve halkı çok büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Diğer taraftan savaşın ortaya çıkardığı çeşitli yokluk ve yoksunluklarla başa çıkılmaya gayret edilmiştir.³⁷

Cephane yokluğu bunun en başta gelen örneğidir. Zira mühimmat yokluğu o kadar had safhadadır ki, düşman askerinin savunma kuvvetlerine iyice yaklaşımadan ateş edilmemesi istenmiştir. Üstelik atışların başarılı bir şekilde yapılması, yani boşa bir tek mermi atılmaması söylenmiştir.³⁸ Eldeki cephanenin en mühim anlarda dahi sarf edilmek için yeterli olmadığı gelen telgraflarda açıkça belirtilmiştir. Karşı cephede yer alan Fransızlar ise uzun süreli top ve mitralyöz ateşiyle Antep'i baskı altında tutabilmiştir. Diğer taraftan savunmada kullanılan silahların Alman, Fransız ya da İngiliz yapımı olması, bunlara uygun mermi bulunmasını zorlaştırmıştır.³⁹ Yine savunmayı icra eden cephelerin genişliği, yeteri derecede silah olmaması sebebiyle şehir

³⁴ Lohanizade, s. 48.

³⁵ Pamuk, s. 153-158.

³⁶ Zekai Güner, "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2007, s. 57. Bir örnek oluşturması bakımından şu istatistik verilebilir. Kuşatmanın en şiddetli devri olan Kasım 1920-Şubat 1921 tarihleri arasında 105-155'lik topları, 19 piyade taburu, uçak filosu, süvari alayları, tank müfrezesi ve Ermeni gönüllüleri ile birlikte Fransızların kuvveti yirmi bini geçmekteydi. Oysa şehirdeki Türk kuvvetleri 500 mevcutlu Yıldırım Taburu, 200 mevcutlu Antep Taburu, 120 mevcutlu 25. Alay-1. Tabur-1. Bölüğü, 750 semt efradı, 500 kişilik millî müfrezeler ve 850 kişilik tahkimat ve diğer işlerde çalışan eratla birlikte toplam 2920 kişiden oluşmaktaydı. Bkz. Ünler, s. 95-96.

³⁷ Pamuk, s. 224-301; Ünler, s. 95-149.

³⁸ *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat...*, s. 45.

³⁹ *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat...*, s 41.

içindeki Polis, Adliye ve Maliye Tahsildarları'nda bulunan ve hükümetçe verilmiş silahların harp bitimine kadar mazbata karşılığında savunmaya katılan kişilere verilmesi talep edilmiştir. Kişilerde resmî olarak bulunan silahların dahi savunma için istenmesi, cephane ve mühimmat eksikliğini bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir.⁴⁰

Yukarıda ifade edilen satırlarda en dikkat çekici kısımlardan birisi büyük çaplı topraklarla şehre yapılan bombardımanlardır. Fransız kuvvetleri sürekli Antep şehrini bombardıman altında bulundurmuşlar, hatta zaman zaman uçak da kullanmışlar,⁴¹ böylece savunmayı yıldırmaya, insanların direniş iradesini kırmaya çalışmışlardır. Söz konusu bombardımanlarda ise şehrin kültürel mirasını oluşturan pek çok yapı hasar görmüş ya da yıkılmıştır.⁴² Diğer taraftan binlerce ev yıkılmış, insanlar saldırılardan korunabilmek için rutubetli, güneş görmeyen ve havasız mağaralara ya da taş ocaklarına sığınmak zorunda kalmıştır. Sonuçta büyük kalabalıklar halinde sığındıkları bu yerlerde birçok hastalık ortaya çıkmış, hastalar, doktor ve sıhhi gereç yetersizliğinden tedavi edilememiş, bombardıman dolayısıyla meydana gelen ölüm ve yaralanmaların yanı sıra hastalıklar yüzünden de pek çok can kaybı yaşanmıştır.⁴³ Bombardımanın şiddeti ve gücü öylesine yıkıcı olmuştur ki evlerin zemin katlarına sığınanları canlı bir şekilde toprağa gömdüğü gibi geride bırakılan erzakları da kullanılamaz hale getirmiş ve açlık en büyük sorun olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁴

Benzer şekilde bizzat olayların içinde bulunan Lohanizade Mustafa Nurettin ise hatıralarında ağır bombardımanın meydana getirdiği yıkım ve kayıplardan dehşete kapılan halkın aileleriyle birlikte rutubetli ve kokulu taş ocaklarına balık istifi gibi doluştuklarını, sonuçta havadan, güneşten ve uykudan mahrum kaldıkları için biraz sonra göz ağrısı, dizanteri, tifo gibi

⁴⁰ *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat...*, s. 52.

⁴¹ *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat...*, s. 124-126; *Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri*, s. 100-104; 268; 280.

⁴² Albayrak, 13 Mayıs 1336/1920, no: 91, s. 1-2; Hâkimiyet-i Milliye, 20 Kânunuevvel 1336/1920, no: 88, s. 2.

⁴³ Dönemin, Antep'te hizmet veren doktorlarından Mecit Barlas hatıralarında, bombardıman sonucu yaralanan bir kafileyi henüz tedavi etmişken bir diğer kafiye yaralının peşi sıra geldiğini belirtmiştir. Yaralılar ise çoğunlukla cephedeki askerlerle birlikte kadın ve çocuklardan oluşmuştur. Barlas, ellerinde tedavi için vasıta ve ilaç olmadığını, tentürdiyotu güçlükle tedarik edebilirken gaz bezinin bulunmadığını, bunun yerine tülben topladıklarını, hidrofil pamuk da bulunmadığından adı pamukları kaynatıp, sıkıp kullandıklarını, ayrıca eter, kloroform olmadığı için ameliyatları narkozsuz yapmaya mecbur kaldıklarını ve yürekler acısı bir durumla karşı karşıya olduklarını ifade etmiştir. Bkz. *Gaziantep Savunması Hatıralar-Belgeler*, s. 195-201.

⁴⁴ Lohanizade, s. 119-120; Ünler, s. 84-85; Doğan, s. 1458-1459; Hâkimiyet-i Milliye, 5 Teşrinievvel 1336/1920, no: 62, s. 2.

hastalıkların baş gösterdiğini vurgulamıştır. Diğer taraftan bombardımandan dolayı evlerdeki erzakın bozulması neticesi mağaradaki kişilerde açlığın ortaya çıktığını, yaralı ve hastaların sayısının her gün arttığını, ancak ilaç yetersizliğinden doğru düzgün bir tedavi yapılamadığını belirtmiştir.⁴⁵

Kuşatmanın ve Fransız hücumlarının şiddetlendiği Eylül ayında da sıkıntılar artarak devam etmiştir. Semt Reisi İncözade Hüseyin, Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanı Özdemir,⁴⁶ Heyet-i Merkeziye Reisi Ferid ve Mutasarrıf Sabri Beyler, Büyük Millet Meclisi'ne ve Antep Milletvekillerine gönderdikleri telgrafta, 35 günden beri çelikten ateş yağdıran düşman toplarıyla ev, han ve dükkânlarla birlikte şehrin dörtte üçünün tahrip olduğunu, barınacak yerin kalmadığını, dolayısıyla iaşe ve her türlü yardımdan mahrum on binlerce nüfusun mağaralara sığındığını, burada her türlü hastalıkla karşılaşarak “*bizi kurtaracak kuvvet semadan mı inecek*” diye ağlamakta olduklarını bildirmişlerdir. Diğer taraftan birbiri ardına sıralı tabutlarda yatan şehitleri dahi dışarı çıkarıp defnedemeyip şehrin harabelerine gömdüklerini ifade etmişler ve şehrin durumunu görüp de ağlamamanın mümkün olmadığını belirtmişlerdir.⁴⁷ Yine 16 Eylül 1920

⁴⁵ Lohanizade, s. 120.

⁴⁶ 1885 yılında Kahire’de doğan Ali Şefik Özdemir Bey, Kahire’de Özdemiroğulları adıyla şöhret bulmuş köklü bir Türk ailesinden gelmektedir. İlköğrenimini Kahire’de yapan Özdemir Bey, rüştiye ve idadi eğitiminden sonra Camiü’l Ezher Medresesi’nin İslâm Edebiyatı bölümünden mezun olmuştur. Buradaki eğitimi sırasında Arapça, İngilizce ve Fransızca öğrenmiştir. Birinci Dünya Savaşı başlayınca İstanbul’a gelip orduya katılmış ve yedek subay olarak Suriye-Filistin Cephesi’nde görev almıştır. Ayrıca Teşkilât-ı Mahsusa ile de temasa geçerek milis subayı olarak çeşitli cephelerde faaliyet göstermiştir. Halep’in İngilizler tarafından işgalinden cesaret bulan Ermeni Taşnak Komitesi’ne ve Arap eşkıya gruplarına karşı mücadele etmiş, yine İngilizlerin takibi üzerine önce Irak’a sonra Şam’a geçmiş ve istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur. Topladığı milis kuvvetlerle önce İngilizlere sonra Fransızlara karşı Suriye’de yapılan mücadelenin liderliğini üstlenmiştir. 2 Haziran 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle Antep’e gelen Özdemir Bey, Fransızlara karşı mücadele eden birliklerin başına geçmiştir. Şefik Özdemir Bey, Antep savunması sırasında Türk, Kürt, Arap aşiretlerini bir araya getirdiği gibi dil bilmesinin de avantajını kullanarak Fransız ordusundan iltica eden Müslüman Cezayir, Tunus vd. Kuzey Afrikalıları da etrafında birleştirmiş ve şehrin teslim olduğu tarihe kadar elindeki kıt imkânlarla rağmen büyük bir direniş göstermiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrası müteahhitlik işleriyle de uğraşan Özdemir Bey, 6. ve 7. Dönem TBMM’inde milletvekili olarak yer almış ve 18 Mayıs 1951 tarihinde vefat ederek çok sevdiği Gaziantep şehrindeki şehitliğe defnedilmiştir. Bkz. Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara 2011, s. 85-90.

⁴⁷ *Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri*, s. 268. Heyet-i Merkeziye Reisi Ferid Bey, Eylül sonlarına doğru Elcezire Cephesi Kumandanlığı’na yazdığı yazıda acilen kendilerine para gönderilmesini, iaşe ve erzak sıkıntısı yanında askerin

tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen yazı, Antep'in içinde bulunduğu zorlu koşulları göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu yazıda dayanacak gücün kalmadığı, on binlerce insanın şehir savunmasında ve düşman ateşiyle şehit olmuş cesetlerin önünde ağlaştığı, milyonlarca lirayla düzeltilemeyecek miktarda hanenin harap olduğu, aç ve ilaçsız ailelerin Heyet-i Merkeziye'nin kapısını aşındırdığı, binlerce yetimin meydana geldiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan yardım görememekten dolayı yetkililere yoğun bir serzenişte bulunulmuş, en kısa sürede yardım gelmezse yapılan bütün fedakârlıkların boşa gideceği bildirilmiştir.⁴⁸

Fransız işgal girişimleri süresince bütün imkânsızlık ve yokluğa rağmen verilen mücadele çok büyüktür. Nitekim gösterilen fedakârlığın Türkler arasındaki birlik ve dayanışmayı da takviye edeceği düşüncesiyle olayların ve kahramanlığın millete ilanını Büyük Millet Meclisi vasıtasıyla duyurmak için izin isteyen Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi⁴⁹ de 25 Eylül 1920 tarihli tezkeresinde beş aya varan mücadeleyi aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:⁵⁰

“Türklerin şu anda pek büyük bir imtihan devresi geçirdikleri malumdur. Avrupa siyaseti Osmanlılığı yıkmak ve milleti istila etmek istemektedir. Bu emperyalist emellere ise makam ve şahsi emellerle dolu bir hükümet de bile bile iştirak etmektedir. Ağustos ayında Osmanlı murahasları tarafından imzalanan muahede (Sevr Antlaşması) milletin idam hükmünü vermekten ibarettir. Ancak istilacıların hesaba katmadıkları milletin azim ve imanı, istiklal ve hayatını müdafaa, memleketi kurtarmak için etmiş olduğu yemin ve göstermiş olduğu yiğitlik ve fedakârlıktır. Antep halkının kahramanlık ve fedakârlığı ise pek azim-i şükran ile söylenmeye şayandır. Âlem-i İslâm ve bütün milletin hafıza-i ihtiramında pek mübeccel (yüce) bir hatıra bırakacak olan Antep şehri, milletin şükranını bihakkın kazanmıştır. Büyük imkânlarla sahip bir düşmanın saldırılarına beş aydır mukabele ediyor. Kadın, ihtiyar, delikanlı her fert baba ocağını, hakkını, namusunu müdafaa ediyor. Fransızlar büyük çaplı toplarla gece gündüz kadın, çoluk çocuk üzerine bombardıman ediyorlar. Ancak bütün bu saldırılar Anteplilerin gayretini ve vatan aşkını yok edemiyor. Çünkü onlar dünyada en aziz olan yurtların savunuyorlar. Onlara bu uğurda canını feda etmek pek tatlı

giyecek elbisesi olmadığını bildirmiştir. Ardından işe sarf edilecek para kalmadığı gibi işe ambarlarında zahire de kalmadığını, daha önce alınan ve paraları ödenmeyen erzaktan dolayı da on bin lirayı aşan borçlarının bulunduğunu söyleyerek para gönderilmesini istemiştir. Bkz. *Antep Savunması Askeri İşe Defterleri*, s. 52.

⁴⁸ *Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri*, s. 278-280; *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheleer Kumandanlığı Tahrirat...*, s. 50.

⁴⁹ Söz konusu izin verilmiştir. Buna karşılık Akyüz'ün verdiği bilgiye göre Fransız gazeteleri Antep içindeki savaşlar hakkında hemen hiç bilgi vermemişlerdir. Bkz. Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara 1988, s. 187.

⁵⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Yer No: 30-10-0-0 / 54-54-13.

geliyor. Zira biliyorlar ki düşmana boyun eğen değil hakkını, hayatını müdafaa için göğsünü ateşe açanlardır ki hayat servetine mazhar olur. Bu kahramanlığı memleketin her yerine duyurmak vazgeçilmez bir vazifedir.”

Savunma sırasında yokluk çekilen bir diğer ve en önemli husus ise iâşe yetersizliğidir. Un ve bulgur gibi ihtiyaçların büyük kısmı bombardımanlar neticesi yıkılan evlerin enkazı altında kalmıştır.⁵¹ Yardımların ya gelmemesi ya da ihtiyacın çok altında elde edilmesi, gerek cephede mücadele eden efradı gerekse şehir içindeki halkın maneviyatını olumsuz yönde etkilemiştir. 19 Ağustos 1920 tarihinde şehrin ileri gelenleri Antep'in içinde bulunduğu durumu Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi ve Fırka Kumandanlıklarına şu sözlerle bildirmiştir.⁵²

“İâşe fevkalade müşkülât kesp etmiştir. Değirmenler haraptır. Maliyede kat'a para mevcut olmadığı gibi hiçbir suretle tahsilat icrası da mümkün değildir. Heyet-i Merkeziye ve ahali son fedakârlığı yapmıştır... Halktan bir para iane almak imkânı yoktur hasılat bütün mahvolmuştur... Köylerin bir kısmı Fransızlar tarafından yağma edildiği bir kısmı da hasılatı meydana bırakılarak tahliye edilmiştir. Maliyeye yakın yerlerden külliyetli miktarda havale irsaliyle levazım ve teçhizat hususunda Heyet-i Merkeziyeden alınıp hükûmete tevdi edilmezse işler yürümez bir hale gelecektir.”

Aralık 1920'den itibaren iâşe eksikliği o kadar artmıştır ki askerlere günlük sadece 400 gram ekmek ve bir miktar kuru üzüm verilmeye başlanmıştır. Halk ise bunun yarısını bile bulamaz haldedir.⁵³ Savunma sırasında mahalli birikimlerin tükenme noktasına gelişi, işsizlikle birlikte ortaya çıkan sefalet ve açlık, kafalara, düzenli bir askeri kuvvet gelmedikçe Fransızlar'ı Antep'ten çıkarmanın mümkün olamayacağı düşüncesini yerleştirmeye başlamıştır.⁵⁴ Zaman zaman dışarıdan yardım çağrılarına konu olan yazıların yazılmasının önemli bir nedeni iâşe yetersizliğinin yanı sıra oluşan bu düşünceyi kırmaktır. Kasım ayının son günleri Fransız kuvvetlerinin şehri tamamen muhasaraya alma faaliyetlerini yoğunlaştırdığı bir dönem olmuştur. Durumun farkında olan Antep idarecilerinin ihtiyaç duydukları erzak ve askeri levazımın ya da her nevi yardımın biran evvel şehre getirilmesini ısrarla istemelerinin en önemli sebebi bu durumdur.⁵⁵ Ekim ayından itibaren ise kışın yaklaşmasından dolayı yakacak ve giyeceğe

⁵¹ Lohanizade, s. 135.

⁵² *Antep Savunması Askeri İâşe Defterleri*, s. 43-44.

⁵³ *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat...*, s. 56. 30 Aralık 1920 tarihli bir yazıya göre şehre verilmek üzere erzak getirilmiş, fakat Fransız muhasarası yarılamağı için erzak elde kalmıştır. Bunun neticesi şehrin sukutu kararı heyete bırakılırken artık Antep'ten daha fazla bir fedakârlık beklenmediği belirtilmiştir. Bkz. *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat...*, s. 71.

⁵⁴ *Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri*, s. 233-234.

⁵⁵ *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat...*, s. 50.

olan ihtiyacın karşılanmasını isteyen yazılara ağırlık verilmeye başlanmıştır. Zira kış yaklaştığı için kışlık elbise başta olmak üzere hastane, mutfak, fırın ve cephe için odun ve kömüre ihtiyaç vardır.⁵⁶

Dışarıdan istenen yardımın sağlanamaması Antep'i savunmaya çalışan herkesi düşündürmeye başlamıştır.⁵⁷ Silah ve cephaneden çok gıda maddelerinin temin edilememesinin savunmaya büyük bir darbe indirebileceği görülmüştür. Bu sebeple zaruri bir tedbir olarak sağlık nedenlerinden ötürü savaşa katılamayacakların, kadınların ve çocukların Kasım ayının ikinci yarısından itibaren şehir dışına çıkartılmalarına karar verilmiştir.⁵⁸ Böylece, şehirden ilk etapta kırk bine yakın insan daha emniyetli olan kuzey tarafından çıkararak Maraş, Nizip, Birecik, Rumkale, Urfa, Malatya, Harput, Behisni ve Antep civarındaki köylere sığınmıştır.⁵⁹ Söz konusu göçün öncelikli amacı, şehirdeki erzakın arttırılarak cepheye mücadele veren ve her şeye rağmen şehirde kalıp onlara yardım eden gönüllülere daha fazla yetecek işe temin edebilmektir. Bir başka tedbir olarak Heyet-i Merkeziyece, Antep Mutasarrıflığından, savunma sırasında firar eden kişilerin ve askerlerin muhafaza altında bulunan eşyalarının satılması için izin istenmiştir. Yapılacak muamelenin şeffaflığını sağlamak adına da gerek askerî gerek mülkî taraftan ikişer kişinin tayin ve gönderilmesi talep edilmiştir. Bu amaçla Heyet-i Merkeziyenin, Antep Mutasarrıflığı'na gönderdiği telgraf olumlu karşılanmış, para kaynağı oluşturabilmek ve başta işe olmak üzere diğer ihtiyaçları bir nebze olsun elde edebilmek için mevcut öneri kabul edilmiştir. Zira Heyet-i Merkeziye,

⁵⁶ *Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri*, s. 314; *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cephele Kumandanlığı Tahrirat...*, s. 47.

⁵⁷ Heyet-i Merkeziye'den Mıntıka Kumandanlığı ile 5. Fırka Kumandanlığı'na gönderilen yazılar en ufak bir umut kırıntısına duyulan ihtiyacı göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu yazılarda şöyle söylenmiştir: “Üç mahdan beri her gün halasımız için yapılmakta olduğundan bahseylediğimiz tedarikat ve istihzarat-ı askeri-yemizin hakiki tecelliyatını beklemeleriyle avuttuğumuz Ayıntab'ın cesur müdafini lehül-hamd o kuva-yı askerinin vürudunu istihbar ile düçar-ı meserret oldular idi. Herkes halas-ı kati için iman ettiğini beyan ederek yoldaki harbin neticesine intizar ediyor... Biz Ayıntab'da bütün meçhulat âleminde yaşıyoruz. Halâ yoldaki muharebeye dair bir şey öğrenemedik. Katiyyen ne bir rapor ve ne de bir şey gördüğümüz ve iştiğimiz yok. Müdafii bundan dolayı fevkalade müteessirdirler. Vaziyetimizi tabii takdir buyurursunuz. Cephelelerin Ermeniler geliniz, esir toplarınızın kamalarınına bakınız diye bağırduklarını efradımızın maneviyatını üzmektedir. Eğer hakayık-ı ahvale vakıf olsak size karşı ebedi hürmetler besleyen müdafini dilşad etmek pek kolay olacaktır. Maruzatımızın lütfen kabul ile olup bitenlerin daima işarına himmet edilirse...” Bkz. *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cephele Kumandanlığı Tahrirat...*, s. 136-140.

⁵⁸ Pamuk, s. 246.

⁵⁹ Lohanizade, s. 137.

13 Kasım 1920 ve 7 Ocak 1921 tarihli yazılarında yiyecek, iâşe ve asker ailelerine yapılan yardımlar neticesi eldeki bütün birikimi harcadıklarını Antep Mutasarrıflığı'na bildirmiştir.⁶⁰ Bu yazılardan anlaşılan Antep Heyet-i Merkeziyesinin çok zor durumda olduğu ve para bulabilmek için böyle bir yola başvurmak zorunda kaldığıdır. Ancak düşünülen ve uygulanan yukarıdaki tedbirlere rağmen açlığı engellemek mümkün olmamıştır. Özellikle şehrin teslim edildiği Şubat ayının başlarında ne asker ne de halk için yiyecek olarak bir şey kalmıştır. Öyle ki düşman tarafından vurulma tehlikesine rağmen herkes geceyin siperlerden dışarı çıkmış, ot, patlıcan yaprağı kurusu, pancar kökleri, hatta ölmüş at, eşek ne bulursa yemeye çalışmıştır.⁶¹

Bahsedilen vahim durum, bir türlü dışarıdan gelemeyen yardımlar neticesi, savunmada bulunan Özdemir Bey ve bazı Heyet-i Merkeziye üyeleri ile seçkin kuvvetlerden önemli bir kısmı 6 Şubat 1921 tarihinde şehir dışına çıkmak zorunda kalmıştır.⁶² Bunun sonucu geride kalan ve teslimden başka çıkar yol bulamayan şehir ileri gelenleri, Fransız Komutan Andrea'ya başvurarak yaptıkları antlaşma ile şehri Fransızlar'a bırakmak zorunda kalmıştır.⁶³ Böylece on aydan daha fazla üstün düşman kuvvetlerine direnen ve savunma sırasında büyük fedakârlıklar gösteren Antep şehri, düşmandan ziyade açlığa yenilmiş ve başı dik olarak şehri 9 Şubat 1921⁶⁴ tarihinde teslim etmiştir. Olumsuz şartların zorlamasıyla teslim olmasına rağmen Antep'in verdiği mücadeleyi takdir eden Meclis, 6 Şubat 1921 tarihinde bu mücahit şehre "Gazi" unvanını vermiştir.⁶⁵ Böylece Müfide Ferit Tek'in de belirttiği gibi Antep, mukaddes ismiyle, milli kahramanlığın ve Türklüğün ilahi timsaliyle Gaziantep olmuştur.⁶⁶

Şehrin Tesliminden Kurtuluşuna Kadar Yaşananlar

9 Şubat 1921 tarihinde Antep'e giren Fransız kuvvetleri, kendileri için öneme sahip noktaları, karakollar yerleştirmek suretiyle hâkimiyetleri altına almışlar, şehirde kalan halkın onayını kazanmak adına kamyonlarla erzak getirerek dağıtmışlardır. Düzen ve asayiş sağlamak için teşebbüslerde bulunan Fransızlar, diğer taraftan kendilerine karşı savaşılanları harp esiri sayarak tutukladıkları gibi bazı önde gelen sivil kişileri de tevkif

⁶⁰ *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat...*, s. 33-34; 206.

⁶¹ Lohanizade, s. 185.

⁶² Güner, s. 61.

⁶³ Antlaşmayı imza eden Türk delegesi şunlardır. Dr. Mecit (Barlas), Dr. İbrahim (Söylemez), Nuri (Elgin), Kâmil (Yetkin), Necmeddin Beyler ve Hoca Fahreddin Efendi. Antlaşma şartları hakkında bkz. Ünler, s. 148-150; Lohanizade, s. 197-198.

⁶⁴ BOA, Hariciye (HR), Siyasi Kısım (SYS), Dosya No: 2465, Gömlek No: 63.

⁶⁵ BCA, Yer No: 30-18-1-1 / 2-33-12.

⁶⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 7 Şubat 1335/1920, No: 102, s. 1; Ünler, s. 156-157.

etmişlerdir.⁶⁷ Dolayısıyla Antep için kara günler son bulmamış ve şehir, Fransız işgalinden tam olarak kurtulana kadar zorluklarla karşılaşmaya ve mücadele etmeye devam etmek zorunda kalmıştır.

İşte bu dönemde Antep halkının yardımına Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti⁶⁸ koşmuş, bölgeye gönderdiği İmdat-ı Sıhhiye Heyetleri, Antep'in içinde bulunduğu şartlar hakkında aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Bu anlamda şehrin işgal sonrası yaşadıklarını anlayabilmek adına Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin raporları önemlidir. 16 Mayıs 1921 tarihinde Antep'e ulaşan Dokuzuncu İmdat-ı Sıhhiye Heyeti, İstanbul'dan Fransız hastane gemisiyle 12 tona yakın eşyayı önce İskenderun limanına getirmiş, ardından eşyalar Antep'e ulaştırılmıştır. Heyete Antep'te belediye tarafından Karagöz

⁶⁷ Bu kişiler Reis Ferit, Kepkepzade Abdürrezzak, Mahmut Büdeyri'den oluşan Heyet-i Merkeziye üyeleri ile İlaş-e Umumiye Reisi Hacı Hilmi Efendi, Askerlik Şubesi Başkanı Abdurrahman, Jandarma Kumandanı Esat Bey, Teğmen Necmi Bey ve Esat Beyle isimleri bilinmeyen iki Antepli vatandaştır. *Antep Savunması Askeri İlaş Defterleri*, s. 35. Pamuk ise eserinde yukarıdaki isimlerden başka Savcı Naci, Yüzbaşı Hacı Mustafa, Tabur Komutanı Muharrem Nuri, Yüzbaşı Zeki ve Hacı Ömerzade Fehmi Beyler'in de ismini vermektedir. Bkz. Pamuk, s. 306-307. Lohanizade anılarında Fransızlar'ın Yıldırım Tabur Kumandanı Üsteğmen Muharrem Nuri Bey'den taburun defterini istediklerini, defterde yazılan ne kadar köylü, Antepli kişi varsa toplattırılıp İlbeylioğlu Hanı'na hapsedildiğini, daha sonra hapsedilenlerin hepsine birer numara verilerek Antep'in yerlisi olanların serbest bırakıldığını, köylü mücahitler ile Antepli olmayan birkaç subayın bırakılmadığını ifade etmektedir. Yukarıda Heyet-i Merkeziye dışında isimleri verilenler bu subaylar olmalıdır. Bkz. Lohanizade, s. 199.

⁶⁸ Savaşlarda yaralanan, zarar gören askerî personel ve sivil halka, başta sağlık olmak üzere, yapılacak yardımlarla ilgili ilk kapsamlı adım 1864 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi gereği Salib-i Ahmer (Kızıllaç) Cemiyeti'nin kurulmasıyla atılmıştır. İnsanî yardım amacıyla atılan bu adım ve sözleşmeye Osmanlı Devleti, 5 Temmuz 1865'te imza atarak katılmış, 14 Nisan 1877 tarihinde ise beyaz zemin üzerine kırmızı hilâl sembolünü benimseyerek Hilâl-i Ahmer Cemiyetini kurmuştur. Ancak cemiyetin esaslı ve sürekli bir teşkilâtının ortaya çıkması 1911 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra padişahın himayesine giren cemiyetin fahri başkanlığını Velihaht Yusuf İzzettin Efendi üstlendi. Tophane'de üç katlı bir bina, Hilâl-i Ahmerin ilk idare merkezi oldu. Ardından cemiyet, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de faal olarak görev aldı. Hasta ve yaralılara yardım amacıyla savaş bölgelerine sağlık heyetleri gönderdi. Esir ve göçmenlere yardımda bulunarak savaşın olumsuz sonuçlarını hafifletmeye gayret gösterdi. Cemiyetin bugün kullanılan Kızılay ismini alması ise Atatürk'ün önerisi ile 1935 yılında gerçekleşti. Adı geçen cemiyetin kuruluşu, nizamnamesi ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara 2007; Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara 2009; Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2000.

Caddesi'nde tahsis edilen üç haneden ikisi çalışma, diğeri ise ikamete ayrılmıştır. Çalışma alanı olarak ayrılan binanın bir kısmı eşya ambarı, dağıtım bölgesi, diğerk kısmı ise muayenehane, ameliyathane ve eczaneden oluşan bir dispansere dönüştürülmüştür. 20 Mayıs'ta göreve başlayan heyet, sağlık yardımlarının yanı sıra ihtiyaç sahiplerine eşya da dağıtmıştır. Dağıtım esnasında mahallî hükümet tarafından bir komisyon kurulmuş ve komisyonun da ortak çalışmasıyla birlikte her şahsa beş altı parça çamaşır ve eşya düşecek şekilde yaklaşık 4.000 kişiye yardım sağlanmıştır.⁶⁹

Bölgedeki Amerikan Hastanesi'nin kapatılmış olması sonucu iş yükü daha da artan heyet, mevcut duruma rağmen elinden geldiğince hastalarla ilgilenmiş, 3.000'e yakın hastayı muayene etmiş ve ilaçları parasız vermiştir. Hastalıkların en önemlileri ise uyuz, organ şişmesinin hemen her türü, halk arasında Antep çıbanı olarak da isimlendirilen şark çıbanı, trahom, frengi, idrar yolu enfeksiyonları ve sıtma olarak tespit edilmiştir. Elbette fakirlik ve yokluk sebebiyle yeterli beslenememe, temizlenememe, tedavi amaçlı birimlerin yokluğu, hastalıkları tetikleyen ve arttıran sebeplerdi. Örneğin halkın savunma günlerinden beri aylarca dörtte üçü öğütülmüş zerdali çekirdeği ile karışık undan yapılan bir ekmeği yemeye mecbur kaldığı ifade edilmektedir.⁷⁰

Bütün zorluklara rağmen yardımların bölgeye ulaştırılmasının Antep halkı üzerinde duygusal bir hava oluşturduğu ve iyi bir tesir bıraktığı, millî hisleri canlı tuttuğu heyet tarafından ifade edilmiştir. Öyle ki yapılan çalışmalar, bir müddet sonra Fransızlar tarafından "propaganda" şeklinde görülerek⁷¹ heyetin şehri terk etmesi istenmiş ve Hilal-i Ahmer İmdad-ı Sıhhiye Heyeti, Beyrut üzerinden İstanbul'a gitmek zorunda kalmıştır. Giderken geride kalan sıhhi malzeme ve eşya ise dönemin mutasarrıfı aracılığıyla fakir halka dağıtılmış, Fransızlar'ın olası bir el koyma girişimini böylece engelleyerek görevini yerine getirmiştir. Heyet, 11 Temmuz 1921 tarihinde İstanbul'a varmıştır.⁷²

⁶⁹ Kızılay Arşivi, 1124/3.

⁷⁰ Kızılay Arşivi, 1124/3.

⁷¹ Raporunda Dr. Mehmet Emin Bey, gönderilmelerini Büyük Millet Meclisi'nce Fransa ile yapılan uzlaşmanın onaylanmamasına bağlamaktadır. Mehmet Emin Bey'in kastettiği uzlaşma, Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Bey'in Fransa ile anlaşığı hususlar olmalıdır. Oysa meclis bu anlaşmayı, Bekir Sami Bey'in de sonradan ifade ettiği gibi, Misak-ı Milli'ye aykırı bulmuştu. Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'ni hatalı görücü bu tutum çok yerinde olmasa gerektir. Bkz. Akyüz, s. 206-207.

⁷² Kızılay Arşivi, 1124/3. İlerleyen süreçte Antep Mebusu Ali Cenani Bey tarafından İstanbul'daki Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi'ne çekilen telgraf da ahalinin perişanlığının devam ettiğini göstermektedir. Buna göre harpten dolayı Antep ahali perişan ve sefalet içerisinde etraf köylerdeki mağaralarda oturmaktadır. Yeniden

Sonuç

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. Maddesi üzerinden işgallerine meşruluk verme çabasında olan İtilaf Devletleri, birebir antlaşmada yer almamasına rağmen güney bölgelerinde (Adana, Urfa, Antep, Maraş) işgal hareketlerine girişmiştir. Bu doğrultuda Antep şehrine asker çıkararak İngilizler, yaklaşık bir yıla yakın bölgede kalmış ve ardından Sykes-Picot Antlaşması temelinde, bazı değişiklikler üzerinde mutabık kalarak Suriye İtilafnamesi ile Antep'i Fransızlar'a bırakmışlardır. Özellikle Fransız işgali sonrası artan huzursuzluk, Antep'te direnişin ateşini yakmış ve şehirde, şehre "Gazi" unvanının verilmesine vesile olan çatışmalar yaşanmıştır. Antepliler Heyet-i Merkeziye'nin de gayretleriyle semt birlikleri oluşturarak Fransızlara karşı mücadele vermiş, daha sonra ise "Yıldırım" ve "Şimşek" adıyla daha eğitimli taburlar kurarak on bir aya yakın Antep'i savunmuştur. Fransızların Ermenilerin de desteğiyle şehri tamamen işgal etme teşebbüsü sırasında şehir halkı iâşe yönünden büyük sıkıntılar çekmiş, açlıkla yüz yüze kalmış, şehrin Fransızlarca bombardımanı neticesi harabeye dönüşüne şahit olmuş ve binlerce şehit vermiştir. Bahsedilen zorluklara rağmen Antep halkı, kadınıyla erkeğiyle en büyüğünden en küçüğüne varıncaya değin kahramanlık ve fedakârlığın en büyük örneğini, vatan ve yurt sevgisinin sarsılmaz gücünü işgalcilere karşı göstermiştir. Diğer taraftan şehrin kuşatıldığı zaman diliminde gerekli yardımları alamamasına rağmen Anteplilerin savunmadaki başarısı Fransızlar'ı bölgede oyalamış, olası daha yaygın bir işgali önlemiştir. Böylece hedeflerine istediği gibi ulaşamayan Fransızlar, başta Antep olmak üzere Türkiye'nin güneyinde karşılaştıkları bu direnç karşısında Türk toprakları üzerinde başlattıkları işgale son vermek durumunda kalmıştır.

Şehrin 9 Şubat 1921 tarihinde tesliminden sonra dahi zorluk, yokluk ve yoksulluk insanların yakasını bırakmamıştır. Bölge halkından Fransızlar'a esir düşenler de olmuştur. Bunun üzerine gerek esir düşenlere gerekse halka yardım amacıyla bölgeye gönderilen Hilal-i Ahmer (Kızılay) Heyeti, şehir halkının ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmiş, Antepliler'in içinde bulunduğu şartlar hakkında bağlı bulunduğu kurumu ve dolayısıyla yetkili mercileri bilgilendirmiştir. Kurduğu dispanserle halka sağlık hizmeti ve ücretsiz ilaç vermiş, fakirlere eşya dağıtmıştır. Dolayısıyla raporlar, Antep halkının Millî

iskânları ve hayatlarının devamı için ilaca ve elbiseye ihtiyaçları vardır. Ali Cenani Bey bunun için on bin kat elbiseye ilave olarak yeterli derecede ilacın verilmesini Hilal-i Ahmer'den istemiş ve yardımı götürecektir heyete destek olmak için hareket edilme tarihinin kendisine bildirilmesini istemiştir. Bkz. Kızılay Arşivi, 252/78. Antep Mutasarrıflığı da Fransız işgalinin gerçekleşmesinden sonra Antep muhacirlerinin iâşesi için muhacirin tertibinden yüz bin kuruş havalenin gönderilmesini istemiş ve havale 27 Şubat 1921'de gönderilmiştir. Bkz. BCA, Yer No: 272-0-0-74 / 69 - 52 - 20.

Mücadele esnasında yaşadığı zorlukların devam ettiğini ve yine Antep özelinde savaşın yıkıcılığının sonuçlarını çok canlı bir şekilde göstermiştir.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları****Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**

Yer No: 272-0-0-74 / 69-52- 20

Yer No: 30-10-0-0 / 54-54-13

Yer No: 30-18-1-1 / 2-33-12

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası), 4605/345360; BEO, 4606/345405.

DH.ŞFR (Dâhiliye Şifre Kalemi), 105/80; 105/89.

HR. SYS (Hariciye Siyasi), 2465/63.

MV (Meclis-i Vükela Mazbataları), 217/184; 218/12.

Kızılay Arşivi

Kutu No: 1124, Belge No: 3.

Kutu No: 252, Belge No: 78.

Gazeteler

Albayrak

Hâkimiyet-i Milliye

İrade-i Milliye

Kitap ve Makaleler

AKBIYIK, Yaşar, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, ATAM Yayınları, Ankara 1999.

AKBULUT, Dursun Ali, “Maraş, Urfa ve Antep’in İşgali Üzerine Erzurum’dan Çekilen Protesto Telgrafları”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 1/4 (Mayıs 1990), s. 60-69.

AKGÜN, Seçil Karal ve Uluğtekin, Murat, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2000.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Antep Savunması Askeri İşe Defterleri Açlığın Günlüğü, Haz. Halil İbrahim Yakar ve Gülsüm Yaprak Pusat, Şehitkamil Belediyesi Kültür Yayını, Gaziantep 2017.

Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri Savunmanın Şifreleri, Haz. Halil İbrahim Yakar ve Gülsüm Yaprak Pusat, Şehitkamil Belediyesi Kültür Yayını, Gaziantep 2017.

Ayıntab Etraf-ı Şehir Cephele Kumandanlığı Tahrirat, Telgraf, Telefon, Tamim Defteri Sessizliğin Çılgılığı, Haz. Halil İbrahim Yakar ve Gülsüm Yaprak Pusat, Şehitkâmil Belediyesi Kültür Yayını, Gaziantep 2017.

AYTEKİN, Halil, “Antep’te Eğitim Kurumları (19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar)”, *Cumhuriyetin 75. Yılına Ar-*

mağan Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep 1999, ss. 187-206.

BAYTOK, Taner, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara 1970.

ÖMER, Besim, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Haz. İsmail Hacifettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2007.

BÜYÜKOĞLU, Reşit Yaşar, “Karayılan’ın Gaziantep Savunması’ndaki Faaliyetleri” *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013)*, Haz. Erdem Ünlen-Orhan Neçare-Yunus Emre Tansü-Mehmet Biçici, ATAM Yayınları, Ankara 2015, ss. 267-283.

ÇAPA, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Cilt III. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

DOĞAN, Orhan, “Millî Mücadelede Sebîl’ür-Reşâd Dergisi Ve Eşref Edib’in “Maraş Ve Ayntabluların Kahramanlıkları” İsimli Makalesi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 4, 2011, ss. 1439-1474.

EFE, Aydın, “Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 53, 2015, ss. 221-253.

FROMKİN, David, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2016.

Gaziantep Savunması Hatıralar-Belgeler, Haz. Halil İbrahim Yakar, Ankara 2015.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Türk’ün Kahramanlık Destanı Antep*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014.

GÜLCÜ Erdiñç ve GÜNDÜZ, Ahmet, “Millî Mücadele Döneminde Kilis Ve Çevresinde Ermeniler”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 2009, ss. 301-3015.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “Millî Mücadele’de Güney Cephesinde Kılıç Ali Bey’in Faaliyetleri”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt 16, Sayı 2, 2017, ss. 490-507.

GÜMÜŞALAN, Nermin, “Millî Mücadelede Antep’in İşgalinin Anadolu Halkı ve Basını Üzerindeki Yansımaları”, *Turkish Studies*, Vol. 10, Issue 13, Fall 2015, pp. 289-302.

GÜNER, Zekai, “Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey’in Faaliyetleri”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2007, ss. 49-65.

HATİPOĞLU, Süleyman, “Çukurova’da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1922)”, *Belleten*, Cilt 66, Sayı 247, Aralık 2002, ss. 943-965.

_____, "Milli Mücadele'de Suriye İtilafnamesi'nin Yeri", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013)*, Haz. Erdem Ünlü-Orhan Neçare-Yunus Emre Tansü-Mehmet Biçici, ATAM Yayınları, Ankara 2015, ss. 195-209.

İLTER, Erdal, "Milli Mücadele De "Doğu Lejyonu" (Legion D'orient)'nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu", *Atatürk Yolu*, Sayı 3, 1989, ss. 419-436.

KALYONCUOĞLU, Zeynep "Antep'te Kuvâ-yı Milliye'nin Oluşumu", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013)*, Haz. Erdem Ünlü-Orhan Neçare-Yunus Emre Tansü-Mehmet Biçici, ATAM Yayınları, Ankara 2015, ss. 761-794.

KESER, Ulvi, "Doğu Lejyonu (Legion D'orient) ve Güney Bölgesindeki Ermeni Faaliyetleri (1918-1922)", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013)*, Haz. Erdem Ünlü-Orhan Neçare-Yunus Emre Tansü-Mehmet Biçici, ATAM Yay., Ankara 2015, ss. 83-125.

Lohanizade, M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, Kastaş Yay., İstanbul 1989.

ÖZÇELİK, İsmail, *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, ATAM Yayınları, Ankara 2005.

ÖZTOPRAK, İzzet, "Türkiye'nin İşgali ve Millî Direniş Hareketleri", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Cilt 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 583-605.

ÖZTÜRK, Ayhan, "Milli Mücadele'de Gaziantep", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Cilt 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 820-829.

PAMUK, Bilgehan, *Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, TTK Yayınları, Ankara 2000.

ŞAHİN, İsmail, ŞAHİN Cemile ve ŞÜKÜR, İsmail, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı 38, 2015, ss. 241-262

ŞIVGIN, Hale, "Antep'e Suriye Yönünden 86 Yıl Arayla Gelen İki İşgalin Mukayeseli Analizi", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013)* Haz. Erdem Ünlü-Orhan Neçare-Yunus Emre Tansü-Mehmet Biçici, ATAM Yayınları, Ankara 2015, ss. 213-236.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

TAŞKIN, Faruk, "Antep'te Bir Misyoner Üniversitesi: Merkezi Türkiye Koleji", *History Studies*, Volume 4, Issue 4, 2012, pp. 415-431.

TURAN, Mustafa, *Milli Mücadele'de Siyasî Çözüm Arayışları (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2005.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, (Yayın Kurulu. İskender Özbay-Rezzan Ünalp-Alev Keskin), Cilt 4, ATASE Yayınları, Ankara 2009.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, ATAM Yayınları, Ankara 2011.

ÜNLER, Ali Nadi, *Türkün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması*, Kardeşler Matbaacılık, İstanbul 1969.

YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

EK:
MONDROS MÜTAREKESİ *

ماده : ۱ بجرسیاهه مرور ایچون جناق قلعہ و بجرسیاه بوغاز لربینک کشادی و بجرسیاهه مرورک تآمین جناق قلعہ و بجرسیاهه استحکاماتنک متفقلر طرفدن اشغالی .

ماده : ۲ عثمانلی سولرنده کی بالجله طور پیل نارالاری ایله طور پیدو وقووان مواضی و موابع سآزه مواقعی کوستریله جک و بونلری طرامق ویا رفع ایتمک ایچون طلب وقوعنده معاونت ایدیله جکدر .

ماده : ۳ قره دکزده موجود طور پیل موقعلری حقنده کی معلومات موجوده اعطا ایدیله جکدر .

ماده : ۴ ائتلاف حکومانه منسوب اسرای حربیه ایله ارمنی اسرا و موقوفینی استانبولده جمع ایدیله جک و بلاقیدو شرط ائتلاف حکومتلرینه تسلیم اولنه جقدر .

ماده : ۵ حدود لرك محافظه سی و آسایش داخلینک ادامه سی ایچون لزوم کوریله جک قوای عسکریه دن ماعداسنک در حال ترخیصی (اشبو قوای عسکریه نك مقدار ووضیئلری ائتلاف حکومانی طرفدن دولت علیه ایله مذاکره ایدلدکدن سوکره تقرر ایتدیریله جکدر .)

ماده : ۶ عثمانلی قره سولرنده ضابطه و بوکا ممانل خصوصات ایچون استخدام ایدیله جک سفائن صغیره مستننا اولمق اوزره عثمانلی سولرنده و یادولت علیه طرفدن اشغال ایدیلان سولرده بولان کافه سفائن حربیه تسلیم اولتوب کوستریله جک عثمانلی لیان ویا لیمانلرنده موقوف بولندیریله جقدر .

ماده : ۷ متفقلر امینلرنی تهدید ایدله جک وضعیت ظهورنده مرهانکی سوقالجیش نقطه سی اشغال حقنی حآز اوله جقدردر .

* Takvim-i Vekâyi, 3 Teşrinisani 1334/3 Kasım 1918.

ماده : ۸ اليوم عثمانلی اشغالی آلتنده بولسان بالجمله لیمان و تیمور
محللرندن ائتلاف سفاشنی طرفندن استفاده ایدلمسی و ائتلافله حال حربده
بولانلره قارشى مسدود بولونديرلمسی . سفن عثمانیه ده تجارت و اردونك
ترخیصی خصوصلرنده شرائط مماثلهدن استفاده ایده جکدردر .

ماده : ۹ ائتلافیون عثمانلی ترسانه و لیمانلرنده کی عموم سفاشن
تعمیراتی و سائلط تسهیلیه سنی استعمال ایده جکدردر .

ماده : ۱۰ طوروس تونلرینك منفقلم طرفندن اشغالی .

ماده : ۱۱ ایرانك شمال غربی قسمنده کی قوای عثمانیه نك درحال
حربدن اولکی حدود کیرسنه جلبی خصوصنده اولجه اعطا ایدیلن امر
اجرا ایدیه جکدر . ماورای قفقاسك اولجه قوای عثمانیه طرفندن قسماً
تخلیه سی امر ایدلدیکندن قسم متباقیسی منفقلم طرفندن وضعیت محلیه
تدقیق ایدیلرک طلب اولنورسه تخلیه ایدیه جکدر .

ماده : ۱۲ حکومت مخبرانی مستتتا اولوق اوزده تلسز تلغراف
وقابلورك ائتلاف مأمورلری طرفدن مراقبه سی .

ماده : ۱۳ بحری، عسکری و تجاری مواد و ماتریمه نك منع تخریی .
ماده : ۱۴ مملكتك احتیاجاتی تطمین اولوندقدن صوكره متباقی
كور ، مایع محروقات و بحری لوازمك تركیا منابعندن مایه سی ایچون
تسهیلات ابرازی (مواد مذكوره نك هیچ بری اخراج اولنیه جقدر).

ماده : ۱۵ بالمله خطوط حدیده به ائتلاف مراقبه ضابطلری مأمور
ایدیه جقدر . بونلر میاننده الیوم حکومت عثمانیه نك تحت مراقبه سنده
بولنان ماورای قافقاس خطوط حدیده سی اقسامی داخلدر ایشوق قافقاس
خطوطی سربست و تام اوله رق ائتلاف مأمورلرینك تحت اداره سنه وضع
ایدیه جقدر اهالینك احتیاجك تطمین نظر دقته آله جقدر . ایشو ماده ده
باطومك اشغالی داخلدر . حکومت عثمانیه باكونك اشغاله معترض
بولنیه جقدر .

ماده : ۱۶ حجازده ، عسیرده ، یننده ، سوریه ده و عراقده
بولنان محافظ قطعسات الك یقین ائتلاف قوماندانه تسلیم اولنه جقدر
وکیکیاده کی قوتلوك انظامی محافظه ایچون مقتضی مقدارندن ماعداسی
بشنجی ماده ده کی شرائطه توفیقاً تقرر ایتدیریله جك وجهله کبرو
چکیله جقدر .

ماده : ۱۷ طرابلسده و بنغازیده بولنان عثمانلی ضابطلری الك
یقین ایتالیان محافظه قطعساتنه تسلیم اوله جقدر . حکومت عثمانیه تسلیم
امرینه اطاعت ایتدکری تقدیرده مخبرات و معاونتی قطع ایتکی
تعهد ایلر .

ماده : ۱۸ مصر اطه ده داخل اولدیتی خالد طرابلس و بنغازیده
اشغال ایدیلن لیا نلوك الك یقین ائتلاف محافظه قطعساتنه تسلیمی

ماده : ۱۹ آلمان آوستریا بحری ، بری و سیویل مأمورین
وتبعه سنك بر آی طرفنده و اوزاق محللرده بولنانلوك بر آیدن صوكره
ممكن اولان الك قیصه زمانده ممالك عثمانیه نی ترك ایتلری .

ماده : ۲۰ بشنجی ماده موجبنجه ترخیص ایدیلهجک قوای
عثمانيه عائد تجهيزات ، اسلحه جيخانه و وسائط ثقليه نك طرز استعمالنه
داثر اعطا ایدیلهجک تعلیمانه رعایت اولنه جقدر .

ماده : ۲۱ مؤتلفلرک منافعی صیانت ایچون اطاشه نظارتی نزدیکه
ائتلاف ممثلری مربوط بولنه جق وکندیبلرینه بوبابده لزوم کوریه جک
کافه معلومات اعطا ایدیلهجکدر .

ماده : ۲۲ عثمانلی اسرای حربیه سی ائتلاف دولتلری نزدیکه محافظه
ایدیلهجکدر سویل اسرای حربیه ایله اسنان عسکریه خارجنده اولانلرک
تخلیه سی نظر دقنه آله جقدر .

ماده : ۲۳ حکومت عثمانیه مرکزی حکومتلره بالجه مناسبانی
قطع ایدلهجکدر .

ماده : ۲۴ ولایات ستهده اغتشاش ظهورنده مذکور ولایتلرک
مهرانکی برقسمنک اشغالی حقنی ائتلاف دولتلری محافظه ایدرلر .

ماده : ۲۵ متفقلره حکومت عثمانیه آره سنده مخصصات ۱۹۱۸
سنه سی تشرین اولنک اوتوز برنجی کونی وسطی ساعت محلی ایله وقت
ظهورده تعطیل ایدیلهجکدر .

انکلتره حکومت قرالیه سی سفائن حربیه سندن لینیده مودروس
لیمانده لنگر انداز آغا ممنون زرهلپسنده ۱۹۱۸ سنه سی تشرین اولنک
اوتوزنجی کونی نسختین اوله رق امضا ایدلمشدر .

امضا

سعداه رشاد حکمت حسین رؤف آرتور غالطورپ

